

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка
Херсонський державний університет

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ: СИНХРОНІЧНИЙ ТА ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

За загальною редакцією Л. М. Горболіс

Засновано у 2010 році

Суми 2011

УДК 8.07

Збірник присвячений актуальним проблемам філології. Тематика статей охоплює питання синхронічного і діяронічного аналізу мовних одиниць різних рівнів. У полі зору науковців – проблеми етимології, історії, лексикології, структури різних мов тощо, питання історії української та світової літератури.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів філологічних факультетів, учителів гімназій, ліцеїв, середніх шкіл.

Матеріали подаються в авторській редакції

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка
(протокол від 28.03.2011 №3)

Редакційна колегія:

головний редактор – доктор філологічних наук, професор **Л. М. Горболіс**; відповідальний редактор – кандидат філологічних наук, доцент **В. В. Герман** ; відповідальний секретар – **К. М. Грамма**.

Члени редакційної колегії:

доктор філологічних наук, професор **Н. І. Ільїнська**; доктор філологічних наук, професор **І. В. Рибінцев**; доктор філологічних наук, професор **В. П. Олексенко**; доктор філологічних наук, професор **Л. М. Руденко**; доктор філологічних наук, професор **С. О. Швачко**; доктор філологічних наук, професор **П. І. Білоусенко**; доктор філологічних наук, професор **В. Ф. Шевченко**; доктор філологічних наук, професор **Н. П. Тропіна**; доктор філологічних наук, доцент **В. І. Школяренко**; доктор педагогічних наук, професор **О. М. Семенов**; доктор педагогічних наук, професор **В. І. Статівка**; кандидат філологічних наук, доцент **Н.І. Кириленко**; кандидат філологічних наук, доцент **С. В. П'ятаченко**; кандидат філологічних наук, доцент **Л. М. Гаврило**; кандидат філологічних наук, доцент **Л. І. Дорошенко**; кандидат філологічних наук, доцент **О. М. Молчанова**; кандидат філологічних наук, доцент **В. В. Павлов**.

© СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011

© Херсонський державний університет, 2011

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'367.04

М. В. Балко

*Донецький юридичний інститут Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, ПОБУДОВАНІ ЗА СТРУКТУРОЮ «ІМЕННИК₁ + ІМЕННИК₂ У ФОРМІ РОДОВОГО ВІДМІНКА»: СЕМАНТИКА І ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті розглядаються семантика та особливості функціонування словосполучень сучасної української мови, побудованих за моделлю «Іменник₁ + іменник₂ у формі родового відмінка». Проаналізовано основні синтаксичні значення таких словосполучень, а також їхні трансформаційні властивості. Доведено, що ці словосполучення характеризуються широкими дериваційними зв'язками із синтаксичними одиницями інших рівнів.

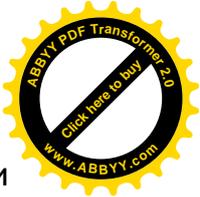
Ключові слова: словосполучення, модель, семантика, функція, трансформація.

Постановка проблеми. Студіювання словосполучень сучасної української мови має значну історію, проте й досі багато питань, пов'язаних з їх систематизацією, залишаються дискусійними. Дослідження семантичних і функційних виявів словосполучень різних формально-структурних моделей належить до таких недостатньо опрацьованих питань сучасного українського теоретичного синтаксису.

Аналіз актуальних досліджень. Семантика певних структурних типів словосполучень досліджувалася такими вченими, як І. Арібжанова, І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, Т. Н. Молошная, Г. М. Удовиченко, Н. Ю. Шведова, проте наразі описані семантичні вияви далеко не всіх моделей словосполучень.

Мета нашої статті – проаналізувати семантичні та функційні вияви словосполучень сучасної української літературної мови, побудованих за структурою «Іменник₁ + іменник₂ у формі родового відмінка».

Виклад основного матеріалу. Модель словосполучень «Іменник₁ + іменник₂ у формі родового відмінка» є надзвичайно продуктивною в сучасній українській мові, оскільки майже будь-який іменник може поширюватися іншим іменником у формі родового відмінка. За цією моделлю будуються словосполучення з різноманітною семантикою, для розрізнення відтінків якої може використовуватися трансформаційний

метод аналізу. Наприклад, у межах загальної атрибутивної семантики можна виокремити за допомогою трансформаційного методу значення предмета та істоти, якій цей предмет належить (пор., *книга друга* → *другова книга* → *у друга є книга*, *голова хлопчика* → *хлопчикова голова* → *у хлопчика є голова* тощо), а в словосполученнях, які виражають інші відтінки атрибутивного значення, такі трансформації неможливі (пор., *склянка молока*, *проблема вибору* тощо).

Словосполучення розглядуваної моделі можуть виражати такі синтаксичні значення:

1. Приналежність, відношення. Залежно від семантики компонентів словосполучення загальне значення приналежності, відношення може мати більш конкретні вияви:

– предмет та істота, якій цей предмет належить як власність: *костюм батька*, *зошит однокласниці*, *комп'ютер начальника*, *нора лисиці* і под. (пор. трансформації *костюм батька* → *батьків костюм* → *костюм належить батьку*, *нора лисиці* → *у лисиці є нора*);

– частина предмета і весь предмет: *дах будинку*, *купе вагона*, *пороги Дніпра*, *рукав сукні* (пор. трансформації *купе вагона* → *купе у вагоні* → *купе вмонтовано у вагон*, *рукав сукні* → *рукав пришито до сукні*);

– приналежність особі або відношення до предмета: *приятель брата*, *родина Іваненка*, *секретар директора*, *твір митця*, *портрет незнайомки*, *розум генія*, *хроніка життя* і под. Трансформації словосполучень, що позначають приналежність особі, подібні до трансформацій сполук, які виражають значення «предмет та істота, якій цей предмет належить як власність» (*приятель брата* → *братів приятель* → *у брата є приятель*), проте, на нашу думку, ці словосполучення слід розглядати як такі, що все-таки виражають різні відношення. Словосполучення типу *приятель брата*, *родина Іваненка* не передбачають трансформацію *приятель належить брату*, *родина належить Іваненку*;

– відношення до міста, країни, місцевості, колективу, установи тощо: *громадянин Канади*, *уродженець Львова*, *ліси України*, *командир*

взводу, голова спілки і под. (пор. трансформації уродженець Львова → народився у Львові, командир взводу → командир у взводі → командує взводом, лабораторія університету → лабораторія в університеті → лабораторія розташована в університеті тощо);

– джерело предмета: *промінь сонця, сліди взуття і под. (пор. трансформації промінь сонця → сонячний промінь → промінь від сонця, сліди взуття → сліди від взуття).*

2. Якісна характеристика особи або предмета (пор.: *почуття кохання, сльози захоплення, прояв агресії, предмет дослідження, хвилини очікування, період жнив і под.*). Словосполучення, що виражають семантику якісної характеристики особи або предмета, можуть мати метафоричне значення. Метафоричні словосполучення, у яких граматично залежне слово має форму родового відмінка іменника в лінгвістичній літературі отримали назву «генітивних» метафор (пор. праці Н. Д. Бессарабової, О. І. Лашкевича, М. Ю. Міхеєва та ін.). Н. Д. Бессарабова, розглядаючи такі конструкції, наголошує на тому, що метафоризація іменників у генітивних словосполученнях призводить до «стирання часткових граматичних значень, властивих неметафоричним словосполученням» [1, 38]. Пор., словосполученням *вершина гори, колесо автомобіля* притаманне значення відношення частини й цілого, проте у метафоричних словосполученнях *вершина ієрархії, колесо історії* це значення не зберігається. Метафоричні сполуки, у яких першим компонентом є іменник із загальним значенням якісної характеристики, називаються квалітативними метафоричними словосполученнями, пор.: *Рудяво-сивий, великий, як костистий старий віл, важко ходить старий граф по кімнатах, нахнюпивши стріху брів на суворо-іронічні очі* (В. Винниченко); *Стогнала ніч, вже гострі глиці проколювали більма дня* (М. Драй-Хмара); *Сидять ворони на Господній хаті, у мальвах крові сполоскавши дзьоб* (Л. Костенко).

Першим компонентом такого словосполучення може виступати будь-який іменник, оскільки навіть іменник, що є назвою конкретного предмета, за умови метафоричного переосмислення може стати

переносним втіленням якісної оцінки цього предмета. Пор., у реченні *Каміння розсипалося на порох, І я ламав свої шаблюки брів* (І. Драч) слово *шаблюки*, вживаючись у метафоричному значенні, втрачає абсолютивну семантику й вимагає вживання при собі обов'язкового другого компонента у формі родового відмінка (словоформа *брів*).

Генітивні метафоричні словосполучення характеризуються специфічною (притаманною лише їм) можливістю трансформації у предикативні конструкції, пор.: *І от умер мій добрий Еабані, І клятих дум мене бентежить рій* (М. Зеров) – *думи рояться*; *Я вдивився в свічадо правди, і хотів себе пізнати, викупити з гріхів, та який блиск дійсності осліпив мої очі...* (М. Яцків) – *дійсність блищала*; *І не питайся, що згоріло, Бо кров мою вогонь зберіг, Байдужості смертельне трійло Не вдерлося до жил моїх* (Д. Павличко) – *байдужість отруює*. На думку Н.Д. Дизенко, таке самостійне вживання дієслів, синонімічних до метафоризованих іменників, свідчить на користь того факту, що процеси іменникової та дієслівної метафоризації відбувалися паралельно і, отже, зумовили одне одного [3, 36].

Генітивна метафора становить надзвичайно частотне явище в українській мові. У таких словосполученнях семантично головним виступає слово в родовому відмінку, а лексема в називному відмінку служить його логічним предикатом, визначає його. М. Ю. Міхеєв пояснює цю особливість метафоричних генітивних словосполучень тим, що в них відбувається «мовна гра» [5, 53]. Логічний предикат конструкції (рема) стає на перше місце у сполученні, «маскуючись» під логічний суб'єкт, вихідний пункт сполуки, проте її справжній логічний суб'єкт (тема) ховається, відсуваючись на друге місце, ставиться за предикатом та залежить від нього граматично, набуваючи форми генітива.

3. Кількість. Залежно від семантики компонентів словосполучення загальне значення кількості може мати більш конкретні вияви:

– множинність, сукупність певних предметів, явищ (*пара чобіт, дюжина тарілок, група студентів, сотня курей, купа помилок, море квітів, табун коней*);

- міра (абсолютна та відносна) предметів (*метр шовку, кілограм борошна, літр води, гектар землі, порція морозива, доза снодійного*);
- вміст предметів або речовин (*склянка молока, келих вина, кошик яблук, мішок горіхів*);
- форма предметів (*буханець хліба, злиток золота, шар льоду*).

Словосполучення цієї моделі можуть мати як пряме, так і метафоричне (переносне) значення.

Словосполучення, що вживаються в прямому значенні типу *отара овець, табун коней, анфілада кімнат, пасмо волосся* характеризуються змістовою та інформативною надлишковістю (форму генітива мають іменники, що називають предмет, вказівка на який уже наявна в семантиці збірного іменника, пор., іменник *отара* вже містить поняття *вівці*, *табун* – поняття *коні*, *анфілада* – *кімнати* і т. д.). При абсолютивному вживанні такі іменники мають ту саму семантику, що й у сполученні з генітивом (значення одиничності складного за кількістю об'єкта), тобто можуть бути репрезентантом усієї конструкції. Пор.: *Юрба кишить, дуріє кругом мене* (М. Яцків); *Стоять вони удвох коло отари в степу – один той, що все життя пішки ходить по землі, другий, що півжиття проводить у небі...* (О. Гончар). Досліджуючи засоби вираження кількісних значень, Н. В. Мелькумянц зазначає, що в самому лексичному значенні такого типу іменників (*натовп, згряя, конгломерат* тощо) «наявна ідея множинності», а граматичним значенням однини «передається не ідея числа, а значення цілності» [4, 13].

Словосполучення з переносним кількісним значенням варто кваліфікувати як квантитативні метафоричні словосполучення. У таких конструкціях першим компонентом є іменник зі збірним значенням (*натовп, група, армія, стадо, згряя, табун, косяк, рій* тощо). У семантиці таких слів наявний компонент «сполучення», «сукупність», який «при кількісній метафоризації виймається, являючи собою «семантичний корінь» цих слів» [3, 25]. Інші диференційні ознаки таких слів відсуваються на другий план, а самі ці слова починають використовуватися для називання кількості кого-небудь або чого-небудь, пор.: *Мав уста, повні*

невисловленого крику життя, а в голові, наче в вулію, вовтузився рій задумів, помислів, постанов (Б.-І. Антонич); А на лугах біліли купи туману (Т. Осьмачка); Таке рясне блискуче гроно гостей красить наш дім (Леся Українка). На постійне розширення, поповнення розряду іменників з кількісним значенням зважив ще В.В. Виноградов, який використав щодо іменників з семантикою невизначено великої кількості (*хмара, безодня, тьма*) термін «нумералізація» [2, 253].

Квантитативне значення словосполучень із збірними іменниками у ролі першого компонента може ускладнюватися значенням «подібний до того, що називається цим компонентом» [4, 7]. Пор., у конструкціях *юрба спогадів, згряя думок* і *под.* не тільки вказується на кількість у її сукупності, але й міститься елемент порівняння, уподібнення, що підтверджується можливістю трансформації: *юрба спогадів – спогади приходили до людини, подібно до юрби, невпорядковано; згряя думок – думки переповнювали людину, подібно до зграї (одночасно приходило декілька думок)* і *под.*

4. Об'єкт. У таких словосполученнях стрижневий іменник співвідноситься з девербативом, причому він може бути: а) назвою дії, наприклад, *читання книги, доведення факту, бажання помсти* (пор. трансформації *читання книги → читати книгу, бажання помсти → бажати помсти* і *под.*); б) назвою діяча, наприклад, *знавець вин, винахідник радіо, викрадач автомобілів, виконавець завдання* (пор. трансформації *знавець вин → знатися на винах, викрадач автомобілів → викрадати автомобілі* і *под.*).

5. Суб'єкт. У таких словосполученнях стрижневий іменник співвідноситься з дієсловом, проте все словосполучення співвіднесено з предикативною конструкцією, наприклад, *настання весни, хвороба брата, любов матері, шелест листя, спів птахів* (пор. трансформації *настання весни → весна настає, хвороба брата → брат хворіє, любов матері → мати любить, шелест листя → листя шелестить* і *под.*). Трапляються випадки, коли стрижневий іменник таких словосполучень може бути співвіднесений з дієсловами, що різняться тільки наявністю або відсутністю частки *-ся*. У таких випадках установити, яке значення (об'єктне чи суб'єктне) виражає словосполучення можна тільки в контексті.

Пор., словосполучення *розвиток промисловості* може бути співвіднесено з конструкціями *розвивати промисловість* і *промисловість розвивається*. Контекст у таких випадках «розкриває трансформаційну історію словосполучення» [6, 56].

До моделі «Іменник₁ + іменник₂ у формі родового відмінка» можна віднести групу синтаксичних одиниць, у яких залежним компонентом виступає цілісне (синтаксично зв'язане) словосполучення типу *людина високого зросту, дівчина надзвичайної краси, продукція високої якості, люди православної віри* і под. Цілісні словосполучення у складі таких конструкцій характеризуються плеонастичними відношеннями щодо головного слова, пор.: *людина високого зросту* (у лексичному значенні слова *людина* вже закладена ознака наявності того чи іншого зросту), *спідниця чорного кольору* (у семантиці слова *спідниця* наявна сема кольору) і под. Залежний іменник у складі такого словосполучення є надто загальним за своїм лексичним значенням і «не спроможний передати якість іншого іменного представлення» [7, 133], функція атрибутивного конкретизатора – виділити з суми ознак ту, що є необхідною в цьому випадку. Отже, роль залежного іменника в таких сполуках є формальною – вказівка на ту сферу ознак, яка використовується для характеристики предмета або явища (колір, розмір, зріст, матеріал, сорт, якість тощо). Семантичне навантаження в таких конструкціях несе на собі прикметник, який є необхідним не тільки для повноти смислу, але для створення смислу як такого, пор.: *дівчина вісімнадцяти років* – * *дівчина років*, *товар високої якості* – * *товар якості*, *пальто чорного драпу* – * *пальто драпу* і под. Коло сполучуваних слів у такого типу словосполученнях практично необмежений, оскільки будь-який предмет або явище має хоча б одну характерну ознаку.

Аналізовані словосполучення у сучасній українській мові використовуються для вираження дуже широкого кола значень [9]: 1) характеристики особи за а) зовнішніми, фізичними ознаками (*дівчина надзвичайної краси*); б) внутрішніми якостями, властивостями (*людина глибокого розуму, дівчина тихого характеру*); в) способом думання, поглядами (*людина сучасних поглядів, вільних думок*); г) походженням

(хлопча *козацького роду*); г) належністю до певної соціальної групи: партії, релігії, національності, професії тощо (*людина кавказької національності, православної віри, шахтарської професії*); д) віком (*дитина шести років*); 2) характеристики предмета за а) зовнішніми ознаками (*предмет кулеподібної форми*); б) внутрішніми якостями, властивостями (*твір розважального змісту*); в) матеріалом (*блуза китайського шовку*); г) відношенням до іншого предмета, особи, дії й результатами цього відношення (*квіти власної оранжереї*); г) відношенням до певного часового відтинку (*кампанія дванадцятого року*).

Досліджувані словосполучення виявляють дуже широкі трансформаційні властивості (вони можуть трансформуватися у синонімічні словосполучення інших структурних схем, у лексеми-синоніми або навіть у предикативні та напівпредикативні конструкції), пор.: *хлопець тринадцяти років – тринадцятирічний хлопець – хлопець, якому виповнилося тринадцять років; твір величезної цінності – твір з величезною цінністю – цінний твір; хлопчик веселої вдачі – хлопчик з веселою вдачею – хлопчик, веселий на вдачу – веселий хлопчик; люди православної віри – люди, православні за вірою – православні люди; людина безпосередніх почуттів – людина з безпосередніми почуттями людина – людина безпосередня у почуттях і под.*

Залежний іменник таких словосполучень може бути непохідним (*роду, кольору, статі* й под.) або похідним (*висоти, краси, широти* і под.). Відмінність безпосереднього складу конструкцій пов'язана з відмінністю функціональною. Так, утворення з непохідними іменниками не можуть трансформуватися в ад'єктивні синонімічні конструкції (пор., *люди чоловічої статі, хлопець козацького роду* тощо), а утворення з похідними іменниками дають таку трансформацію (*вежа надзвичайної висоти – надзвичайно висока вежа*) [8, 50].

Висновки. Словосполучення структури «іменник₁ + іменник₂ у формі родового відмінка» являють собою найбільш численну групу сполук із стрижневим словом-іменником в українській мові. Такі конструкції активно створюються й функціонують у різних стилях мовлення, відзначаючись при цьому різноманітними семантичними відтінками. Словосполучення моделі

«Іменник₁ + іменник₂ у формі родового відмінка» характеризуються широкими трансформаційними властивостями й дериваційними зв'язками із синтаксичними одиницями інших рівнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессарабова Н. Д. Метафорические сочетания в общественно-публицистическом стиле русского литературного языка / Н. Д. Бессарабова // Филологические науки. – 1979. – №1. – С. 34-43.
2. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Высшая шк., 1972. – 614 с.
3. Дизенко Н. Д. Существительные с количественным значением в современном русском языке: дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. Д. Дизенко – М., 1986. – 207 с.
4. Мелькумянц Н. В. Способы выражения количественных значений в системе русского глагола: дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. В. Мелькумянц – Таганрог : Таганрогский гос. пед. ин-т, 1994. – 159 с.
5. Михеев М. Ю. Жизни мышья беготня или тоска тщетности? (о метафорических конструкциях с родительным падежом) / М. Ю. Михеев // Вопросы языкознания. – 2000. – №2. – С. 47-70.
6. Молошная Т. Н. Субстантивные словосочетания в славянских языках / Т. Н. Молошная. – М. : Наука, 1975. – 237 с.
7. Орлова Р. А. Синтаксически нечленимые словосочетания в русском языке (на материале субстантивных словосочетаний): дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. А. Орлова – М. : Московский гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина, 1974. – 165 с.
8. Тулина Т. А. Две модели словосочетаний с родительным качественной характеристики (на материале русского литературного языка конца XVIII века) / Т. А. Тулина // Филологические науки. – 1966. – №2. – С. 43-53.
9. Шведова Н. Ю. Из истории родительного качественной в русском литературном языке XVIII – XIX вв. (к проблеме лексических ограничений в синтаксисе) / Н. Ю. Шведова // Материалы и исследования по истории русского литературного языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – Т.V. – С. 50-70.

М. В. Балко. Словосочетания украинского языка, построенные по схеме «Имя существительное₁ + имя существительное₂ в форме родительного падежа».

В статье рассматриваются семантика и особенности функционирования словосочетаний современного украинского языка, построенных по схеме «Имя существительное₁ + имя существительное₂ в форме родительного падежа». Проанализированы основные синтаксические значения таких словосочетаний, а также их трансформационные свойства. Доказано, что эти словосочетания характеризуются широкими деривационными связями с синтаксическими единицами других уровней.

Ключевые слова: словосочетание, модель, семантика, функция, трансформация.

M. Balko. Word-combinations of the Ukrainian language, constructed under the model «Noun₁ + noun₂ in the form of genitive».

In article are considered semantics and features of functioning of word-combinations of the modern Ukrainian language constructed under the model «Noun₁ + noun₂ in the form of genitive». The basic syntactic meanings of such word-combinations and its transformation properties are analysed. It is well-proven that these combinations of words are characterized with wide derivate connections with syntactic units of other levels.

Key words: word-combination, model, semantics, function, transformation.

УДК 811.161.2.81'27

I. I. Брага

Сумський державний педагогічний університет

ЕТНОСТЕРЕОТИП ЯК СКЛАДНИК МОВНОЇ СВІДОМОСТІ (на прикладі жанру анекдоту)

У статті аналізуються українські етнічні анекдоти як репрезентанти етностереотипів. У процесі дослідження виявлено та схарактеризовано наступні лінгвокультурні маркери стереотипного ставлення до мови (своєї та чужої): акцент, українські топоніми, нейтральні етноніми, етнонімічні прізвиська, антропоніми, назви етнокультурних реалій (українські національні страви, традиційні продукти харчування, стародавні напої), атрибутивні словосполучення, етикетні формули, прецедентні одиниці. Встановлено, що специфіка сприймання саме лінгвокультурних маркерів мовної свідомості зумовлює розбіжності в трактуванні одного анекдоту представниками різних етносів.

***Ключові слова:** мовна свідомість, лінгвокультурні маркери мовної свідомості, етностереотип, етнічний анекдот.*

Постановка проблеми. Мовна свідомість як «форма свідомості, яка охоплює погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності» [15, 15] (див. також [20, 145]) складається з таких структурних компонентів: 1) мовні знання (професійні, науково-теоретичні та побутові, житейські, наївні); 2) різні почуття щодо мови; 3) мовні оцінки та мовний ідеал; 4) настанови (мотиваційно-поведінковий складник) [15, 15-17].

Очевидно, що стереотипи (етнічні, гендерні тощо) є складниками мовної свідомості, які необхідні для пізнання дійсності, оскільки спрощують цей процес і дозволяють швидко класифікувати певний об'єкт. Вони завжди емоційно заряджені, що може як допомагати, так і заважати подальшому – більш адекватному – сприйманню об'єкта. При

цьому необхідно враховувати, що світ у цілому, як і його фрагменти, у процесі пізнання сприймається крізь призму аксіологічної моделі «своє – чуже», де традиційно «своє» оцінюється позитивно, а «чуже» – негативно (Ю. М. Лотман, Б. А. Успенський, В. В. Іванов, О. Б. Пеньковський, Т. А. Космеда, О. О. Селіванова та ін.). Одним з об'єктів пізнаваного світу, який пропускається через «сито» аксіологічної моделі «своє – чуже», є мова – своя (рідна, материнська, перша засвоєна, перша функціональна тощо) і чужа (нерідна, засвоєна не першою, іноземна тощо).

У вітчизняному мовознавстві ще не розглядалося питання щодо вираження ставлення до певної мови як її носіїв, так і представників сусідніх етносів, тому **метою** нашого дослідження є проаналізувати українські етнічні анекдоти як репрезентанти етностереотипів і виявити та схарактеризувати лінгвокультурні маркери стереотипного ставлення до мови (своєї та чужої), що є одним із структурних компонентів мовної свідомості.

Виходячи з напрямів вивчення етностереотипів, окреслених Л. П. Крисінім [7, 451 – 454], у роботі виконуємо такі **завдання**: 1) виділити мовні одиниці, які є засобами вираження мовних етностереотипів; 2) виявити лінгвістичні передумови розбіжностей при сприйманні тих самих анекдотів представниками різних етносів; 3) встановити особливості відображення стереотипних уявлень про етнос і його мову в семантиці мовних одиниць.

Матеріалом дослідження послуговували близько 200 українських та російських етнічних анекдотів про українців і росіян / *хохлів* і *москалів*, з яких обрано 50 анекдотів, де прямо чи опосередковано представлена мова (українська / російська) як об'єкт стереотипної оцінки.

Аналіз актуальних досліджень. Мовознавці вивчають стереотипи і, зокрема, етностереотипи багатоаспектно: з позиції когнітивної лінгвістики (В. З. Дем'янков), лінгвокультурології (В. А. Буряковська, В. В. Воробйов, В. І. Карасик, А. В. Карасик, В. В. Красних, Л. П. Крисін, В. А. Маслова), етнопсихолінгвістики (Ю. О. Сорокін, В. А. Пищальникова), теорії міжкультурної комунікації (В. Б. Кашкін, О. А. Леонтович, В. В. Панін, С. Г. Тер-Мінасова) тощо (див. також: [10, 108–111]).

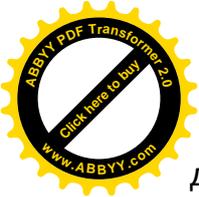

Дослідники визначають етностереотип (етнічний стереотип, етнокультурний стереотип) як узагальнене уявлення про представників іншого або власного етносу [7, 450; 10, 108; 9; 6]. Стереотипи, емоційно-оцінні по своїй сутності, характеризують і етнос-«оцінювач», і об'єкт оцінки [9].

Виділяють такі різновиди стереотипів, як автостереотипи (ми про себе), гетеростереотипи (вони про нас), при цьому перші, як правило, позитивні, а другі – негативні [10, 108; 5, 118–119; 6]. Якщо об'єктом порівняння є етнокультури, то еталоном виступає система цінностей власного етносу [5, 119], а при порівнянні мов – рідна мова, якій наївна аксіологія приписує позитивні властивості (*найкрасивіша, правильна, точна* тощо) [6].

Одним із джерел стереотипних уявлень про той чи той національний характер є етнічні анекдоти, тобто анекдоти, які використовують типові знання про певний етнос чи його групу як сюжетотворчий компонент [7, 453] і являють собою «белетризований колективний досвід рядових носіїв культури» [16, 190]. З одного боку, етнічний анекдот потрапляє до категорії особливо «небезпечних» [19, 293], адже є м'якою формою агресії, оскільки має на меті за допомогою засобів комічності висміяти, образити або й принизити інший етнос [3, 48-49, 52; 5, 119], з іншого – за допомогою гумору вивільняє агресивність, накопичену в масовій свідомості, знімає напругу в міжетнічних стосунках.

Героями найзліших етнічних анекдотів здебільшого стають, як це не парадоксально, представники народів, найбільш близьких мовцєві за походженням, історією, культурою та мовою [18, 61; 17, 18-19]. Такими є, зокрема, анекдоти про українців і росіян, що зумовлено наступними чинниками: 1) періоди спільної історії, під час яких здійснювалася колонізаторська політика щодо українського народу, його культури, мови (реалізація опозиції «панівний – гноблений народ»); 2) близькість української та російської мов, що, як не парадоксально, швидше розділяє, аніж зближує; 3) гетеростереотипи, сформовані в українському / російському фольклорі, класичній художній літературі; 4) стійкі етностереотипи масової свідомості. Зазначені чинники посилюють страх перед «чужим», і тому притаманна українській ментальності толерантність

до інших культур, релігій [2, 55] в анекдотах про українців й росіян часто «не спрацьовує». Релевантним також є те, що для українського народу, поставленого в екстремальні умови, гумор, у якому «злилися дві абсолютно протилежні стихії – добродушність і злість» [14, 3], чи не «єдина протиотрута безнадії й розпачеві» [17, 168].

Національна картина світу разом із ціннісним її сегментом не тільки відбивається в анекдоті, а й скеровує його сприймання. Релевантним при цьому стає комунікативна ситуація, обрана оповідачем «когнітивна тональність» (за Н.В. Бардіною), манера оповіді анекдоту, акцентовка, зміна інтонації тощо [1, 56; 19, 289 – 290]. У зв'язку із цим етнічні анекдоти можуть змінювати свою оцінку на протилежну залежно від фактора адресанта (див. про специфіку оповіді єврейських анекдотів [8, 91]).

Таку особливість сприймання етнічних анекдотів необхідно враховувати при аналізі ставлення до мови, яке в них виражається. Так, образ українця у мовній аксіологічній моделі української свідомості може сприйматися як позитивно, враховуючи здоровий оптимізм, самоіронію, самокритичність як риси національного характеру українців, так і негативно, якщо не відбувається самоідентифікації з українським етносом або спостерігається відмежування від свого етносу, що виражається у висміюванні перед росіянами своїх звичаїв, культури, мови [17, 154, 225].

Проблеми дослідження мовного стереотипу українця на матеріалі анекдотів торкалися О. Є. Левкієвська, О. Я. Шмельова, О. Д. Шмельов (вивчення особливостей імітації українського мовлення в російському анекдоті), О. Г. Руда (дослідження комунікативних девіацій в умовах українсько-російського білінгвізму). Дослідники встановили, що з-поміж інших етнічних анекдотів анекдоти про українців і росіян / *хохлів* і *москалів* вирізняються пріоритетністю мовленнєвого чинника не тільки при створенні комізму, а й при розпізнаванні й характеристиці етносу [18, 62; 13, 191].

У нашому дослідженні здійснимо спробу систематизувати корпус мовних засобів, які виражають ставлення до мови і, відповідно, до етносу в цілому. Мовознавці (Л. П. Крисін, В. В. Панін, І. В. Привалова) серед засобів

позначення етнічних стереотипів, або лінгвокультурних маркерів мовної свідомості (за І. В. Приваловою), що «експліковано чи імпліковано вказують на певні властивості представників відповідної національності» [7, 453], називають наступні: етнічні прізвиська та похідні від них, атрибутивні й генітивні словосполучення, порівняльні звороти, фразеологізми, прислів'я, приказки, які включають етноніми [7, 452 – 453; 11, 209 – 210; 12, 13, 20-30].

Виклад основного матеріалу. Аналіз етнічних анекдотів дозволив виділити мовні маркери етнічних стереотипів (пор. у [7, 452 – 453]), через які виявляється: 1) ставлення українців до української мови; 2) ставлення українців до російської мови; 3) ставлення росіян до української мови (поза увагою нашого дослідження залишаємо ті анекдоти, де виявляється ставлення росіян до російської мови).

1. **Фонетичні особливості (акцент).** Значна кількість слів є спільними для української та російської мови, відмінність може полягати у вимові звука / звуків, у наголосі, іншими словами, у специфічній звуковій оболонці лексеми. Наприклад: «Куме, де це ваш собака?» – «Та, я його зарізав» – «О-о! А за що?» – «Бо москалям продався!» – «Як!?» – «А ось так! Приходжу додому – а він мені з будки: «**Гафф, гафф!**». У поданому анекдоті використано дві фонетичні риси, що розрізняють українську і російську мови. Так, в українській мові звуконаслідування, який імітує собачий гавкіт, виражається словом *гав*, перший звук якого глотковий (фарингальний) [g], а не задньоязиковий [r], що є звуковим відповідником російського задньоязикового [z]. За нормами російської орфоєпії, на відміну від української, шумні дзвінки приголосні в кінці слова оглушуються. Але якщо звук [в] в російській фонетиці є шумним дзвінком, то в українській – сонорним, який в кінці слова реалізується як [ў]. «Сіль» анекдоту в тому, що оцінюється не людська мова, а собачій гавкіт.

Особливості російської орфоєпії (зокрема, так зване акання) представлено в такому анекдоті: *Галичина. Сидить дід Панас при дорозі. Зупиняється авто: «Дай боже! Діду, а як нам до Львова заїхати?» – «Прямо, прямо, а там направо». – «Ага, дякуємо». Поїхали. Трохи згодом зупиняється інше авто: «Добрідень. Прошу пана, як нам дістатися до Львова?» – «Прямо, прямо, і праворуч». – «Дякуємо». Під'їздить третє*

авто: «Здравствуйте, дедушка. А как нам **ва Львов преехать?**» – «...Вилазь! Приїхали» (Як варіант: *А ти, москалику, вже приїхав*).

2. **Назви українських географічних об'єктів.** В українських анекдотах найчастіше використовуються назви різних регіонів України, а також міст, гір тощо, де відбувається дія (*Франківщина, Галичина, Закарпаття, Західна Україна; Київ, Львів, Полтава, Житомир; Карпати, Говерла*). У російських відповідниках деякі назви можуть замінюватися оцінною лексемою *Западенщина*, що впливає на загальне сприймання анекдоту.

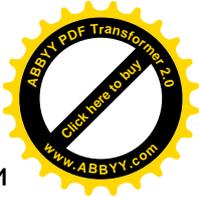
Назви держав (*Україна, Росія*) вживаються в анекдотах рідко, наприклад: «Пане, Ви чому свою сторінку на домен «*ru*» поставили?» – «А що?». «Так то ж **«Раша»** – москалі!» – «*І треба ж мені такий сором! А я думав, що «ru» – то Рідна Україна!*» Відчуження від іншої країни відбувається через вимову її назви англійською мовою (*Раша*), яке посилюється оцінним етнонімом *москалі*, використання якого, власне, і зумовлює відповідне оцінне сприймання анекдоту в цілому. Назва ж своєї держави супроводжується позитивною атрибутивною характеристикою (*рідна*).

3. Назви осіб.

1) Нейтральні етноніми (*українець, росіянин*) як в українських, так і в російських анекдотах / варіантах анекдотів використовуються спорадично. Наприклад: «Чим відрізняються **росіянин** і собака на Україні?» – «Другий розуміє українську і російську...» Образа буде викликана порівнянням людини і собаки, при цьому собака подається як інтелектуально більш розвинена істота, оскільки розуміє дві мови.

У російських варіантах анекдотів етнонім *украинец* іноді може використовуватися як заміник лексеми *упівці* (*воїни УПА*) в українських варіантах анекдотів.

Частіше нейтральні етноніми вживаються разом з експресивно маркованими (*хохол, москаль*), щоб посилити оцінний характер останніх. Одночасне вживання нейтрального та експресивно маркованого етнонімів представлено в серії анекдотів «*Яка різниця між ...?*» Наприклад: *Яка різниця між хохлом і українцем? Українець з великої букви пише слово «Україна», хохол з великої букви пише слово «Сало». Українець живе в Україні, а хохол – там, де краще.*

В українських анекдотах використовуються не тільки назви мешканців українських міст (*киянин, львів'янин*), а й такі етноніми, як *галичанин, гуцул, вуйко, бойко* (два останні мають діалектний характер). Наприклад: **Гуцул** на могилі сина: *«Чи я тебе не народив, чи я тебе не годував, чи я тебе до університету не відпустив, чи я тобі гроші не відсилав!? А ти приїхав, і що ти мені сказав? «Здравствуйте, папа!»!?»*. У російських варіантах ці назви ніби «згортаються», оскільки для росіянина український світ має значно нижчий ступінь дискретності, а на їх місці з'являються негативнооцінні лексеми, що передають зневажливе ставлення: *западенець (западэнэц), бэндэра, бэндэровец, бандеровец*.

2) Експресивно забарвлені етноніми (етнонімічні прізвиська) *хохол, москаль* наявні майже в усіх досліджуваних анекдотах. За нашими спостереженнями, в українських анекдотах майже не використовується етнопрізвисько *хохол*, у російських анекдотах-відповідниках замість нейтральних етнонімів використовується лексема *хохол*, а лексема *москаль* вживається тільки в мовленнєвій партії *українця / хохла*.

Ставлення до мови через ставлення до її носія яскраво демонструє наступний анекдот: *«Як називається людина, яка розмовляє українською мовою?» – «Двомовна». – «А якщо людина розмовляє трьома мовами?» – «Тримовна». – «А якщо однією?» – «Москаль»*. Як бачимо, у першому питанні є вказівка на мову, у другому питанні вона відсутня, а відповіддю на третє питання є етнонім з негативною конотацією *москаль*, який і детермінує загальне негативне ставлення як до мови, так і до її носія.

3) За допомогою антропонімів (імена *Грицько, Петро, Микола, (дід) Панас, (вуйко) Стефан*, прізвища *Нечипуренко, Гарбузенко; Москаленко, Хохлов*) може відбуватися розпізнавання національності й відповідно титульної мови етносу.

Наприклад: *У Москві машина збиває пішохода. Міліціонер – водію: «Фамілія, гад! Быстро!» – «Нечипуренко...» – «Хмм... гарна фамілія. Моя – Гарбузенко. А ти звідки родом?» – «Та з Полтави». – «А я – з-під Києва. Горілку, мабуть, салом закусуєш?» – «А як же!» – «Дуже гарно! Почекай хвилинку – зніму протокол з того дурня, що кинувся під твою машину...»* У анекдоті використано прізвища, які мають типові ознаки українських:

обидва прізвища мають суфікс *-енко*, друге є похідним від лексеми *гарбуз* із яскравою національно-культурною конотацією («символ відмови в українському весільному обряді сватання» [4, 131]) і часто вживається в гумористичному контексті (наприклад, *родичі / діти гарбузові*). Прізвище слугує своєрідним ідентифікатором «свого», тому оцінюється позитивно. Русизми *быстро*, *фамілія* вказують на те, що українець перебуває в «чужому» (російському) комунікативному просторі.

4. Назви українських національних страв, традиційних продуктів харчування і стародавніх напоїв в українській етносвідомості співвідносяться із достатком, заможним життям (*борщ, вареники, сало, сметана*) [4, 52, 64, 521, 555], із злагодою, взаєморозумінням (*пиво*) [4, 449]. Недаремно саме ці лексеми вводяться до тексту анекдоту, обігруються, стають джерелом комізму. Яскравим прикладом може послугувати серія анекдотів «*Куме, знаєте, як москалі називають (кажуть на) наше...?*», у яких ставлення до мови виявляється через презирливе несприймання (іноді удаване) російських відповідників українських етнолексем, що передається за допомогою: 1) скандування неприйнятного «чужого» слова, яке до того ж навмисно неправильно вимовляється (укр. *сало* – *целлюлит* (рос. *ці(и)-лю-літ*; укр. *вареники з м'ясом* – рос. *пельмени (пе-ле-ме-ни)*), 2) емоційного наголосу (укр. *борщ* – рос. *первое (пе-є-рвое)*, укр. *пиво* – рос. *пиво (пі-і-ва(о))*) (див. також: [13, 192, 196-197]). Додатковий гумористичний ефект виникає у випадку, коли російський відповідник є словом іншомовного походження, значення якого значно відрізняється від значення української лексеми (укр. *сало* – рос. *ці(и)-лю-літ*, укр. *сметана* – рос. *майонез*), хоч у російській мові наявні лексеми з таким самим значенням і з незначними відмінностями у вимові (рос. *сало, сметана*).

5. Атрибутивні словосполучення. У досліджуваних анекдотах українська мова визначається як *щира* (наприклад, у анекдотах *негр* є *щирим українцем* і говорить *щирою українською мовою*).

Атрибутивна характеристика російської мови відбувається за рахунок використання лексем з імплікованою негативною конотацією. Наприклад: *Стрімка річка і у ній тоне чоловігя, кричить: «Памагіте! Спасіте!».* *По березі тієї річки йде українець. Потопаючий знову «Памагіте! Спасіте!».*

Українець нуль уваги. Потопаючи знову «Памагіте! Спасіте!». Українець бурчить собі під ніс: «А най би ти ся плавати навчило за тої **собачої** мови...» (Як варіант: «Краще б ти, синку, вчився плавати, аніж отої **псячої** мови»).

Відомий анекдот, у якому йдеться про переказ (українським учнем або абітурієнтом) оповідання І. С. Тургенєва «Муму», з наступною кульмінацією: *А вона й питає його тою псячою (вашою собачою / вашою клятою псячою / вашою клятою москальською) мовою: «ЗА ЧТО???»*. Слід зауважити, що в тих варіантах цього анекдоту, які доводилось чути авторіві, обов'язковою є вимова останнього слова [ч'то], а не [што], як того вимагає російська орфоепія.

6. **Етикетні формули**. Здебільшого представлені етикетні формули привітання і звертання, при цьому інвентар українських форм більш різноманітний. Порівняймо: українські привітання *Здоровенькі були; Христос христився! – Славимо його!* (традиційне привітання на Йордан), звертання *куме, пане, сусіде, вуйку, синку, батьку, чоловіче, панове українці*, прохання *прошу пана*; російські привітання *Здравствуйте, папа / дедушка / дорогие инопланетные друзья!*, звертання *товарищ (Здравствуй, товарищ Богдан!)*. Показовим є те, що в російських відповідниках замість українських апелятивів *вуйко, куме, свате* з'являються антропоніми *Микола, Петро*. Прикметно, що в російських варіантах анекдотів при звертанні до особи часто зберігається форма кличного відмінка власних чи загальних іменників.

У побутовій свідомості українців російська мова асоціативно пов'язана з радянською владою, комуністичною ідеологією, тому й оцінюється негативно. Звертання, як і привітання, російською мовою є маркерами «чужого» і в результаті викликають негативну реакцію адресатів. Наприклад: *У магазин заходить чоловік та й питає: «Товарищ, у вас єсть лезвія для бритви?» – «Ні, нема». Покупець пішов, касирка здивовано запитує продавця: «А чому ти йому сказав, що нема? Вони ж ось». – «Він мене «товарищем» обізвав. Хай серпом бриється».*

Ужитий відповідно до норм сучасної української літературної мови стандартний зворот може виступати своєрідним «ідентифікатором»

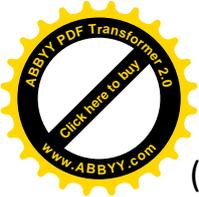

національної ідентичності. Наприклад: *Здоровенний чолов'яга з автоматом у руках заскакує у трамвай, дає чергу понад головами і питає: «А скажіть мені, котра година?» Негр підводиться і щирою українською говорить: «За п'ятнадцять п'ята, прошу пана». Дядько ласкаво поклав руку на плече негрові: «Сідай, синку, я бачу, що ти – не москаль». Гумористичний ефект анекдоту створюється тим, що в представленій ситуації визначальними ознаками національної ідентичності виступає виключно мова.*

7. **Прецедентні одиниці.** У анекдотах представлені прецедентні імена (*Мазепа, Богдан Хмельницький, УПА, Змій Горинич*) і прецедентні тексти (укр.: *білі хати із вишневими садочками, хрущі над вишнями гудуть*, пор.: *«Садок вишневий коло хати, / Хрущі над вишнями гудуть»* – з вірша Т.Г. Шевченка *«Садок вишневий коло хати...»*; оповідання І. С. Тургенєва *«Муму»*).

Наприклад: *Я руський би виучив тіко за то, шо нада допітувать пленних.* Анекдот являє собою трансформований прецедентний текст (пор.: *«Я русский бы выучил только за то, что им разговаривал Ленин»* – з вірша В. В. Маяковського *«Нашему юношеству»*). Відбувається не тільки структурна заміна (замінюються декілька компонентів прецедентного тексту), а й кодова заміна, коли замість російської мови оригіналу використовується суржик. Характерно, що через суржик передається ставлення до російської мови. Як бачимо, суржик з'являється не тільки при передачі української мови російською графікою, а й навпаки – при передачі російської мови українською графікою.

Інший приклад: *Львів'янин заходить на Краківський ринок за яблуками. Вибирає: «Це який сорт?» – «Кальвіль». – «А це?» – «Джонатан». – «А це?» – «Слава переможцям» – «Героям слава!»* Відомо, що формою вітання і відповіді на нього у воїнів УПА була *Слава Україні! – Героям слава!* Згодом такий спосіб привітання став усталеним серед членів політичних партій і організацій патріотичного спрямування. «Сіль» анекдоту полягає в тому, що побутова ситуація (пошук бажаного сорту яблук) накладається на ситуацію привітання воїнів УПА. Цей анекдот, як і інші, яскраво демонструє поширення закону «карнавалізації цінностей

(за М. М. Бахтіним), який полягає в тому, що сакральне неодмінно перетворюється в профанне через висміювання. Профанізація сакрального підтверджує його значущість» [5, 373].

Висновки. Аналіз українських етнічних анекдотів дозволив виявити корпус лінгвокультурних маркерів, які виражають і детермінують певне ставлення до етносу і до його титульної мови. Встановлено, що специфіка сприймання саме лінгвокультурних маркерів мовної свідомості зумовлює розбіжності в потрактуванні одного анекдоту представниками різних етносів. У подальшій роботі плануємо здійснити аналіз усіх етнічних анекдотів в аспекті відображення в них ставлення до мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бардина Н.В. Анекдот в системе дискурсной формации / Н.В. Бардина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philosophy.ua/ua/lib/regular/doxa/?doc:int=137>.
2. Баронин А.С. Этнопсихология : [учеб. пособие] / А.С. Баронин. – К. : МАУП, 2000. – 116 с.
3. Буряковская В.А. Признак этничности в жанре анекдота (на материале русского и английского языков) / В.А. Буряковская // Аксиологическая лингвистика : игровое и комическое в общении : [сб. науч. тр.]. – Волгоград : Перемена, 2003. – С. 47 – 54.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Кашкин В.Б. Маркеры своего и чужого в межкультурном диалоге / В.Б. Кашкин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kachkine.narod.ru/Articles2006/2004KashkineGlavaNR.htm>.
7. Крысин Л.П. Этностереотипы в современном языковом сознании : к постановке проблемы / Л.П. Крысин // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : [коллективная моногр.]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 450 – 455.
8. Левченко В.Л. Этнический анекдот в национальной идентификации формации / В.Л. Левченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philosophy.ua/ua/lib/regular/doxa/?doc:int=137>.
9. Лосев І. Українці в російських етнокультурних стереотипах / І. Лосев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrlife.org/main/tribuna/losev_4.htm.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособие] / В.А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
11. Панин В.В. Средства выражения этнических стереотипов в английском языке / В.В. Панин // Известия УрГПУ. Лингвистика. Вып. 15. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2005. – С. 208 – 213.
12. Привалова И.В. Языковое сознание : этнокультурная маркированность (теоретико-экспериментальное исследование) : автореф. дисс. на соискание уч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка / И.В. Привалова. – М., 2006. – 50 с.
13. Руда О. Комунікативна невдача в контексті українсько-російської

двомовності (жанр анекдоту) / О. Руда // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : [зб. наук. пр.] / Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 188 – 198.

14. Русанівський В.М. Український гумор і його мова / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 2005. – № 2. – С. 3-17.

15. Селігей П.О. Структура й типологія мовної свідомості / П.О. Селігей // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 12 – 29.

16. Слышкин Г.Г. Современный русский анекдот : функции и ценностные доминанты / Г.Г. Слышкин // Аксиологическая лингвистика : игровое и комическое в общении : [сб. науч. тр.]. – Волгоград: Перемена, 2003. – С. 190 – 202.

17. Ткаченко О.Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) / О.Б. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с.

18. Шмелева Е.Я. Русский анекдот : Текст и речевой жанр / Е.Я. Шмелева, А.Д. Шмелев. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 144 с.

19. Шмелева Е.Я. Толерантность как необходимое условие функционирования речевого жанра анекдота / Е.Я. Шмелева, А.Д. Шмелев // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : [коллективная моногр.]. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 288 – 296.

20. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : Мова, культура, влада / Г.М. Яворська. – К.: НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2000. – 288 с.

И. И. Брага. Этностереотип как компонент языкового сознания (на примере жанра анекдота).

В статье анализируются украинские этнические анекдоты как репрезентаты этностереотипов. В процессе исследования выявлены и описаны следующие лингвокультурные маркеры стереотипного отношения к языку (своему и чужому): акцент, украинские топонимы, нейтральные этнонимы, этнонимические прозвища, антропонимы, названия этнокультурных реалий (украинские национальные блюда, традиционные продукты питания, старинные напитки), атрибутивные словосочетания, этикетные формулы, прецедентные единицы. Удалось установить, что специфика восприятия лингвокультурных маркеров языкового сознания обуславливает различия в истолковании одного и того же анекдота представителями разных этносов.

Ключевые слова: *языковое сознание, лингвокультурные маркеры языкового сознания, этностереотип, этнический анекдот.*

I. Braha. Ethnic stereotype as a component of language consciousness (based on anecdote as genre).

The article deals with the analysis of Ukrainian ethnic anecdotes as representatives ethnic stereotypes. In the course of research are determined and described following lingvocultural markers stereotypical attitudes to language (native and non-native): accent, Ukrainian placename, neutral ethnonyms, ethnonyms nickname, anthroponomies, the names of ethnocultural realities (the Ukrainian national dishes, traditional food and drinks), attributive

phrases, etiquette formulas, precedent units. It was established that the specificity of perception of the lingvocultural markers of language consciousness is determines the differences in the interpretation of the anecdote by representatines of different ethnic groups.

Key words: language consciousness, lingvocultural markers of language consciousness, ethnic stereotype, ethnic anecdote.

УДК 811.111'42

Т. М. Буренко

Сумський державний педагогічний університет

РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ВИБАЧЕННІ

У статті розглядаються особливості реалізації стратегії ввічливості як національно-специфічної комунікативної категорії в англomовному вибаченні. Описуються стратегії ввічливості дистанціювання, які реалізуються різними тактиками. Автор робить висновок про двоїстість функціонування вибачення як стратегії ввічливості та припускає, що мовленнєвий акт вибачення має гібридну природу.

Ключові слова: *ввічливість, іллокутивна сила, максима, неформальна ввічливість, обличчя, стратегія, тактика, формальна ввічливість.*

Постановка проблеми. Актуальність роботи обумовлена її функціональною спрямованістю, що знаходиться у відповідності з пріоритетними тенденціями сучасного мовознавства, орієнтованого на вивчення мовлення як складника людської діяльності. Об'єктом дослідження виступають мовленнєві акти вибачення в англomовному дискурсі. **Метою** статті є відстеження тенденцій розгляду ввічливості як національно-специфічної комунікативної категорії, змістом якої є система ритуалізованих стратегій комунікативної поведінки (вербальної і невербальної).

Аналіз актуальних досліджень. Увічливість є однією з найбільш яскравих і помітних категорій спілкування, яка неодноразово привертала до себе увагу мовознавців [1; 3; 4, 306–319; 5, 96–108]. З точки зору мовної картини світу ввічливість – «центральна комунікативна категорія, головна функція якої – забезпечення безконфліктного спілкування» [2, 260]. Серед існуючих концепцій для пояснення феномену вибачення найбільш релевантними є концепції ввічливості як системи дискурсивних максим, розроблені П. Грайсом, Р. Лакофф, Дж. Лічем, та концепція ввічливості як збереження обличчя П. Браун і С. Левінсона [8; 10; 11; 6].

Виклад основного матеріалу. У першому випадку ввічливість є одним із принципів кооперації, що доповнює відомі постулати П. Грайса: це морально-етична максима «Будь увічливим» [8, 47]. Виходячи з ідеї П. Грайса, Р. Лакофф розробляє правило прагматичної компетенції щодо ввічливості (*be polite*), яке має складові, серед яких для вибачення прийнятні: «Не будь нав'язливим» (*Don't impose*), «Надавай можливість вибору» (*Give options*) [10, 303]. На думку Р. Лакофф, перша складова реалізується у ситуаціях формальної ввічливості (*formal politeness*), а остання – неформальної ввічливості (*informal politeness*).

Дж. Ліч також розглядає ввічливість як набір універсальних прагматичних принципів. Серед запропонованих ним максим такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди й симпатії висловлення вибачення реалізує максимум згоди (*agreement maxim*), яка полягає у зменшенні протиріч між комунікантами та підвищенні ступеня згоди [11, 16]. За Дж. Лічем, існує відповідність між типами іллокутивних актів та максимами ввічливості, зокрема, в експресивах найбільш релевантними є максими скромності та схвалення [там само].

Згідно теорії П. Браун і С. Левінсона, ввічливість є засобом збереження балансу між дистанціюванням та зближенням комунікантів у дискурсі. Увічливість покликана виконувати наступні функції: запобігати конфліктам, не порушувати гармонії у відносинах з партнером по спілкуванню, пом'якшувати потенційну агресію, не торкаючись гідності та не вражаючи прав партнера по спілкуванню, забезпечувати доброзичливу атмосферу перебігу міжособової взаємодії, намагаючись, щоб партнер по спілкуванню почувався комфортно [1, 5]. Під увічливістю розуміється вербальна поведінка, націлена на повагу особистості партнера по комунікації. А особистість партнера по комунікації тлумачать як його індивідуально-психологічні характеристики й соціально-рольові потреби, що задовольняються за рахунок збереження «обличчя» комунікантів [7].

За П. Браун і С. Левінсоном, негативне обличчя – це «бажання бути незалежним, мати свободу дій» [6, 129]. З огляду на принципи комунікації, висловлення, що реалізують комунікативну інтенцію вибачення, є дискурсивним утіленням стратегій негативної ввічливості,

які виражають прагнення мовця до дистанціювання від слухача, до свободи від почуття провини [6].

Увічливість дистанціювання реалізується у дискурсі набором конвенціональних стратегій, які, з одного боку, зменшують ушкодження адресата у разі малефективних дій мовця, а з другого – мінімізують ефект дій мовця, які є соціально або етично неприйнятними. Необхідність запобігання ушкодженню негативного обличчя є загальною гіперстратегією ввічливості дистанціювання, яка у дискурсі втілюється десятима окремими стратегіями:

N1 – Висловлюйся непрямо (*Be conventionally indirect*);

N2 – Задавай питання, ухиляйся (*Question, hedge*);

N3 – Будь песимістом у своїх сподіваннях (*Be pessimistic*);

N4 – Зменшуй ступінь втручання (*Minimize the imposition*);

N5 – Виказуй пошану (*Give deference*);

N6 – Вибачайся (*Apologize*);

N7 – Вживай безособові форми (*Impersonalize*);

N8 – Подавай мовленнєвий акт ушкодження обличчя як загальне правило (*State the FTA as a general rule*);

N9 – Використовуй номінативні елементи (*Nominalize*);

N10 – Не показуй, що адресат щось тобі винен (*Go on record as incurring debt or as not indebted*) [7, 132–210].

За нашими даними, серед наведених стратегій негативної ввічливості МА вибачення реалізуються переважно стратегіями N2, N5, N6 із відповідними тактиками.

Стратегія ввічливості дистанціювання N2 «**Запитуй, ухиляйся**» (*question, hedge*) втілюється конвенціональними мовними засобами, виходячи з презумпції, що слухач (1) не зобов'язаний робити або (2) не обов'язково бажає зробити те, про що просить мовець [6, 145].

Перше зумовлює оформлення вибачення у вигляді питальних речень. Серед вибачень – засобів реалізації тактики запитання є:

– запити про здатність адресата надати вибачення з модальним дієсловом (*can*):

'Tess!' he said huskily, 'can you forgive me for going away?' (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles);

– запит про намір адресата надати вибачення в майбутньому з дієсловом *will* та позитивною або негативною пропозицією:

Mrs. Seal. Now I have seen you thus far, Sir Geoffry, will you excuse me a moment while I give my necessary orders for your accommodation? (R. Steele, *The Conscious Lovers*);

Then will you not forgive me? (Th. Hardy, *Tess of the d'Urbervilles*)

Друга презумпція зумовлює тактику ухиляння (*hedging*), яка втілюється специфічними частками у складі висловлень вибачення: *so, very, extremely (sorry)*, а також маркерами щирості (*sincerity hedge, truly, really*) [6, 156], які модифікують ступінь іллокутивної сили вибачення, зокрема, ступінь однієї з її складових – емотивної. Частки, на думку Дж. Голмс, є специфічним засобом трансформації прагматичних властивостей висловлення – підсилення іллокуції [9]. Наприклад:

I am so sorry to miss so much of your visit. (E. Waugh, *Brideshead Revisited*);

I am very sorry about the pepper. (R. Sherriff, *Journey's End*)

У такий спосіб мовець переконує адресата в необхідності надати вибачення.

Стратегія ввічливості дистанціювання N5 «**Виказуй пошану**» реалізується двома тактиками: по-перше, мовець демонструє своє «підкорення», скромність, по-друге, він підкреслює рольове домінування, вищий статус адресата, причому в обох випадках акцентується нерівність соціальних статусів [6, 178]. Прикладом першої тактики є:

– вибачення-запитання, що містять маркер статусної ролі *sir (sah), madam*:

Excuse me, sah, but are you senior staff? (W. Boyd, *A Good Man in Africa*);

– вибачення – розповідні речення з номінацією титулу чи власного імені та лексичними інтенсифікаторами:

Madam, I ask your ladyship ten thousand pardons. (C. Cibber, *Love's Last Shift*);

I beg pardon for an ill-timed visit, sir; but as my reputation is concerned, and as the dinner appears to be concluded – ... (W. Scott, *Rob Roy*)

Прикладом другої тактики є вибачення із шанобливим звертанням навіть до незнайомців:

Sir Peter. *Madam, madam, I beg your pardon – there's no stopping these good gentlemen's tongues.* (R. Sheridan, *The School for Scandal*)

Стратегія ввічливості дистанціювання №6 «**Вибачайся**» полягає у вибаченні за скоєння малефактивної дії з використанням кількох тактик, чотири з яких описані П. Браун та С. Левінсоном [6, 187–190]:

(1) тактика визнання завданої шкоди (*admit impingement*), в тому числі застосування номінацій самоприниження (*humbly*):

– *I say, I'm awfully sorry for not recognizing you.* (E. Waugh, *The Sword of Honour Trilogy*);

– *You will excuse this extreme haste, but circumstances require that I should immediately remove my sister, and I have not a moment's time to lose.* (Ch. Dickens, *Nickolas Nicklby*);

– Autolycus. *I humbly beseech you, sir, to pardon me all the faults I have committed to your worship and to give me your good report to the prince my master.* (W. Shakespeare, *The Winter's Tale*);

(2) тактика визнання мовцем небажання (*indicate reluctance*) зашкодити адресату:

But I would not wish you to take the trouble of making any inquiry at present. (J. Austen, *Emma*);

Excuse me, ma'am, but this is by no means my intention; I make no inquiry myself, and should be sorry to have any made by my friends. (J. Austen, *Emma*);

I don't want to bother you; I only want to know why Syd has gone away. (W. Collins, *The Evil Genius*);

(3) тактика надання всеохоплюючих пояснень (*give overwhelming reasons*) щодо причин малефактивної дії мовця:

Pardon me, God, I knew not what I did. (W. Shakespeare, *Henry VI*);

Excuse the rudeness that gave you a rough welcome, and lay it upon the evil times, and not upon us. (W. Scott, *Rob Roy*);

(4) тактика прохання про надання вибачення (*beg forgiveness*) адресатом із метою елімінації почуття провини мовця. Вона полягає у

повному визнанні своєї провини, що слугує запитом щодо отримання виправдання, наприклад:

Then pardon me, for reprehending thee, For thou hast done a charitable deed. (W. Shakespeare, Titus Andronicus)

У нашому корпусі виявлені ще дві тактики, що реалізують цю стратегію:

(5) тактика вживання стилістичних засобів посилення впливу висловлення (повтори тощо):

Forgive me! – but forgive me! (N. Rowe, The Tragedy of Jane Shore);

(6) тактика обіцянки ніколи не повторювати малефективних вчинків як спосіб виправдовування:

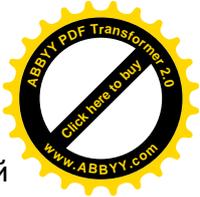
Good devil, forgive me now, and I'll never rob thy library more. (Marlow, Faustus)

В окремих тактиках, що реалізують стратегії ввічливості дистанціювання, простежується акцентування однієї з двох рівноправних складових іллокутивної сили вибачення у дискурсі.

Висновки. Отже, залежно від ситуації мовлення інтенція вираження емоцій провини й сорому зумовлює акцентування емотивної складової іллокутивної сили вибачення, що втілює тактики визнання ушкодження, визнання небажання зашкодити адресату, надання пояснень щодо причин малефективної дії, вживання стилістичних засобів посилення впливу, обіцянку не повторювати малефективних вчинків (ці тактики належать стратегії ввічливості дистанціювання N6). Натомість, фокусування спонукальної складової іллокутивної сили – прохання про надання вибачення – спостерігається у тактиках, що реалізують стратегії дистанціювання N2, N5. Такі дані засвідчують двоїстість функціонування вибачення як стратегії ввічливості та дозволяють припустити, що МА вибачення має гібридну природу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпова Е. В. Стратегии вежливости в современном английском языке (на материале малоформатных текстов) : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. В. Карпова. – СПб, 2002. – 17 с.
2. Маслова В. А. Homo Lingualis в культуре : монография / В. А. Маслова – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.

3. Морозова І. І. Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. І. Морозова. – Харків, 2004. – 20 с.
4. Скорбатюк І. Д. Некоторые аспекты выражения форм вежливости в корейском языке / И. Д. Скорбатюк // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М. : Наука, 1977. – С. 306–319.
5. Хохлова Л. В. Социолингвистический анализ форм вежливости в языке раджастанхана / Л. В. Хохлова // Народы Азии и Африки. – 1973. – № 2. – С. 96–108.
6. Brown P. Politeness: Some universals in language use / P. Brown, S. Levinson. – London, New York etc. : CUP, 1987. – 345 p.
7. Brown P. Universals in language usage: Politeness phenomena / P. Brown, S. Levinson // E.N. Goody (ed.), 1978. – P.56–310.
8. Grice P. Intendieren, Meinen, Bedeuten / P. Grice // Meggle G. (Hg.) Handlung, Kommunikation, Bedeutung. – Fr./M. : Suhrkamp, 1993. – S. 2–15.
9. Holmes J. Hedging your bets and sitting on the fence: some evidence for hedges as support structures / J. Holmes // Te Reo. – 1984. – № 27. – P. 47–62.
10. Lakoff R. The logic of politeness, or, minding your p's and q's / R. Lakoff // Papers from the Minth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. – Chicago, 1973. – P. 292–305.
11. Leech G. N. Principles of Pragmatics / G. N. Leech. – London, N.Y. : Longman, 1983. – 250 p.

Т. М. Буренко. Реализация стратегии вежливости в англоязычном извинении.

В статье рассматриваются особенности реализации стратегии вежливости как национально-специфической категории в англоязычном извинении. Описываются стратегии вежливости дистанцирования, которые реализуются разными тактиками. Автор делает вывод о двойственности функционирования извинения как стратегии вежливости и предполагает, что у речевого акта извинения гибридная природа.

Ключевые слова: вежливость, иллокутивная сила, лицо, максима, неформальная вежливость, стратегия, тактика, формальная вежливость.

T. Burenko. Realization of politeness strategy in English apology.

The article concentrates on the peculiarities of the realization of politeness strategy as national and specific communicative categories in English apology. Negative politeness strategies are explored which are realized by different tactics. The author comes to the conclusion about the duality of apology functioning as the politeness strategy and supposes that speech act of apology is a hybrid speech act.

Key words: politeness, illocutionary force, face, maxim, informal politeness, strategy, tactics, formal politeness.

В. А. Василенко

Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ

УКРАЇНЬСЬКА СОЦІОВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню соціовербальної комунікації з лінгвістичної точки зору. Зокрема висвітлено лінгвістичний аспект визначення, функцій та типових рис цього виду комунікації. Доведено, що лінгвістична багатогранність соціовербальної комунікації найбільше виражена на семантичному, стилістичному та прагматичному рівнях. З'ясовано, що їй притаманна наявність широкого інструментарію функцій, за допомогою яких відбувається реалізація соціокомунікативних інтересів.

Ключові слова: соціовербальна комунікація, соціокомунікативна лінгвістика, лінгвокомунікативний текст, соціолінгвістичні дослідження.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці чітко окреслилися тенденції не тільки формально-структурного аналізу мови, але й в аспекті тієї семантичної і прагматичної інформації, яку вона реалізує у комунікативному процесі. Підґрунтям такого вивчення мови є її визначальна функція – бути засобом комунікації, зокрема соціовербальної. Соціовербальна комунікація – це процес обміну інформацією, під час якого відбувається передача повідомлень усередині самої соціокомунікативної сфери, а також від суб'єктів вербальної діяльності до адресатів у соціумі.

Аналіз останніх досліджень. Українська соціовербальна комунікація ще й досі не була предметом усебічного лінгвістичного наукового аналізу, а досліджувалися лише деякі її фрагменти (наприклад, дослідження політичної риторики Г. М. Яворською, офіційного та альтернативного дискурсів О. В. Зарецьким, параметрів дискурсу І. В. Стецулою, мовної репрезентації образу держави І. І. Брагою; аналіз ідеологічно забарвлених номінативних одиниць 1990-х років, здійснений Г. Б. Мінчак, дослідження ідеологічного та національно-культурного компонентів дискурсу – Т. В. Весною, аналіз синтаксичних закономірностей політичного газетного дискурсу А. П. Загнітком).

Тому явище соціовербальної комунікації, безсумнівно, є одним із актуальних питань сучасної соціокомунікативної лінгвістики.

Метою нашої роботи є встановлення теоретичних засад лінгвістичного дослідження соціовербальної комунікації. Мета зумовлює потребу розв'язання таких **завдань**: описати сучасні підходи до визначення та дослідження соціовербальної комунікації; визначити комунікативно-функціональну сутність соціовербальної комунікації.

Актуальність теми зумовлена певними чинниками: лінгвістичний підхід до вивчення соціовербальної комунікації є новітнім явищем, що потребує вивчення, до того ж з етапом перебудови зміна політичної ситуації визначила соціовербальну комунікацію об'єктом наукових розвідок, а також лінгвістичний аналіз соціолінгвістичних текстів потрібен для реалізації таких практичних цілей, як вивчення соціовербальної поведінки суспільства.

Доцільно наголосити, що вивчення соціовербальної комунікації було ініційоване наступними чинниками. По-перше, внутрішніми потребами лінгвістичної науки, яка у різні періоди своєї історії зверталася до реальних сфер функціонування мови. Другим фактором виступає соціальне замовлення, ініціатором якого є певна частина суспільства, що прагне зрозуміти суть соціовербальної комунікації [1, 95].

Виклад основного матеріалу. У рамках загальної теорії комунікації розрізняють шість фундаментальних підходів до дослідження соціовербальної комунікації [2, 80]. Системний базується на напрацюваннях кібернетики: комунікація розглядається у термінах інтеракції між елементами системи. Лінгвістичний розглядає мову як засіб соціального контролю над політичними інститутами і процесами. Символічний підхід визначає політику й комунікацію у термінах обміну символами. Функціональний переносить центр ваги на забезпечення комунікацією функцій соціалізації і підтримання стабільності. Організаційний зосереджує увагу на інформаційних потоках і чинниках, що можуть їх стримувати. Нарешті, підхід, який умовно називають екологічним, досліджує комунікацію з точки зору впливу на неї середовища існування, насамперед політичної системи.

У межах власне лінгвістичних досліджень виділяють два підходи до аналізу соціовербальної комунікації: дескриптивний та критичний [2, 94].

Дескриптивний підхід звертається до класичної методики риторичного аналізу публічних виступів, представленої у працях Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана. У сучасній лінгвістиці один із аспектів дескриптивного підходу пов'язаний із вивченням мовної поведінки соціокомунікантів: мовних засобів, риторичних прийомів і маніпулятивних стратегій, що використовуються з метою переконання [2, 78]. Іншим напрямом дескриптивного підходу, тісно пов'язаним не тільки з лінгвістикою, але і з соціологією, політологією, є аналіз змістовної сторони соціокомунікативних текстів. Методи контент-аналізу і когнітивного картування дозволяють виявити когнітивні диспозиції окремих соціокомунікантів – ціннісні домінанти, схильність до конфлікту або співробітництва, характер причинно-наслідкових зв'язків у відповідних фрагментах картини світу [1, 199]. Критичний підхід націлений на критичне вивчення соціальної нерівності, вираженої в мові або дискурсі. Слід наголосити, що якщо в межах дескриптивного підходу дослідник залишається нейтральним, незалежним експертом [2, 94-108], то для критичного аналізу характерна ангажованість дослідника, котрий відкрито займає сторону позбавлених влади і пригноблених [2, 97].

По сьогоднішній день точаться дискусії стосовно того, до чиєї сфери інтересів належить соціовербальна комунікація: соціологів, політологів чи лінгвістів? Вважаємо, що останніх. Як наслідок, виникла нова галузь дослідження цієї сфери – соціокомунікативна лінгвістика, витoki якої знаходимо в працях У. Ліппмана, П. Лазарфельда, Р. Парка, Г. Маклюена [6]. Це поняття зустрічається також у працях Л. П. Нагорної, А. Чудінова, Н.М. та Л.М. Мухарямових [4].

Що таке соціовербальна комунікація з лінгвістичної точки зору? І. Шейгал відзначає, що соціокомунікація як специфічна сфера людської діяльності за своєю природою є сукупністю мовних дій [5]. У поняття соціовербальної комунікації включають будь-які мовні утворення, суб'єкт, адресат чи зміст яких належать до сфери соціокомунікації. Тому соціовербальна комунікація розуміється нами як спілкування (вербальне та невербальне) у сфері соціокомунікації, яке спрямоване на досягнення певного комунікативного наміру. У соціовербальній комунікації зазвичай

мають справу з написаним або вимовленим словом, але вона може відбуватися і за посередництвом будь-якого знаку, символу та сигналу, за допомогою якого передається зміст.

Сучасна соціокомунікативна лінгвістика активно займається загальними проблемами соціовербальної комунікації, а саме аналізує її відмінності від комунікації в інших сферах, вивчає проблеми жанрів політичної мови (гасло, листівка, програма, газетна стаття, виступ на мітингу, парламентська полеміка та ін.) та особливості функціонування соціокомунікативних текстів. Ця наука активно звертається до проблем ідіостилю окремих соціокомунікантів, партій і напрямків, розглядає стратегії, тактики та прийоми соціовербальної комунікації, вивчає композицію, лексику і фразеологію соціокомунікативних текстів, використання в них різноманітних образних засобів. Поле мовознавчих інтерпретацій соціовербальної комунікації є синонімія, аргументація, синтаксис, висловлювання, лексика, нарративні функції, риторика, семіотика, граматики. Дослідження у цих сферах здійснювали М. Пешо, П. Анрі, Ж. Пуату, Т. Трю, Ж. Зайдель, Є. Верона, П. Ашарда, Р. Муньє, Ж. Коммерета, Р. Моро, Ж.-П. Фейє, К. Гільомен, Р. Барт та інші [2].

За наявності безлічі лінгвістичних стилів і жанрів, комунікативних стратегій і тактик, які використовуються в соціовербальній комунікації, науковці намагаються виокремити деякі спільні риси, притаманні різноманітним соціокомунікативним текстам. Вивчення закономірностей соціовербальної комунікації дозволяє нам, за А. П. Чудіновим, виділити наступні типові для неї риси, які представлені у вигляді опозицій:

Ритуальність й інформативність. На перший погляд здається, що соціокомунікативні тексти повинні бути максимально інформативними і, таким чином, реалізувати комунікативну функцію й передавати нову інформацію. Однак соціовербальна комунікація часто виявляється ритуальною, тобто характеризується фіксованістю форм викладу та відсутністю новизни змісту.

Інституціональність і особистісний характер. У персональній комунікації мовець виступає як особистість зі своїми особливостями. В інституціональній – він виступає як представник певного соціального

інституту та носій певного соціального статусу. Соціовербальна комунікація є переважно інституціональною.

Езотеричність і загальнодоступність. З одного боку, соціокомунікативні тексти, виступи, повідомлення повинні бути зрозумілі всім пересічним громадянам, а з іншого – характеризуються езотеричністю (зрозумілістю вузькому колу спеціалістів).

Редукціонізм та повнота інформації. Під редукціонізмом розуміємо бінарність ціннісних опозицій соціальної реальності, тобто двояке ставлення до одного й того ж політичного діяча або політичної події в різних часових межах.

Стандартність і експресивність. Експресивність висловлювань передбачає максимальне використання засобів виразності: стилістичних фігур (антитези, інверсії, еліпсиса, порівняння, метафори, метонімії та ін.), засобів експресивного синтаксису, трансформації фразеологізмів і т.п. Стандартність висловлювань завдяки загальноновживаній лексиці забезпечує їх доступність широкому колу адресатів.

Діалогічність і монологічність. Сучасна соціовербальна комунікація характеризується, переважно, діалогічністю мовлення, оскільки вона орієнтована не на самовираження, а на певний вплив.

Явна та прихована оцінність. Соціовербальна комунікація містить в собі не лише інформацію, а й оцінку існуючих реалій. Це пояснюється передусім тим, що мета соціовербальної комунікації полягає не в об'єктивному описі ситуації, а в переконанні й спонуканні адресата до соціокомунікативних дій.

Агресивність і толерантність. Соціокомунікативну діяльність характеризує постійна діалектика агресивності, рішучої боротьби за владу, успіх якої, однак, залежить і від уміння проявити толерантність до опонентів. У сучасній соціовербальній комунікації комунікативна агресія проявляється у формі інвективних мовленнєвих актів [6].

Також характерними рисами офіційної соціовербальної комунікації є бюрократичність, максимальна безликість та двозначність (за Дж. Орвеллом), що проявляється у використанні соціокомунікантами номіналізації, еліпсису, метафоризації, особливої інтонації та інших прийомів впливу на свідомість опонентів [3].

Для основи класифікації суб'єктів соціовербальної комунікації найкращою є система Г. Алмонда, що передбачає виокремлення трьох ступенів індексів участі у комунікації, а саме: стихійна участь; напівсвідома – розуміння сенсу ролей за безпечного підпорядкування їм як чомусь наперед заданому, беззаперечному; цілком свідомо участь, утвердження своїх усвідомлених інтересів і цінностей. З огляду на це визначаємо три основні суб'єкти соціовербальної комунікації: інституціональні, якими є глава держави, парламент, уряд, судова гілка влади, політичні партії, органи місцевого самоврядування та ін.; соціальні, себто індивіди та різні соціальні спільноти: соціально-класові, етнічні, демографічні, професійні тощо; функціональні, якими виступають передусім засоби масової комунікації.

Залежно від того, хто і для кого створює тексти, доцільно розрізнити наступні різновиди (рівні, підсфери), соціовербальної комунікації:

– апаратна (службова, внутрішня, бюрократична) соціовербальна комунікація, орієнтована на спілкування усередині державних або громадських структур. Така комунікація призначена тільки «для посвячених», формальною ознакою відповідних текстів нерідко служать грифи «секретно», «для службового користування». Несанкціонований «витік» такої інформації може служити причиною службового розслідування;

– соціовербальна комунікація в публічній діяльності. Подібна комунікація є формою здійснення професійної і громадської діяльності політичних лідерів і активістів; адресатом тут виступають найрізноманітніші верстви населення. Найбільш яскраві приклади такої діяльності – це передвиборна агітація, парламентські дебати (особливо якщо депутат сподівається, що його виступ стане відомий виборцям), офіційні виступи керівників держави та її структур, розраховані на масову аудиторію;

– соціовербальна комунікація, здійснювана журналістами, та масова аудиторія; прикладами можуть служити інтерв'ю, аналітична стаття в газеті, написана журналістом, політологом чи політиком (часто за допомогою фахівця зі ЗМІ). Журналісти в даному випадку привертають увагу аудиторії до проблеми, пропонують шляхи її вирішення,

повідомляють про ставлення до неї політичних організацій та їх лідерів, допомагають політикам у вирішенні їхніх завдань. Політично неактивні громадяни сприймають політичну інформацію переважно в тому вигляді, як вона з'являється у ЗМІ.

– соціокомунікативна діяльність «рядових» громадян (не професіоналів у галузі соціовербальної комунікації), які беруть участь у мітингах, зборах, демонстраціях. Такі комуніканти зазвичай сприймаються як свого роду представники «народу», виборців чи груп громадян, пов'язаних професією, віком, місцем проживання та ін. [6, 64-76].

Американський лінгвіст Р. Якобсон виокремив шість головних функцій мови, які без сумніву можна застосувати у сфері соціовербальної комунікації: комунікативну, спонукальну, метамовну, емотивну, фатичну та естетичну [4]. Ця класифікація загалом приймається і більшістю сучасних лінгвістів.

Розглянемо закономірності реалізації цих функцій.

Комунікативна функція спрямована на передачу інформації, яка має призвести до зміни соціальної свідомості адресата. У соціокомунікативних текстах постійно зустрічається інформація про ті чи інші події в житті суспільства, в економіці, науці, культурі тощо. Ця інформація може бути представлена у вигляді повідомлень, узагальнень, думок, зіставлень з використанням різних жанрів.

Спонукальна (апелятивна, вокативна, конативна, регулятивна, інструментальна) є функцією впливу на адресата, позаяк соціовербальна комунікація нерідко має завдання мобілізувати громадян для проведення певних акцій. Основний шлях для реалізації спонукальної функції – це безпосередні заклики до соціальної активності.

Емотивна функція орієнтована на вираження емоцій автора та збудження емоцій адресата. Давно відомо, що емоції досить ефективно передаються, і висловлення певних надій, упевненості, гордості за країну, ворожості до тих чи інших сил сприяє зародженню і зміцненню таких же відчуттів у адресата.

Метамовна функція спрямована на пояснення смислу слова чи висловлювання. Приміром, у соціокомунікативних текстах часто

зустрічаються фрагменти, в яких автор пояснює читачеві суть спеціальних понять і термінів, оскільки не всі читачі розуміють значення їх значення.

Фатична функція пов'язана із встановленням та підтриманням контакту між співрозмовниками. Ця функція найактивніше проявляється у побутовому спілкуванні; важливо, щоб співрозмовник налаштувався на сприйняття інформації.

Естетична – орієнтована насамперед на форму повідомлення, на те, як виражена думка, оскільки соціокомунікант також повинен слідкувати за виразністю свого мовлення.

Висновки. Соціовербальна комунікація є багатокомпонентним явищем, що може розглядатись як система взаємопов'язаних характерних рис та функціональних особливостей. Лінгвістична багатогранність соціовербальної комунікації найбільше виражена на семантичному, стилістичному та прагматичному рівнях. Їй притаманна наявність широкого інструментарію функцій, за допомогою яких досягається головна мета – реалізація соціокомунікативних інтересів учасниками соціовербального процесу. Ресурс соціовербального мовлення та механізми його застосування свідчать про перспективи еволюції соціокомунікативної лінгвістики.

Щодо перспективи подальших досліджень, вважаємо доцільним для вивчення соціовербальної комунікації застосування методу контент-аналізу, який дозволить дослідити квантитативні характеристики тактик критики і захисту; співвідношення в соціовербальному дискурсі акцентів на минуле, сьогодення і майбутнє; співвідношення в мові соціокомунікантів змісту, орієнтованого на суспільні проблеми, і на особисті характеристики соціокомунікантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику [Текст] / А. Н. Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 360с. – Библиогр. : С. 245-246. – ISBN: 5-8360-0196-0.
2. Герасимов В. И., Ильин М. В. Политический дискурс : история и современные исследования [Текст] / В. И. Герасимов (ред). – М., 2002. – 184с. – Библиогр. : С. 26. – ISBN: 5-9540-0033-6.
3. Загнітко А. П. Сучасний політичний газетний дискурс: риторика і синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т.16 – Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. – С.5-20. – Бібліогр. : С.19-20.
4. Мухарямов Н. М., Мухарямова Л. М. Политическая лингвистика как научная дисциплина [Текст] / Н. М. Мухарямов, Л. М. Мухарямова // Политическая наука. – 2002. – № 3. – С.44 – 45. – Библиогр. : С.45.

5. Попова Е. А. Культурно-языковые характеристики политического дискурса (на материале газетных интервью) [Текст]: дис...канд. филол. наук: 10.02.19 / Е. А. Попова. – Волгоградский государственный педагогический ун-т. – Волгоград, 1995. – 187с.
6. Чудинов А. П. Современная политическая лингвистика [Текст] / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, УрГПУ, 2006. – 267с. – Библиограф. : С. 24-71. – ISBN 5-9763-0002-2.

В. А. Василенко. Украинская социовербальная коммуникация как объект лингвистических исследований.

Статья посвящена исследованию социовербальной коммуникации с лингвистической точки зрения. В частности освещено лингвистический аспект определения, функций и типичных черт этого вида коммуникации. Доказано, что лингвистическая многогранность социовербальной коммуникации наиболее представлена на семантическом, стилистическом и прагматическом уровнях. Определено, что ей свойственно наличие широкого инструментария функций, с помощью которых происходит реализация социокультурных интересов.

Ключевые слова: *социовербальная коммуникация, социокоммуникативная лингвистика, лингвокоммуникативный текст, социолингвистические исследования.*

V. Vasylenko. An Ukrainian socioverbal communication as an object of linguistic research.

The article is devoted to the research of socioverbal communication from the linguistic point of view. Thus the linguistic aspect of defining, functions and typical features of this kind of communication is highlighted. It is shown that linguistic diversity socioverbal communication is most pronounced in the semantic, stylistic and pragmatic levels. She characterized by the presence of a broad toolkit of functions by which there is a realization sociocommunicative interests.

Key words: socioverbal communication, sociocommunicative linguistics, linguistic and communicative text, sociolinguistic research.

УДК 8142+811/112/2

Л. М. Гаврило

Сумський державний педагогічний університет

**ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ АНГЕЛИ МЕРКЕЛЬ У ПРОМОВІ
ДО 20-РІЧЧЯ ПАДІННЯ БЕРЛІНСЬКОЇ СТІНИ**

На прикладі однієї з промов канцлера Німеччини Ангели Меркель розглядається прагматична організація дискурсу як виразу комунікативних інтенцій та стратегій політика, аналізуються можливості емоційної аргументації та моделі мовної репрезентації промови на лексичному, семантичному і стилістичному рівнях. Зроблено висновок, що ця промова є зразком політичної риторики з огляду на вмiле використання усіх можливих мовних засобів впливу на слухача.

Ключові слова: *Ангела Меркель, дискурсивні стратегії, моделі мовної репрезентації.*

Постановка проблеми. Прагматичний підхід до мови поставив у центр досліджень живу мову у дії, в усьому різноманітті її функцій і соціально – функціональних варіантів. Прагматика робить акцент на комунікативних процесах і контекстуально залежних принципах використання цієї системи у безмежжі різноманітних актів мовного спілкування, займається вивченням того, як «працює» мова, виконуючи завдання, покладені на неї людьми в актах їх діяльності [4, 37].

Одним із напрямків лінгвопрагматики є політолінгвістика чи політична комунікація. Ця область досліджень почала розвиватися інтенсивно з 50-их років минулого століття, хоча мовні засоби з давніх-давен використовувалися у протистоянні політичних партій та груп для висловлення своїх завуальованих прагнень та з метою формування прихильності мас. Ще за часів Ціцерона у 1 ст. до н. е. його противник на консульських виборах народний трибун Публій Клавдій Пульхер змінив своє ім'я на простацьке Клодій, щоб здобути підтримку у плебсу. Це означає, що вже у Стародавньому Римі кандидат-політик прогнозував інтерес простолюду до своєї особи через ім'я, намагався вплинути на виборців, як сказали б зараз, через піар – акцію, через політичний дискурс. Сучасна політолінгвістика займається мовою у її зв'язку з певною політичною системою, політичними процесами, тобто висловленням думок і ідеологічних уявлень представників різних партій, груп.. Специфіка суспільно-політичного мовлення передбачає ряд структурних ознак. Політична промова – це форма публічного виступу, це процес комунікації, один з видів соціальної дії, це політична дія. Оскільки політична промова реалізується як дія, за якою, як правило стоять достатньо широкі суспільні групи, то передбачається і високий ступінь її суспільного впливу.

Політична промова, трансльована через ЗМІ має свою специфіку і додаткові параметри впливу. За рахунок засобів масової комунікації створюється додаткова аудиторія, на яку спрямована промова. Мультиплікація виступу через ЗМІ розставляє певні акценти, задає певний кут зору. У науковій літературі до позамедійних форм політичної комунікації можна віднести публічний виступ політика під час виборчої кампанії, хоча цей виступ може повністю чи частково трансльоватися по телевізору [5,172].

Аналіз актуальних досліджень. Філософи кембриджської та оксфордської шкіл почали розглядати лінгвістичний контекст суспільної думки, дискурс, ще у 50-х роках минулого століття. Вже класикою вважаються праці Т. А. ван Дейка, Р. Барта, М. Фуко, Ю. Габермаса, а також дослідження вітчизняних вчених М. В. Ільїна, Є. І. Шейгала, Г. Г. Почепцова. Поняття «політичний дискурс» позначає особливу сферу суспільного життя, пов'язану з феноменом влади, формуванням, проявом і відтворенням владних відносин у суспільстві на різних рівнях соціальної взаємодії.

Мета статті – дослідити інтенційну спрямованість дискурсивних стратегій Ангели Меркель, проаналізувати можливості емоційної аргументації та моделі мовної репрезентації промови на лексичному, семантичному і стилістичному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Політична промова як мовна дія проявляється через систему використаної аргументації, яка розуміється як «комунікативна діяльність суб'єкта в триєдності вербального, невербального і екстралінгвістичного, метою якого є переконання адресата через обґрунтування правильності своєї позиції» [4, 267]. При цьому певні слова закріплюються у суспільній свідомості і стають словами-символами з позитивною чи негативною конотацією як конденсований вияв програмних устремлень партій чи окремих груп. Створення стереотипів – це також мета політичного дискурсу.

З образом Ангели Меркель у громадян Німеччини і Європи в цілому пов'язаний образ сильної, діяльної жінки, яка зуміла вдруге вибороти посаду канцлера у вересні 2009 року. Світові мас-медіа називають її «наймогутнішою жінкою світу» (версія Forbes 2006–2009pp.), «леді залізне серце», «німецька королева» (журнал «Шпигель» № 20 2009), вдома це скромна, порядна жінка, дружина, переконана протестантка, громадянка своєї країни, лідер партії, більшість якої складають католики [6]. Конфесійні розбіжності у цьому випадку залишаються поза увагою, Ангела Меркель гідно представляє інтереси своєї країни в цілому, прагне відновити визначальне місце Німеччини у європейській політиці, стерти з пам'яті співгромадян і всього світу жахіття Другої світової війни, жити в добрих відносинах з сусідами. Її промови відображають її послідовність,

принциповість, певний прагматизм, обережність у формулюванні визначальних заяв і сміливість у прийнятті рішень. Визначальним для її передвиборчої програми стало слово «Sicherheit»–«безпека». Деякі дослідники стверджують, що словосполучення «Ангела Меркель» – це національний концепт, що відображає національну картину світу сучасних жителів Німеччини [1].

Дискурсивні стратегії промов Ангели Меркель ґрунтуються на певних моделях. Вони проявляються і реалізуються в рамках цілого комплексу параметрів мовної стратегії. Окремі фрагменти дискурсу мають, у свою чергу, стійкі морфосинтаксичні і лексичні характеристики, проте, як відзначає більшість дослідників, не існує єдиної теорії дискурсу і, відповідно, єдиної моделі дискурсивного аналізу [3, 23], тому зупинимося на найвиразніших проявах авторських інтенцій німецького канцлера.

Розглянемо промову Ангели Меркель, виголошену нею у понеділок, 9 листопада 2009 з нагоди святкування «Дня свободи» – 20-річчя падіння Берлінської стіни. Для того, щоб проаналізувати реалізацію політичного мовного акту в умовах безпосереднього контакту з аудиторією, необхідно врахувати умови виголошення промови, тобто характер взаємодії між оратором і слухачами. В даному випадку цільова група – гетерогенна, кількість учасників необмежена, промова транслюється ЗМІ. Час звучання промови, приблизно 6 хвилин, обсяг 618 слів, 40 речень.

Привітання і звертання задають тон розмові, проте не вносять у комунікативний акт нової інформації, вони є засобами вираження контактовстановлювальної, фатичної (від гр.φημί «кажу») функції. У промові звертання інтимізується через чотирикратне повторення слова «liebe» – «любі, дорогі»: Liebe politische Freunde, liebe Bürgerrechtler, liebe Bürgerinnen und Bürger, liebe Gäste. В подальшому двічі вжито етикетна формула звертання до аудиторії Meine Damen und Herren.

Категорія суб'єкта промови реалізується на рівні мікро- і макроструктури мовними і мовленнєвими засобами у комунікативних блоках вступу, основної частини та заключного абзацу лексичними та синтаксичними засобами. Основним способом самопрезентації оратора є дейктичні займенники. Співвідношення між використанням форм однини і

множини в першій особі складається на користь колективної форми wir. Індивідуальна форма ich у називному відмінку вжита лише один раз. У промові канцлера Німеччини переважає соціально значуще «ми» «нас», «нам» (близько 20 разів), яке залишає оратора у полі встановленої формальності і дозволяє презентувати прагматичні змістовно-понятійні структури. З допомогою «ми» політичний лідер формулює завдання, цінності і суспільно-політичну стратегію, втягує слухачів в орбіту своєї діяльності, об'єднує їх в єдине ціле: «ми знаємо», «ми святкуємо». Особа промовця есплікується у виголошеній промові 3 рази: у формі акузатива з прийменником як риторичний засіб для емоційного впливу на слухачів Für mich war es einer der glücklichsten Momente meines Lebens (Для мене це був один з найщасливіших днів мого життя) та при створенні висловлювань, що беруть участь у процесі аргументації: Ich glaube...Ich bin überzeugt...

В атрибутивному полі промови як специфічній мікросистемі синтаксичних і семантичних відношень проектується риторичні прийоми урочистої промови. Словосполучення іменника з прикметником чи іншим іменником у ролі означення у родовому відмінку виступають як мовні засоби встановлення і підтримання контакту, як певна стратегія ввічливості для регулювання і реалізації комунікативної функції взаємодії з адресатом (liebe politische Freunde, liebe Freunde). В інших випадках атрибутивність – інструмент узгодження функції взаємодії з адресатом з функціями його інформування і в першу чергу з функціями емоційного впливу на адресата. Ця і інші промови – частина стратегічного дискурс-менеджменту, створення та закріплення громадської думки. Тому в атрибутивне поле включаються вирази, в яких конвенціоналізовані формули закріплені за певними видами стандартних ситуацій (der Eiserne Vorhang, der Kalte Krieg; die deutsche und die europäische Geschichte; eine scheinbar unüberwindbare Grenze). Промовець в такому випадку не є автором позитивно-оцінних суджень, вони вже набули характеру мовних кліше (eine epochale Zeitwende, eine Ära der Einigkeit, der große Tag der Freude). Прикметник є складовою класу експресивів, що виражають інтенційний стан мовця, бажання задовольнити очікування адресата включенням елементів

персвазивної модальності через суб'єктивізацію висловлювання (Einer der glücklichsten Momente meines Lebens). Характерною є також певна компліментарність (das mutige Engagement unserer Nachbarn; die Werte der freiheitlichen Welt; großes Vertrauen; der unbändige Wille), метою її є дотримання принципу кооперації, демонстрація прагнення до співпраці. Сугестивний вплив досягається складною взаємодією категоричних висловлювань, апеляцією до спогадів слухачів та введенням у промову оцінно-контрастних словосполучень (diese geteilte Stadt; das dunkelste Kapitel deutscher Geschichte; die systematische Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden). Додатковий вплив на ментальну сферу слухачів досягається завдяки інтенсифікаторам (eine wahrhaft glückliche Stunde; eine scheinbar unüberwindbare Grenze).

Досить сильним прийомом для зміцнення експресивності у цій маленькій промові є використання повторів (Freiheit – das kosbarste Gut unserer politischen und gesellschaftlichen Ordnung; das unschätzbare und alles andere als selbsverständliche Gut der Freiheit; friedvolle Kämpfer für Freiheit und für ein selbsbestimmtes Leben). Слово «свобода» повторюється і наголошується 9 разів. Таким же засобом, щоб зміцнити позитивний вплив промови, є повторення слова «щастя»: Wir sind heute zu unserem Glück vereint. Und dieses Glück verpflichtet uns. Dieses Glück verpflichtet uns, die Aufgaben unserer Zeit zu lösen...Ритмічний рисунок речень кожного разу ставить слово «щастя» у сильну позицію, виділяє його, імплікує позитивне світовідчуття.

Граматична партитура дискурсу включає граматичні елементи, поєднані між собою. Вони створюють хронотоп, тобто часово-просторовий континуум дискурсу. Основними елементами граматичної побудови дискурсу є засоби передачі дискурсивного і текстового часу, засоби вираження референтних об'єктів – термів і їх локалізації, засоби суб'єктивного позиціонування дискурсивної ситуації в одному з можливих світів [2].

Мовні засоби передачі темпоральних відносин не співпадають повністю з відомими традиційними граматичними формами часу. Це більш широкий спектр граматико-контекстуальних засобів, спрямований на

виконання єдиної дискурсивної функції. Дискурсивний час забезпечується функціонуванням засобів, що належать до різних рівнів мови. Окрім граматичних форм дієслова до них відносяться прислівники часу, прийменникові і безприйменникові конструкції з темпоральною семантикою. Послідовність темпоральних комплексів – один з найважливіших засобів забезпечення зв'язності тексту, відношень проспекції і ретроспекції, прогресії і регресії в дискурсі. В аналізованій промові спостерігаються три комунікативних плани дискурсу: актуальний, ретроспективний і прогностичний. Кожен з них співвідноситься з певними наборами типів речень і граматичного оформлення. Актуальний комунікативний план утверджується граматичними формами теперішнього часу та конкретною датою виголошення промови: «der heutige Tag, der 9. November markiert eine wahrhaft glückliche Stunde der deutschen und der europäischen Geschichte.» При абсолютній локалізації у теперішньому часі, поданому через форми презенту, суб'єктивно-емоційно вказаний політичний дискурс характеризується багатовимірністю. Емотивність ретроспекції підсилюється повторами форм претериту та вживанням форм перфекту і плюсквамперфекту, що психологічно то сповільнює, то прискорює плин подій. В цілому у промові спостерігається використання активу, але від негативних спогадів про підпал рейхстагу Ангела Меркель дистанціюється через форму пасивного претериту.

Конституентом суспільно-політичної комунікації є дихотомія «свій»– «чужий». У вказаній промові, яка носить урочистий, святковий характер, ця опозиція залишається поза увагою і лише в одному абзаці репрезентується лексичними засобами відкритого протиставлення-нагадування: «Doch für uns Deutsche ist der 9. November auch ein Tag der Mahnung. Heute vor 71 Jahren wurde in der Reichspogromnacht das dunkelste Kapitel deutscher Geschichte aufgeschlagen..(). Auch das vergessen wir an diesem Tag nicht». Ритмічно і інтонаційно ця емотема оформлена таким чином, що зворотній порядок слів у реченні «Auch das vergessen wir an diesem Tag nicht» з інтенсифікатором auch перекидає місток до попереднього і наступного висловлювання і є досить сильним контекстуальним засобом емоційного впливу.

Висновки. Структурно–стилістично мова Ангели Меркель досить проста. Короткі, синтаксично прозорі речення, пряма адресація слухачам, повтор початку (Wir feiern – 4 рази) для забезпечення когерентності, розширення і ускладнення існуючих синтагматичних груп – все це підпорядковано одній комунікативній меті: інтеграції народу, усвідомленню приналежності Німеччини до Європи, до світового співтовариства, нагадування про минуле і програма дій на майбутнє. Ця маленька промова є шедевром політичної риторики з огляду на вмiле використання всіх можливих мовних засобів впливу на слухача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дедюкова М. В. Языковая личность в публицистическом дискурсе (на материале немецких журнальных текстов): автореф. дис. на соискание науч. ст. канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Марина Валерьевна Дедюкова. – М, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~ref/dedyukova.pdf>
2. Кашкин В. Б. Сопоставительные исследования дискурса. – Сб. Концептуальное пространство языка. Тамбов: ТГУ, 2005. С.337-353. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kachkin.narod.ru/Articles2006/KachkinVB2005ContrDiscTa...>
3. Кибрик А. А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: автореф. дисс. на соискание науч. ст. докт. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Андрей Александрович Кибрик. – М : Российская академия наук. Институт языкознания, 2003. – 90 с.
4. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов – Вінниця : Нова книга, 2009. – 272 с.
5. Юдина Т. В. Дискурсивное пространство политической речи / Т. В. Юдина // Атуальные проблемы теории коммуникации. Сб. научных трудов. СПб. – Изд.-во СПбГПУ, 2004. – С.172-185 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.russcomm.ru/rca/biblio/you/yudina.shtml>
6. Angela_Merkel – Wikipedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://de.wikipedia.org/wiki/Angela_Merkel.
7. Rede von Bundeskanzlerin Merkel im Rahmen des «Fests der Freiheit». Bundeskanzlerin Rede Bundeskanzlerin Merkel... [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://bundeskanzlerin.de/nn_683608/Content/DE/Rede/2009/0...

Л. М. Гаврило. Дискурсивные стратегии Ангелы Меркель в речи к 20-летию падения Берлинской стены.

На примере одной речи канцлера Германии Ангелы Меркель рассматривается прагматическая организация дискурса как выражение коммуникативных интенций и стратегий политика, анализируются средства и возможности эмоциональной аргументации и модели языковой репрезентации речи на лексическом, семантическом и стилистическом уровне. Сделан вывод, что эта речь является шедевром политической риторики благодаря умелому использованию всевозможных речевых средств влияния на слушателя.

Ключевые слова: *речь Ангелы Меркель, дискурсивные интенции и стратегии, модели лингвистической репрезентации.*

L. Havrylo. Discursive strategies in Angela Merkel speech on the occasion of the 20th anniversary of the fall of Berlin wall.

By the example of the speech by German Chancellor Angela Merkel is considered pragmatic organization of discourse as an expression of politician's communicative intentions and strategies, are examined the tools and features of emotional reasoning and the models of linguistic representation of speech in the lexical, semantic and stylistic level.

Key words: speech of Angela Merkel, communicative intentions and strategies, the models of linguistic representation.

УДК 8142+811/112/2

Л. М. Гаврило, Є. В. Герман

Сумський державний педагогічний університет

ПЕРСВАЗИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ АНГЕЛИ МЕРКЕЛЬ

У статті окреслено персвазивну функцію мови – регулювання світогляду і поведінки громадян – у зв'язку зі зростанням значимості політичної комунікації, яка прагматично орієнтована на негайний ефект; з'ясовано персвазивні стратегії і тактики політичного дискурсу Ангели Меркель; проаналізовано мовні ресурси успішного лідера-маніпулятора на матеріалі промов.

***Ключові слова:** політичний дискурс, персвазивна комунікація, стратегії і тактики переконання, експліцитне й імпліцитне апелювання.*

Постановка проблеми. Мова в політиці реалізує декілька пов'язаних між собою функцій, основною з яких є персвазивна – регулювання світогляду і поведінки громадян. Визначальною ознакою політичного дискурсу є його спрямованість на адресата з метою досягнення перлокутивного ефекту – спонукати аудиторію до суспільно-політичної реакції. Як правило, учасники політичної комунікації представляють певні суспільно-політичні позиції, а обмін інформацією відбувається з прагматичною метою, тобто комунікативний процес у політиці завжди має інтенційний характер.

Актуальність роботи визначена загальними тенденціями розгляду прагмалінгвістичних особливостей політичного дискурсу та мовної особистості політичних лідерів – виявлення механізмів створення та функціонування політичних текстів, аналіз політичних промов як способу впливу на світ. У сучасному суспільстві зростає значимість політичної комунікації, оскільки в умовах демократичного соціального устрою

питання влади відкрито обговорюються, рішення цілого ряду політичних проблем залежить від того, наскільки адекватно ці проблеми будуть інтерпретовані мовою.

Політичний дискурс відноситься до особливого типу спілкування, для якого характерна висока ступінь маніпулювання, і тому виявлення механізмів політичної комунікації є значущим для визначення характеристик мови як засобу впливу. У цьому сенсі новизна роботи продиктована необхідністю пошуку для політиків оптимальних шляхів мовного впливу на аудиторію, з одного боку, і необхідністю розуміння аудиторією справжніх інтенцій і прихованих прийомів мовного маніпулювання, з іншого боку.

Аналіз актуальних досліджень. Методологічною і теоретичною базою роботи слугували праці закордонних фахівців у галузі дослідження тексту (Дж. Комаров, Д. Паркін, Ж.-Б. Марселезі, Р. Барт, П. Анрі, Р. Моро, М. Пешо та ін.), російських та українських дослідників дискурсу (А. Н. Баранов, Є. Боринштейн, Ф. С. Бацевич, Є. А. Селіванова, О. В. Яшенкова, Р. Водак, Ю. С. Степанов, М. Л. Макаров, Є. С. Кубрякова та ін.).

Вважаємо, що аналіз мовної діяльності є найважливішою умовою дослідження політики і суспільної думки. І хоча політична лінгвістика як наука виникла порівняно недавно, проте в її галузі вже є ґрунтовно висвітлені граматичні, стилістичні, лексичні, персуазивні та інші аспекти (Н. А. Герасименко В. З. Дем'янков, І. М. Кобозєва, О. Л. Михальова, С. Є. Полякова, О. Й. Шейгал, О. А. Семенюк, Л. М. Гаврило та ін.).

Мета статті – виявити основні персуазивні особливості – стратегії й тактики – політичного дискурсу Ангели Меркель.

Виклад основного матеріалу. Суспільне призначення політичного дискурсу полягає в тому, щоб вселити адресатам – громадянам спільноти – необхідність «політично правильних» дій та/або оцінок. Інакше кажучи, мета політичного дискурсу – не описати (тобто, не референція), а переконати, пробудивши в адресатові наміри, дати ґрунт для переконання і спонукати до дії. Тому ефективність політичного дискурсу можна визначити щодо мети маніпулювання [4, 168].

Персвазивна комунікація (пол. *Komunikacja perswazyjna* – комунікація переконувальна), або переконувальне спілкування – різновид масової комунікації, завданням якого є переконування у власній правоті, апелювання до когось зайняти чітку позицію, принципово діяти, пропонувати бажані інтерпретації та оцінки, раціонально обґрунтовувати слухність певних поглядів [1, 53]. Персвазивна комунікація функціонує в засобах масової інформації, політичному мовленні, public relations, рекламі. У персвазивній діяльності важливо професійно володіти мистецтвом переконування.

За теорією персвазивного впливу стоїть досвід соціальної, когнітивної та соціально-когнітивної психології із базовими для цих наукових ділянок концепціями «поведінка», «взаємодія», «соціальні стимули», «пізнавальні процеси», «обробка інформації», «репрезентація соціального знання», «формування перцептивного досвіду», «моделі зміни установок» [1, 54].

Персвазивна теорія як напрям досліджень тематично близька до зацікавлень тисячолітньої риторичної школи, концептуально схожа через близьке сусідство з нею, але розвивається все більш відокремлено. Функціональну автономію персвазивної комунікації обґрунтовують потребою вивчення не лише «засобів», а й процесу переконування, не лише організації аргументативного поля, а й особливостей психоментальних реакцій на персвазивні стимули.

Якщо теорія аргументації веде мову про логічні й структурно-текстові засоби переконування, то персвазивна теорія має справу із феноменами такого тонкого плану, коли аргументу немає – у його класичному розумінні, а вплив є. Вона зорієнтована не на канон, а на розмаїття повсякденних уживань мови. Тема поведінкових, практичних наслідків впливу артикульована у персвазивній теорії як вираження того стану переконаності і того комунікативного ефекту, які для риторики є поняттями доволі абстрактними [4, 169].

Розвитку персвазивної теорії значною мірою посприяли її пристосувальні реакції на динамізм і прагматичну орієнтованість політичної комунікації з її прагненням до негайних ефектів.

Класична теорія аргументації не оминула проблематики позалогічних інструментів впливу, намагаючись охопити їх у категоріях емоційно-образних засобів переконування, сугестивних технік. Але персвазивна теорія зробила їх предметом особливої уваги. Зокрема, вона зацікавлена паралінгвістичними аспектами сучасної культури і можливостями психологічного стимулювання у груповій та масовій комунікації. Студії з аргументації є частиною досліджень персвазивності, але персвазивна теорія зазвичай розглядає ширший інструментарій візуальних символів, мовних стратегій і способів зацікавлення аудиторії. Функцію переконування персвазивна теорія виділяє з-поміж інших мовних і комунікативних функцій і виокремлює явище персвазивної комунікації як повідомлення чи сукупності повідомлень, метою яких є формування, утвердження або зміна поглядів сприймача тексту. Наслідком персвазивного процесу вважають установки, уявлення, емоції і поведінку. Це не ізольовані «види» психічних станів, а елементи перцептивно-поведінкового циклу [4, 170].

Загальновідомо, що успішного політичного лідера розглядають як вправного маніпулятора, який управляє різними мовними ресурсами – від використання метафор до вживання паралінгвістичних функцій, як-то гучність, інтонація, ритм, за допомогою яких слухачі можуть бути переконані в промові [2, 62]. Німецький канцлер Ангела Меркель є однією з найуспішніших політиків світу. Згідно з термінологією німецького соціолога М. Вебера, її можна вважати харизматичною.

Проаналізуємо персвазивні стратегії і тактики промов Ангели Меркель. До засобів експліцитного апелювання [1, 173] харизматичного лідера Ангели Меркель відносимо експліковані перформативи «закликаю», «прохаю» та ін., спонукальні речення, конструкції з модальними дієсловами та інфінітивами; імпліцитне апелювання створюють питальні і стверджувальні речення, майбутній час дієслів, цитування, меліоративно-забарвлені слова із ціннісною семантикою, наприклад:

1) експліковані перформативи «закликаю», «апелюю», «прохаю» та ін.: *«Ich bitte die Abgeordneten des Europäischen Parlaments, den Ratsvorsitz mit Vorschlägen und Ideen hierbei zu unterstützen»* (6);

2) спонукальні речення: *«Erreicht aber wurde in dieser kurzen Zeit in Europa unvorstellbar viel!»* (6);

3) конструкції з модальними дієсловами: *«Ich will jetzt nicht aus dem Nähkästchen plaudern...»* (5), *«Wir glauben, dass wir die Gesellschaft in einer menschlichen Art und Weise gestalten können»* (5);

4) інфінітивні конструкції та короткі речення: *«In diesem Zusammenhang stehen wir politisch natürlich vor völlig neuen Herausforderungen»* (5), *«Herzlichen Dank»* (5);

5) питальні речення: *«Was soll Europa sein? Wozu brauchen wir Europa?»* (6);

6) стверджувальні речення: *«Das also ist Europa, wenn man es von außen betrachtet»* (6), *«Auch das stellt uns vor völlig neue große Herausforderungen»* (5);

7) використання майбутнього часу: *«Mit den heutigen Regeln kann die EU weder erweitert werden noch ist sie zu notwendigen Entscheidungen befähigt.»* (6, 149); *«Dabei werden wir zu vielem fähig sein müssen...»* (5);

8) цитування або квазіцитування: *«Oder sagen wir es mit den berühmten Worten Voltaires, ich zitiere: «Ich mag verdammen, was Du sagst, aber ich werde mein Leben dafür einsetzen, das Du es sagen darfst»»* (6);

9) меліоративно-забарвлені слова із ціннісною семантикою (майбутнє, незалежність, єдність, мир, демократія, довіра, відповідальність та ін.): *«Nur so kann Vertrauen wachsen»* (6), *«...diese Werte sind von unschätzbbarer Wichtigkeit und unerlässlich für die Demokratie»* (5).

Засобами експліцитного харизматичного заклик є заклик на основі апелювання до:

1) віри переконання (віра в світле майбутнє, віра в перемогу справедливості, віра в народ): *«Über alle trennenden Glaubensgrenzen hinweg bittet der Moslem den Juden: «Sei mein Freund»»* (5);

2) Господа Бога: *«...ein Stück Gottvertrauen – das macht die Kraft aus, die unsere beiden Volksparteien prägt...»* (5);

3) народу, нації: *«Das macht den Menschen menschlich»* (6);

4) історичного авторитету: *«Lassen wir uns dabei – wie schon bei früheren historischen Entscheidungen Europas – vom Umgang mit unserer Vielfalt, also vom Geist der Toleranz leiten!»* (6);

5) єдності: *«Wir sind füreinander der jeweils wichtigste Investitionspartner»* (6);

6) «питання часу»: *«...wir in unserer Zeit so ähnlich wie in der Umweltpolitik einfach auch lernen müssen...»* (5).

До індикаторів імпліцитного харизматичного закликів відносимо:

1) пророкування, завбачення майбутнього розвитку країни: *«...wollen die Zukunft mit der Hoffnung im Herzen meistern, dass wir die Dinge zum Besseren wenden können»* (5);

2) створення аури спротиву, ярості, гніву та презирства проти світу ворогів: *«Alles, was wir Europäer je zustande gebracht haben, verdanken wir unserer inneren Widersprüchlichkeit»* (6);

3) вибір за мету дій те, що об'єднує, а не те, що роз'єднує: *«Wir feiern dieses Jubiläum am 24. und 25. März in Berlin, in einer Stadt, die die Wiedervereinigung Europas nach dem Ende des Kalten Krieges wie keine andere symbolisiert»* (6);

4) непохитне переконання в тому, що промовець (лідер) є єдино вірним у потрібному місці у потрібний час: *«Ich möchte uns ermuntern, ja, ich möchte uns dazu aufrufen, dass wir im Geist der Toleranz unsere Neugier erhalten – Neugier, weil wir daran glauben, dass die Welt um uns herum auch im 21. Jahrhundert gestaltbar ist»* (6).

Усі комунікативні стратегії в межах політичного дискурсу мають одну мету – боротьба за владу. Під впливом чинника «наявність сторін, що змагаються» мовець змушений максимально зменшувати значущість статусу опонента, розвінчувати позиції свого політичного противника й максимально підвищувати свій статус.

Наявність адресата-спостерігача визначає можливість «гри на глядача», яким є потенційний виборець. Адресант намагається зробити процес спілкування більш видовищним, викликати емоційний відгук і в такий спосіб залучити адресата-спостерігача, який сприймає політичні події як певні дійства, що розігруються для нього [3, 34]. У політичному дискурсі А. Меркель виділяємо такі 3 стратегії:

1. Стратегія «гра на зниження». Вона передбачає спрямованість на суперника, намагання розвінчати його позиції. Стратегія реалізується через такі тактики:

1) тактика аналіз-«мінус» – розгляд ситуації, що спирається на конкретні факти, який має на меті вираження негативного ставлення до цієї ситуації, а також до людей, їхніх дій та вчинків: *«Etwas, das mir in diesem Zusammenhang in den letzten Tagen aufgefallen ist und das ich gerne an dieser Stelle ansprechen möchte, ist die Frage: Was passiert eigentlich in der Politik, wenn einmal jemand krank wird? Das ist zum Beispiel jetzt bei Wolfgang Schäuble der Fall. Es wird in einer unglaublichen Schnelligkeit gefordert, dass man entweder sofort wieder voll gesund sein oder eben überlegen müsse, ob man dem Amt noch gewachsen sei»* (7);

2) тактика (безособового) звинувачення – визнання будь-кого винним у будь-чому, а також розкриття вчинків, дій винних осіб, при цьому їхніх імен не називають, а провини стають предметом відкритого обговорення й осуду: *«In unzähligen Konsultationen haben wir zunächst die politischen Hauptanliegen der Partner ausgelotet. Es liegt auf der Hand, dass die Regierung eines Landes, in dem der Verfassungsvertrag durch eine Volksabstimmung abgelehnt wurde, einen völlig anderen Blick auf das Problem hat als eine Regierung, die den Vertrag ratifiziert hat, wie auch die Bundesregierung und das deutsche Parlament»* (8);

3) тактика викриття – наведення фактів і аргументів, що викривають чиюсь провину, злочинність: *«Ich weiß, dass viele von ihnen täglich für die Sicherheit unseres Landes beten. Auch werden in ihre Gebete die Bediensteten des Bundesnachrichtendienstes mit eingeschlossen. Unsere Kämpfer an vorderster Front haben Dankbarkeit und Respekt für ihren Kampf verdient. Zudem sollten wir ihnen die Gewissheit geben, dass niemand auf der Welt jemals von der Gnade des rechtlosen Regimes eines Julian Assange abhängig sein wird. Wikileaks bedroht uns und unseren Frieden mit weiteren Enthüllungen. Dafür gehören Julian Assange und seine Helfer mit aller Härte verfolgt. Wir werden ihn stoppen. Sollten wir ihn lebend fangen, werden wir ihn der Gerichtsbarkeit zuführen»* (9).

Аналіз тактик, що презентують стратегію «гра на зниження», свідчить, що їх спільною ознакою є як імпліцитне, так і експліцитне вираження негативного ставлення адресанта не лише до предмета мовлення, а й до самого адресата, його особистості, чітке намагання дискредитувати опонента.

2. Стратегія «гра на підвищення». Намагання адресанта піднести свій авторитет змушує його використовувати цю стратегію. Вона реалізує мету максимально підвищити власний статус завдяки використанню таких тактик:

1) тактика аналіз-«плюс» – розгляд ситуації, що спирається на факти і має на меті імпліцитне вираження позитивного ставлення до ситуації, про яку йдеться: *«Jeder von Ihnen hat wahrscheinlich schon Situationen erlebt, in denen viele andere im Lande die Flucht ergreifen würden. Sie setzen sich Gefahren aus, die auch Gefahren für Leib und Leben sind. Sie sind für uns alle, die wir als Bürgerinnen und Bürger auf Sicherheit angewiesen sind, natürlich eine große Beruhigung. Die Menschen in Deutschland fühlen sich im Grunde sicher – und das ist ein hohes Gut. Wenn wir uns einmal kurz zurückerinnern: Als wir im Herbst des vergangenen Jahres höhere Sicherheitsvorkehrungen ergreifen mussten, gab es ein großes Vertrauen gegenüber den mit Schutzwesten und Maschinenpistolen patrouillierenden Bundespolizisten. Da hat niemand gesagt, dass ein martialisches Staatsverständnis angewendet worden wäre. Dieses Vertrauen war und ist einfach ein Ausdruck der Gewissheit, dass wir in Sicherheit leben können, weil andere sich dafür einsetzen. Auch dafür ein herzliches Dankeschön»* (10);

2) тактика самопрезентації – представлення певної особи у привабливому вигляді; вираження дотично, без прямої вказівки на об'єкт позитивного оцінювання (презентація) адресантом себе у привабливому, вигідному світлі: *«Karl-Theodor zu Guttenberg ist ein Mensch mit einer herausragenden politischen Begabung, mit einer ganz eigenen und außergewöhnlichen Fähigkeit, die Herzen der Menschen zu erreichen und sie auch für Politik zu begeistern. Ich bedaure seinen Rücktritt sehr, aber ich habe auch Verständnis für seine persönliche Entscheidung. Ich bin mir sicher: So wird es vielen Menschen im ganzen Land gehen»* (11);

3) тактика відведення критики – наведення з метою доказу невинності аргументів та (або) фактів, за допомогою яких можливо пояснити (виправдати) певні вчинки та дії: *«Aber das heißt natürlich im Umkehrschluss, dass den deutschen Weinbauern auf ihrem Heimatmarkt ein besonders rauer Wind des globalen Wettbewerbs ins Gesicht weht. Hinzu kommt das schwierige Umfeld der internationalen Wirtschafts- und Finanzkrise. Herr Weber, ich verstehe*

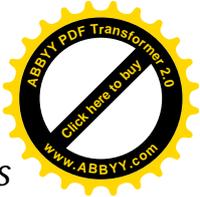
Sie gut, dass Sie angesichts von Einbußen auf unseren Exportmärkten, zum Beispiel in den USA, ganz deutlich gesagt haben: Wir müssen vor allen Dingen auch die zur Rechenschaft ziehen, die dazu beigetragen haben, dass wir jetzt in dieser schwierigen Situation sind. Viele Familien trifft etwas, für das sie wirklich nichts können. Wir müssen vor allen Dingen Sorge dafür tragen, dass sich eine solche Krise aufgrund von Spekulationen auf den Finanzmärkten nie wiederholt, meine Damen und Herren» (12);

4) тактика самовиправдання – заперечення негативних суджень про об'єкт критики та його причетності до того, чому дають негативну оцінку: *«Gelingt es uns aber, in der nächsten Woche einen Fahrplan zu verabschieden, dann könnte sich die Europäische Union mit größerer Handlungsfähigkeit und neuem Schwung um die Bewältigung der politischen Aufgaben innerhalb und außerhalb Europas kümmern. Das ist es, was die Bürger Europas von uns erwarten, und zwar zu Recht. Dafür setzt sich die ganze Bundesregierung mit aller Kraft ein» (13).*

3. Стратегія театральності. Наявність у політичному дискурсі адресата-спостерігача зумовлює реалізацію стратегії театральності. «Театральний» підхід до ситуації представляє її «тлумачення як драми, де люди намагаються скласти один про одного певне враження» (М. Желтухіна). Ця стратегія в промовах А. Меркель представлена такими тактиками:

1) тактика підбурювання – заклик до певної дії, до прийняття певної позиції: *«Ich weiß, dass die Themen Euro und Nahost völlig unterschiedliche Themen sind. Was ich damit nur sagen möchte, ist: Abwarten und Dinge sozusagen laufen zu lassen, kann zum Schluss zu Situationen führen, in denen man sehr, sehr eilig handeln muss, dann vielleicht auch nicht immer die besten Handlungen unternimmt und die Interessen nicht am besten vertritt» (14);*

2) тактика кооперації – спосіб звертання до адресата, за допомогою якого адресант конструює образ адресата, апелюючи до ідей та цінностей, носієм яких він є: *«Wir werden in dieser Woche auch den EU-Russland-Gipfel haben. Auch hier brauchen wir ein neues Partnerschafts- und Kooperationsabkommen. Das alte läuft in diesem Jahr aus. Es ist im Übrigen bereits 1997 verabschiedet worden und bedarf also ohnehin einer Erneuerung. Wir haben noch eine ganze Reihe von Problemen zu überwinden, bevor die*

Verhandlungen beginnen können, aber ich hoffe, dass der Gipfel wenigstens deutlich macht, dass wir an einer engen strategischen Partnerschaft mit Russland interessiert sind. Denn es ist unsere Nachbarregion, es ist ein Lieferant von Energie für Europa. Und bei allen offenen Worten auch zu Themen wie Menschenrechten, wie Freiheiten der Bürgerinnen und Bürger ist es wichtig, eine gute strategische Partnerschaft mit Russland zu haben» (15);

3) тактика інформування – наведення даних та фактів, яке не супроводжується вираженням ставлення мовця до них: *«Ich will einen weiteren Aspekt erwähnen, der auch zu den Bedrohungen gehört, die wir gewärtigen müssen: Die Situation im Iran. Das Nuklearprogramm des Iran ist eine Bedrohung. Die gesamte Haltung des Iran gerade im Hinblick auf Israel ist eine Bedrohung. Wir haben es nach langer Zeit geschafft, international gemeinsam mit China und mit Russland Sanktionen aufzulegen. Ich schließe nicht aus, dass es zu weiteren Sanktionen kommen muss, weil die Bereitschaft des Iran nicht erkennbar ist, über das Nuklearprogramm zu verhandeln und Transparenz zu zeigen. Ich weiß, dass diese Bedrohung bei Ihnen noch sehr viel stärker empfunden wird. Aber ich sage auch immer wieder in Deutschland, was die Fähigkeiten von Trägerraketen anbelangt: Es ist letztlich auch eine Bedrohung für Europa, es ist nicht nur eine Bedrohung für Israel» (14);*

4) тактика обіцянки – добровільне зобов'язання зробити щось: *«An dieser Stelle möchte ich Ihnen versichern, dass wir alles tun werden, um der Weinbaubranche auch in Zukunft als verlässlicher Partner zur Verfügung zu stehen. Das gilt zum Beispiel genauso für die Erhaltung der Pflanzrechtregelung wie auch für die von Ihnen, Herr Weber, angesprochene Gemeinschaftswerbung, zu der wir als Bundesregierung ganz klar stehen. Wir haben keinen Zweifel: Die deutsche Weinwirtschaft braucht auch in Zukunft eine leistungsfähige Absatzförderung. Angesichts der kleinbetrieblichen Strukturen hat Imagewerbung im modernen Medienzeitalter nur dann eine Aussicht auf Erfolg, wenn sie gemeinschaftlich betrieben wird. Der einzelne Betrieb wäre mit dieser Aufgabe überfordert» (12).*

Висновки. Таким чином, А. Меркель – успішний політичний лідер, вправний маніпулятор, який уміло користується різними мовними ресурсами для досягнення персвазивної мети.

Серед засобів експліцитного апелювання німецький канцлер вживає експліковані перформативи «закликаю», «апелюю», «прохаю», спонукальні речення, конструкції з модальними дієсловами та інфінітивами; імпліцитне апелювання створюють питальні і стверджувальні речення, майбутній час дієслів, цитування, меліоративно-забарвлена лексика.

Засобами експліцитного харизматичного заклику А. Меркель є заклик на основі апелювання до віри, переконання, Бога, народу, нації, історичного авторитету, єдності тощо. До індикаторів імпліцитного харизматичного заклику відносимо пророкування, завбачення майбутнього розвитку країни, створення аури спротиву, ярості, гніву та презирства проти ворогів, вибір об'єднавчої мети, переконаність у власній необхідності людям.

У політичному дискурсі А. Меркель чітко виділяються 3 стратегії: «гра на зниження», «гра на підвищення», театральності. Стратегія «гра на зниження» (спрямованість на суперника, намагання розвінчати його позиції) реалізується через тактики аналіз-«мінус», звинувачення, викриття. Стратегія «гра на підвищення» (намагання піднести свій авторитет) забезпечується тактиками аналіз-«плюс», самопрезентація, відведення критики, самовиправдання. Стратегія театральності (гра на створення враження на слухача, глядача) будується на основі тактик кооперації, підбурювання, інформування, обіцянок.

Безперечно, що основна функція політичного дискурсу – переконувати. Будь-який текст впливає на свідомість адресата з семіотичної точки зору. Але для політичного дискурсу мовленнєвий вплив є основною метою комунікації, на досягнення якої орієнтується вибір лінгвістичних засобів. У цьому сенсі новизна даної роботи, на наш погляд, продиктована необхідністю пошуку для політиків оптимальних шляхів мовного впливу на аудиторію, з одного боку, і необхідністю розуміння аудиторією справжніх інтенцій і прихованих прийомів мовного маніпулювання, з іншого боку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.

2. Домовец О. С. Манипуляция в рекламном дискурсе / О. С. Домовец // Языковая личность : аспекты лингвистики и лингводидактики. – Волгоград, 1999. – С. 61-65.
3. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Елена Иосифовна Шейгал. – М. : Гнозис, 2003. – 326 с.
4. Яшенкова О. В. Основы теорії мовної комунікації / Ольга Володимирівна Яшенкова. – К. : Академія, 2010. – 312 с.
5. Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel beim 2. Ökumenischen Kirchentag am 14. Mai 2010 in München:
<http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Rede/2010/05/2010-05-14-kirchentag.html>.
6. Rede der Bundeskanzlerin der Bundesrepublik Deutschland Angela Merkel am Mittwoch, 17. Januar 2007, im Europäischen Parlament in Straßburg:
http://www.eu2007.de/de/News/Speeches_Interviews/January/Rede_Bundeskanzlerin2.html.
7. Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel beim 2. Ökumenischen Kirchentag, am 14.05.2010 in München: <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Rede/2010/05/2010-05-14-kirchentag.html>.
8. Regierungserklärung der Bundeskanzlerin am 14.06.2007: «Vorschau auf den Europäischen Rat, 21. bis 22. Juni 2007»:
http://www.eu2007.de/de/News/Speeches_Interviews/Juni/0614MerkelRegierungserkl.html.
9. Rede von Angela Merkel zu Wikileaks-Enthüllungen, am 02.08.2010:
<http://www.fixmbr.de/fixmbr-exklusiv-rede-von-angela-merkel-zu-wikileaks-enthuellungen/>.
10. Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel anlässlich des Festakts «60 Jahre Bundespolizei», am 15.03.2011 in Berlin: <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Rede/2011/03/2011-03-15-bundespolizei.html>.
11. Pressestatement von Bundeskanzlerin Merkel zum Rücktritt von Verteidigungsminister zu Guttenberg, am 01.03.2011 in Berlin:
http://www.bundeskanzlerin.de/nn_683698/Content/DE/Mitschrift/Pressekonferenz/2011/03/2011-03-01-bkin-statement-guttenberg.html.
12. Rede von Bundeskanzlerin Merkel anlässlich der Eröffnung der INTERVITIS INTERFRUCTA und des 60. Weinbaukongresses, am 24.03.2010 in Stuttgart:
http://www.bundeskanzlerin.de/nn_683608/Content/DE/Rede/2010/03/2010-03-24-merkel-weinbaukongress.html.
13. Regierungserklärung der Bundeskanzlerin am 14.06.2007: «Vorschau auf den Europäischen Rat, 21. bis 22. Juni 2007»:
http://www.eu2007.de/de/News/Speeches_Interviews/Juni/0614MerkelRegierungserkl.html.
14. Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel anlässlich ihres Besuchs des Instituts für nationale Sicherheitsstudien, am 01.02.2011 in Tel Aviv:
<http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Rede/2011/02/2011-02-01-inss.html>.
15. Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel anlässlich der Konferenz der Vertreter der Europa-Ausschüsse der nationalen Parlamente der Mitgliedstaaten der EU sowie des Europäischen Parlaments, am 14.05.2007:
http://www.eu2007.de/de/News/Speeches_Interviews/May/0515BKBundestag.html.

Л. Н. Гаврило, Е. В. Герман Персуазивные стратегии и тактики политического дискурса Ангелы Меркель.

В статье очерчена персуазивная функция языка – регулирование мировоззрения и поведения граждан – в связи с ростом значимости политической коммуникации, прагматически ориентированной на немедленный эффект; выяснены персуазивные стратегии и тактики политического дискурса Ангелы Меркель; проанализированы языковые ресурсы успешного лидера-манипулятора на материале выступлений.

Ключевые слова: *политический дискурс, персуазивная коммуникация, стратегии и тактики убеждения, эксплицитное и имплицитное апеллирование.*

L. Havrylo, E. German. Persuasion strategy and tactics of a political discourse of Angela Merkel.

The article outlined persuasion function of language – regulation of behavior of citizens and world outlook – because of growing importance of political communication, pragmatic oriented to the immediate effect; clarified persuasion strategy and tactics of political discourse of Angela Merkel; analyzed language resources of the successful leader-manipulator on a material of performances.

Key words: political discourse, persuasion communication, strategy and tactics of persuasion, explicitly and implicitly appealing.

УДК 808.5 (075.8)

В. В. Герман, Н. В. Громова

Сумський державний педагогічний університет

**ЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА НАРОДНОГО ЗОЛОТОСЛОВА
В СУЧАСНОМУ РИТОРИЧНОМУ ІДЕАЛІ**

У статті порушується проблема формування риторичної особистості елітарного типу в умовах відродження народної риторичної традиції в національній школі красномовства; доводиться, що вищою формою вираження риторичної особистості слід вважати її реалізацію відповідно до вимог ідеальної риторичної поведінки та національної культурно-історичної традиції.

Ключові слова: *ідеал, риторичний ідеал, риторична особистість, ораторський стиль.*

Постановка проблеми. У ХХІ столітті нагальною суспільною потребою в Україні вважаємо формування мовно-риторичної особистості елітарного типу в умовах зростання культурно-просвітницької активності етносу та відродження народної риторичної традиції в національній школі красномовства. Настав час відродження національної культурної спадщини,

у тому числі й риторичної, народного золотослова, в якому відбито дивоцвіт українського менталітету й світовідчуття. «Неопалима купина народного золотослова – основа українського красномовства, яка дарує сучасному ораторові вічні істини добра й краси, натхнення й творчої праці» [6, 58].

Аналіз актуальних досліджень. Спираючись на дослідження в цій царині вітчизняних і зарубіжних науковців (С. Абрамович, М. Герман, Н. Голуб, С. Гурвич, Л. Мацько, Г. Сагач, Г. Апресян, Л. Павлова, М. Чікарькова, А. Михальська, М. Хлебнікова та ін.), констатуємо, що вищою формою вираження риторичної особистості необхідно вважати її реалізацію відповідно до вимог ідеальної риторичної поведінки та національної культурно-історичної традиції.

За «Риторичним словником» З.Куньч, «ідеал – це уявлення про найвищу досконалість, що, як взірець, норма і найвища мета, визначає певний спосіб і характер дії людини чи групи. Як єдність об'єктивного і суб'єктивного ідеал втілює суспільно зумовлене уявлення про мислиму досконалість і тенденції розвитку суб'єкта – реальні і бажані» [3, 110].

Термін «риторичний ідеал» науковці трактують неоднозначно. Так, А. К. Михальська пояснює його як «ієрархічно організовану систему найбільш загальних вимог до мовленнєвого твору і мовленнєвої поведінки, що склалася історично, тобто парадигму риторичних категорій, що відображають парадигму категорій загальноестетичних і етичних, характерну для тієї культури, в якій цей риторичний ідеал сформувався і функціонує» [5, 11].

На думку М. С. Хлебнікової, риторичний ідеал – це певний універсальний сукупний еталон національної мовленнєвої поведінки освічених людей, які належать до конкретної культури; він відображає найбільш загальні характеристики і вимоги, що висувуються до мовленнєвих ідеалів; успішна, ідеальна мовленнєва поведінка людини [7, 436].

Мета статті. Метою даного дослідження є спроба довести, що вищою формою вираження риторичної особистості слід вважати її реалізацію відповідно до вимог ідеальної риторичної поведінки та національної культурно-історичної традиції.

Виклад основного матеріалу. Кожна історична епоха створила свою систему цінностей, у тому числі й риторичний ідеал. Науковці-дослідники історії риторики виділяють софістичний, античний і давньоруський риторичні ідеали.

В античній риторичній послідовно виробилися два риторичні ідеали. Для ораторів-носіїв античного ідеалу головним у риторичній діяльності є переконливість, істинність переконливого мовлення, моральність, високоосвіченість, добродієність. Цей ідеал називають сократівським.

Не втратили актуальності вимоги до гарного оратора, розроблені Цицероном у його трактатах: неодмінною умовою для оратора є природне обдарування; оратор повинен володіти словом, суспільно дієвим і художньо досконалим; промова повинна вирізнятися чистотою, простотою і правильністю; оратор повинен володіти дотепністю діалектика, думками філософа, словами мало не поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка; найкращий оратор той, хто своїм словом і навчає слухачів, і приносить задоволення, і справляє на них сильне враження; оратором буде той, хто будь-яке питання зуміє викласти «толково, струнко, гарно, пам'ятливо й у достойному виконанні». Таким чином, «істинний оратор», на думку Цицерона, повинен бути гарною й достойною людиною з високим рівнем культури, знати літературу, історію, філософію, право, добре володіти стилями, мати вплив на аудиторію, уміти змусити її сміятися й плакати, висловлювати думку докладно і з достоїнством, мати м'який голос, скромний вираз обличчя [8].

Для носіїв і прихильників софістичного ідеалу характерними є використання будь-яких засобів для досягнення поставленої мети, формальна переконливість, надмірна словесна краса, пишність, вибагливість мовлення, самовираженість і корисливість оратора, необ'єктивний добір фактів, розрахунок на некомпетентність слухачів тощо.

Давньоукраїнський (давньоруський) риторичний ідеал формувався на античних грецьких традиціях та християнських морально-етичних цінностях. Його характерні ознаки – честь, благородство, смиренність, милосердя, шляхетність, слухняність, побожність, духовність. «Ці засади, – стверджує Л. Мацько, – сформували риторичний ідеал любові, або ідеал

гуманістичної риторики, спрямованої на досягнення гармонії стосунків за допомогою засобів мовного спілкування. У грецькій риторичній мові слово «любов» було багатозначним:

1. Любов конкретно-чуттєва, еротична. Це пристрасть (любощі), чуттєвий потяг до віддаленого суб'єкта (туга за кимось).
2. Любов-симпатія (почуття внутрішньої близькості, спорідненість душ). Підвиди: дружба, відданість, інтерес (до науки), повага, любов батьків.
3. Любов розумна – повага, розум, обов'язок, опіка.
4. Любов почуттєва – співчуття, жалість, співпереживання»[4, 187].

Давньоруські оратори вважали, що розум, почуття, волю треба виховувати на засадах добра, краси, гармонії. Риторика любові гармонізує суспільство, оскільки усуває конфлікти і суперечки. Про це мають пам'ятати не тільки оратори-педагоги, а й політики, урядовці, лідери суспільної думки.

У такому риторичному ідеалі переважала гармонійна триєдність:

- а) ідея, думка, задум, істинність;
- б) моральна спрямованість на добро, етичність, благо, справедливість, гуманність;
- в) краса як гармонія змісту і форми, доцільність і мовна довершеність.

Давньоруський ідеал, що започаткувався на ґрунті візантійсько-слов'янської християнської філософії, підтримувався ідеями ренесансної західноєвропейської духовної культури та реформаційними впливами.

Вважаємо, що у XVI ст. в основних рисах вже визначився український риторичний ідеал у контексті загальних реформаційних змін і слов'янського Відродження (Лаврентій Зизаній, Памво Беринда, Іов Борецький, Іоаникій Галятовський, Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький та ін.). У XVII ст. український риторичний ідеал набув рис полемічності, значно зміцнився підтримкою українського козацтва, що збройною силою виступало на захист українських вольностей, земель, християнської віри і рідної мови. Це доба українського бароко, наснажена західноєвропейськими ідеями гуманізму, раннього Просвітництва у синтезі з українською ментальністю і суспільно-історичними та культурними процесами на вже роз'єднаних українських землях.

Беззаперечним є факт, що найбільшого розквіту український риторичний ідеал досяг у педагогічній, науково-навчальній і суспільно-культурній діяльності визначних риторів, проповідників, педагогів Київської колегії, а потім Києво-Могилянської академії (П. Могила, І. Гізель, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Кониський, М. Козачинський, З. Козлович, Г. Калиновський, К. Кондратович, О. Козачківський, Ф. Кокуйлович, О. Кононович-Горбацький).

Найповніше сформований слов'янський риторичний ідеал у 10 книгах Ф. Прокоповича «Про риторичне мистецтво», в яких автор наголошує на почесній місії оратора, його патріотичності, працьовитості, наполегливості, таланті, відповідності між стилем, ділом і часом, високій повазі до книжної мудрості, навчання, освіти. Важливим також є дотримання основних християнських заповідей: лагідності, покірливості, смиренності, любові й поваги до ближнього, віра в божественну природу мудрого і прекрасного слова.

У XVII—XVIII ст. сформувався український бароковий риторичний ідеал з перевагою кордоцентризму, ліроепічності, естетичності, вільнодумства. Його риси притаманні українській літературі з часів Київської Русі, епохи І. Вишенського і Г. Сковороди та аж до кінця ХХ ст.

У наступні епохи до риторичного ідеалу додалися свої риси, оскільки лінгвоцид української мови, постійні заборони й утиски усіх культурних форм суспільного життя в багатьох українців гасили національну свідомість, а в інших її пробуджували, спонукали до опору, гартували волю, змушували до винахідливості у художній мовотворчості. Український риторичний ідеал стає пристрасним, вольовим, образним, багатожанровим, бо шукає шляхи свого вираження в умовах заборон. Його формують «мовотворчість Івана Котляревського, супліки й оповіді Григорія Квітки-Основ'яненка, поеми й особливо послання Тараса Шевченка, записки Пантелеймона Куліша, публіцистика Михайла Драгоманова, історичні праці і політичні промови Михайла Грушевського, присвяти, промови та поеми Івана Франка, поетична «огненна мова» Лесі Українки, мовні дискусії Івана Нечуя-Левицького, Михайла Коцюбинського, Бориса Грінченка, епістолярій Панаса Мирного, журналістика Олени Пчілки тощо» [4, 189].

XX ст. – епоха тоталітаризму і радянщини – породило «мову влади», авторитарне, директивне мовлення, за античною риторикою, – «агональне» мовлення. Українське суспільство ще не повністю звільнилося від тоталітарного риторичного ідеалу. Нагальні, закличні, категоричні, безапеляційні промови багатьох сучасних політиків сприймаються як рудименти радянської епохи, для яких характерні авторитарне мислення, нетерпиме монологічне мовлення, мовна агресія, влада над словом, підкорення співрозмовника тощо. Усе це можна назвати політизованою псевдориторикою.

Проналізовані риторичні ідеали у видозмінених формах живуть і нині в мовосфері сучасного українського суспільства, але, на жаль, разом не становлять єдиної вираженої риторично-ідеальної системи, в якій мали б відповідати певним соціальним моделям життя і поведінки мовців. Прикро, що в українському суспільстві нині поширюється сучасний американський риторичний ідеал, чужий слов'янській культурі, зокрема українській, яка завжди мала міцні традиції успадкування еллінської античної культури. Американський ідеал перемагає наші ідеали у засобах масової інформації і масової культури.

І все ж сучасне українське суспільство прагне позбавитися тоталітарних і західних нашарувань, оновити свої духовну і культурну сфери, тому надає перевагу конструктивному діалогу, мовному порозумінню, ідеям гуманістичної риторики. Найкращі українські ритори орієнтуються на глибоку мудрість, точність і стислість висловів князя Володимира Мономаха, яскраву образність Кирила Туровського, пластичність і силу індивідуального вислову Івана Вишенського, оригінальність і високу майстерність Феофана Прокоповича.

Скласти повний перелік складових частин українського риторичного ідеалу XXI століття – складно, але орієнтовна модель (сформована в повній відповідності до вимог української культурно-історичної традиції) цілком ймовірна.

1. Вироблення індивідуального ораторського стилю, який організовує ораторське мовлення в єдності змісту і форми, надає публічному виступі неповторності, потужності, сили, демонструє

багатство, виразність, гнучкість і блиск мовлення. Науковці виділяють три складники індивідуального ораторського стилю: талант, натхнення й майстерність (*Добре тому жити, хто вміє говорити. Яка людина, така й мова. За словом в кишеню не полізе. На словах як на цимбалах. Красне слово – золотий ключ*). Зокрема Г.З.Апресян трактує його як «сукупність мовленнєвої виразності, що склалася історично, а також несловесних прийомів, зумовлених ідейно-тематичним змістом публічного усного виступу» [1, 206]. Дослідник виділяє три види ораторського стилю: раціональний, емоційно-насичений (темпераментний), середній, або «синтетичний»(поєднує риси попередніх стилів).

До індивідуального ораторського стилю вчені (зокрема Л. І. Мацько) також відносять усвідомлення потреби і виховання оригінального мовомислення; власну мовотворчу манеру, що виявляється в особливостях композиції промови, побудови фраз, схильності до вживання певних слів і словосполучень, окремих художніх засобів; поведінку промовця в аудиторії; вміння відчувати «центр» спілкування, вчасно переключати увагу слухачів; кінесику, міміку та характерні жести; техніку вимови і дикцію, ритмомелодику.

2. Висока моральність оратора – бути чесним, справедливим, добродійним (*Добре слово краще, ніж готові гроші. Добре слово варте завдатку. Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш. Шабля ранить голову, а слово – душу*), скромним, гуманним, тактовним (*Вмієш казати, вміє і мовчати. Краще недоговорити, ніж переговорити. Уміє вчасно сказати і вчасно замовкнути*), стриманим, щирим, чуйним у спілкуванні з людьми (*Ласкаве слово – що весняний день. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова – завзятих ворогів. М'які слова і камінь крушать. Твоїми би вустами та мед пити. Щире слово, добре діло душу й серце обігріло. Від теплого слова і лід розмерзає*).

3. Високий рівень освіченості оратора – мати ґрунтовні знання не тільки з предмета мовлення, а й з проблем усього курсу цієї дисципліни і дотичних тем із суміжних наук (*Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш. Пташка красна своїм пір'ям, а людина – своїм знанням. Коли сам добре не знаєш, то не говори. Знай більше, а говори менше. Що маєш сказати – наперед обміркуй*).

4. Мовленнєва компетентність – змістовність (*Або розумне казати або зовсім мовчати*), правильність (*Мовиш слово, треба бути йому паном*), багатство, образність (*Красне слово – золотий ключ. Від красних слів язик не відсохне. Красная мова знаходить добрії слова. Холодним словом серце не запалиш*), чистота, точність (*Де багато слів, там мало правди*), ясність, виразність, різноманітність мовлення. Обов'язковим для оратора є вільне володіння сучасною українською літературною мовою, зокрема її функціональними стилями та жанрами, способами та прийомами організації художніх засобів для підготовки й виголошення промов (*Хто своєї мови цурається, хай сам себе стидається*).

5. Оригінальне індивідуальне мовомислення, яке охоплює доказовість, аргументованість, логічність, доцільність мовлення (*Говори мало, слухай багато, а думай ще більше. Розумом направляй, а почуттям урівноважуй. Мудрий думає, що говорить, а дурний говорить, що думає. Треба знати, що де казати. Умієш говорити – умій слухати. Будь добрим слухачем – будеш добрим оповідачем. Сказане слово – срібло, а мовчання – золото. Слухай кожного, але не з кожним говори*).

6. Оратор має бути національно свідомою особистістю, патріотом, незалежною людиною, мати мовну стійкість і позитивно впливати на мовну практику.

Проаналізувавши значний арсенал народних афоризмів, знаходимо в прислів'ях і приказках правила риторичної поведінки та етичного мовлення: необхідність діяти відповідно до слова; відносини між думкою, словом і справою; перевага слухання перед говорінням; звеличення чесного й правдивого слова високоморальної людини; надання переваги людині розумній, розсудливій, яка вміє слухати, вичленовуючи з промови істинне та неістинне, й висміювання бездарного мовця з недолугим, мертвим, кострубатим словом.

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо, що народна мораль усіляко вітає розумне, осмислене слово, яке збагачує мовця й слухача, наближає їх до істинного знання, добра й краси. У невичерпній скарбниці народної мудрості значне місце відводиться дієвості, силі, могутності живого слова.

Формуючи власний ораторський стиль, наслідуючи певний риторичний ідеал і рекомендації перлин народної мудрості, промовець повинен подбати про освіченість і глибокі знання свого фаху та дотичних до нього; уміння вести розгорнений монолог (лекцію) із фахової проблематики; уміння вести конструктивну бесіду; володіння полемічним красномовством, культурою діалогу і полілогу; морально-етичні риси освіченої і вихованої людини; уміння користуватися скарбницею античної і національної риторики, ораторським досвідом попередників і сучасників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Г. З. Ораторское искусство / Грант Захарович Апресян. – М. : МГУ, 1978. – С.205-208.
2. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі / Ніна Борисівна Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – С.138.
3. Куньч З. Риторичний словник / Зоряна Йосипівна Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – С.110.
4. Мацько Л. І. Риторика : Навчальний посібник / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – С.186-190.
5. Михальская А. К. Педагогическая риторика : история и теория / А. К. Михальская. – М. : Академия, 1998. – С.11.
6. Сагач Г. М. Риторика / Галина Михайлівна Сагач. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – С.58.
7. Хлебникова М. С. Homologvens в свете современных риторических представлений / М. С. Хлебникова // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании: сб. матер. X Междун. конф. по риторике. – М. : Флинта : Наука, 2006. – С.435-438.
8. Цицерон М. Т. Три трактата об ораторском искусстве / Марк Туллий Цицерон. – М. : Наука, 1972. – 471 с.

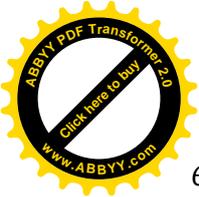
В. В. Герман, Н. В. Громова. Этические истоки народного златослова в современном риторическом идеале.

В статье рассматривается проблема формирования риторической личности элитарного типа в условиях возрождения народной риторической традиции в национальной школе красноречия; доказывається, что высшей формой выражения риторической личности следует считать ее реализацию в соответствии с идеальным риторическим поведением и национальной культурно-исторической традицией.

Ключевые слова: *идеал, риторический идеал, риторическая личность, ораторский стиль.*

V. German, N. Gromova. Ethical roots of folk personality in the modern rhetorical ideal.

The article considers the problem of forming an elite rhetorical personality type in a revival of traditional rhetorical tradition in the National School of

eloquence; it is proved that the highest form of expression should be regarded as a rhetorical identity of its implementation in accordance with the ideal behavior and rhetoric of the national cultural and historical tradition.

Keywords: the ideal, the rhetorical ideal, rhetorical personality, oratorical style.

УДК81'38:347.181

К. М. Грамма

Сумський державний педагогічний університет

ІНФІНІТИВНИЙ ІМПЕРАТИВ ТА ЛЕКСИЧНА ДОМІНАНТА ЯК ДИСТИНКТИВНІ ОЗНАКИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ТЕКСТУ

У статті аналізуються такі ознаки мовної структури нормативно-правових документів, як інфінітивний імператив та лексична домінанта. Наголошується, що особливістю інфінітивних конструкцій є те, що імперативне значення формується всією семантико-синтаксичною структурою речення. Зазначається, що лексична домінанта відіграє суттєву конструктивну роль у структурному й тематичному оформленні речення-норми.

Ключові слова: мова права, правова комунікація, імперативні конструкції, лексична домінанта.

Постановка проблеми. Сучасний етап реформування законодавства в Україні супроводжується вирішенням проблемних питань функціонування української мови у правничій сфері, що зумовлено потребою забезпечити всі правові галузі унормованою мовою. Мова права – функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, обумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами у ній.

В умовах постійно зростаючих міжнародних контактів особливого значення набуває вивчення текстів правової документації. Правовій комунікації притаманні офіційний характер, лаконічність, прагнення до максимальної ефективності та обережність. Усі ці фактори змушують упорядників юридичних документів притримуватися визначених мовних традицій їх оформлення. Чіткість і прозорість правових актів багато в чому визначається тим, як законотворець використовує у своїй діяльності мову права, а це у свою чергу визначає природу законодавства.

Аналіз актуальних досліджень. Мова права привертає сьогодні увагу багатьох учених і вивчається як мовознавцями, так і юристами-практиками.

Опубліковано вже багато праць, статей, монографій і дисертаційних досліджень про мову закону, мову процесуальних актів, професійної мови юристів. Зокрема, увага приділялася таким питанням у ційгалузі науки, як зміст юридичних понять, значення термінів, що їх позначають (С. В. Вишневецька, А. З. Георгіца, З. А. Тростюк), особливості стилю законодавства (С. П. Кравченко, Ю. Є. Зайцев, А. С. Піголкін, В. Н. Демченко), удосконалення мовного забезпечення законодавчої практики (О. Ф. Юрчук, Д. А. Керимов, І. Б. Усенко), питання унормування юридичної термінології (Н. В. Артикуца, Г. С. Онуфрієнко, А. С. Токарська, І. М. Кочан), особливості мови нормативно-правових документів (В. Я. Радецька, Д. Х. Баранник, Ю. Ф. Прадід), питання мовного забезпечення судово-криміналістичної експертизи (Ю. А. Сафонова, М. Д. Голєв, Т. В. Губаєва,) та ін.

Проте дослідження, що були проведені за даною тематикою, не вичерпали всіх аспектів мови права, а лише створили певну фактологічну передумову для подальшого вивчення мови юридичної сфери. На сьогодні залишаються недостатньо висвітленими деякі питання цієї галузі науки, зокрема питання характеристики таких функціональних ознак мовної структури нормативних актів, як інфінітивний імператив та лексична домінанта, що дають підстави виділити мову нормативно-правових документів в окремий функціональний стиль

Отже, **мета статті** – схарактеризувати такі дистинктивні ознаки мовної структури нормативно-правових документів, як інфінітивний імператив та лексична домінанта.

Виклад основного матеріалу. Імперативні конструкції здавна привертали увагу мовознавців як своєрідне явище в системі слов'янського дієслова. У науковій літературі поняття імператива певною мірою ототожнюється з граматичною категорією способу дієслова, яка є однією з найскладніших і малодосліджених в українському мовознавстві і вивчення якої належить до актуальних завдань теоретичної морфології та історичної граматики, оскільки стосується фундаментальних теоретичних проблем української мови.

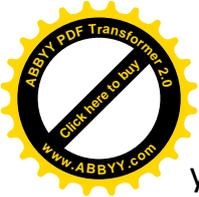
У нормативних актах синтаксичні конструкції з **імперативним інфінітивом** вирізняються яскравою стильовою маркованістю. Такий

інфінітив займає ключове місце в реченні (переважно односкладному інфінітивному), має сильну граматичну інтенцію.

Як зазначає І. Л. Шевчук, специфікою норм права є те, що вони подаються, в основному, в імперативній (категоричній, владній) формі. Саме імперативність не допускає можливостей змін встановлених раніше вимог діяти відповідним чином. Імперативні норми права приписують чітко визначені дії, однозначно закріплюють вичерпний перелік і зміст прав і обов'язків суб'єктів і не припускають ніяких відхилень. Звідси й особливість їхньої семантики – передати волевиявлення мовця, яке залежно від конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, поради, застереження тощо. У такому разі функцію форм наказового способу, для яких відповідне модальне значення є первинним, категоріальним, реалізують дієслова дійсного способу. Контекст допомагає сприйняти волевиявлення мовця, передане формами дійсного способу в значенні наказового. Усе наказове висловлення з індикативними формами дієслова виражає волевиявлення, виконання якого передбачене в майбутньому – через певний проміжок часу або безпосередньо після моменту мовлення. У таких наказових висловленнях з індикативними формами завжди виражається волевиявлення стосовно майбутньої дії, яка однозначно сприймається як наказ [6, 1].

Завдяки тому, що імперативність передається інфінітивом, реалізується таке комунікативне завдання, як припис – владне волевиявлення уповноваженого на те суб'єкта (державного органу, посадової особи). Інфінітив у значенні наказового способу використовується для позначення особливої категоричності: *виконати, надати, оголосити, повідомити, оскаржити, заперечити, застерегти, повернути, відшкодувати* і под. Підсилюють дію додаткові лексичні засоби: прислівники *негайно, терміново, невідкладно, нагально, екстрено, першочергово*; прикметники та предикативні прислівники *повинен, зобов'язаний, варто, слід, треба* і под. Ситуацію мотивовано тим, що інфінітив вносить у значення наказовості категоричніший відтінок – незаперечність. Стилiстична унікальність імперативного інфінітива полягає у тому, що він дає змогу «приховати» особу мовця, осмислювати її

узагальнено. Стає можливим відсторонення особи волевиявника, що надає вислову офіційності, безапеляційності, виражає незаперечність, невідкладність дії [4, 6]. Така функціональна транспозиція уможливила появу особливих волюнтативних конструкцій з модальним значенням неминучості, особливої категоричності: *слідство належить провадити, страхувальник зобов'язаний оголосити суму, суд повинен дослідити докази, допитати підсудних, потерпілих, заслухати висновки, оглянути речові докази, оголосити протоколи*. Зміст імперативного волевиявлення у юридичних текстах передає припис чітко визначеної дії, що не допускає різнотлумачень, а з погляду семантики потенційний стан справ перетворює у реальний.

Особливістю інфінітивних конструкцій у нормативно-правовому тексті є те, що імперативне значення, яке потенційно може бути наявним у семантиці кожного інфінітива, об'єктивується не безпосередньо, а формується всією семантико-синтаксичною структурою речення. Перебуваючи в абсолютній препозиції, дієслово становить опорний компонент речення і визначає його функціонально-семантичну організацію. Речення з «анафоричними» імперативними інфінітивами звичайно утворюють у правовому тексті певний градаційний ланцюжок і, як правило, нумеруються. Інфінітивний імператив правової норми – це некатегоричний, але безумовний, пролонгований на часову перспективу імператив [1, 15]:

«Стаття 29.2. Батьки та особи, що їх замінюють, зобов'язані: 1. *Забезпечувати* умови для здобуття дитиною повної загальної середньої освіти за будь-якою формою навчання; 2. *Дбати* про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей; 3. *Поважати* гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до сім'ї, старших за віком, державної і рідної мови, до народних традицій і вірувань (...)» (ЗУ «Про загальну середню освіту», с. 20); «Стаття 13. Автору належать такі особисті (немайнові) права: 1. *Вимагати* визнання свого авторства, згадування його імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо; 2. *Забороняти* згадування свого імені, якщо він як автор твору

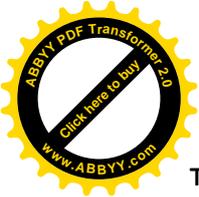
бажає залишитись анонімом; 3. *Вибирати* псевдонім (вигадане ім'я) у зв'язку з використанням твору; 4. *Протидіяти* будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора (...)» (ЗУ «Про авторське право і суміжні права», с. 10).

Як можна помітити, модель, за якою формується словесний масив з рубрикованим інфінітивним імперативом, має двокомпонентну структуру: перша частина маніфестує суб'єкта норми (законодавця або ініціатора припису) і є двоскладним реченням з присудком – особовим дієсловом у формі теперішнього (рідше – минулого) часу (*Кабінет Міністрів постановляє..., Конституційний Суд вирішив..., збори трудового колективу ухвалюють (ухвалили)...*); друга (права) частина експлікує комплексний зміст норми чи припису (приписів) і є рядом розміщених у певній послідовності інфінітивно-імперативних речень.

Цілком закономірно, що природною сферою функціонування інфінітивного імператива правової норми є такі юридичні акти, як постанови (Верховної Ради, Кабінету Міністрів, місцевих органів влади та галузевих інституцій), президентські укази та розпорядження, судові рішення. Значно рідше інфінітивний імператив використовується у власне законодавчих актах (законах).

Особливості нормативно-правового тексту простежуються і в його *частиномовній* структурі. Для юридично-правового тексту характерне значне кількісне переважання іменної лексики над дієслівною. У розгорнутому висловленні-нормі може бути лише одне дієслово, причому, як правило, пасивно-зворотне на *-ся*. А якщо присудок у такому реченні є іменним складеним, то присутність власне дієслівного компонента обмежується ще більше: він наявний тут лише у вигляді зв'язки *бути* (друга частина присудкової конструкції – іменна частина мови) [1, 16].

Велика концентрація іменної лексики наявна і в деяких інших функціональних різновидах мови, наприклад, у науковому, інформаційному, діловому. Стилерозрізнявальне значення має не сам факт зосередження іменної лексики, а спосіб формування розгорнутих словесних рядів, компонентна структура тексту, його «тектоніка». У нормативно-правовому

тексті концентрація іменної лексики створюється головним чином за рахунок однорідних синтаксичних одиниць – назв певних понять, опредмечених назв дій, ситуацій, які необхідно вичерпно перерахувати, оскільки вони є предметом чи об'єктом правової норми. Наприклад:

«Стаття 5. Кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах *невідворотності* виконання і відбування покарань, *законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності* засуджених перед законом, взаємної *відповідальності* держави і засудженого, *диференціації та індивідуалізації* виконання покарань, *раціонального застосування* примусових заходів і *стимулювання* правослухняної поведінки, *поєднання* покарання з виправним впливом, *участі* громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань» (КВКУ, с. 4).

При такому «обездієслівлюванні» тексту комунікативний потенціал висловлення не послаблюється, він лише набуває іншої функціональної та модальної ознаки – нормативної узагальненості, припису, констатації незаперечного факту. Сема дії є конструктивним компонентом значення всіх слів іменного типу, утворених від дієслівних основ – іменників, дієприкметників. Наприклад:

«Стаття 42. (...) Екстернатна форма навчання – особлива форма навчання, що передбачає самостійне *вивчення* навчальних дисциплін, *складання* у вищому навчальному закладі заліків, екзаменів та *проходження* інших форм підсумкового контролю, передбачених навчальним планом» (ЗУ «Про вищу освіту», с. 163); «Стаття 15. Без згоди автора або іншої особи, що має авторське право, але з обов'язковим зазначенням імені автора і джерела запозичення допускається: 1) *використання* цитат (коротких уривків) з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою, включаючи цитування статей з газет і журналів у формі оглядів преси (...); 3) *відтворення* у пресі, передача в ефір або інше публічне повідомлення опублікованих у газетах або журналах статей з поточних економічних, політичних, релігійних питань (...); 5) *видання* випущених у світ творів рельєфно-крапковим шрифтом для сліпих; 7) публічне *виконання* музичних творів під час офіційних і релігійних церемоній (...)

Імена з дієслівними твірними основами виконують у певному розумінні компенсаторні функції за відсутності в реченні власне дієслівної лексики. Відсоток дієслівної лексики значно зростає у тому випадку, коли законодавець, формулюючи правову норму, повинен якомога повніше перерахувати дії, що приписуються (належить виконувати) певному органу, посадовій особі і т. д.:

«Стаття 37. (...) Вищий колегіальний орган громадянського самоврядування: *приймає* статут вищого навчального закладу, а також *вносить* зміни до нього; *обирає* претендентів на посаду керівника вищого навчального закладу; *вносить* подання власнику (власникам) про дострокове звільнення керівника вищого навчального закладу; щорічно *заслуховує* звіт керівника вищого навчального закладу та *оцінює* його діяльність; (...)» (ЗУ «Про вищу освіту», с. 142).

Як зазначає мовознавець Д.Х. Баранник, ще однією дистинктивною ознакою нормативно-правового тексту є **лексична домінанта** – слово, яке відіграє суттєву конструктивну роль у структурному й тематичному оформленні речення-норми. Такі слова створюють перспективу розгортання актуального змісту речення. Актуальний зміст синтаксичної структури зосереджений у правій після слова-домінанти частині конструкції. Сама конструкція звичайно є розгорнутою синтаксичною побудовою, що складається з двох чітко окреслених частин, розділених паузою (в усному варіанті реалізації) або графічно – двокрапкою чи тире (у писемному тексті). Друга частина такої конструкції становить блок структурно однотипних, поєднаних сурядним зв'язком фрагментів – частин складного (насамперед складносурядного) речення або однорідних членів. Однорідними бувають тут підмети, присудки, об'єктні та обставинні поширювачі. Однорідні повторювані фрагменти можуть нумеруватися. Структурно така конструкція нагадує період, який можна назвати *нестилістичним періодом правової норми* [1, 14]. Наприклад:

«Стаття 92. Виключно законами України *визначаються*: 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина; 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства; 3) права корінних народів і

національних меншин; 4) порядок застосування мов; 5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку» (КонУ, с. 24); «Стаття 18. В основу управління вищими навчальними закладами покладені *принципи*: автономії та самоврядування; розмежування прав, повноважень та відповідальності власника (власників), органів управління вищою освітою, керівництва вищого навчального закладу; поєднання колегіальних та єдиноначальних засад» (ЗУ «Про вищу освіту», с. 64).

«Нестилістичні періоди» у нормативно-правових актах функціонують і без лексично маніфестованої узагальнювальної домінанти (переважно тоді, коли блок однорідних синтаксичних одиниць утворюють фрагменти з анафоричним дієсловом або віддієслівним іменником):

«Стаття 18. Міністерство освіти і науки України: а) *забезпечує* аналіз сучасного стану вищої освіти та визначає перспективи її розвитку; (...) б) *бере участь* у формуванні державної політики в галузі вищої освіти, науки, професійної підготовки кадрів; в) *розробляє* програми розвитку вищої освіти, стандарти вищої освіти» (ЗУ «Про вищу освіту», с. 65-66); «Стаття 126. (...) Суддя звільнюється з посади органом, що його обрав або призначив у разі: 1) *закінчення* строку, на який його обрано чи призначено; 2) *досягнення* суддею шістдесяти п'яти років; 3) *неможливості* виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 4) *порушення* суддею вимог щодо несумісності; 5) *порушення* суддею присяги» (КонУ, с. 36).

Можна помітити певну диференціацію слів-домінант за жанровими різновидами нормативно-правових актів: у деклараціях, постановках Верховної Ради та інших владних органів – *проголошує, постановляє, приймає (рішення)*, у рішеннях Конституційного Суду та судів інших рівнів – [суд] *установив, [суд] вирішив*, в універсалах – *оповіщає (оповіщаємо)*. У таких базових жанрах правових актів, як конституція та закони держави, узагальнювальні домінантні слова, що відкривають позиції для розгортання актуального змісту речення-норми, характеризуються ширшим тематичним спектром. Позиції конструктивно-опорної лексичної домінанти можуть заміщуватися словоформами

зобов'язаний, повинен, встановлюється, визначається, покладається (на), забезпечується, включається, представляє, належить, приймає (рішення), призначає, утворює, здійснює, організовує, розробляє тощо.

Висновки. Мова права в усій різноманітності своїх жанрових форм вирізняється принциповими функціональними і мовноструктурними характеристиками. Найголовнішими граматичними домінантами мови нормативно-правових актів є інфінітивний імператив та лексична домінанта. Інфінітивний імператив вирізняється яскравою стильовою маркованістю у нормативних актах. Завдяки вживанню таких конструкцій стає можливим відсторонення особи волевиявника, що надає нормативним актам офіційності, безапеляційності, виражає незаперечність. Лексична домінанта створює перспективу розгортання актуального змісту речення-норми, оскільки відіграє суттєву конструктивну роль у структурному й тематичному оформленні нормативного тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Мова права як окремий функціональний стиль / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 8-18.
2. Голев Н. Д. О специфике языка права в системе общенародного русского языка и ее юридического функционирования / Н. Д. Голев // Юрислингвистика– 5 : Юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права : Межвуз. сб. науч. трудов – Барнаул, 2004. – С. 41-59.
3. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 21-25.
4. Рогожа В. Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Валентина Григорівна Рогожа. – К., 2005. – 24 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/page/s_39_11.rtf
5. Язык закона / Под ред. А. С. Пиголкина. – М. : Юрид. лит., 1990. – 189 с.
6. Шевчук І. Л. Формально-граматична і функціонально-семантична стратифікація імперативних конструкцій в українській мові XVI – XVIII ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / І. Л. Шевчук. – К., 2005. – 21 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.referatu.com.ua/referats/7569/161991>

Список проаналізованих нормативно-правових документів

1. Закон України «Про вищу освіту» / Заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : СДМ – Студіо, 2002. – 327с.
2. Закон України «Про охорону дитинства». За станом на 20 травня 2003 року. – К. : Парламентське вид-во, 2003. – 23 с.
3. Закон України «Про загальну середню освіту». За станом на 28 серпня 2006 року. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 33 с.
4. Закон України «Про авторське право і суміжні права». За станом на 5 червня 2001 року. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – 27 с.

5. Закони України. У 2-х т. – Т.2. 1990-1991: із змінами та доповненнями за станом на 1 липня 1996р. – К. : Право, 1996. – 869с.

6. Конституція України. Закон «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» (станом на 1 вересня 2003 року). – Харків : Ранок, Веста, 2003. – 48 с.

Умовні скорочення

ЗУ – Закон України

ККУ – Кримінальний кодекс України

КонУ – Конституція України

ЦКУ – Цивільний кодекс України

К. Н. Грамма. Инфинитивный императив и лексическая доминанта как дистинктивные характеристики нормативно-правового текста.

В статье рассматриваются такие характеристики языковой структуры нормативно-правовых документов, как инфинитивный императив и лексическая доминанта. Акцентируется, что особенностью инфинитивных конструкций является то, что императивное значение формируется всей семантико-синтаксической структурой предложения. Подчеркивается, что лексическая доминанта играет существенную роль в структурном и тематическом оформлении предложения-нормы.

Ключевые слова: язык права, правовая коммуникация, императивные конструкции, лексическая доминанта.

K. Gramma. Infinitive imperative and lexical dominant as distinctive signs of normative-legal text.

In the article such signs of linguistic structure of normative-legal documents as an infinitive imperative and lexical dominant are analyzed. It is marked that the feature of infinitive constructions is that an imperative value is formed by the all semantic-syntactic structure of a sentence. Marked, that a lexical dominant plays a substantial role in structural and thematic registration of suggestion-norm.

Key words: language of law, legal communication, imperative constructions, lexical dominant.

УДК 801.81'373.23

Н. П. Дейниченко, Л. М. Лиманчук

Сумський державний педагогічний університет

«ПРОМОВИСТІ» ІМЕНА НЕСТАЙКОВИХ ПЕРСОНАЖІВ

У статті розглядаються особливості номінації казкових героїв Всеволода Нестайка. У системі цих найменувань виділяються мотивовані й немотивовані назви. Це однокореневі й різнокореневі синонімічні антропоніми. Зі структурного погляду переважають двочленні й тричленні утворення. Цікаву групу з ономаціологічного погляду становлять ономапоетичні антропоніми.

Ключові слова: антропоніми, okazіоналізми, ономаціологія, ономапоетія.

Постановка проблеми. Картина світу може створюватися різними шляхами. Одним із них є література, зокрема й художня, як вид мистецтва, що образно відтворює світ, життя в ньому за допомогою слова, мови.

Художня література – важливий засіб не тільки пізнання світу, а й зміни його. Цю ж функцію виконує й дитяча література, яка представлена як народною казкою, так і літературною.

У сфері літературної казки працює багато письменників-казкарів. По праву одне з найпочесніших місць серед кращих українських казкарів посідає Всеволод Нестайко. Він вніс в українське казкарство нову особливу манеру номінації героїв, що свідчить про авторський талант, помножений на гумор.

Крім традиційної номінації літературних героїв, В. Нестайко продуктивно використовує експресивно-стилістичні можливості власних імен, які штучно створені творчою уявою письменника. Його антропонімів не можна знайти серед чотирьох тисяч прізвищ, поданих у довідникові українських прізвищ Ю. Редька [8].

Мета статті. Ми робимо спробу розглянути систему нетрадиційних засобів номінації літературних героїв у творах В. Нестайка, зокрема в казках, виявити раціональний зв'язок між формою та змістом цих номен, наділених певною інформацією, а також спосіб їх іменування та механізм «народження» цих номінативних одиниць.

Виклад основного матеріалу. На думку А. Архангельської, «наділення об'єкта іменем завжди пов'язане з певною формалізацією відповідного фрагмента дійсності». При цьому на вибір імені впливає комплекс ознак самого об'єкта, а також «... номінатор є носієм лінгвокреативного мислення... та носієм мовної інтуїції» [1, 22].

Таке суб'єктивне творче мислення в формуванні поняттєво-мовного змісту антропонімів у В. Нестайка виражається в різних мотивах вибору певного словесного знака. І цей мотив вибору номен для літературних героїв у автора не позбавлений «польоту» фантазії. Ми ставимо за мету в картині світу Нестайкових героїв виявити щодо ономазіологічного аспекту загальні механізми процесу мотивації та довести, що в гумористичних новотворах автора зосереджені найзагадковіші явища номінації й талант номінатора.

Процес з'ясування механізму номінації у В. Нестайка, як і в будь-якого номінатора, має двосторонній характер: спочатку автор шукає прийнятну форму для вираження бажаної, запланованої мотивувальної ознаки, ідеального змісту, а вже потім лінгвіст, досліджуючи ці антропоніми, за допомогою різних мовних операцій визначає мотиваційні ознаки номінативного процесу денотата, щоб об'єкт був пізнаним.

У зв'язку з тим, що назви літературних героїв у ономасіологічному аспекті подібні щодо творення, можна стверджувати, що процес номінації відбувався не спонтанно, а усвідомлено та становить систему найменувань.

Серед системи цих найменувань ми виділяємо мотивовані й немотивовані антропоніми. Мотивовані слова мають мотиванти. Мотивант, чи асоціативний мотив, на думку А. Архангельської, – це провідна ознака чи кілька ознак номіната, виділених у процесі руху думки номінатора з метою його мовної репрезентації [1, 27].

Немотивованими вважаємо лексеми, в яких не можна прослідкувати шлях отримання номінатом імені. До немотивованих відносимо такі Нестайкові антропоніми: *Бардадим, Бумбарасов, Валігура, Відівіс-Пампас, Гонобобель, Граціанська, Карафолька, Кукуєвицький, Маноцівник, Пурнатовський, Спасокукоцький*. На нашу думку, раціональним буде розгляд мотивованих номен.

На шляху отримання номінатами імені ми виділяємо такі мотивовані антропоніми: *Сохат Сохатович «лось», Кенар Канарейченко «канарейка», Вовк Вовкович Вовченко «вовк», Хавронія Вепрівна «свиня», Вепрій Кнурович Кабанюк «кабан», Тук Тукович Дятел «викладач математики в лісовій школі», Павук «павук»*.

На думку А. Архангельської, «об'єкт у процесі номінації «повертається» до номінатора різними сторонами» [1, 29]. Одна з цих сторін семантичної ідентифікації домінанта як представника ономасіологічної категорії може забезпечуватися лексично – новим словом, іншим словом, яке називає те саме поняття, але відрізняється емоційно-експресивним забарвленням.

Це одна з прикмет синонімів, якою продуктивно користується В. Нестайко: *Бусел Лелекович Черногуз «президент болота, лелека», Гадюк*

Питонович Аспид «змійний прем'єр-міністр». Кожний наступний синонім цього ряду вносить якийсь додатковий відтінок до всього загального значення антропоніма, якусь своєрідну особливість. Наприклад, основна відмінність між номенами *гадюка*, *питон*, *гаспид* (*аспид*) полягає в їх значенневих відтінках у перших двох словах (*гадюка* «отруйна змія», *питон* «велика неотруйна змія») і в різних значеннях (*аспид* «чорт»). Усі вони об'єднані одним основним значенням – негативізм за властивостями й ознаками. Щодо лексем *лелека*, *бусел*, *чорногуз*, то це абсолютні синоніми одного синонімічного ряду, вони нейтральні, ідентичні за своїм лексичним значенням, хоча існує відмінність між ними у сфері вживання: слова *лелека* й *чорногуз* є надбанням літературної мови, а функціонування лексеми *бусел* обмежене і локально, і стилістично.

У Нестайкових антропонімах вживаються однокореневі (*Вовк Вовкович Вовченко*, *Левко Львович Левченко*) та різнокореневі (*Вепрій Кнурович Кабанюк*, *Рудана Микитівна Лисовенко*) лексеми.

Однокореневі синоніми являють собою, як правило, суфіксальні лексичні утворення (*Косянтин Косянтинович* «тато Косі Вуханя», *Крім Кротович*, *Кажан Кажанович*, *Сохат Сохатович*, *Кенар Канарейченко*), позначаючи ім'я + по батькові або ім'я + прізвище. Однокореневі повтори фіксують увагу на антропонімові і цим збільшують його значення в контексті, посилюють емоційний вплив. Однокореневі синоніми мають лексико-семантичну спільність, виражену коренем, і семантичну відмінність, яку їм надають суфікси: *Жабурин Жабуринович*, *Козел Козлович*.

Варто підкреслити, що серед антропонімів функціонують фонетичні варіанти або слова подібного звучання: *Кенар Канарейченко*, *Ліза Лисовенко*, *Чичиков* «чиж», *Крім Кротович*, *Кар Карлович*.

Джерелами виникнення синонімії у складі антропонімів (*Вепрій Кнурович Кабанюк*) є функціонування синонімів і в зоологічній термінології (*вепр*, *кнур*, *кабан*), хоча синонімія термінів вважається явищем небажаним, крім випадків, коли паралельні терміни не обтяжують спеціальної термінології.

У процесі творення синонімічних назв у складі різнокореневих антропонімів автор підбирає такі відповідники, які дають емоційну оцінку

літературному героєві (*Хавронія Вепрівна, Сорока Скрекекулія, Хрюша Кабанюк*). У художньому творі таке своєрідне повторення тієї самої думки іншими словами затримує увагу на сказаному, увиразнює його, посилює емоційність, зокрема гумористичну. Ю. Карпенко, вивчаючи гумористичну ономастику, посилається на 12 принципів дотепності О. Лукаша [6, 19]. Ми вирішили їх знайти у В. Нестайка. Талановитий письменник використав у своїх творах лише 7 з них: натяк, дотепність, іронія, парадокс, порівняння, повторення, подвійне витлумачення.

Надзвичайно важливим джерелом синонімії при номінації літературних героїв є використання лексичних діалектизмів (*Білка Вивірка; Півень Галаган*), які залишаються поза межами загальнонародного словника, але майстерно влітаються письменником у тканину антропонімів і дають хоча мінімальну, але характеристику літературному героєві.

Утворення двох чи трьох синонімів в одній фразі, в одному мікротексті (антропонімі) створює нагромадження, нагнітання зі зростаючою експресивністю. Такі мовні фігури є стилістичним засобом творів В. Нестайка і становлять систему.

Як атрибут привілейованості тричленна формула найменування особи давно побутувала в українців. «На Україні, так само, як і в Білорусії, – зазначає дослідник української антропонімії М. Л. Худаш, – тричленне іменування спостерігається також як своєрідна прерогатива соціальної верхівки» [12, 132].

Тому за структурою антропоніми-характеристики можуть бути різними як в українського етносу, так і в художній літературі. Існують у творах В. Нестайка такі формули номінації: тричленна – ім'я, по батькові, прізвище (*Рудана Микитівна Лисовенко, Грифон Грифонович Кондр, Білобіл Білобілович Вивірчук, Жабурин Жабуринович Кваквакум*), двочленна – ім'я + по батькові (*Карпо Карпович «ворон», Ух Степанович «пугач»*), ім'я + прізвище (*Кося Вухань «зайчик», Вася Кицин «котик», Рудик Лисовенко «лисеня»*), одночленна – прізвище (*Чичиков «чиж», Цвірінькало «горобець», Мурнява «киця»*), ім'я (*Пілі-Піть «щиглик», Ф'ю-ф'ю «снігур», Колько «їжак»*), по батькові (*Жабуринович, Сохатович, Кажанович*). Ці та інші імена-характеристики ніби опосередковано вказують і не вказують на якісь риси їх

носіїв. На нашу думку, В. Нестайко перед таким оказіональним вимислом-вигвором імен досить ґрунтовно вивчав тваринний світ і його життя.

Детально розглянувши індекс антропонімів В. Нестайка, ми прийшли до висновку, що всю систему назв «утримує» разом те, що вони мотивуються і структуруються за 5 МО.

Усі ці мотиваційні ознаки відомі в номінації літературних героїв давно. Так, наприклад, номінація через метафоризацію зоолексем вживалася ще в народних українських казках, а згодом знайшла продовження в літературі: *Бенедьо Синуця* (І. Франко), *Ведмідь*, *Ведмеденко*, *Хрущ* – псевдоніми Панька Куліша. Без сумніву, наші імена здавна переплелися з зоолексемами.

Ономасіологічний погляд на імена показує, що частина їх, на думку П. Чучки, належить до обсерваційних [13, 19]. І дійсно, в антропонімах В. Нестайка проглядаються такі зовнішні ознаки, як колір (*Рудана Микитівна* «лисиця», *Рудик Лісовенко* «лисень»), певна частина тіла (*Гаврило Рилович* «кабанюк «кабан», *Вухань* «зайчик», *Галаган* «півень з голою шиєю»), розмір (тітонька *Корова*). Незначний набір антропонімів має МО «дія» (*Дятленко* «телефоніст», *Колько Колючка* «їжак», *Полетуша* «білка», *Косило* «вовк»). В окрему групу виділимо відорнітологічні антропоніми, для яких мотиваційною ознакою є «звукова дія». Ці назви не беззмістовний звуковий комплекс незрозумілої мотивації, це милозвучні та промовисті слова, які, успішно виконуючи номінативну функцію, містять ще й певну характеристику літературного героя: *Карпо Карпович* «старий ворон», *Мура Кицина* «мама котика», *Ух Степанович* «пугач», *Кваквакум* «жаба», *Хрюша* «поросся», *Цвірінькало* «горобець», *Цвіркунчак* «коник», *Гава* «собака»).

Кожен представник фауни має свій характерний тільки для нього звуковий сигнал, особливими «вокальними здібностями» вирізняються птахи. У науковій літературі функціонують різні терміни для позначення голосів, представників тваринного світу, найчастіше – птахів. Л. Булаховський дотримується терміна звуконаслідувальні назви [3, 196]. М. Ашмарін називає їх мімемами. Г. Корнілов пропонує термін імітативи. Ф. Гордєєв та В. Єгоров бачать у відтворенні голосу наслідувальні слова.

Г. Мельников та інші представники лєнінградської школи пропонують іменувати ідеофонами. В. Калінкін запровадив термін поетонім [5, 109]. А. Реформатський у праці «Неканоническая фонетика» вводить термін звуконаслідування [9, 96]. Їх називають ще ономатопеями.

Ми зробили спробу зібрати разом ономатопеїчні антропоніми, систематизувати їх і пояснити структуру та первинну семантику. В основі номінації літературних героїв лежать різноголосі мотивуючі сигнали: стукіт дятла (*Дятленко* «телефоніст»), гавкання собак (*Гава* «собака»), муркання котів (*Мура Кицина*, *Мурнява* «киця», *Раїска Мняу* «рисеня»), квакання жаб (*Жабурин Кваквакум* «жаба»), цвірчання коників (*Цвіркунчак* «коник»), хрюкання свиней (*Хрюша Кабанюк*).

Багатий арсенал голосових сигналів птахів знайшов реалізацію при номінації пернатих лісової школи та інших казок: «кар-» (*Карпо Карпович* «старий ворон»), «чик-чирік» (*Чик Чирікчинський* «горобець»), «ціві-тівік» (*Ціві-Тівік* «чиж»), «цінь-цвірінь» (*Цінь Цвірінькало* «горобець»), «пілі-піль» (*Пілі-Піль* «щиглик»), «ф'ю-ф'ю» (*Ф'ю-ф'ю* «снігур»). Таким чином, суб'єктивний характер відтворення звуконаслідувань є унікальним за своєю функцією. Це не тільки ймовірний голос птаха, а і його власна казкова назва. У даному випадку семантика внутрішньої форми антропоніма вдало перегукується зі звуконаслідуванням.

Іноді використовується подвійний звуконаслідувальний елемент або в одному антропонімі шляхом накладання (*Кваквакум*), або редуплікації в одній назві (*Ф'ю-ф'ю* «снігур», *Бєбешко* «козел») чи у двох антропонімах – імені й по батькові (*Карпо Карпович*).

Звукова форма антропонімів дає можливість стверджувати, що фонетичний склад власних назв характеризується особливою ритмомелодикою, звуковою організацією і є важливим компонентом фонетичної системи тексту казок В. Нєстайка.

До звуконаслідувальних антропонімів також відносимо декілька назв, що опосередковано передають спів сороки, стук дятла: *Скрекекулія* «сорока», *Дятленко* «телефоніст». Автор в основу номінації поклав уміння птахів скрекотіти, стукати.

Найбільшу групу становлять звуконаслідувальні антропоніми, які відтворюють крики тварин і птахів. Російський письменник і автор науково-популярних книг про російську мову Лев Успенський у праці «Слово про слова» описує теорію «вау-вау», представники якої приєднуються до прихильників однієї з мовознавчих теорій про походження мови, що називається «теорія звуконаслідування» [11, 59].

Якщо самі звуконаслідування (*ку-ку, кар-кар-кар, кукареку*) позбавлені номінативної функції і не мають морфологічної структури, вони лише за допомогою окремих звуків чи звукосполучень передають звукові сигнали різних тварин і птахів, то звуконаслідувальні похідні в антропонімах В. Нестайка наділені лексичним значенням, називають літературних героїв, мають морфологічну структуру й живуть лише в тому контексті, в якому народилися, зберігають зв'язок з автором, що їх створив. Прізвища такого типу можна віднести до okazіональних, бо вони відсутні в довідниках прізвищ й імен, виконують лише номінативну й стилістичну функції.

Відомий збирач російського фольклору й народної мови, автор «Словаря живого великорусского языка» В. І. Даль, свідчить О. Суперанська, пояснюючи різницю імені людського й клички тварин, наводив приклад, записаний ним від простих людей: «Гріх скотину людським ім'ям кликати» [10, 97]. В. Нестайко ж, навпаки, літературних героїв називає зоолексемами.

Висновки. Отже, крім традиційної номінації літературних героїв, у творах В. Нестайка є «промовисті» okazіональні антропоніми, що є результатом суб'єктивного творчого мислення автора, які становлять свою систему. Серед них виділяємо дві підгрупи: немотивовані й мотивовані антропоніми.

В основі номінації мотивованих антропонімів лежать такі мотиванти, як колір, певна частина тіла, розмір, дія, звуконаслідування. Остання ознака є найпродуктивнішою. Майже всі Нестайкові антропоніми мотивуються і структуруються за 5 ознаками і становлять систему в ономасіологічному аспекті.

В основі антропонімів лежать зоолексеми. Це назви диких тварин, птахів, свійських тварин та зрідка плазунів. Вони виступають як власні імена, як індивідуальні антропоніми.

У всіх антропонімах є раціональний зв'язок між формою та змістом цих номен. Вони вступають у синонімічні зв'язки або являють собою синонімічний суфіксальний повтор.

За структурою «промовисті» імена мають такі формули: тричленні (імена, по батькові, прізвища) – українська антропомодель, двочленні (імена, по батькові; імена, прізвища) – європейська антропомодель, одночленні (імена; по батькові; прізвища).

Усі антропоніми В. Нестайка вдало вигадані автором, є неповторними, митець користується ними як еталонами (вони всі подібні), що відповідають задуму й інтерпретації письменника. Найменування літературних героїв настільки вдале, що, здається, вони з віртуальних переходять у розряд реальних, а з мовного погляду є раціональний зв'язок між формою та змістом Нестайкових антропонімів, які наділені легким, ледве помітним гумором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельська А. М. До питання про засади побудови загальної ономазіологічної моделі номінації / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – № 4/5. – С. 20-35.
2. Белей Л. Ім'я для дитини в українській родині : словник-довідник / Л. Белей. – Ужгород : Просвіта, 1993. – 117 с.
3. Булаховський Л. А. Славянские названия птиц / Л. А. Булаховський // Вибрані праці : в 5 т. – К. : Наук. думка. – Т. 3. – С. 189–299.
4. Васильева Н. В. Собственное имя в мире текста / Н. В. Васильева. – М., 2005.
5. Калинин В. М. Ономастическая перифраза как проблема поэтики собственных имён / В. М. Калинин // Восточно-украинский лингвистический сборник. – Донецк, 1998. – Вып. IV.
6. Карпенко Ю. О. Гумористична ономастика / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 2006. – № 2/3. – С. 19-25.
7. Нестайко В. «Найвища відзнака для письменника – якщо його твори читають». (Роздуми про стан сучасної української літератури для дітей та юнацтва, не називаючи прізвищ) / В. Нестайко // Літературна Україна. – 2002. – 5 груд. – С. 3.
8. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
9. Реформатский А. Неканоническая фонетика / А. Реформатский // Развитие фонетики современного русского языка. – М., 1966. – С. 96-109.
10. Суперанская А. В. Имя – через века и страны / А. В. Суперанская. – М., 1990.
11. Успенский Л. В. Слово о словах (очерки о языке) : для сред. и ст. шк. возраста / Л. В. Успенский. – К.: Веселка, 1987. – 367 с.
12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : (Вступ та імена) : конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород : Вид-во Ужгор. ун-ту, 1970. – 103 с.

Н. П. Дейниченко, Л. Н. Лиманчук. «Говорящие» имена Нестайковских персонажей.

В статье рассматриваются особенности номинации сказочных героев Всеволода Нестайко. В системе этих наименований выделяются мотивированные и немотивированные названия. Это однокоренные и разнокоренные синонимические антропонимы. По структуре преобладают двухчленные и трёхчленные образования. Интересную группу с ономаσιологического взгляда представляют собой ономатоπεические антропонимы.

Ключевые слова: антропонимы, окказионализмы, ономаσιология, ономатоπεи.

N. Deynychenko, L. Lymanchuk. «Conspicuous» names of Nestayko's characters.

The peculiarities of Vsevolod Nestayko's tales heroes nominations are investigated in the article. Motivated and unmotivated names are distinguished within these denominations. There are one-rooted and different-rooted synonymic antroponyms. Binomial and trinomial derivations predominate according to structural approach. An interesting group from onomasiological point of view is onomatopoeias' antroponyms.

Key words: antroponyms, occasionalisms, onomasiology, onomatopoeia.

УДК 408.7

Л. І. Дорошенко

Сумський державний педагогічний університет

СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕТИМОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ДІАЛЕКТНИХ ВИЯВІВ СХІДНОГО ПОЛІССЯ

У статті здійснена спроба реконструкції первинної мотивації окремих будівельних назв східнополіського діалекту, простежується семантична варіабельність аналізованих діалектних одиниць та встановлюються їхні найближчі етимологічні зв'язки. Значна увага приділяється також з'ясуванню місця і значення змістової складової мовних виявів у процесі етимологічного аналізу. Окремі питання розвідки пов'язані із проблемами формування семантичних моделей аналізованих явищ.

Ключові слова: етимологічне гніздо, семантична модель, східнополіський говір, діалектна одиниця.

Постановка проблеми. Вивчення діалектних одиниць у порівняльно-історичному, історико-типологічному та ареальному аспектах, дослідження усіх потенційних шляхів як формальних змін, так і суттєвих семантичних зрушень у структурі діалектних виявів, складних поступових переходів від первинних найпростіших значень до розвитку нових розкривають великий

комплекс історико-лексикологічних проблем, пов'язаних із реконструкцією лексики як окремо взятого діалектного ареалу, так і всього загальноукраїнського прамовного стану.

Лексико-семантична система мови, маючи складну й багатопланову організацію, є одним з найскладніших рівнів мови в аспекті етимологічних розвідок. Проте саме лексико-семантичний сегмент мови максимально поєднує в собі інформацію як мовного, так і екстралінгвістичного плану.

Наявність значної кількості лакун в етимологічних спостереженнях не дозволяє сформуванню цілісної картини та чітке уявлення про стратифікацію окремих явищ в українському діалектному континуумі. Тому, очевидно, в системних дослідженнях лексики перш за все найбільш архаїчних ареалів української мови необхідно пріоритетну роль віддавати методу етимологізації з орієнтацією на семантичні універсалії.

У зв'язку з цим **метою** нашого дослідження є етимологічний аналіз діалектних виявів тематичної групи будівельної лексики східнополіського говору, зведення найбільш достовірних і переконливо аргументованих етимологій в єдину систему. Оскільки в етимологічних інтерпретаціях слів важливу роль відіграє врахування регулярних семантичних зв'язків, то, на думку вчених, такі спостереження необхідно здійснювати в площині окремих лексико-семантичних груп, що становлять собою результат тривалого розвитку семантичних підгруп як їхніх складників, між якими відбуваються постійні процеси семантичного взаємоперетину.

Зокрема, Східне Полісся як один із старожитніх ареалів до сьогодні зберігає ендемічні архаїчні одиниці, які можуть допомогти у процесі семантичних та етимологічних спостережень відновити якісь із втрачених ланок досліджуваного ряду, репрезентувати нові свідчення про ті чи інші ареальні варіанти. Проте в процесі реконструкції первісного значення певної одиниці необхідно брати до уваги комплекс контекстів, у яких вона могла функціонувати, розширювати рамки матеріалів українських говорів, залучати свідчення літературної мови, співвідносити слов'янський та індоєвропейський лексичний фонд, аналізувати характер трансформації форми і значення.

Аналіз актуальних досліджень. Традиції етимологічних розвідок О. Потебні, Л. Булаховського, О. Мельничука, В. Коломієць знаходять своє продовження в наукових доробках з етимології української мови В. Скляренка, Ю. Карпенка, І. Железняк, В. Лучика та інших мовознавців. В україністиці активно досліджуються питання походження слов'янського і литовського циркумфлексу (В. Скляренко), старожитності гідронімії України на тлі праслов'янського ономастичного континууму (В. Шульгач), типологічні аспекти семантичної реконструкції гнізд праслов'янської лексики (Т. Черниш), слов'янські архаїзми на тлі балтійських мовних систем (А. Непокупний), слов'янські запозичення в неслов'янських мовах* як джерело слов'янських реконструкцій (О. Ткаченко) тощо.

Виклад основного матеріалу. Відсутність системних етимологічних розвідок тематичної групи будівельної лексики східнополіського діалекту вимагає послідовного розв'язання складних питань генетичної інтерпретації значного за обсягом діалектного матеріалу. Враховуючи набутий багатий досвід сучасної етимології, яка послуговується різноманітними способами, гнучкими можливостями відбору та ригоризації етимологічних ідей, необхідно простежувати різні варіанти етимологічних трактувань, ґрунтовно аналізувати усі пропоновані версії. Оскільки не всі етимології, опубліковані в різних наукових студіях, достатньо аргументовані, значна частина з них потребує перевірки, корекції, надання достовірної бази, побудови інших концепцій. У цьому контексті особливої ваги набувають зібрані матеріали архаїчних діалектних ареалів, які зберігають численні свідчення, що можуть відіграти суттєву роль у реконструкції фонетичних, морфологічних, лексичних, семантичних систем сучасної української літературної мови і дозволять удокладнити етимологічні філіації народних говорів і літературної мови.

Значна частина одиниць тематичної групи будівельної лексики має складну семантичну структуру. Зокрема, діалектний матеріал розширює, удокладнює уявлення про склад етимологічного гнізда з коренем *лут-*, дає додаткові аргументи щодо спорідненості із контактними діалектними зонами російської та білоруської мов, а також дистантними західнослов'янськими виявами.

У сучасній українській літературній мові слово *лутка* має два основні значення: 1) «бокова частина віконної або дверної рами, стесана навскіс; косяк»; 2) те саме, що *підвіконня* [5, II, 525], перше з яких поширене і в російській та білоруській мовах: [*лутка*] [6, III, 313]. Для західнослов'янського мовного простору характерна реалізація й інших значень: пол. [*lqtka*] «горизонтальна балка в будові; стовп у стіні», чес. *loutka* (у вікні, млині) [6, III, 313]. Дослідники послідовно пов'язують цю лексему із прсл. *IQťka, IQťсьь*, що походять від **IQťь (IQta)* «молода липа, з якої знімають кору; лико з липи». Очевидно, що утворення суфіксального деривата *лутка*, твірною базою якого став етимон **IQťь*, зумовлене широким використанням липи як будівельного матеріалу.

На думку М. Фасмера, прсл. *IQťь* постало, очевидно, з індоєвропейського **lento*, з яким пов'язуються також двн. *linta* «липа», дісл., дангл. *lind*, нвн. *Linde* «тс», [*lind*] «лико» [8, II, 361].

Слово *лут* з первинними значеннями 'лико з липи', 'лико з лози', 'молода липа', 'гілка з липи, з якої зняли кору', 'прут, хлист' функціонує в діалектах української, російської та білоруської мов, а в польській мові розвинулася ще й семантика «кий, палка» [6, III, 312].

У досліджуваному східнополіському діалекті в системі тематичної групи будівельної лексики похідну номену *лутка* зафіксовано із широкою семантичною амплітудою: 1) 'віконна рама – коробка, чотирикутне дерев'яне кріплення для вікна'; 2) 'підвіконня – нижня частина віконної рами'; 3) 'бокова частина віконної рами'; 4) 'верхня частина віконної рами'; 5) 'одвірок – рама, в яку вправлено двері'; 6) 'боковий брус рами дверей'; 7) 'верхній брус рами дверей'; 8) 'стовп у стіні будівлі'; 9) 'коротка деревина, яка кладеться в простінках між вікнами'.

Очевидно, розвиток зафіксованих значень можна розкрити через семантичну модель 'молода липа' → 'кора молоді липи', 'гілка липи, з якої зняли кору' → 'прут', 'дошка з липи' → 'дошка з будь-якого матеріалу' → 'спеціально обтесана дошка як частина віконної або дверної рами (бокова, верхня, нижня)' → 'віконна рама – коробка', 'одвірок – рама, у яку вправлено двері'.

Таким чином, загальна ознака, яка об'єднувала на перших етапах формування семантичного мікрополя групи значень із семантикою 'різні деталі вікна, дверей, стіни', пов'язувалася із відношенням до липи як будівельного матеріалу, а згодом відбулося розширення лексичного значення лексеми *лутка* як наслідок використання в будівництві й інших порід дерев. Супутні характеристики, що активували розвиток інших значень у слові *лутка*, співвідносяться із подібністю функціонального навантаження конструктивних елементів у споруді (напр., рами дверей і вікна), їхнім однаковим просторовим розміщенням (напр., горизонтальна позиція стовпа в стіні, бокових брусів у рамі дверей чи вікна).

Спорадично у східнополіському ареалі із значенням 'стовп у стіні будівлі' зустрічається морфологічний варіант *лутак*, проте в господарських спорудах на позначення цієї реалії вживається діалектна назва *шула*. Зв'язок інших значень окреслюється в семантичних переходах, очевидно, від значень 'молода липа' → 'боковий брус рами дверей' → 'стовп у стіні будівлі' → 'коротка деревина в простінках між вікнами'.

У межах визначеного значеннєвого поля у більшості говірок простежується семантична диференціація на рівні співвіднесення форм однини і множини з різним змістовим наповненням: зокрема, на позначення віконної та дверної рам як завершених конструкцій домінантною є множинна форма *лутки* (*лутк'і*), а форма однини в основному пов'язана із номінаціями окремих деталей таких цілісностей (пор., бокова, верхня чи нижня частина рами).

В основу значень назв окреслених вище деталей вікна або дверей у значній частині досліджуваних говірок покладено мотивуючу семантичну ознаку, марковану просторовими зв'язками. Зокрема, у структурі лексем *п'ідв'ікón:ук* 'нижня частина віконної рами', *верхн'ák*, *поперéчка* 'верхній брус рами дверей' закріплене відношення назв реалій до інших будівельних об'єктів, складовими частинами яких вони найчастіше є. Наприклад, у слові *п'ідв'ікón:ук* значення мотивується просторовим зв'язком нижньої частини віконної рами з вікном, від назви якого утворена ця одиниця конфіксальним способом; розташування у верхній частині означуваної реалії чи поперечна позиція визначили вибір найменувань *верхн'ák*, *поперéчка*.

Різне функціональне призначення окремих ланок віконної чи дверної конструкції також визначає розчленування діалектних найменувань: *пудлакóтник*, *подва́лка* 'підвіконня – нижня частина віконної рами', *перемичка* 'верхній брус рами дверей'.

У деяких говірках простежується семантичне зміщення в окремих назвах деталей вікна чи дверей. Зокрема, у коло значень слова *поду́шка* входять 'верхній брус рами дверей або вікна' і 'підвіконня – нижня частина рами вікна', тобто одна назва номінує частини, що не несуть спільної ідеї подібного функціонального призначення, однакового просторового розташування тощо.

На позначення навісної петлі для воріт у кількох говірках Східного Полісся зафіксовано лексеми *кун'а́* і *куні́ц'а*. За свідченнями інформаторів, це слово дуже давнє і належить до пасивного фонду. Воно майже повністю витіснене широко вживаною назвою *зав'іса*. На наш погляд, етимологічне тлумачення назви через вірогідний зв'язок із зоонімом *куні́ц'а* як результат перенесення назви тварини за аналогією до інших назв предметів, утворених від найменувань тварин (пор. *козли*, *собачка*, *кобила* тощо), є непереконливим [6, III, 141].

Лексикографічні джерела також фіксують ці одиниці як рідковживані застарілі вияви із такими значеннями: *кун'а́* 1) 'пробій у дверях, воротах та ін; (заст.) залізна скоба, прибита в церкві, в яку вкладали руку жінки, караючи її за порушення правил пристойності'; 2) 'дерев'яна підставка з виїмкою, на якій повертаються двері в хаті' [2]; *куні́ц'а* 'залізна скоба у верхньому кінці стовпа воріт' [6, III, 141]. Аналізовані діалектизми відомі і в інших слов'янських континуумах: рос. [*кун'а́*] 'кайдани або залізний ланцюг'; бр. [*куні́ца*] 'кайдани'; пол. ст. *kupa* 'стовп із залізним кільцем або просто кільце, що одягалися на шию або на руку злочинця'; *kunica* 'тс'; чес. [*kupa*] 'стовп, особливо в тині; дерев'яний стовп у конструкції будинка' [6, III, 141].

Хоча загальноприйнятого етимологічного пояснення цей діалектизм не має, народноетимологічне осмислення номінації аналізованої реалії пов'язується в досліджуваних говірках із характеристикою її перш за все як саморобного ковальського виробу, який використовують, крім воріт, ще й у

господарських приміщеннях (клунях, хлівах). Підтвердженням того, що лексема *кун'а* і суфіксальний дериват *кун'уц'а* споріднені із праслов'янським **kuti* 'кувати', є також функціонування в російських донських говірках діалектизму *кун'а* із значенням 'кузня' [3, 160; 7–16, 89]. Отже, вірогідніше, що аналізовані діалектизми формують етимологічне гніздо із праслов'янським **kuti*, а не із зоонімом *куниця*.

Висновки. Таким чином, східнополіський діалект до сьогодні зберігає багато цінного матеріалу для висновків етимологічного характеру. У процесі етимологізації тих чи інших будівельних назв важливо враховувати першомотиви, зв'язок із традиційною духовною культурою поліщуків у будівельній справі. Активне використання результатів семасіології при етимологізації надає можливості як для верифікації усталених трактувань, так і для пошуку нових версій. Урахування в процесі етимологічних розвідок особливостей семантики не тільки літературних, але й діалектних виявів різних говіркових ареалів дозволить в іншій перспективі простежити розвиток етимології багатьох лексичних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / П. С. Лисенко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 172 с.
2. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
3. Миртов А. В. Донской словарь. Материалы к изучению лексики донских казаков / А. В. Миртов. – Ростов-на-Дону, 1929. – 415 с.
4. Никончук М. В. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир, 1990. – 369 с.
5. Новий тлумачний словник української мови : У 4 т. – К. : Аконіт, 1999. – Т. II.
6. Етимологічний словник української мови : В 7 т. – К., 1982. – Т. 1-5.
7. Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина]. – М. : Наука, Л. : Наука, 1965 – 1983. – Вып. 1-26.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. / М. Фасмер. – М., 1964-1973.

Умовні скорочення

- бр. – білоруське
- дангл. – давньоанглійське
- двн. – давньовірхньонімецьке
- дісл. – давньоісландське
- пол. – польське
- псл. – праслов'янське
- рос. – російське
- чес. – чеське

Л. И. Дорошенко. Семантический потенциал и этимологическое обоснование диалектных явлений Восточного Полесья.

В статье осуществлена попытка реконструкции первичной мотивации отдельных строительных названий восточнополесского диалекта, прослеживается семантическая варибельность анализированных диалектных единиц, а также устанавливаются их ближайшие этимологические связи. Особое внимание уделяется также определению места и роли смысловой составляющей языковых явлений в процессе этимологического анализа. Отдельные вопросы студии связаны с проблемами формирования семантических моделей анализированных явлений.

Ключевые слова: *этимологическое гнездо, семантическая модель, восточнополесский говор, диалектная единица.*

L. Doroshenko. Semantic Potential and Etymological Grounds of Dialectal Variants of the Eastern Polissia.

The article is an attempt to reconstruct the primary motivation of certain building terms in the Eastern Polissia dialect. The semantic variability of the analysed dialectal units is observed, their closest etymological connections are distinguished. Special attention is paid to the place and role of the semantic component of language manifestations in the process of the etymological analysis. Separate studies concern the problems how semantic patterns of the phenomena under investigation are formed.

Key words: *etymological family of words, semantic pattern, the Eastern Polissia dialect, dialectal unit.*

УДК 811.111:81`373:81`255.4

Т. В. Євтушенко

Сумський державний педагогічний університет

**РЕФЕРЕНЦІЙНО-БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА
У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.
ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНИХ ФОРМ**

У статті досліджується референційно-безеквівалентна лексика у сучасній англійській мові, визначені основні фактори, що впливають на появу безеквівалентних форм на даному етапі розвитку мови, подається визначення, класифікація та характеристика основних видів референційно-безеквівалентної лексики. Крім того, на конкретних прикладах продемонстровано та проаналізовано можливі шляхи її перекладу.

Ключові слова: *еквівалентність, референційно-безеквівалентна лексика, оказіональна лексика.*

Постановка проблеми. Завданням всієї теорії перекладу є вивчення закономірностей переходу від висловлювання чи тексту однією мовою до висловлювання чи тексту іншою мовою з мінімальними втратами змісту.

Вивчення таких закономірностей не можливе без співставлення тексту на мові оригіналу та мові перекладу. У сучасній лінгвістичній теорії перекладу адекватність перекладеного тексту по відношенню до оригіналу називають еквівалентністю. Поняття еквівалентності, безумовно, є найважливішою проблемою теорії перекладу.

Еквівалентність перекладу може бути проаналізована на різних рівнях, але базовим є рівень слова чи словосполучення. Будь-який переклад починається з встановлення еквівалентності саме на цьому рівні. Виділяючи окремі слова, перекладач спочатку перекладає їх незалежно від контексту, потім звіряючись з контекстом, уточнює значення слів і згідно з нормами мови перекладу оформлює переклад у вигляді готового висловлювання. Саме тому, усі проблеми перекладу починаються з проблем, з якими перекладач зустрічається на рівні слова / словосполучення, і які зазвичай пов'язані з безеквівалентними лексичними одиницями [3, 167].

Кожна епоха характеризується кількісними та якісними змінами лексичного складу мови: з'являються нові реалії та явища і, як наслідок, нові слова, які дуже часто не мають еквівалентів у інших мовах, а отже, можуть стати неабиякою проблемою для перекладача у процесі перекладу. Тому вивчення безеквівалентної лексики і можливих шляхів її перекладу залишається *актуальним* та складним питанням для дослідження.

Мета дослідження – вивчення і аналіз безеквівалентних лексичних одиниць у сучасній англійській мові та освітлення характерних специфічних особливостей їх перекладу. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- розглянути та охарактеризувати типи референційно-безеквівалентної лексики;
- дослідити та проаналізувати можливі шляхи перекладу безеквівалентних слів.

Об'єктом дослідження взято лексичний склад англійської мови на сучасному етапі. Предметом дослідження статті є референційно-безеквівалентна лексика та проблеми пов'язані з її перекладом.

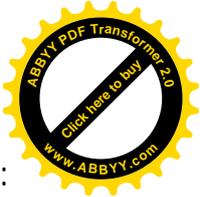

Матеріалом дослідження слугували лексикографічні джерела, інтернет статті та художні твори.

Аналіз актуальних досліджень. При порівнянні лексичних систем двох і більше мов відзначають наявність лексичних одиниць, що не мають точних семантичних відповідників (еквівалентів) у інших мовах. Термін безеквівалентна лексика зустрічається у багатьох мовознавців. Одні вважають його синонімом реалій, другі – словами, що відсутні у іншій культурі чи мові, є й такі, що вважають, що безеквівалентна лексика – це слова, що неможливо перекласти в іншу мову. Але вже із самого терміну «безеквівалентна лексика» зрозуміло, що під цим маються на увазі лексичні одиниці іноземної мови, що не мають еквіваленту у мові перекладу і тому потребують особливого підходу при перекладі. Проблеми перекладу безеквівалентних форм неодноразово ставали предметом вивчення у дослідженнях багатьох лінгвістів. Серед них Ю. А. Зацний, В. С. Виноградов, А. В. Федоров, В. Н. Комісаров, Я. І. Рецкер, Л. С. Бархударов, Дж. Кетфорд та інші. Але, не дивлячись на те, що було написано багато наукових робіт з цієї проблематики, глибина та масштаби проблеми є такими, що її не можна вважати остаточно вирішеною.

Виклад основного матеріалу. Неоднозначність самого об'єкта дослідження, труднощі у трактуванні понять «близькості» і «тотожності» закономірно призводять до виникнення різних точок зору на багато питань, що стосуються явищ безеквівалентної лексики. Як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві немає єдності думок щодо цього. Наукові дослідження показують, що об'єктивна близькість значення слів не завжди збігається з суб'єктивною близькістю значення в свідомості індивіда. Це пов'язано в першу чергу з особливостями функціонування слова як мовної одиниці, зі специфікою процесу ідентифікації слова, з тим фактом, що носій мови виходить із сукупності своїх мовних та енциклопедичних знань, а також із соціального досвіду [3, 41–53].

Загально визнаним є той факт, що слова однієї мови в більшості випадків не відповідають за змістом словам іншої мови з огляду на те, що системи понять, які виражаються окремими словами цих двох мов, виявляються далеко не ідентичними [2, 16–19].

Будь-яка лексична одиниця мови включає в себе три типи значень: референційне (або денотативне), прагматичне та внутрішньомовне.

– референційне значення виражає відношення між знаком та його референтом, коли мова йде про відношення до поняття; денотативне – коли мова йде про відношення до предмету;

– прагматичне значення виражає відношення між знаком та людиною або між мовним колективом, що використовує його;

– внутрішньомовне значення виражає відношення між даним знаком та іншими знаками або елементами структури тієї ж знакової системи, у нашому випадку – мови [6, 80].

Два перших являють собою особливий інтерес для перекладацької теорії, бо вони є завжди релевантними з точки зору змісту. Не дивлячись на те, що референційне значення зазвичай зберігається у перекладі у найвищому ступені, випадки розбіжностей у референційних значеннях відповідних лексичних одиниць мови оригіналу та мови перекладу зустрічаються у перекладацькій практиці досить часто. Можна виділити два типи таких розбіжностей:

– відсутність у мові перекладу одиниці, що має таке саме референційне значення, що й одиниця оригіналу;

– неповне співпадіння референційних значень одиниць мови перекладу та оригіналу.

Відсутність у словнику мови перекладу слова з тим самим референційним значенням припускає відсутність у суспільстві цієї мови і самого явища, оскільки, як відомо, воно з'являється до того, як з'явиться слово [1, 67].

До референційно-безеквівалентної лексики відносять терміни, індивідуально-авторські неологізми та семантичні лакуни.

За визначенням О.С. Охманової, термін – це слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т.п.) мови, яке створене (отримане, запозичене тощо) для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів (О. С. Охманова, 1987). Безеквівалентними можуть вважатися лише ті терміни, які є новими для

мови перекладу, та які відображають якісь нові для носіїв цієї мови явища. Такі слова викликають додаткові труднощі при перекладі.

Слід також зазначити, що з розвитком науки, деякі з цих термінів отримують широке розповсюдження, втрачають своє специфічне забарвлення, входять до складу термінології даної галузі знань і слово закріплюється у словнику, наприклад,

cloning – клонування;

key – ключ, кнопка (основне значення), в обчислювальній техніці;

hot key – команда, яку застосовує користувач для переключення на іншу програму.

При перекладі термінів найчастіше використовується запозичення – переклад способом транслітерації або транскрипції:

Ni-Fi – хай-фай

Іншим способом перекладу безеквівалентних термінів є калькування – передача не звукового складу, а внутрішньої семантичної структури слова:

aircraft carrier – авіаносець

Переклад термінів – неологізмів можливий і шляхом опису значення:

digital watch – часи з цифровою індикацією

Дуже часто, паралельно з запозиченим терміном спочатку існує і його описовий спосіб перекладу, щоб зробити цей термін більш зрозумілим для пересічного читача:

Wi-Fi – Уай-Фай (транскрипція) – безпроводний Інтернет високої якості (описовий переклад);

content – контент (транслітерація) – програмне забезпечення (описовий переклад);

mobile content – контент для мобільних приладів (калькування) – програмне забезпечення мобільних приладів зв'язку (описовий переклад);

Internet provider – Інтернет провайдер (транскрипція) постачальник Інтернет послуг (описовий переклад).

У сучасній лінгвістиці семантичні лакуни дуже часто трактуються як «національно-специфічні елементи культури, які знайшли відображення в мові носіїв цієї культури, або повністю незрозумілі чи неусвідомлені носіями іншої культури в процесі комунікації» [10, 50–60]. Але деякі

лінгвісти не повністю погоджуються з таким визначенням лакуни, стверджуючи, що лакунарні одиниці не слід плутати з реаліями, які означають поняття, пов'язані з предметами або явищами, що належать виключно до національної специфіки носіїв мови [9, 32].

Отже, можна зробити **висновок**, що міжмовні лакуни – це відсутність будь-якої лексичної одиниці в одній мові й наявність її в іншій. З визначення зрозуміло, що лакунарні одиниці є безеквівалентними, а отже, постає питання їх перекладу. Дуже часто безеквівалентні слова, особливо реалії, є скарбницею для здобуття знань про країну, культуру і побут народу. Тому, при перекладі необхідно враховувати те, що слова відображають і передають спосіб життя та спосіб мислення, характерні для певного суспільства (чи мовної спільноти) і являють собою безцінні ключі до розуміння культури. Сам термін «лакуна» був введений у вітчизняну лінгвістику Ю. С. Степановим, який називав їх також прогалинами, білими плямами в семантичній картині мови [7, 48].

У більшості випадків переклад семантичних лакун здійснюється за допомогою опису:

full dress – довга нарядна вечірня сукня;

tailored jacket – зшита на замовлення куртка.

Що стосується авторських неологізмів, то складнощі їх перекладу пов'язані не лише з відсутністю еквівалентів у словнику. Ці слова створені автором одного твору і дуже часто існують лише в рамках цього твору. Крім того, вони є важливими елементами художньої структури твору і несуть у собі особливе смислове навантаження.

Оказіональні слова використовуються в творчості багатьох різномовних письменників. На жаль, уважне відношення до індивідуально-авторських новоутворень не є перекладацьким правилом. Дуже часто перекладачі просто не помічають okazіоналізмів, приймаючи їх за невідомі їм загальноживані слова або ті що регіонально вживаються, і перекладають okazіоналізми звичайною лексикою. Навіть сприймаючи okazіональне слово, багато перекладачів не беруть на себе відповідальність зайнятися словотворенням і вдаються до більш менш вдалих описових еквівалентів.

Труднощі при перекладі безеквівалентної лексики виникають і коли ми маємо справу зі складними словами. Наприклад, Paul Burrell, у своєму романі *A Royal Duty* пише про принцесу Діану:

If there was one thing she encouraged in me, it was the *never-to-be-forgotten* importance of writing a thank-you letter, something her father... had instilled in her as a child.

Never-to-be-forgotten у даному контексті може бути перекладено як те, чого вона ніколи не забувала зробити, або про що вона ніколи не забувала.

Отже, маємо:

Якщо і була така річ, яку б вона заохочувала у мені, то це та необхідність писати листи вдячності, про яку вона ніколи не забувала і яку виховав у неї її батько, коли вона ще була дитиною.

Інші приклади перекладу складних безеквівалентних слів:

Job-getter – диплом, що надає людині шанс знайти роботу;

kiss-proof – незмивна помада, стійка до поцілунків;

lifemanship – уміння виживати, долати важкі ситуації, «пробивати собі дорогу».

Перспективою нашого дослідження є подальший аналіз референційно-безеквівалентної лексики, реалізації її функції у мовленні на матеріалі публіцистичних джерел сучасної англійської мови; дослідження та класифікація шляхів перекладу без еквівалентних форм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации : учебное пособие. Изд. 3-е, стереотипное / В. В. Алимов – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 160с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения : концепция речеповеденческих тактик / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина, 1999. – 84 с.
3. Виноградов В. С. Перевод : Общие и лексические вопросы : учеб. пособ. – 2-е изд., перераб. / В. С. Виноградов – М. : КДУ, 2004. – 240 с.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 352с.
5. Голикова Ж. А. Перевод с английского на русский (Learn to Translate by Translating from English into Russian) : учеб.пособие.-3-е изд., испр. / Ж. А. Голикова. – М. : Новое знание, 2005.- 287с.
6. Иванов А. О. Безэквивалентная лексика : учебное пособие.-СПб. : Филологический факультет СПбГУ / А. О. Иванов. С.-Петербург : Изд-во С.-Петерб.ун-та, 2006.-192с.-(Перевод.Язык.Культура.)

7. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров – М. : Че Ро, 1990.-255с.
8. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): підручник / І.В. Корунець. – Вінниця : «Нова книга», 2003 – 448с.
9. Романова С. П., Коралова А. Л. Пособие по переводу с английского на русский.-4-е изд. / С. П. Романова, А. Л. Коралова. – М. : КДУ, 2008. – 176с.
10. Томашова И. В. Понятие «лакуна» в современной лингвистике. Эмотивные лакуны / И.В. Томашова // Язык и эмоции.- Волгоград : Перемена, 1995. – 278с.
11. Н. W. Fowler. A Dictionary of Modern English Usage. – Oxford University Press, 2002. – 2660 p.

Т. В. Евтушенко. Референциально-безэквивалентная лексика в современном английском языке. Проблемы перевода безэквивалентных форм.

В статье рассмотрены проблемы лексических инноваций в современном английском языке, обозначены основные факторы, влияющие на появление неологизмов на данном этапе развития языка, дается определение, классификация и основная характеристика индивидуально-авторских новообразований. Также, на конкретных примерах продемонстрированы и проанализированы проблемы и особенности их перевода.

Ключевые слова: эквивалентность, референционно-безэквивалентная лексика, окказиональная лексика.

T. Yevtushenko. Equivalent-lacking words in modern English. Problems of translation of the forms lacking equivalence.

In the article the problems of lexical innovations in modern English are considered, the main factors which cause the appearance of new words on the certain stage of the development of the language are indicated, definition, classification and basic characteristics of occasional words are given. Besides, the problems and possible ways of equivalent-lacking words translation are analyzed on concrete examples.

Key words: equivalence, equivalent-lacking words, occasional words

УДК 811.161.2+81.3 (4Укр)

О. І. Книш

Сумський державний педагогічний університет

**КЛИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ
В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ АЛЕГОРИЧНИХ ПІСНЯХ**

У статті проаналізовано семантичні групи кличних модифікацій, спостережених у народних алегоричних піснях. Виявлено тематичні типи звертань, які мають свої комунікативні нюанси та семантичні особливості у структурі тексту народної алегоричної пісні, що спрямовані на досягнення інтенсифікованої виразності художнього мовлення.

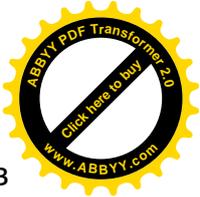
Ключові слова: кличні модифікації, народні алегоричні пісні, семантичні групи.

Постановка проблеми. Питання про дослідження категорії звертання серед кола синтаксичних явищ привертає увагу багатьох мовознавців. «На тлі різноманітних синтаксичних засобів звертання виділяються експресивним забарвленням і функціонально-стильовим закріпленням за певним різновидом мовлення [1, 401]. Звертання виступає невід'ємною структурною одиницею діалогічного (монологічного) мовлення тому, що називає «істоти або персоніфіковані предмети, до яких адресовано мовлення [7, 200].

Мова усної народної творчості, зокрема мова народної пісні, є скарбницею національного світобачення, своєрідною енциклопедією почуттів, художньо-емоційною пам'яттю народу [9, 6]. Тому дослідження синтаксису української народної пісні набуває особливого значення не лише в контексті подальшої розробки теорії звертання, а й для ефективного виховного впливу творів фольклору на молоде покоління українців, адже «пісні народні є найміцнішою основою освіти, чинником культури...» [2, 19].

Аналіз актуальних досліджень. Мова народної пісні – це об'єкт дослідження мовознавців, фольклористів, літературознавців. Питання народнопісенного слова цікавили І.І.Срезневського, який наголошував на тому, що «мова фольклору музична, високопоетична, найбагатший рудник для поетів» [3, 259]. Іван Огієнко, досліджуючи мову дум, писав, що «вони [думи] мають великий вплив на стару й нову українську літературу, жили Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Щоголіва і матимуть ще неабиякий вплив на ріст української національної свідомості» [4, 9]. Складні питання «філософії мови фольклору» [2, 13] розглядав О. О. Потебня, для якого «народнопісенне слово було і художнім твором, і водночас основним інструментом пізнання психології народного світовідчуження» [5, 212]. «Цвітом народного слова» називає пісню Олесь Гончар. Він радить молодим постійно звертатись, до образної системи народної пісні» [2, 18]. Звертання в усній народній творчості (колискові пісні, дитячі ігри, забавлянки, казки) стали предметом дослідження О. І. Маленицької. Мову народної пісні ґрунтовно досліджувала С. Я. Єрмоленко, естетично-експресивні якості мови українського

фольклору розглядав В. А. Чабаненко, узагальнено-особові речення в українських прислів'ях стали предметом дослідження Л. Г. Овчарук та інші. У такому контексті досліджень мови фольклору малорозробленим є питання кличних модифікацій в українських народних алегоричних піснях.

Метою наукової розвідки є виявлення, опис і класифікації семантичних груп звертань, спостережених у народних алегоричних піснях. Мета зумовила розв'язання таких завдань :

- 1) зібрання відповідного матеріалу і класифікація його;
- 2) опис семантичних груп кличних модифікацій.

Виклад основного матеріалу. У народних алегоричних піснях можна виділити низку тематичних типів звертань, які мають свої комунікативні нюанси та семантичні особливості у структурі тексту, «що в цілому спрямовані на досягнення інтенсифікованої виразності художнього мовлення» [8, 273].

Погоджуючись з думкою, що термін «звертання» більше семантичний, ніж граматичний» [6, 406], вважаємо за доцільне приєднатися до міркування про те, що «звертання варто поділяти на речення-звертання (вокативні речення, або кличні комунікати) як особливий засіб зв'язку з вказівкою на адресата мовлення та слова і словосполучення-звертання (власне звертання, або кличні модифікації)» [6, 407].

Кличні модифікації (слова і словосполучення) – це «звертання, основний зміст яких полягає у тому, щоб спонукати адресата мовлення слухати, звертати його увагу на сказане мовцем...» [6, 407].

За значенням виділяємо такі групи слів і словосполучень-звертань, що вживані в народних алегоричних піснях:

- а) звертання, що містять прохання, наказ:

Дніпре, рідний батьку,

Скажи мені всю правдоньку... [9, 11];

Чи був, орле, на Дунаї

Чи чув, орле, про Михайла ? [9, 11];

Чи не видав, вітре,

Козацької слави...? [9, 11];

б) звертання, що спонукають до дій:

*Стій, коню, наді мною,
Бо я виджу щирість твою.
Біжи, коню, дорогою,
Широкою, розлогою [9,19];*

в) звертання-заклики:

*Гей, ви, орли,
Птахи вольні!
Про діточок дбайте... [9,27];*

г) звертання із значенням співпереживання, жалю:

*Ой сину ж мій, сину,
Який же ти нещасливий [9, 26];*

д) звертання, що виражають емоційну реакцію на слова і дії:

*Ой кричала, верещала чапля при болоті:
Ой ти, сово головата, що ж ти учинила,
На щось ти пазорами діти поразила ? [9, 31].*

Із семантичного погляду кличні модифікації в алегоричних піснях досить різноманітні. У творенні слів і словосполучень-звертань в основному беруть участь іменники, що позначають назви істот і неістот.

1) Назви істот представлені:

а) назвами осіб за спорідненістю, свояцтвом, родинними стосунками:

*Туга мамко, за тугою,
Пішов милий за другою [9, 80];
Братику-соколику,
Чом так весело співаєш ? [9, 91];
На тобі, синку, рубля золотого... [9, 49];*

б) назвами цілої групи характерних для українського етнічного обширу птахів і тварин:

*Ой ти ж, коню, мій коню,
Чом до землі голову клониш ? [9, 49];
Комарику, яку ж тобі раду дати ? [9, 46];
Ей, соколя моє,
По полю літай та собі живности здобувай [9, 24];*

Та бодай же ти, чорний ворон, вгору не піднявся... [9, 27];

Іди, мухо, вись у банті [9, 110];

в) назвами людей за соціальним походженням:

Помилуй нас, розсуди нас, милостивий царю...[9, 34];

Ой пане ж мій, пане, не продавай мене [9, 49];

2) Назви неістот виражені:

а) словами, що позначають назви різних частин тіла і органів людини:

Ой бідная голівонько,

Що ж рано тебе спустошено ! [9, 56];

Серденько, чом ти маєшся, чом ти краєшся ? [9, 72];

б) назвами топооб'єктів:

Зелен гай, темен ліс,

І річко глибока,

захистить сироту убогу» [9, 37];

в) абстрактними найменуваннями:

Та подумай ти, мисле, об моїм нещасті... [9, 156];

г) назвами дерев, кущів, трав:

Ой березонько,

Та чого ж ти не зелена ? [9, 21];

Червона калино,

Чого в лузі стоїш ? [9, 59];

Трави, трави шовковії,

Сховайте мене.. [9, 61];

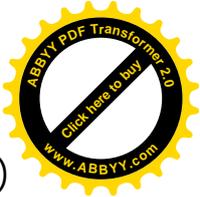
г) назвами окремих явищ природи:

Чи не видав, вітре, козацької слави ? [9, 14];

Ой водо холодная, водо чужая,

Не губи мене... [9, 87].

Висновки. Проаналізувавши кличні модифікації в алегоричних піснях, помічаємо, що народні алегоричні пісні дбайливо зберігають звертання у кличному відмінку як взірець культури мови. Точність передавання думки досягаються за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки, експресивного забарвлення, а вибірковість їх використання демонструє доречність тієї чи іншої форми. Кличні модифікації в алегоричних піснях поширюються за допомогою означень.

Як бачимо, слова та словосполучення-звертання (кличні модифікації) широко представлені в алегоричних піснях. Вони семантично пов'язані з природою, з навколишнім середовищем, у якому перебуває людина, несучи в собі вічні цінності – патріотичні почуття, високу мораль і благородні поривання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голуб И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – М. : Айрис-пресс, 1997. – 442 с.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431с.
3. Лист І. І. Срезневського до І. М. Снегирьова / І. І. Лист // Українські поетиромантики 20-40-років ХІХ ст. – К., 1968. – 321с.
4. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Мистецтво, 1978. – 211с.
5. Потєбня О. О. Естетика і поетика слова / О. О. Потєбня. – К. : Мистецтво, 1985. – 315 с.
6. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйваюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 610 с.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 824 с.
8. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 1993. – 216 с.
9. Чи я в лузі не калина була : Українські народні алегоричні пісні / Упорядник Т. І. Колотило. – К. : Веселка, 1991. – 182 с.

Е. И. Кныш. Звательные модификации в украинских народных аллегорических песнях.

В статье проанализировано семантические группы звательных модификаций, наблюдаемых в народных аллегорических песнях. Установлено, что тематические группы обращений имеют свои коммуникативные нюансы и семантические особенности в структуре текста народной аллегорической песни, которые направленные на достижение интенсивной выраженности художественной речи.

Ключевые слова: *звательные модификации, народные аллегорические песни, семантические группы.*

O. Knysh. Nominative modifications in Ukrainian folk allegorical songs.

Semantic groups of nominative modifications, which are observed in Ukrainian folk allegorical songs are analysed in the article. It is established, that thematic groups of treatments have their communicative nuances and semantic features in the textual structure of folk allegorical song, which turn to the achievement of intensive evidence of artistic speech.

Key words: *nominative modifications, folk allegorical songs, semantic groups.*

О. П. Конек, А. В. Шевцова
Сумской государственной университет

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ НАИМЕНОВАНИЙ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются особенности словообразовательной мотивации наименований лекарственных растений в русском языке, а также проанализированы словообразовательные типы, характеризующие группу фитонимических номинаций с точки зрения словопроизводства; выявлены словообразовательные модели внутри каждого типа, а также дана характеристика продуктивных/непродуктивных моделей фитонимов.

Ключевые слова: мотивация, словообразовательный тип, тематическая группа.

Постановка проблемы. Обращение к изучению тематической группы наименований лекарственных растений предполагает помимо рассмотрения содержательного аспекта номинации выявление особенностей словообразовательной мотивации в этой группе, т.е. рассмотрение «слов, значение и звучание которых обусловлены другими однокоренными словами» [4, 133]. Подобное ограничение объекта исследования, устранение из него словообразовательных процессов ориентирует на изучение языковых явлений только в плане синхронии, т.е. «устанавливает отношения производности слов, характерные для современного состояния языка» [1, 6].

Однако даже исследователи, которые стоят на позициях синхронических методик в освещении вопросов словообразования, отмечают недостаточность такого рассмотрения языковых единиц. «Последовательно провести в словообразовании принцип синхронии трудно, так как словообразование обращено не только к настоящему и будущему («как делаются слова» и как, по какому образцу можно образовать слова), но и к прошлому: «как слова сделаны» [2, 44]; «вообще к словообразовательному уровню языка почти невозможно осуществить только синхронный подход» [5, 6].

Анализ актуальных исследований. Как отмечают Э. А. Балалыкина и Г. И. Николаев, «словообразование как процесс возникновения новых лексических единиц развертывается во времени (как бы минимально это

время ни было), а потому может быть изучено лишь при историческом подходе к фактам словопроизводства» [1, 7].

Этой же точки зрения придерживается О. К. Трубачев, считающий, что «словообразование в своей сущности исторично и поэтому принадлежит к той же области, что и этимология... (Это) вопреки всем ухищрениям диахроническая, историческая отрасль, синхронный подход возможен лишь в аспекте функционирования словообразовательных моделей» [6, 154].

Заметим, что все основные словообразовательные категории современного русского языка (соотнесенность, мотивированность, членимость, морфемный статус словообразовательных элементов и т.п.) являются продуктом длительного развития словообразовательной системы, связаны с первичными (этимологическими) отношениями и не могут быть поняты в отрыве от них. Это обстоятельство и обусловило в определенной степени появление нового направления в исследовании основных словообразовательных единиц – семантического словообразования.

Характеризуя основной объект изучения данного направления, Э. А. Балалыкина и Г. И. Николаев отмечают, что «определяющую роль здесь играет семантика производящего и производного слов, поскольку своеобразным словообразующим средством выступает перемещение слова из одного логико-понятийного ряда в другой» [1, 139].

Как в морфемном, так и в семантическом словообразовании в качестве одной из основных единиц выделяется такая единица, как словообразовательный тип. Главными характеристиками словообразовательных типов в семантическом словопроизводстве является словообразовательное значение производных слов и лексическое значение производящих.

Целью данной статьи является анализ словообразовательных типов, характеризующих группу наименований лекарственных растений с точки зрения словопроизводства, выявление словообразовательных моделей внутри каждого типа, а также характеристика этих моделей с точки зрения продуктивности/непродуктивности в процессе образования фитонимов.

Изложение основного материала. В качестве основного классификационного принципа нами избран семантический признак лежащий в основе наименования лекарственного растения. Дополнительным принципом классификации внутри каждого семантического типа избрано своеобразие словообразовательной модели фитонима.

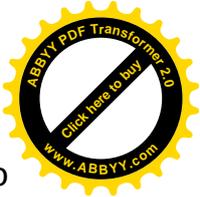
Анализ особенностей словообразовательной мотивации наименований лекарственных растений позволяет выделить такие словообразовательные типы: бытовой предмет – название лекарственного растения; название растения – название лекарственного растения; название животного – название лекарственного растения; название птицы, насекомого – название лекарственного растения; ареал распространения – название лекарственного растения; время появления, сезонного развития – название лекарственного растения; название внутреннего органа человека, болезни – название лекарственного растения.

Изучение однословных наименований лекарственных растений показало, что как для слов русского языка в целом, так и для исследуемой структурной разновидности преобладающим является морфологический способ словообразования, самый гибкий вид которого – аффиксация. Наиболее продуктивным элементом аффиксации является суффикс. Поскольку однословные суффиксальные фитонимические названия мотивируются чаще всего именами существительными, реже – именами прилагательными, глаголами, для них наиболее типична словообразовательная модель «основа имени существительного + формант».

В ряде случаев анализ словообразовательных особенностей наименований лекарственных растений требует обращения к фактам истории языка.

Рассмотрим словообразовательные типы наименований лекарственных растений в соответствии с изложенными выше принципами.

Как отмечалось ранее, в основе многих наименований лекарственных растений лежит мотивационный признак «бытовой

предмет – название лекарственного растения». Внутри данного словообразовательного типа можно выделить две словообразовательные модели. Наиболее продуктивной из них является модель «основа имени существительного + формант *-ник* □». Приведем примеры.

Дуда > **дудник**. Дуда – просторечное. То же, что дудка (род музыкального инструмента – полая трубка с отверстиями) [3, 148]. Дудник лесной (*angelica silvestris* L.) – многолетнее растение с прямым, дудчатым стеблем. На организм действует потогонно, мочегонно, ветрогонно.

Шлем > **шлемник**. Существует вариативная форма **шлемница**. Шлем: 1) старинный металлический воинский головной убор, защищавший от ударов, стрел; 2) специальный головной убор летчиков; 3) устройство защиты от внешней среды [3, 733].

Шлемник байкальский (*scutellaria baicalensis georgi*) – травянистое растение с синими цветками, собранными в простые однобокие кисти на концах стеблей. Применяется в народной медицине Востока в качестве укрепляющего средства.

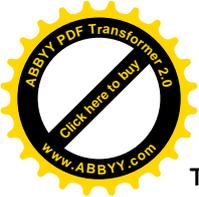
Другая словообразовательная модель данного типа – «основа имени существительного + формант *-янк + а*».

Наперсток > **наперстянка**. Наперсток – металлический колпачок, надеваемый на палец при шитье для предохранения от укола иглой [3, 310]. Наперстянка пурпурная (*digitalis purpurea* L.) – двухлетнее травянистое растение сердечного спектра действия с цветками, напоминающими по форме наперсток.

Следующий словообразовательный тип – «название растения – название лекарственного растения». Он представлен как однословными, так и составными наименованиями, а также разными словообразовательными моделями.

1. Словообразовательная модель «основа имени существительного + формант *-ник* □»: **огурец** > **огуречник** □. Огуречник лекарственный (*filipendula ulmaria* (L.) maxim) – однолетнее травянистое растение, применяемое при ревматических болях, обладает специфическим запахом.

2. Словообразовательная модель «основа имени существительного + интерфикс + формант *-ник* □»: **боб** > **бобовник** □. Бобовник – вахта

трилистная, трифоль (*menyanthes trifoliata* L.) – многолетнее травянистое растение, форма семени которого – боб. Возбуждает аппетит, улучшает перистальтику кишечника.

3. Словообразовательная модель «основа имени существительного + формант -ок □»: **мак** > **мачок** □. Мачок желтый (*glaucium flavum snantz*) – двухлетнее растение, плоды которого – цилиндрические коробочки, усаженные мелкими беловатыми бугорками. Эффективное средство против кашля.

4. Словообразовательная модель «основа имени существительного + формант -янк + а»: **лен** > **льнянка**. Льнянка обыкновенная (*linaria vulgaris mill*) – многолетнее травянистое растение, по ботаническим параметрам подобное льну. Применяется как мочегонное, желчегонное, слабительное средство.

Составные наименования (напомним, что нами они рассматриваются с позиций однословности) представлены в виде следующей словообразовательной модели: «основа имени существительного + формант -н + окончание»: **лимон** > **лимонная трава**. Номенклатурное название – мелисса лекарственная (*melissa officinalis* L.) – многолетнее растение со специфическим запахом. Используется при заболеваниях желудочно-кишечного тракта.

Словообразовательный тип «название животного – название лекарственного растения» отмечен следующими словообразовательными моделями:

1. Основа имени существительного + формант -ник □.

Баран > **баранник** □. В ботанической номенклатуре растение именуют арника горная (*arnica montana* L.) Травянистый многолетник, завязь которого снабжена однорядным хохолком в виде бараньей головы. Используется в качестве кровоостанавливающего средства;

2. Основа имени существительного + интерфикс + формант -ник □.

кот > **котовник** □. Многолетнее растение будра плющевидная (*glechoma hederacia* L.) с запахом мяты, хотя и с неприятным оттенком. Отхаркивающее, заживляющее, противовоспалительное средство;

3. Основа имени существительного + формант *-ик* □.

козел > **козлик** □. Козлик – валериана лекарственная (*valeriana officinalis* L.). Травянистое растение со специфическим запахом корня;

4. Основа имени существительного + формант *-ск* + *ое*.

конь > **конское (копыто)**. Конское копыто – растение мать-и-мачеха (*tussilago farfara* L.) – многолетнее травянистое растение с крупными прикорневыми листьями (с раскрытую ладонь руки). Применяется при простуде.

Словообразовательный тип «название птицы, насекомого – название лекарственного растения» характеризуется такими словообразовательными моделями:

1. Основа имени существительного + формант *-ник* □.

Кукушка > **кукушник** □. Кукушник – горичвет кукушкин, или кукушкин лен (*coronaria flos cuculi* (L.) A. Brauh – многолетняя травянистое растение, применяемое при желтухе, хроническом бронхите и т.д.

2. Основа имени существительного + формант *-ин* + *-ая*.

курица (кура – с пометой «областное») > **куриная (слепота)**.

Название куриная слепота характеризует два растения:

1) белену черную (*huoscuamus niger* L.) – двухлетнее ядовитое растение, при передозировке которого ухудшается зрение; употребляется в качестве успокаивающего средства при заболеваниях нервной системы;

2) очный цвет пашенный (*anagallis arvensis* L.) – ядовитый однолетник; противовоспалительного, успокаивающего спектра действия.

Преобладающей словообразовательной моделью словообразовательного типа «ареал распространения – название лекарственного растения» является модель «основа имени существительного + формант *-ник* □»: **пустырь** > **пустырник** □. Пустырник волосистый – многолетнее травянистое растение (*leonurus cardiaca* L.). Растет на засоренных местах, на склонах, над обрывами, в запущенных садах, под заборами. Сердечно-сосудистого спектра действия.

К указанному типу относится словообразовательная модель «формант *по-* + основа имени существительного + формант *-ник* □»: **дорога** > **подорожник** □. Подорожник большой (*plantago major* L.) –

указывает на то, что растение топчут ногами (лат. *planta* – ступня). Как сорняк встречается вдоль дорог и тропинок, около жилищ. В медицине применяется в качестве отхаркивающего и ранозаживляющего средства.

Разнообразны словообразовательные модели словообразовательного типа «время появления, сезонное развитие – название лекарственного растения». Среди них выделяются:

1. Модель «основа имени прилагательного + формант *-ик* □».

зимний > **зимник** □. Зимник – копытень европейский (*asarum europaeum* L.) – многолетнее растение с ползучим корневищем, листья которого по форме напоминают копыто лошади. Применяется при заболеваниях желудочно-кишечного тракта.

2. Модель «основа имени существительного + формант *-ник* □».

мороз > **морозник** □. Морозник красноватый (*Helleborus purpurascens* Wald. et Kit) и морозник кавказский (*Helleborus caucasicem* A.Br.) – многолетние травянистые растения, время цветения которых совпадает с небольшими морозами. Сердечно-сосудистого спектра действия.

3. Модель «основа имени прилагательного + формант *-ик* □»

бессмертный > **бессмертник** □. Бессмертник – цмин песчаный – многолетнее травянистое растение, долго не увядающее (*Helichrusum arenarium* D.). Эффективное желчегонное средство.

Внутри словообразовательного типа «название внутреннего органа человека, болезни – название лекарственного растения» продуктивна словообразовательная модель «основа имени существительного + формант *-ник* □».

Грыжа > **грыжник** □. Грыжа – 1) болезнь выпадения из брюшной полости под кожу части какого-нибудь внутреннего органа; 2) выпяченный таким образом орган [3, 120].

Грыжник голый (*Herniaria glabra* L.) – однолетнее травянистое растение. В современных лечебниках и травниках растение рекомендуют применять при болезнях мочевого пузыря, почек, ревматизме, артрите, что не раскрывает словообразовательную мотивацию его названия. Однако прежде грыжник употребляли для лечения грыжи у детей, поэтому это название закрепилось за ним даже в ботанике.

В украинском языке существует вариантная форма – «грижниця». Как отмечает А.М. Шамота, «семантически параллельными названиями грыжницы являются украинские («кильник звичайний, кильник»), производные образования от кила – «грыжа» [9, 66], т.е. словообразовательная модель в украинском языке аналогична: «основа имени существительного + формант *-ник* □« (*кила* > *кильник* □). В русском языке составное наименование «кильная трава», равное слову, имеет такую словообразовательную модель: «основа имени существительного + формант *-н* + *ая*».

У составных наименований, рассматриваемых нами как однословные формы, продуктивна словообразовательная модель «основа имени существительного + формант + окончание». Например: *почка* > *почечный (чай)*. Почки – орган, выделяющий мочу у позвоночных [3, 466]. Почечный чай – ортосифон (*Ortehosiphon stamineus* Benth) – полукустарниковое растение, обладающее мягким диуретическим действием.

Словообразовательная модель «основа имени существительного + интерфикс + формант *-н* + *-ая*» представлена словоформой «цинготная трава».

Комплексный синхронно-диахронный анализ словообразовательных моделей данного словообразовательного типа, как и предыдущих, предполагает рассмотрение наименований лекарственных растений, имеющих производную основу и, следовательно, являющихся мотивированными названиями, а также таких, которые в настоящее время функционируют как опрощенные и деэтимологизированные. Для словообразовательного типа «название внутреннего органа человека, болезни – название лекарственного растения» такими являются мытник болотный и донник лекарственный.

С точки зрения современного словообразования непроизводно название лекарственного растения *мытник болотный* (*Pedicularis palustris* L.) – многолетник семейства норичниковых. В плане диахронии данная номинация семантически мотивирована словом «мыт» – «болезнь детенышей животных в «переходном» возрасте – «понос» [8, 25], а словообразовательная модель представлена следующим образом:

«основа имени существительного + форманты -н и -ик □». Прежде мытник болотный использовали в качестве кровоостанавливающего средства, а в настоящее время препараты из этого растения применяют для истребления гнид и вшей.

Как и предыдущая лексема, в плане синхронии наименование **донник лекарственный** (*Melilotus officinalis*) непроизводно. В диахронном аспекте наименование возникло в результате сжатия словосочетания «донная трава», однако «донный» (от названия болезни «дна») в современном русском языке не употребляется. В недалеком прошлом лексемой «дна» обозначали болезни органов брюшной полости и подагру [6, 768].

Следовательно, анализ слова «донник» в плане диахронии показывает, что семантически оно было мотивировано названием болезни «дна», а структурно произведено от имени прилагательного «донный» при помощи форманта -ник □».

Выводы. Как видим, наименования лекарственных растений являются в большинстве случаев отыменными образованиями. Наиболее характерными моделями являются модель «основа имени существительного + формант» и модель «основа имени прилагательного + формант».

Следует отметить, что анализ особенностей словообразовательных типов наименований лекарственных растений (бытовой предмет – название лекарственного растения; название животного – название лекарственного растения; ареал распространения – название лекарственного растения и др.) и их моделей представляет интерес не только в плане более глубокого изучения процессов словопроизводства. Перспективным, на наш взгляд, является дальнейшее изучение указанной тематической группы в сопоставительном аспекте с близкородственными языками с целью выявления языковых универсалий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балалыкина Э. А. Русское словообразование / Э. А. Балалыкина, Г. И. Николаев. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1985. – 184 с.
2. Быкова Л. А. Современный русский литературный язык: Морфемика и словообразование / Л. А. Быкова. – Харьков : Вища школа, 1974. – 95 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 19-е изд. – М. : Русский язык, 1987. – 750 с.
4. Русская грамматика : в 2 т. / Н. Ю. Шведова (гл. ред.) – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 783 с.

5. Современный русский язык. Словообразование. – Минск : Вышэйшая школа, 1976. – 287 с.
6. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка : в 3 т. / И. И. Срезневский . – М. : ГИС, 1958.
7. Трубачев О. Н. Этимологические исследования и лексическая семантика / О. Н. Трубачев / Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 147–179.
8. Фасмер М. Р. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Р. Фасмер ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1964–1973.
9. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота. – К. : Наукова думка, 1985. – 159 с.

О. П. Коньок, А. В. Шевцова. Про особливості словотвірної мотивації найменувань лікарських рослин у російській мові.

У статті розглянуто особливості словотвірної мотивації найменувань лікарських рослин у сучасній російській мові, а також проаналізовано словотвірні типи, що характеризують групу фітонімічних номінацій з погляду словотворення; виявлено словотвірні моделі в кожному типі, подана характеристика продуктивних / непродуктивних моделей фітонімів.

Ключові слова: мотивація, словотвірний тип, тематична група.

O. Konyok, A. Shevtsova. About the features of word-formation motivation of the names of medical plants in Russian.

In the article the features of word-formation motivation of the names of medical plants are examined in Russian, and also word-formation types, characterizing the group of fitonimic nominations from the point of word-formation, are analysed. The author presents the characteristics of these models in terms of productivity / unproductive in formation fitonimics.

Key words: motivation, word-formation type, thematic group.

РЕФЛЕКСИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО ПРОРИВНОГО [g] В МОВІ ПЕРШОДРУКІВ П. О. КУЛІША

*У статті розглянуто особливості рефлексії *[g] на матеріалі прижиттєвих першодруків П. О. Куліша, з урахуванням двох основних інформаційних складових – тексту, у якому реалізована мовна діяльність носія ідіолекту, та мовного довкілля, яке могло впливати на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту; обґрунтовано вплив східнополіського діалектного оточення на одну з рис мови першодруків П. О. Куліша, а також орієнтацію автора на широке коло східноукраїнських говорів.*

Ключові слова: *говор, рефлекс, мовне оточення, першодрук.*

Постановка проблеми. Вивчення мови письменників, зокрема, тих, які стояли біля витоків нової літературної мови і долучилися до процесу становлення, є актуальним. Мова П. О. Куліша має й велике значення в історії формування української літературної мови на народній основі, адже П. О. Куліш увійшов в історію української літературної мови як її творець. В україністиці досі не було спеціальних робіт, які б висвітлювали зв'язок ідіолекту П. О. Куліша з його локальним говірковим оточенням в оперті на докладний аналіз першодруків.

Аналіз актуальних досліджень. Ареалогічного прочитання мови творів П. О. Куліша раніше не здійснювано, однак спостереження Ю. В. Шевельова [19], І. Г. Матвіяса [14], Т. І. Должикової [6] засвідчують виразний вплив на мову письменника рідного йому східнополіського говору північного наріччя.

Мета статті. У своєму спостереженні над мовою П. О. Куліша ставимо за мету розглянути особливості рефлексії *g з урахуванням двох основних інформаційних складових – тексту, у якому реалізована мовна діяльність носія ідіолекту, та мовного довкілля, яке могло впливати на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту [5; 16, 20]. Зокрема, об'єктом нашого прочитання є першодруки: роман «Чорна рада» (1857), історичний нарис «Хмельницина» (1861), автобіографічний нарис «Жизнь Куліша» (1868) нариси, оповідання «Орися» (1882), а також одне неприжиттєве видання 1909 р. – поема «Маруся Богуславка»; рефлексії *g

аналізуємо у зв'язку зі свідченням діалектних джерел з території східнополіських говірок, в ареалі яких народився та зростав П. О. Куліш¹.

Виклад основного матеріалу. Праслов'янський проривний звук *g* у південних давньоруських говорах, на основі яких сформувалася українська мова та деякі південно-західні говори білоруської мови, перетворився у фрикативний *ɣ*; у подальшому артикуляція *ɣ* зазнала змін у напрямі пересунення назад його місця творення, унаслідок чого він через різні проміжні варіанти перетворився у фарингальний звук *h* [15, с. 128-129].

За Ю. В. Шевельовим, посталий в українській мові *h* (< **g*) добре зберігся до наших часів, за винятком поодиноких випадків його заміни іншими щілинними та одного випадку його занепаду, зокрема перед *d* у прислівниках *де*, *тоді*, *іноді*, *завсіди*, наприклад: *de* < *hde* < *gde* < *kde* < *kъde* [20, с. 445, 455]. За спостереженнями Н. П. Прилипко, у поліських говірках досі функціонує низка давніх, відомих ще з праслов'янської мови, темпоральних прислівників з компонентом *-гда* (*-rda*) < **g(ъ)da* [16, с. 85]. Прикметно, що сучасні спостереження² з території східнополіських говірок, а також записи Т. В. Назарової та П. Д. Гладкого³ засвідчують [гд] у прислівниках; ЗОЮР П. О. Куліша фіксують переважно *тогді*, *оттогді* [9], хоча паралельно одиничні *тоді*, *иноді* [9, с. 49, 50].

За свідченням Ю. С. Романчука, упорядника львівського видання 1909 р., серед правописних відмінностей у різних текстах П. О. Куліша виявлено *тоді* і *тогді* [17, с. 670]. Окремі першодруки П. О. Куліша, зокрема 1861, 1868 та 1882 рр., безвинятково відбивають нові форми *тоді*, *иноді*, хоча зафіксовано одиничне *завсегда* (1861 р.) та тричі *нігде* (1861 і 1882 рр.). У ранньому тексті 1857 р. нові форми *тоді*, *ніде* маркують мову соціальних низів (міщан, запорожців, селян), давніші *тогді*, *оттогді*,

¹ Як відомо, П. О. Куліш народився на хуторі поблизу містечка Вороніж колишнього Глухівського повіту на Чернігівщині (тепер Шосткинський р-н Сумської обл.). Дитячі та юнацькі роки провів на східному Поліссі: спочатку на батьківському хуторі, далі, навчаючись у повітовому училищі, а потім у гімназії Новгород-Сіверського.

² Фонозапис діалектного мовлення з говірок Шосткинського, Глухівського та Борзнянського районів зберігається в автора та в Українському діалектному фонофонді (Інститут української мови НАН України, м. Київ).

³ Сучасні спостереження фіксують *ни[ɣ]де* і *ні[ɣ]де* (с. Клишки, Шост. р-н); *ни[ɣ']де* (с. Чапліївка, Шост. р-н); *ни'де*, *ни[ɣ]де* (5) (хут. Мотронівка, Борз. р-н); записи Т. В. Назарової – *та'ди*, але *ус'е[ɣ]да* (с. Вовна, Шост. р-н) [4, с. 190-192]; П. Д. Гладкого – *то'д'и*, хоча *не[ɣ]де* [3, с. 117, 141].

нігде, де-негдѣ – мову автора та центральних персонажів (козацької верхівки, городової старшини). Зазначену закономірність порушує *тоді* – одиничне в мові автора та тричі вжите в мові Череваня, а також непослідовність, виявлена в мові Кирила Тура: *не дѣ* (Ч.р. 250), *тоді* (Ч.р. 239, 251, 417) – *тогді* (Ч.р. 116, 138, 139). Одну з нових форм відбито в народнопоетичних рядках, озвучених цим запорожцем: «**Тоді** я прибуду до вась у гості, Якъ виросте трава на помості» (Ч.р. 251). Додамо, що в тексті 1857 р. тричі зафіксовано *завсегда* (Ч.р. 67, 124, 312) – у мові різних соціальних верств; одиничне *иногда* (Ч.р. 104) – на тлі нової форми *иногда* (Ч.р. 152, 220, 243). У неприжиттєвому виданні 1909 р. безальтернативно відбито *тогді* (М.Б. 44, 57...), *нігде*⁴ (М.Б. 23, 136). Епістолярій П. О. Куліша 40-50-х рр. засвідчує нові форми, зокрема *тоді*, однак листи 50-х рр. тричі фіксують *нігде* [10, II, с. 113, 179, 195]. Сл.Гр. як рівноправні пропонує *завсе(і)гда* і *завсігди* = *завсіди*, *иногда* = *иногда*, *нігде* = *ніде*, *тогді* = *тоді* [18, II, с. 22, 193, 566; IV, с. 271].

Як дослідив М. А. Жовтобрюх, Т. Шевченко послідовно зберігає звукосполуку **гд** у прислівникові *нігде*, поширеному в живій народній мові та вживаному майже всіма українськими письменниками XIX ст. (Г. Квіткою-Основ'яненком, І. Нечуєм-Левицьким, Л. Глібовим, Панасом Мирним) [7, 61]. Припускаємо, що [г] у прислівникових словоформах у мові текстів П. О. Куліша закорінене у східнополіську вимову, а також відбиває тогочасну наддніпрянську літературно-писемну практику. Паралелізм нових форм без [г] і старих із [г], імовірно, засвідчує зорієнтованість автора на широке коло східноукраїнських говорів.

Як відомо, фонема /г/ не виступає в українській літературній мові в питомих слов'янських словах, де вона здавна заступилася фонемою /г/, а сфера вживання її обмежується переважно запозиченими та звуконаслідувальними словами [2, с. 81]. Проте для певної групи лексем проблему становить співвідношення звуків [г] і [г], що пояснюється відповідним станом у говорах. Так, у низці слів у середньо-, західнополіському та в усіх трьох південно-східних говорах уживається [г]

⁴ Видання 1994 р. підтверджує *нігде* [11, с. 52, 150] та в переважній більшості прикладів – *тогді* [11, с. 54, 98, 92, 104, 115, 118, 129, 133, 150, 165, 168, 182, 187].

гáнок, гвинт, *Дзига*; у південно-західних діалектах, крім волинського та подільського, з проривним [r] фіксуються іменники *гранáта*, *брига́да* [13, 39]. Карти АУМ № 133-134 [1, I] засвідчують у східнополіських говірках паралельний ужиток [r], [r] і [k]⁵; записи діалектного мовлення, зокрема, П. Д. Гладкого, фіксують [r] у низці запозичень⁶.

Як відзначає М. А. Жовтобрюх, П. О. Куліш «уживав латинську букву g для передавання на письмі проривного задньоязичного г» [8, 292]. За нашими спостереженнями, мова творів П. О. Куліша засвідчує давній проривний [g] тільки в запозиченнях, причому в прижиттєвих першодруках графічно позначений через *g*, а у виданні 1909 р. – через *г* та *к*, напр.: *галера* (М.Б. 102), *галеру* (Ч.р. 83), *даночками* (Ч.р. 63), *гвалтовний* (Ч.р. 96), *донтовимъ* (Ч.р. 5), *крати* (М.Б. 71), *дзигарами* (Ч.р. 320), *фурдиги* (М.Б. 106), *хурдигу* (Хм. 40), *шпаргалъ* (Ч.р. 214). У текстах 1857 та 1861 рр. виявлено альтернативні словоформи з [r]: *гвалтъ* (Ч.р. 28.), *гвалту* (Ч.р. 151; Хм. 87), *гонтова* (Ч.р. 209); без варіантів відбито *грунта* (Ч.р. 196), *грунтахъ* (Ч.р. 198; Хм. 102), *грасувáли*, *грасувáти* (Хм. 105, 112). Епістолярій П. О. Куліша 40-50-х рр. засвідчує [r] у запозиченнях⁷. Сл.Гр. як рівноправні подає *гвалт* і *гвалт* [18, I, с. 347], *крата* = *грата* [18, II, 301], *хурдига* і *хурдига* [18, IV, с. 419]; безальтернативно: з [r] – *галера*, *дзигар* [18, I, с. 346, 379].

Припускаємо, що хитання П. О. Куліша у відбитті [r] – [r] у запозиченнях зумовлено особливостями східнополіської вимови, а також неусталеністю орфографічної норми.

Висновки. Подальше спостереження над мовою першодруків П. О. Куліша дозволить створити цілісну працю про ідіолект письменника та визначити його роль у розвитку нової української літературної мови.

⁵ У говірках Шосткинського р-ну виявлено тільки форми з [r]: ¹[g]анок, ¹дзи[g]а; у говірках Борзнянського й Новгород-Сіверському районів – з [r], [r], [k]: ¹[r]анок (с. Хомви, с. Смоляж, с. Шаповалівка) і ¹[g]анок, ¹[r]л'а (с. Мала Загорівка); ¹[r]узик, ¹[g]узик, ¹[k]узик (с. Смяч, с. Хомви, с. Смоляж) і ¹[r]у'ік, ¹[g]у'ік, ¹[r]у'ік, ¹[g]у'ік, ¹[k]у'ік (с. Смяч, с. Хомви, с. Смоляж, с. Шаповалівка) [1, I].

⁶ Як відзначає П. Д. Гладкий, у говірці с. Блиставиця “звук r чути в словах: ¹хл'а[r]а, [r]рунт, хви¹[r]ури, [r]ніт, ¹дзи[r]а, ¹[r]ул'а, вин¹[r]о[r]орох (великий горох, що “сирим їд'ат”)), ¹хви[r]л'і да ¹ми[r]л'і, маці[r]ан (лають дітей), ¹[r]удз'ік, [r']іла (= рос. *грижа*), [r']і'лун (що з [r']і'лоју), [r']едз, [r']е'дзи” [3, с. 115].

⁷ *Шпаргали*, *шпаргалики*, *гудзик*, *шпигати*, хоча й *дзиглик*, *дзигликами*; у листі 1854 р. [r] відбито в питомому *гегечучи* [10, II, с. 164].

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1984-2001.
Т. I : Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – 1984. – 498 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : навч. посібник [для студентів філологічних факультетів] / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 248 с.
3. Гладкий П. Д. Говірка села Блиставиці Гостомельського району на Київщині / П. Д. Гладкий // Український діалектологічний збірник. – Кн. 1. – К., 1928. – С. 93-141.
4. Говори української мови : збірник текстів / [уклад. С. Ф. Довгопол, А. М. Залеський, Н. П. Прилипка]. – К. : Наук. думка, 1977. – 590 с.
5. Гриценко П. Ю. Ідіолект і текст / П. Ю. Гриценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць. – К. : Наук. думка, 2007. – С. 16-43.
6. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. І. Должикова. – К., 2003. – 187 с.
7. Жовтобрюх М. А. Деякі особливості консонантизму поетичної мови Т. Г. Шевченка / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1962. – Т. 17. – С. 53-67.
8. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. – 415 с.
9. Кулиш П. А. Записки о Южной Руси : у 2 т. / П. А. Кулиш. – К., 1994. Т. 1. – 1994. – С. 43-63.
10. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи / Пантелеймон Куліш; [упор., комент. Олесь Федорук]. – К. : Критика, 2005.
Т. I: 1841-1850. – 648 с.
Т. II: 1850-1856. – 672 с.
11. Куліш П. О. Твори : в 2 т. / П. Куліш ; [вступ. ст. Є. К. Нахліка]. – К. : Наук. думка, 1994. – (Бібліотека української літератури). Т. 2 : Поєми. Драматичні твори / Упор. і приміт. В. М. Івашкова ; [ред. тому М. Д. Бернштейн]. – 768 с.
12. Курило О. Б. Фонетичні та деякі морфологічні особливості села Хоробричів / О. Б. Курило // Збірник історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук : праці етнографічної комісії. – № 21. – К., 1924. – 111 с.
13. Матвіяс І. Г. Діалектна основа консонантизму / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2005. – № 2. – С. 32-40.
14. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша / І. Г. Матвіяс // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 95-99.
15. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови : (Історико-фонетичний нарис) / Г. П. Півторак ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ; [відп. ред. В. Г. Скляренко]. – К. : Наук. думка, 1988. – 280 с.
16. Прилипка Н. Архаїчні структури прислівників у поліських говорах / Н. Прилипка // Полісся : мова, культура, історія : матеріали міжнар. наук. конференції. – К., 1996. – С. 83-87.
17. Романчук Ю. Посліслово / Твори Пантелеймона Куліша : у 6 т. / Ю. Романчук. – Львів : Просвіта, 1908-1911. – (Руска письменність).
18. Т. 6. – 1911. – С. 669-670.
19. Словарь української мови : у 4 т. / [упор. Б. Д. Грінченко]. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1958.
20. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Львів – Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка, Українознавча бібліотека НТШ, 1996. – 192 с.

21. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.

Джерела

1. Жизнь Куліша // Правда. – 1868.– № 2. – С. 19-21; № 3. – С. 32-34; № 4. – С. 45-46; № 24. – С. 283-286; № 25. – С. 296-300; № 26. – С. 311-312; № 27. – С. 322-324; №28. – С. 335-336.
2. Куліш П. Маруся Богуславка / Твори Пантелеймона Куліша : у 6 т. / П. Куліш ; [вступ. ст. Юл. Романчука]. – Львів : Просвіта, 1908-1911. – (Руска письменність). Т. 2. – 1909. – С. 5-192.
3. Куліш П. Орыся. – К., 1882.
4. Куліш П. Хмельницина. – СПб., 1861.
5. П. Куліш. Чорна рада. – СПб., 1857.

Умовні скорочення

Ж.К. – «Жизнь Куліша»

ЗОЮР – «Записки о Южной Руси»

М.Б. – «Маруся Богуславка»

Сл.Гр. – Словарь української мови : у 4 т. / [упор. Б. Д. Грінченко]

Хм. – «Хмельницина»

Ч.р. – «Чорна рада»

Е. П. Кумеда. Рефлексы праславянского прорывного [g] в языке произведений П. О. Кулиша.

*В статье рассмотрены особенности рефлексации *[g] на материале первоисточников, с учетом двух основных информационных составных – текста, в котором реализована языковая деятельность носителя идиолекта, и языкового окружения, которое могло влиять на исследованную индивидуальную речь и формирование особенностей текста; обосновано влияние восточнополесского диалектного окружения на язык произведений П. О. Кулиша, а также ориентацию автора на широкий круг восточнукраинских говоров.*

Ключевые слова: *говор, рефлекс, языковое окружение, первоисточник.*

H. Kumeda. Reflexes of an archaic Slavic explosive [g] in language of the Kulish's first printing.

*The peculiarities of a reflexivity of *[g] are looked at the article on material Kulish's first printing, taking into account the two major information components – text, which carried at the linguistic activity vehicle idiolect, and linguistic environment, which could influence explored individual speech and formation characteristics of the text ; influence eastern Polissia dialect environment on language of the novels by P. Kulish, and also orientation of the author the broad audience eastern Ukrainians dialects is proved.*

Key words: *a dialect, a reflex, a language environment, the primary source.*

І. О. Купіна

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

ШВИДКІСТЬ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ГРАНИЧНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню мовних засобів, зокрема фразеологічних одиниць на позначення граничності та їх реалізації в мовній картині світу. Вибір для дослідження фразеологічних одиниць на позначення граничності зумовлений важливістю самого поняття «граничність», що пронизує всі грані буття людини в його просторово-часовій та кількісно-якісній визначеності. Розглядається філософське осмислення категорії граничності та її зв'язок із фразеосемантичною групою «швидкість».

Ключові слова: фразеологічні одиниці, мовна картина світу, граничність.

Постановка проблеми. Дослідження мови на всіх етапах розвитку суспільства не могло залишити поза увагою стійкі сполучення слів, у яких не лише найповніше розкриваються уявлення народу про світ і специфічні національні особливості, а й уся складність і багатогранність мови та її феноменів. Саме ця складність є причиною невирішеності низки питань, які, не зважаючи на інтенсивність досліджень у фразеології на початку ХХІ століття, викликають постійний інтерес мовознавців.

У сучасному мовознавстві активізуються міждисциплінарні дослідження, яким притаманне поєднання лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, що впливають на засоби вербалізації уявлень людини про навколишній світ та себе як носія певної культури у межах антропоцентричної парадигми, тобто вивчення власне лінгвістичних проблем набуває антропоцентрично орієнтованого напрямку в дослідженні проблематики, пов'язаної із взаємовпливом мови й культури. Іншими словами зростає інтерес науковців до національно культурних особливостей складу мови. Подібне явище, у першу чергу, пов'язане з усвідомленням мовними колективами своєї самобутності, і, як наслідок, збереження її від впливу процесів глобалізації, а також прагнення лінгвістів реалізувати синтез різних парадигм, методів та принципів зумовлене необхідністю враховувати онтологічні чинники при аналізі мовного матеріалу. Своєрідність умов життя, історії і культури народу найбільш яскраво виявляється на лексичному рівні мови, а у фразеологічному складі

знаходимо не тільки специфіку номінації того чи іншого предмета, але й ставлення мовної співдружності до різноманітних ситуацій, тобто до більш складних фрагментів дійсності. Як слушно зауважує В. М. Телія: «фразеологічна одиниця є знаком, що співвідноситься за структурою з мікротекстом, у якому вся інформація постає злито» [2, 196]. Отже, важливими є не тільки лінгвістичні особливості фразеологічних одиниць, а й позамовна дійсність, у межах якої формується і функціонує фразеологічна одиниця.

Аналіз актуальних досліджень. Змістовні аспекти мови в цілому і її окремих підсистем та рівнів постійно перебувають у полі зору лінгвістів, а їх розробка здійснюється в річищі різних наукових парадигм. Відмінною тенденцією сучасного етапу розвитку мовознавства є не тільки існування різних дослідницьких орієнтацій (Л. А. Лисиченко, Г. О. Золотова, О. С. Кубрякова) – структурно-семіотичної, функціонально-комунікативної, антропологічної та ін., а й формування нового конструктивного напрямку. Для нього характерні синтез та інтеграція парадигм наукового знання, що розвивалися переважно окремо (А. Вежбицька, Е. Кассіерер, А. Річардс, Ф. Уілбрайт, М. Блек, Д. Лакофф, П. Рікер, Ю. С. Степанов, Б. О. Серебренников, Н. Д. Арутюнова, В. М. Русанівський, В. Г. Складенко, Ю. О. Карпенко, С. Я. Єрмоленко, О. О. Тараненко, О. І. Чередниченко, Г. П. Півторак, М. П. Кочерган, В. І. Карабан, О. С. Снітко, Н. В. Слухай, М. А. Собуцький, Г. І. Халимоненко, В. Г. Жайворонок та ін.), усвідомлення взаємодії всіх засобів мови в мовленнєвому процесі (Г. О. Золотова).

Такий інтегративний підхід характерний і для актуальних останнім часом досліджень, що проводяться на перетині семантики та семіотики. Це стосується як теоретичних проблем лінгвосеміотики, так і опису з цих позицій окремих лексико-семантичних та фразеосемантичних полів (М. Ф. Алефіренко, С. Я. Єрмоленко, О. М. Каракуця, Е. С. Кубрякова, І. Л. Покровська, П. О. Редін, О. О. Селіванова, Т. Ф. Семашко, І. В. Тимченко, Д. В. Ужченко, Н. В. Щербакова, В. Б. Яковлева та ін.).

Метою цієї розвідки є виявлення основних закономірностей організації фразеосемантичної групи «граничність власне швидкості руху», аналіз механізмів створення й модифікації опозиції на матеріалі

фразеологічних одиниць (ФО) української мови. Предметом дослідження є семантико-функціональні особливості категорії граничності у фразеологічних одиницях на позначення швидкості руху. Актуальність розвідки визначається тим, що рух вважаємо етнокультурно маркованою вербалізованою одиницею розумової діяльності людини, яка пов'язана з колективними знаннями й досвідом і має універсальні та національно-зabarвлені ознаки. Рух – доміантна риса поведінки українців, про що свідчать українські фразеологізми та стійкі вирази. Особливістю сучасного українського менталітету є сприйняття життя як постійного руху, що закодовано мовними знаками. Особливістю ж вербалізації руху, пов'язаного з ментальною, емоційною та соціальною діяльністю, є його метафорична репрезентація. До постійних ознак руху належать: дія, зміна, переміщення, точка відліку та завершення, наявність суб'єкта та об'єкта, що мають такі смислові компоненти, як траєкторія, напрям руху, середовище, у якому відбувається рух, наявність початкової та кінцевої точок у просторі, можлива наявність перешкоди. До тимчасових ознак – швидкість, повторюваність, тривалість, одночасність, процес, початок та закінчення руху. Актуальним також вважаємо дослідження феномена швидкості руху як окремої, самостійної сфери буття, що слугує незмінним полем існування людини. Методологічною базою дослідження стали напрацювання вітчизняних і зарубіжних мовознавців, зокрема Дж. Лакоффа, М. Тернера, М. Ф. Алефіренка, В. А. Архангельського, О. С. Ахманової, Л. А. Булаховського, В. В. Жайворонка, О. О. Залевської, В. С. Калашника, О. В. Куніна, Б. О. Ларіна, Л. А. Лисиченко, В. М. Манакіна, П. О. Редіна, Л. Г. Скрипник, О. О. Тараненко, В. М. Телії, В. Д.і Д. В. Ужченків, М. М. Шанського.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується розробкою багаторівневої теорії значення, яка дозволяє ураховувати специфіку формування ментальних структур і їх відображення у мові. Для того, щоб глибше розібратися в суті проблеми, треба звернутися до визначення самого терміна «швидкість»:

1. Стрімкість руху кого-, чого-небудь або поширення чогось; бистрота. 2. Темп якоїсь дії, процесу тощо. 3. Величина тягової сили машин, механізмів, що залежить від способу зчеплення шестерень. 4. Характеристика руху, що визначається відношенням пройденого тілом або точкою шляху до відповідного проміжку часу [1, 1392]. Узявши за основу зазначену дефініцію, групу ФО зі значенням швидкості, можна розділити на два великі блоки: по-перше, одиниці, що мають значення граничності швидкості руху, пересування, процесу, і, по-друге, одиниці зі значенням граничності швидкості дії або дії людини.

Фразеологічні одиниці першого ряду в контексті вживаються з дієсловами різних семантичних класів, що означають як реальні дії, так і розумову діяльність людини. Дієслова і ФО досліджуються разом, як складові одного семантичного поля, до фразеологізмів застосована методика компонентного аналізу. Активне володіння лексикою і фразеологією мови виявляються, перш за все, у смисловій адекватності мовника, тобто в умінні вибрати в словнику ті засоби, які в точності виражають його думку. Величезне значення має використання лексичних і фразеологічних синонімів. Вивчення синонімів із загальною семою руху є актуальним, так, як рух – одна з найбільш уживаних сем, про що свідчить різноманітність дієслівних форм і фразеологічних одиниць із цим значенням. Фразеологічні одиниці характеризуються стійкістю, цілісним значенням, розчленованістю свого складу й відрізняються від слів, одиниць лексичного складу. Слова можуть об'єднуватися за однорідністю або близькістю значень, утворюючи лексико-семантичні категорії або угруповання. Лексико-семантичні угруповання – це слова однієї й тієї ж частини мови, об'єднані однорідністю і близькістю значення. Лексико-семантичні угруповання бувають більш об'ємними (лексико-тематичні групи) і менш об'ємними (блоки, ряди, пари). Усі зазначені категорії об'єднуються тим, що вони мають предметно-понятійну основу. Лексико-семантичні групи об'єднують слова однієї й тієї ж частини мови однакової предметної направленості, і в цьому значенні вони сходяться з тематичними, синонімічними групами слів. Оскільки точні синоніми семантично не розрізняються, у синонімічних рядах не існує ніякої внутрішньої структури.

Наступна, за ступенем узагальненості категорія, в основі якої є ідея семантичної схожості, а саме – семантичне поле, такою ознаку вже має. Семантичне поле утворюється більшістю значень, що мають хоча б один загальний семантичний компонент, наприклад: висота, глибина, об'єм, площа, сила, число, швидкість, граничність, безмежність. Семантичні поля, на відміну від синонімічних рядів, утворюють незамкнені, перехресні семантичні угруповання. Завданням нашої розвідки є дослідження саме фразеосемантичної групи, що входить до семантичного поля.

У сучасній лінгвістиці існує два напрямки досліджень фразеології. Перший – фразеологізми – це такі одиниці мови, які утворені від слів, тобто словосполучення. Другий – це одиниці мови, що складаються із виразів, які є лише генетично словосполученнями. Основне у вивченні фразеологічних одиниць не змістовна й формальна характеристика компонентів, а характеристика самої одиниці, що має зміст і форму. В основу утворення фразеологічної одиниці покладено семантичне спрощення, тобто обмеження значень слова, що є її компонентом, яке має єдине лексичне значення. Структурно-семантичні засоби фразеологічних одиниць, що розрізняють їх типи, формуються, як правило, у процесі переосмислення вихідних сполучень слів у цілому або хоча б одного з лексичних компонентів сполучень. У першому випадку утворюються фразеологізми зі злитим значенням, у другому – у слова формується фразеологічно зв'язане значення, яке здатне реалізуватися лише у поєднанні з певним словом або з низкою слів і утворити стійкі словесні комплекси. Фразеологічні одиниці, як і слова, не існують у мові ізольовано, вони можуть утворювати лексико-фразеологічні, лексичні та фразеосемантичні групи. Фразеосемантична група – це група фразеологічних одиниць, що мають набір диференційних ознак. ФО об'єднуються за тією чи іншою семантичною ознакою і виражають різні відношення: тотожності між значеннями – синонімія; відношення полярності між значеннями – антонімія; відношення підрядності або супідрядності значень – полісемія. Крім того, що ФО утворюють фразеосемантичні групи, існують тісні зв'язки ФО і слів. Кожна лексико-фразеологічна парадигма є системою слів і ФО, об'єднаних семантичною ознакою, яка знаходить у ній своє вираження, незалежно від категоріальної віднесеності її конститuentів.

Таким чином, увесь фактичний матеріал (ФО зі значенням швидкості руху), урахувуючи організацію фразеологізмів у фразеосемантичні групи, яка передбачає парадигматичні відношення, можна поділити на блоки за семантичним критерієм, визначивши ієрархію інтегральних та диференційних сем у структурі ФО.

Семантичні блоки об'єднують фразеосинонімічні ряди зі спільною інтегральною семою і пов'язані між собою диференційними семами. При виділенні семантичних блоків ФО, що входять до складу фразеосемантичної групи, ураховуємо дві семи «граничність» і «швидкість руху». Підґрунтям для визначення одного із блоків стали семи «граничність» і «швидкість руху, процесу», що організують ФО у відповідний блок, який складається з фразеосинонімічних рядів з ідеограмами, зазначений блок представлений ФО зі значенням «дуже швидко, умить»:

1. «Протягом дуже короткого часу; миттю»: *в один момент (діал. мент, мет)* – «дуже швидко, миттєво; враз» [3, 389]; *в (за) одну (єдину) мить* – «за дуже короткий» [3, 389]; *у ту ж мить* – «відразу ж, зараз же» [3, 390]; *як оком моргнути (змигнути і т. ін.)*; *і оком не моргнеш (не змигнеш і т. ін.)* – «дуже швидко, миттєво» [3, 405]; *не встигнеш (не встиг і т. ін.) і оглянутися (огледітися)*; *і не оглянешся (оглянуся, оглядимось)* – «мине небагато часу; дуже швидко» [3, 459]; *(відразу) одним духом; в один дух* – «дуже швидко, миттю» [3, 223]; *з [одного] маху; [за] одним (єдиним) махом* – «відразу, тут же» [3, 382]; *як блискавка* – «дуже швидко» [3, 221]. – *Побудь, сину, дома, я в один момент повернуся* (І. Нечай). *Картель в один мет, як її забачив, скочив з воза і опинився коло дівчини* (Марко Вовчок). *За димом палахнуло полум'я й обхопило клуню в одну мить* (І. Нечуй-Левицький). *В єдину мить відійшло вбік усе, про що мріялось. Нема зору* (О. Гончар). *Вони почали стиха підгарчувати один на одного і, в один миг ока, розлютувались* (І. Нечуй-Левицький). *Як побачив [Василь] свою Галю неживу, підняв косу та черк себе! Ніхто не вспів і оком змигнути* (Марко Вовчок). *А ніч у Севастополі коротка, пролетить, і оком не моргнеш* (М. Кучер). *Не вспіла* [не встигла] *мати оглянутися, вже у Марусі і готов обід* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Не раз він*

чув жалі та скарги на скороминущість людського життя. Промайнуло, як сон, пролетіло мигцем [миттю], **не встиг і оглянутися...** (О. Гончар). Так мені якось час збігав по-дурному, що **й не оглянуса**, коли день минеться (М. Коцюбинський). – Се добрий тобі десь сон приснився, – каже свекруха. – Треба визирати Данила. **І не огледимось**, як притягнуть (Марко Вовчок). **Надувши свою полотняну сорочку, одним духом** мчав його десятки гонів понад степом, чортик в'юном вертівся в його руках, верещав і заходився від реготу (С. Васильченко). Хрін з квасом, редьку, буряки; Рябка, тетерю, саламаху – Як не було: поїли **з маху** (І. Котляревський). **За одним махом** зробив порядок (І. Франко). А буває ж; **прийде хтось – І єдиним махом** опоганить ту красу (П. Глазовий). «Яструбок» сховався в білій хмарі. На ворога він вихопився, **як блискавка** (Ю. Яновський).

2. «Дуже швидко рухатися, розвиватися»: з вітерцем, з вітром навзводи – «на великій швидкості» [3, 112]; **на всіх (повних) парях, на повних парусах** – «дуже швидко, на всю потужність» [3, 486]. П'ятдесят літ нашої дружби прошуміли в тайзі, **як один день** (О. Довженко). А поїзд мчить **на всіх парях** прямисінько на Київ (О. Довженко). Фрегат **на повних парусах** заїхав у свій же бриг, п'ять мачт з вітрилами упали, мов зрізані (Ю. Яновський).

«Поняття руху, – зазначає Л. О. Яковенко, – безпосередньо пов'язане з поняттями часу і простору. Виділення останнього дає нам підставу розглядати певні ментальні процеси (думки, почуття, переживання) у межах понять зникнення, появи та наявності. В усіх конкретних виявах простору його необхідною ознакою є метричність, що виступає умовою певного розгортання буття в його усталеності» [4, 255].

Семи «граничність» і «швидкість руху людини або її дій» організують фразеологічні одиниці зі значенням «дуже швидко» у відповідний блок, що складається з фразеосинонімічних рядів з ідеограмами:

1. «З'являтися дуже швидко й у великій кількості»: як (наче, неначе і т. ін.) гриби після дощу (по дощі) – «дуже швидко, інтенсивно» [3, 169]; (дуже легко) як (мов і т. ін.) з води йде – «надзвичайно швидко» [3, 121];

як (мов, наче і т. ін.) на дріжджах сходити (рости) – «дуже швидко» [3, 219]. *Невеличкі хатки кругом дворища **неначе гриби виростали*** (Панас Мирний). *Українські газети та журнали повискакують незабаром, **як гриби по дощі**, і цей факт, на мою думку, матиме вплив і на галицьку пресу* (М. Коцюбинський). *Попові діти **як з води** росли* (Б. Олійник). – *Добре, добре, Дмитре. Роби так, щоб гречка **як з води** йшла.* – *Це від якості суперфосфати найбільше залежатиме, – знову покосився Дмитро* (М. Стельмах). *Засіє й засадить Паміра своєю рукою город, все сходить та росте, **як на дріжджах*** (І. Нечуй-Левицький). – *Як там Київ? Будується і розбудовується? – Будується.., – потвердив Іван. – Не те слово будується... **На дріжджах сходить**... Столиця* (Ю. Збанацький).

2. «Поспішно, дуже квапливо»: *не чути під собою ніг* – «дуже, надзвичайно швидко» [3, 772]; *як стріла* – «дуже швидко, стрімко» [3, 698]; *як на пожежу* – «дуже швидко бігти» [3, 531]; *як опечений* – «швидко, різко, несподівано» [3, 467]; *«одна нога тут, а друга там* – «як наказ, прохання чи обіцянка дуже швидко куди-небудь піти» [3, 438]; *як ошпарений окропом* – «дуже швидко, несподівано, рвучко» [3, 479]. ***Не чуючи під собою землі**, не бачачи нічого кругом, хутко-хитко пішла, потім побігла на сільський майдан* (О. Довженко). ***Як стріла** пустився хлопець з люлькою на плечі* (Панас Мирний). – *Голуб жінку б'є! – дзвоне [дзвонить] чутка від хати до хати, і люди біжать **немов на пожежу*** (Панас Мирний). *Мірошник, **як опечений**, скочив з канапи* (І. Нечуй-Левицький). *Ну, живо! Щоб **одна нога** мені **тут** була, **а друга – там!** По щучому велінню!* (М. Кропивницький).

Висновки. Аналіз фразеосемантичної групи «граничність власне швидкості» є досить плідним і актуальним, оскільки рух, як універсальне явище, має надзвичайно складну структуру, яка може бути виявлена шляхом систематизації мовних виразів, що використовуються носіями мови для вербального уявлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440с.

2. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М., 1999. – С. 196.

3. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.

4. Яковенко Л. Українські фразеологізми із семантикою появи, наявності та зникнення як виразники категорії буття / Л. Яковенко // Вісник Львів. ун-ту, №34. Серія філол. – Львів, 2004. – С. 255.

И. А. Купина. Скорость во фразеологической вербализации предельности.

В статье исследуются языковые выражения, в частности, фразеологические единицы, определяющие предельность, их реализация в языковой картине мира. Выбор для исследования фразеологических единиц обусловлен важностью самого понятия «предельность», что проходит сквозь все грани бытия человека в его пространственно-временной и количественно-качественной определенности. Рассматривается философское осмысление категории предельности и ее связь с фразеосемантической группой «скорость».

Ключевые слова: фразеологические единицы, языковая картина мира, предельность.

I. Kupina. Speed in phrasological verbalization boundary.

The article is devoted to research of language means, namely phrasological unit on a designation boundary and their realizations in a language picture of the world. The choice for research of phrasological units on opportunity of boundary concept, that penetrates all sides of life of the person. There is being analyzed the philosophical comprehension of the category of contiguousness and its connection to the phraseosemantic group speed, the notions of the synonym numbers of words.

Key words: phrasological unit, phraseosemantic field, boundary, conceptual picture of the world.

УДК 811.161.2

Л. М. Михайлюк, О. А. Кулікова

Сумський державний педагогічний університет

**КОНЦЕПТ «ГРІХ» У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ
(на матеріалі фразеологізмів та паремій)**

У статті подано спробу лінгвокультурологічного аналізу концепту «гріх» як елемента української національної мовної картини світу на матеріалі фразеологізмів та паремій. Виокремлено понятійні, образні, аксіологічні структурні компоненти концепту, засвідчено варіативність його семантичних ознак та широкий спектр конотацій. Визначено, що досліджувані фразеологізми та паремії концептуалізують морально-етичні та релігійні норми поведінки українського народу.

Ключові слова: концепт, гріх, лінгвокультурологічний аналіз, семантика, конотація.

Постановка проблеми. Сучасна когнітивна лінгвістика характеризується посиленням наукового інтересу до аналізу проблеми мовної концептуалізації світу. Це пов'язано із намаганням учених проникнути в сутність природи мовних одиниць, прагненням наукового осмислення їх здатності зберігати й транслювати етнокультурну інформацію. Актуалізованій проблемі присвячено праці Н. Арутюнової, А. Вежбицької, Е. Верещагіна, Ю. Караулова, В. Маслової, Ю. Степанова, Е. Сепіра та ін. Загальновідомо, що сформовані в свідомості концепти можуть репрезентуватися в культурній і мовній семіотичних системах за допомогою різних засобів. Значна частина знаходить втілення в мові, об'єктивуючись у лексемах, фразеологізмах, пареміях, вільних словосполученнях, реченнях, у різноманітних висловлюваннях, текстах, дискурсах. У доробку сучасного мовознавства, зокрема українського, є чимало наукових студій, присвячених вивченню різних концептів, що формують національну мовну картину світу.

Мета статті – здійснити спробу лінгвокультурологічного аналізу концепту «гріх» на матеріалі українських фразеологізмів та паремій з компонентом «гріх» та похідними.

Об'єктом дослідження є концепт «гріх» як один із базових компонентів концептосфери українців, предметом – фразеологічні та паремійні одиниці з лексемою «гріх».

Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань:

- 1) проаналізувати й описати мовні засоби вираження концепту «гріх» на матеріалі фразеологізмів, прислів'їв та приказок із лексичним компонентом «гріх» та похідними;
- 2) виявити семантичні ознаки, що характеризують досліджуваний концепт як ментальну одиницю.

Аналіз актуальних досліджень. Ґрунтовний аналіз семантичного навантаження лексеми «гріх» у двох різних типах дискурсу – релігійному й світському – зробила Т. Радзієвська [9]. До концептів «гріх» і «спокута» звертався В. Кононенко, акцентуючи увагу на відтворенні смислу цих концептів в українських художніх текстах [5]. А. Яворська досліджувала особливості мовного вираження концепту «гріх» у

художньому дискурсі на матеріалі історичних романів П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика [10]. Н. Безпала проаналізувала лексему «гріх» у системі термінології етики в українській мові XVI–XVII ст. [1].

Актуальність дослідження зумовлюється перспективністю лінгвокультурологічного аналізу концепту «гріх» як одного із найважливіших елементів духовної культури на матеріалі фразеологізмів та паремій, за допомогою яких він актуалізується. Адже фразеологічна та паремійна система кожної мови має яскраву національну конотацію й акумулює знання, уявлення про дійсність, світобачення, духовні й моральні цінності етносу. Крім того, усталені вирази фіксують народно-узвичаєну інтерпретацію концепту, передають емоційно-образне сприйняття зовнішньої реальності носіями мови.

Виклад основного матеріалу. Концепт є складним і багатоаспектним феноменом. Як «базова одиниця мисленнєвого коду» [8, 34], що абстраговано існує в людській свідомості, він не піддається безпосередньому спостереженню, що дає великий простір для його тлумачення. У когнітивній лінгвістиці концепт визначається як індивідуальна «оперативна змістова одиниця пам'яті, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної в психіці людини» [6, 93]. Концепти як базові елементи етнокультури є наслідком пізнання й інтерпретації людиною довколишньої дійсності. Хоча пізнання світу людьми відбувається індивідуально, але його результатом є глобальні узагальнені образи, які існують у колективній свідомості кожного етносу.

Представники лінгвокультурологічного підходу відносять до концептів лише ті семантичні утворення, що позначені національною специфікою, узагальнено відображають менталітет мовної особистості певної етнокультури. Т. Зусман визначає зв'язок культури й концепту таким чином: «Концепт – мікромодель культури, а культура – макромодель концепту. Концепт породжує культуру і породжується нею» [3, 41]. Як стверджує В. Маслова, об'єкти світу тоді стають об'єктами культури, «коли уявлення про них структуруються етномовним мисленням у вигляді певних «квантів» – концептів» [7, 48]. Поряд із поняттєвою основою, концепт характеризується асоціативно-емоційно-оцінним ореолом, адже він не

тільки мислиться представниками етносу, а й переживається ними. Часткова здатність певних концептів об'єктивуватися за допомогою мовних засобів дає можливість досліджувати їх шляхом лінгвокультурологічного аналізу й виявляти особливості репрезентації зовнішнього світу в мовній системі народу. Отже, концепти, репрезентовані в мовній системі, є виразниками особистого й колективного досвіду представників певного народу, маркерами національної мовної картини світу, носіями етнокультурної інформації.

Мовна картина світу українців формувалася під впливом низки різних екстралінгвістичних факторів. Зокрема, християнське віровчення, що стало основою морально-етичної системи українського етносу, зумовило значні зміни в світосприйнятті наших предків, у концептуалізації ними світу, що, відповідно, позначилося на мовній картині світу українців. Проте елементи дохристиянських міфів міцно вкорінилися й досі функціонують в етносвідомості українців. Це вплинуло на те, що в національно-словесних образах, втілених у фразеологізмах і пареміях, переплелися християнські цінності, язичницькі уявлення й елементи побутового досвіду українського етносу. Такий синтез значень різних систем координат характерний і для концепту «гріх», що обумовлює його складність та багатоаспектність.

Слово «гріх» не має єдиної загальноприйнятої етимології. Так А. Глушак, розглядаючи еволюцію поняття гріха в релігієзнавчій та богословській традиціях, стверджує, що деякі вчені схильні вважати цю лексему церковнослов'янським і авторським новоутворенням просвітителів Кирила та Мефодія [2, 190], проте більшість лінгвістів засвідчують дохристиянське походження лексеми «гріх», що з'явилася в спільнослов'янській мові й виражала загальну ідею невідповідності нормі («проти правил», «проти прийнятих, усталених законів») й, зокрема, мала значення «помилка». Таку думку стверджує Н. Козіна в статті «Етимологічний портрет лексеми «гріх» [4, 145]. Дослідниця стверджує, що семантична структура слова «гріх» як питомого іменника первісно містила денотативну сему «порушення» і конотативну оцінну сему «погано». Внаслідок подальших семантичних процесів від кореня «гріх» почали утворюватися деривати на позначення дії з погляду її

правильності/неправильності. Оцінний потенціал, закладений у зміст слова, уможливив його використання в релігійному аспекті: спочатку – в язичницькому, потім – у християнському віруваннях. Таким чином, лексема «гріх» затвердила своє існування в різних «семантичних регістрах» – релігійному, міфологічному й світському.

Понятійно-субстанційна складова концепту традиційно експлікується зі статей тлумачних словників і дає можливість виявити ядро досліджуваного концепту. Аналіз дефініцій лексеми «гріх» свідчать про її полісемантичність у сучасному дискурсі та про наявність декількох денотативних значень, при цьому домінуючою є сема «дія» (порушення релігійних догм або ж усталених суспільних морально-етичних принципів); периферійними – сема «стан», «ознака стану» («погано», «непорядно», «недобре») та сема «ознака» («поганий», «негарний»). Сценарії значень, розгорнуті у фразеологізмах і пареміях, дають можливість доповнити й розширити понятійно-субстанційну, ціннісну та образну структурно-семантичні складові концепту «гріх».

При аналізі фразеологічного та паремійного фонду української мови, у якому вербалізується концепт «гріх», виявлено, що інтерес народу до цього феномену є досить значним й спрямований на з'ясування низки питань:

- які сутнісні характеристики цього явища відносно суб'єкта ?
- які причини його виникнення?
- як проявляється це явище?
- до чого воно може призвести?
- яким чином його можна подолати?

Означені аспекти імпліцитно й експліцитно знайшли своє вираження у фразеологізмах та пареміях. Так, на основі їх лінгвокультурологічного аналізу очевидно, що понятійна складова концепту «гріх» в українській етносвідомості доповнюється **есенційним (сутнісним) компонентом**. Зокрема, унаслідок впливу православ'я в українській культурі фразеологізми й паремії фіксують розуміння гріха як онтологічної сутнісної характеристики всього людського роду: *Всяк чоловік не без гріха; Всі ми не без гріха; Чоловік не ангел, жеб не согрешив; Один Бог без гріха; Тільки*

той не грішить, хто в землі лежить. Згідно з християнським віруванням у таїнстві хрещення людина омивається від первородного гріха, але з часом спокушається на нові. Саме тому в українській народній свідомості закріпилося розуміння гріха як невід'ємної конститутивної властивості людини. Якщо для язичників, за твердженням Н. Козіної, «людина грішник, тому що грішить, то для християн – людина грішить, бо грішна» від природи [4, 145]. Тож у наведених конструкціях увага не загострюється на негативній конотативній семантиці концепту «гріх», оцінна семантика нівелюється й актуалізуються семи сприйняття гріха як даності та бажання виправдати власну гріховність.

Переконавання про невідворотну й споконвічну гріховність людей має корені в біблійній легенді про «первородний гріх» Адама і Єви, які зірвали й скуштували «заборонений плід» – «яблуко гріховне» із дерева пізнання добра і зла. Під «первородним» розуміється схильність усіх нащадків Адама і Єви до гріховних дій. Тож, відповідно до християнського вірування, кожна людина виявилася відповідальною за гріхопадіння перших людей: *Адам з'їв кисличку, а у нас оскома на зубах (оскома напала).* У наведеному прикладі реалізується **казуальний (причиновий) компонент** – бажання виявити причину виникнення гріха. Означене прислів'я трактує гріх як явище, що виникає незалежно від людини, причина його – позасвідомо відносно суб'єкта дії. Прислів'я *Гріх по дорозі біг та й у хату плуг/Гріх по дорозі біг та до нас приліг* демонструють народну інтерпретацію поняття «гріха» як наслідку незалежних від людини, нічим не зумовлених, випадкових дій. Проте, поряд із релігійною етикою, інші прислів'я причину гріха трактують як слабкість і ницість людської природи, бажання отримати насолоду, а порушення – як усвідомлений акт волі індивіда: *Хоч згрішу, та душу потішу; Хоч грішно, аби потішно.* Фразеологізми *набиратися гріха; не минути гріха; не розминутися з гріхом* теж фіксують свідоме порушення норм. Ще один сценарій значення – виникнення гріха внаслідок впливу інших, спокуси: *Навели на гріх, та й покинули на сміх; вводити в гріх.* Разом з тим у народному сприйнятті укорінилося розуміння причини гріха в бідності: *Бідність не гріх, а до гріха доводить; Порожній міх уведе в гріх.* Тож значна кількість фразеологізмів та паремій

розгортає ідею казуальності поняття «гріх», доповнюючи структурно-понятійну модель досліджуваного концепту.

Паремії та фразеологізм містять і розкривають **консекутивний (наслідковий) компонент** концепту «гріх». У свідомості людей твердо зафіксовано, що гріх веде до покарання як в земному житті, так і в потойбічному: *Душа согрішила – спина відбувається; Болять старі кості за гріхи молодості; Душа грішить, а тіло покутує; Рада б душа в рай, та гріхи не пускають*. Подані прислів'я засвідчують наявність периферійної семи «наслідок» у понятійному полі досліджуваного концепту.

Інтегральним елементом українського етноконцепту «гріх» є сема «страх покарання», тому народна мораль у прислів'ях та фразеологізмах дає настанову усвідомлено не робити щось усупереч власній совісті, прийнятим нормам моралі: *не бери гріха на душу; гріх Бога гнівити, а якщо вже вчинок зроблений – визнавати свою провину – нічого гріха таїти(крити); спокутувати гріхи*. Бажання приховати гріх народна мораль осуджує: *Гріх у міх, зав'язавши да й об землю; Гріх у міх – та й до води; Гріх у міх, а зверху буком; Гріх у міх та під лавку, а сам за сметанку*, адже, як засвідчують інші фразеологізми й паремії, приховати гріх не можна: *Гріх не ликом зв'язати та під лавку сховати; Гріх – не міх, під руку не сховаєш; Гріх не сховати у міх, не затоптати в болото*. Подані фразеологізми й паремії засвідчують імпліцитну закодованість семи «провина», «сором» та «страх покарання» в концепті «гріх». Крім того, вони розкривають ціннісну складову досліджуваного концепту й мають повчальну, дидактичну конотацію.

Як засвідчує мовний матеріал, на формування поняття «гріх» вплинули побутово-наївні знання й досвід народу. Християнська віра ґрунтується на принципах переваги духовного над матеріальним, головною цінністю вважається душа людина, тому, відповідно до релігійних приписів, варто жити, дбаючи про духовне зростання й спасіння душі. Однак побутові знання й досвід переконують у неможливості нівелювання земних благ, зокрема – грошей, достатку: *Хто на гріх уважає, той нічого не має*. Цей сталий вираз містить негативну аксіологічну конотацію й стверджує схильність до меркантильності. Разом із тим, у

народному сприйнятті укорінилося, що нажити великі матеріальні блага можна лише нечесним шляхом: *Скільки рублів, стільки гріхів; Хто у шовках, той і в гріхах.*

Імплицитна наявність негативної оцінної конотації спричинила можливість вживання лексеми «гріх» у сталих виразах порівняльної структури для якісної характеристики означуваного: *погана, як смертний гріх* (про дуже некрасиву людину) або зі значенням стану предмета чи ознаки якості: *як на гріх то й граблі стріляють* («як навмисне», «недоречно», «невчасно»). Подані фразеологізми й паремії мають додаткову іронічну конотацію. Вислів *і сміх, і гріх* має яскраву трагікомічну конотацію.

Аналіз образної складової концепту «гріх» на матеріалі паремій та фразеологізмів дає підстави стверджувати, що в українській наївній етносвідомості гріх уявляється як певна опредмечена майже фізична сутність, яка самостійно виконує певні дії: *Гріх по дорозі біг, та до нас приліг / гріх по дорозі біг та в хату плуг; Учепився, як гріх села. Усна народна творчість фіксує можливість сприйняття українцями гріха як матеріальної субстанції, що існує поза людиною: Відійти від гріха; Подалі від гріха. Асоціативно «гріх» сприймається як: 1) «бруд», про що свідчить сталий вираз: *омити гріхи*; 2) «тягар»: *брати гріх на душу; як гріх на душі; як гріх з душі спав*; 3) як «лихо»: *як(мов)на гріх* (у значенні «як на лихо»).*

Висновки. Таким чином, аналіз концепту «гріх» на матеріалі фразеологізмів та паремій дозволяє зробити наступні висновки:

1. Лінгвокультурний концепт «гріх» – складне ментальне утворення, що об'єднує різні компоненти (понятійні, образні, аксіологічні). Розмаїття лексичних, фразеологічних та паремійних засобів вербалізації концепту в мові свідчить про значущість його для української лінгвокультури.

2. Концепт «гріх» в українській мовній картині світу має значний когнітивний обсяг, у ньому відображені релігійно-етичні та соціально-оцінні норми. Основними семантичними ознаками, що характеризують досліджуваний концепт є:

- 1) гріх як порушення норм поведінки (релігійної та морально-етичної);
- 2) гріх як діяльність (усвідомлена: гріх як акт волі індивіда, чи неусвідомлена: діяння внаслідок спокуси, впливу інших);

- 3) гріх як причина для покарання;
- 4) гріх як властивість людської природи;
- 5) гріх як позначення якісної характеристика означуваного.

3. Аналіз дослідження метафоричної складової концепту «гріх» засвідчує, що в свідомості носіїв української мови в межах побутового (наївного) сприйняття він ототожнюється з «тягарем», «брудом», «лихом».

4. Емотивне наповнення концепту «гріх» представлено широким спектром конотацій (з яких основна – негативна, периферійні – дидактична, іронічна, сатирична, трагікомічна).

Результати розвідки дозволяють стверджувати, що концепт «гріх» належить до базових компонентів етнічної свідомості українців. Він визначає і регулює морально-етичні та релігійні норми поведінки. Варіативність понятійної та образної складових концепту свідчать про його значне поширення, семантичну динаміку та актуальність у концептосфері нашого етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпала Н. Лексема гріх у системі термінології етики в українській мові XVI-XVII ст. / Н. Безпала // Проблеми Української термінології. – Л. : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – С. 274-280.
2. Глушак А., Плотникова О. Еволюція поняття гріха в релігієзнавчій та богословській традиціях / А. Глушак, О. Плотникова // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2006. – №54. – С. 189-201.
3. Зусман В. Концепт в культурологическом аспекте / В.Зусман // Межкультурная коммуникация : Учебное пособие. – Новгород, 2001. – С. 38–53.
4. Козина Н. Концепт «грех»: этический аспект / Н.Козина // Антропоцентрический подход к исследованию социума: Лингвистические, социолингвистические и культурологические аспекты. – Иваново, 2002. – С. 144-155.
5. Кононенко В. Концепти українського дискурсу / В. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
6. Кубрякова Е. Язык и знание / Е. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 271 с.
7. Маслова В. Лингвокультурология / В. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
8. Попова З., Стернин И. Когнитивная лингвистика / З. Попова, И. Стернин. – М.: АСТ Восток – Запад, 2007. – 314 с.
9. Радзівська Т. Сценарний та оцінний компоненти концептів етичної сфери (на прикладіконцепту гріх) / Т.Радзівська // Лінгвістичні студії : Збірник статей. – Черкаси : Видавництво ЧДУ, 2002. – Вип. IV. –С. 141–153.
10. Яворська А. Концепт «гріх» в художньому дискурсі (на матеріалі історичнихроманів П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика) / А. Яворська // Наукові праці Кам'янець-Подільськогодержавного університету: Філологічні науки. – Вип. 15. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський : «Аксиома», 2007. – С. 252–254.

Л. М. Михайлюк, Е. А. Куликова. Концепт «грех» в языковой картине мира украинцев (на материале фразеологизмов и паремий).

В статье предпринята попытка лингвокультурологического анализа концепта «грех» как элемента украинской национальной языковой картины мира на материале фразеологизмов и паремий. Выделено понятийные, образные, аксиологические компоненты концепта, засвидетельствована вариативность его семантических признаков и широкий спектр коннотаций. Определено, что исследуемые фразеологизмы и паремии концептуализируют морально-этические и религиозные нормы украинского народа.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурологический анализ, семантика, коннотация.

L. Mukhailyk, O. Kulikova. The concept «sin» in Ukrainians' linguistic picture of the world (on the paremic and idiomatic sayings' material).

The article deals with the linguistics cultural analysis of the concept «sin» as the part of Ukrainian national linguistic picture of the world on the proverb and idiomatic sayings' material. Conceptual, figurative, axiological structural components of the abovementioned concept are underlined, the variety of semantic features and wide range of connotation are certified. It is determined that the studied proverb and idiomatic sayings' material conceptualizes moral, ethical and religious standards of the Ukrainian people.

Key words: concept, linguo-cultural approach, semantics, connotation.

УДК 81'27

Т. К. Монжалей

Сумський державний педагогічний університет

МОВА НАВЧАННЯ ТА РІДНА МОВА В ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглядається питання функціонування української та російської мови в розмовному мовленні студентської молоді в різних сферах спілкування, подаються факти зміни функціональної ролі української та російської мови за останні двадцять років при зміні їх співвідношення в освітній сфері. Мова навчання розглядається на фоні рідної мови її носіїв. Визначається зміна характеру функціонально першої мови у мовленнєвій поведінці сучасної молоді.

Ключові слова: рідна мова, мовленнєва поведінка, функціонально перша мова, двомовність, мовленнєва особистість.

Постановка проблеми. Мовленнєва поведінка – це соціолінгвістичне поняття, яке означає сукупність мовленнєвих актів у різних ситуаціях спілкування, зумовлених рідною мовою, мовою навчання та ціннісними орієнтаціями особистості. Мовленнєва поведінка в аспекті дослідження характеризується в першу чергу переважним використанням певної

національної мови (в нашій ситуації російської чи української). Функціональна роль української та російської мов у мовленнєвій поведінці індивіда залежить від його рідної мови, навчання на основі однієї з мов, мовленнєвого фону, в якому перебуває індивід, статусу співбесідника і виявляється в офіційному і неофіційному спілкуванні.

Мовленнєва поведінка індивіда починає формуватися в сім'ї. Подальший її розвиток відбувається в процесі навчання, а також офіційного та неофіційного спілкування в колі учнів, друзів, сусідів, у мовленнєвому контакті з учителями. Внаслідок цього формується мовна особистість. Сукупність мовних особистостей складає мовну спільність.

Аналіз актуальних досліджень. Ключовим у дослідженні є поняття «рідна мова», яке має неоднозначне тлумачення в наукових джерелах і різне розуміння у носіїв мови. Так, В. О. Аврорін визнає рідною мову, досконало знану носієм, переважаючу в мовленні особистості, скоординовану з мовою мислення [1, 126-128]. В. Г. Костомаров [5] вважає рідною материнську мову з глибинним її зв'язком з мисленнєвою діяльністю, побутом і культурою суспільства або людської спільності. Досить продуктивною в цьому аспекті є концепція «мовної особистості» [4], в якій вдало поєднані здібності індивідуума з особливостями його мовленнєвої діяльності. Оскільки рідна мова генетично, соціально та функціонально пов'язана з особистістю, гіпотетично вона має виконувати функцію мови навчання для вичерпного сприйняття і розуміння матеріалу і подальшого користування мовою в різних сферах людської діяльності.

Визнання пріоритету рідної мови в сфері навчання властиве всім дослідженням мовної та мовленнєвої компетенції особистості. Але ця думка майже не була досліджена з огляду на наслідки навчання рідною або нерідною мовою для подальшого використання цих мов у різних сферах спілкування.

Мета статті – прослідкувати співвідношення в мовленнєвій практиці сучасної молоді рідної мови, мови навчання та мови соціального середовища, що визначається поняттям «мовленнєва поведінка».

Виклад основного матеріалу. Об'єктом нашого дослідження стала мовна спільність, яку склали 100 інформантів, що визнали рідною мовою українську і російську. Це мешканці Сумської області в віці 17–20 років, випускники школи та студенти. Такий вибір не випадковий: молоде покоління більшою мірою, ніж люди старшого віку, відчуває соціальний престиж мови і здатне модифікувати свою мовленнєву поведінку в залежності від ціннісних орієнтацій.

Вибір мови спілкування зумовлений в першу чергу мовними традиціями сім'ї, рідною мовою індивіда. У цьому сенсі показово співвідношення умов формування мовленнєвої поведінки інформантів. Свідомо не розглядається питання про національну приналежність інформантів задля уникнення зайвої політизації питання. Дані 2010 року за деякими параметрами будуть порівнюватися з показниками 90-х років ХХ століття для спостереження тенденцій змін сфери функціонування української і російської мови в мовленнєвій поведінці опитаних.

Мовний фон сім'ї відіграє визначальну роль у формуванні мовної поведінки особистості. Якщо в 90-х роках він був практично однорідний – 93% батьків говорили російською і лише 7% – українською, то через майже двадцять років картина різко змінюється. Спостерігається тенденція посилення ролі української мови в мовленні батьків інформантів. Зокрема, українська мова в мовленні батьків складає 55%, а в мовленні матерів 59%, відповідно російська мова відзначається у 39% батьків і 36% матерів. Характерно для теперішнього часу використання в мовленні суржику переважно на українській основі у 5% батьків і 4% матерів, одиничні випадки використання в мовленні російського суржику – у 1% батьків інформантів. Останнє свідчить про мовленнєве перекодування при недостатньому володінні українською мовою.

Рідною мовою 68 % інформантів 2010 року вважають українську і 31% – російську, 1% опитаних вказали дві різні мови – українську та російську. До відома: рідною мовою в соціолінгвістиці традиційно вважається мова матері. Неврахування цього фактора спричинило іменування рідною мовою української при російській мові матері і батька та при українській мові батька. В окремих випадках рідною мовою інформанти вважають суржик, який фактично є мовленнєвим, а не мовним феноменом.

У дошкільному віці мова спілкування, фактично – рідна мова, за даними респондентів, зазнала за двадцять років функціональних змін – від переважно російської (близько 100%) в 90-х роках ХХ століття до української у 63% опитаних. Російська мова переважає у 29% інформантів, 8% вважають мовою дошкільного спілкування – суржик. Мова дошкільного спілкування має координуватися з рідною мовою. Але в нашому випадку це співвідношення порушене. Кількість тих, хто говорив до школи українською і російською мовою, виявилось менше, ніж число осіб, що визнали ці мови рідними, а саме 68% інформантів визнали рідною українську мову, а говорили до школи на ній 63%, 31 % інформантів визнали рідною мовою російську, а говорили на ній до школи 29%. У той же час збільшився відсоток осіб, які визнали суржик мовою дошкільного спілкування. Крім того одиничні випадки визнання функціональною мовою до школи української при рідній російській і навпаки, визнання мовою дошкільного спілкування російської при рідній українській.

Мова шкільного навчання стала у 84% опитаних українською у порівнянні з 17% в 90-х роках ХХ ст. Школи з російською мовою навчання в системі освіти респондентів складають 15%, і 1% навчалися російською і українською мовами.

Відзначається зміна мовного коду в процесі життя і навчання. Українська мова визнана рідною 68% респондентів, 63% яких говорили на ній до школи, а в школах з українською мовою навчання вчилися 84% опитаних. Російську мову визначили рідною 31% інформантів, але послуговувалися нею до школи 29%, а навчалися в школах з російською мовою навчання лише 15% респондентів. Порівняння рідної мови інформантів і мови шкільного навчання свідчить про те, що 16% учнів українських шкіл з рідною російською мовою навчалися не рідною мовою. Аналогічні показники 90-х років ХХ ст. – 17% російськомовних респондентів навчалися в українських школах. Чи не є це порушенням мовного коду?

Незалежно від домінуючої мови навчання в школі вивчається як українська, так і російська мова. За даними опитування, українська мова вивчалася з першого класу 97%, з другого, третього і п'ятого класу по 1% респондентів. Більш різноманітну картину являє час початку вивчення

російської мови. Так, з першого класу її вивчали 16% опитаних, з другого класу – 4%, з третього класу – 1%, з п'ятого класу – 44% інформантів, з шостого класу – 8%, з 7 класу – 10%, з восьмого і дев'ятого класу – 4%, не вивчали – 9%. Отже, за невеликим винятком шкільне навчання наших респондентів 2010 року спрямоване на підготовку білінгвів.

Реалізація білінгвальних умінь відбувається в процесі спілкування в різних його ситуаціях. Спілкування відбувається, за даними опитування, як українською, так і російською мовою. Респонденти вільно переходять у процесі спілкування з однієї мови на іншу в залежності від мови співбесідника. Це свідчення не тільки мовної компетенції, а й культури спілкування. Перехід на мову співбесідника – українську чи російську – відзначають рівною мірою всі інформанти, зокрема, з російськомовними 78% опитаних переходять на російську мову спілкування і 80% переходять на українську мову з україномовними співбесідниками. Це свідчить про вільне володіння респондентами 2010 року двома мовами. Лише 18% україномовних і 13% російськомовних інформантів надають перевагу рідній мові в спілкуванні з тими, хто говорить на іншій мові. І порівняно невелика кількість осіб припускають можливість спілкування українською і російською мовою з російськомовними – 4%, з україномовними – 7%. Можливість переходу на українську мову співбесідника відзначають 12% респондентів, для яких вона не рідна, а можливість переходу на російську мову співбесідника припускають 47% осіб, для яких вона не рідна. Так, російська мова зберігає статус засобу міжмовної комунікації.

Перехід на мову співбесідника – українську або російську – суттєво різниться в залежності від сфери спілкування: в офіційному спілкуванні такий перехід припускають 95% респондентів, у неофіційній сфері – 60%. Не переходять на мову співбесідника в офіційній сфері – 4%, в неофіційній – 3%. Перехід на мову співбесідника у залежності від ситуації відзначений незначною кількістю інформантів – 1% в офіційному спілкуванні і 5% – у неофіційному. Для порівняння: у 90-х роках ХХ ст. перехід на мову співбесідника в офіційному і неофіційному спілкуванні не розрізнявся і відзначався 62% інформантів. Можливо, нині виявляється вплив офіційного спілкування українською мовою в разі переходу на неї в офіційній сфері спілкування переважної більшості опитаних.

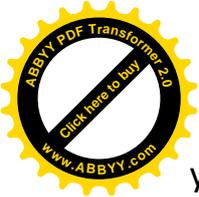

Функціонування української і російської мови в офіційній і неофіційній сфері спілкування дещо розрізняється. Якщо в офіційній сфері, офіційній установі українською мовою послуговуються в мовленні 55% опитаних, то в неофіційній (на прийомі у лікаря, в транспорті, в магазині) відповідно 44%, 31%, 32%. Російська мова в офіційній сфері використовується 43 % респондентів, в неофіційній (на прийомі у лікаря – 54%, в транспорті – 62%, в магазині – 57%). Наявне збільшення ролі російської мови при неофіційному спілкуванні інформантів і зменшення ролі української мови. Очевидно, офіційне спілкування потребує використання державної мови, а неофіційне надає право вибору зручної для респондента мовної форми спілкування. Одиничні випадки використання як в офіційній, так і в неофіційній сфері спілкування як української так і російської мови, а також суржику. За минуле двадцятиліття, по даних опитування, відзначається ріст функціонування української мови до 31% в неофіційному спілкуванні та до 55% в офіційному у порівнянні зі стовідсотковим функціонуванням російської мови у всіх сферах спілкування в 90-х роках ХХ ст.

Порівняння рідної мови інформантів і мови спілкування свідчить про те, що особи з рідною українською мовою послуговуються нею в офіційній сфері спілкування на 13% менше, а в неофіційній на 24% – 37% менше від кількості її носіїв. В той же час російською мовою користуються в офіційному спілкуванні на 12% більше, а в неофіційній сфері на 23% – 31% більше порівняно з кількістю респондентів з рідною російською. Це свідчення активного функціонування російської мови в мовленні осіб з рідними російською і українською мовами.

Самооцінка респондентами рівня активного володіння українською та російською мовою (сфера говоріння) і пасивного володіння (сфера читання і розуміння) свідчить про значне збільшення за минулі двадцять років рівня активного і пасивного володіння українською мовою і зменшення активного і пасивного володіння російською мовою.

Пасивне володіння визначається вмінням особи розуміти мову. Рівень розуміння українського мовлення з оцінкою «добре» відзначають 98%, а російського – 99% інформантів 2010 року. Отже, пасивне володіння

українською мовою на 30%, а російською на 68% перевищує процент респондентів, які назвали ці мови рідними. За досліджуваний період оцінка розуміння російського мовлення суттєво не змінилася, а добре розуміння українського мовлення значно зросло з 47% у 90-х роках ХХ ст. до 98% у 2010 році. Так, рівень пасивного володіння українською і російською мовою майже зрівнявся, не дивлячись на диспропорції кількості осіб з рідною українською і російською мовою.

Активне володіння мовою виявляється в процесі читання і говоріння. Уміння добре читати російською мовою відзначили 97% респондентів, а українською – 99%. Відповідно, 3% опитаних відчуває труднощі при читанні російських текстів і 1 % – українських. Двадцять років тому добре вміння читати російською мовою відзначили 100 % інформантів, а українською – 68%. За двадцять років дисбаланс при читанні на двох близькоспоріднених мовах ліквідований. Інша картина спостерігається в царині говоріння, де є певний відсоток респондентів, які відчувають труднощі в розмові як російською, так і українською мовою. Добре володіння російською розмовною мовою визначили 73% інформантів, а українською – 87%. Поряд з цим 27 % опитаних відчувають труднощі в розмові російською мовою і 13% – в розмові українською мовою. За двадцять років добре вміння говорити українською мовою збільшилося з 49% до 87%, а російською знизилося з 100% до 73%. В той же час рівень активного володіння двома спорідненими мовами значно перевищує кількість осіб, які назвали ці мови рідними. Так, українською мовою активно володіють на 19% більше, а російською – на 42% більше, ніж кількість осіб з рідною українською та російською мовою.

Висновки. Підсумовуючи все сказане, зазначимо:

1. Функціональна сфера поки що не стала україномовною не лише для інформантів з рідною російською мовою, але й з рідною українською. Пасивне володіння мовою дає можливість переходу на мову співбесідника в певній сфері і ситуації спілкування для переважного числа опитаних. Таким чином, сфера володіння мовою свідчить про перехід переважної кількості мовців від субординативної до координативної двомовності.

2. Мовленнєва поведінка індивіда формується на базі рідної мови, яка є мовою сімейного спілкування. Рідна мова стає функціонально першою в мовленнєвій поведінці в першу чергу в неофіційній сфері спілкування, при сприйнятті інформації, хоча і тут виявляється перевага соціально зумовленої російської. Отже, мова навчання, що не збігається з рідною, дає знання мови, не змінюючи її комунікативного статусу в мовленнєвій поведінці респондентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (К вопросу о предмете социолингвистики) [Текст] / В. А. Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 276 с.
2. Белоусов В. Н. Родной язык и национально-русское двуязычие [Текст] / В. Н. Белоусов // Русский язык в национальной школе. – 1990. – № 5. – С. 3-7.
3. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика: учеб. пособие для студ. пед. ин-тов [Текст] / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность [Текст] / Ю. Н. Караулов; под ред. Д. Н. Шмелева. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
5. Костомаров В. Г. Родной язык и другие языки [Текст] В. Г. Костомаров, О. Д. Митрофанова // Русский язык в национальной школе. – 1990. – № 10. – С. 3-8.
6. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика: пособ. для студ. гуманит. вузов и учащихся лицеев [Текст] / Н. Б. Мечковская ; 2-е изд., испр. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
7. Украинско-русское двуязычие : Социолингвистический аспект; под ред. Т. К. Черторижской. – К. : Наукова думка, 1988. – 178 с.
8. Школьник П. С. Язык улицы [Текст] / П. С. Школьник, Е. Ф. Тарасов. – М. : Наука, 1977. – 62 с.
9. Язык и личность [Текст] ; под ред. Д. Н. Шмелева. – М. : Наука, 1989. – 216 с.

Т. К. Монжалей. Язык общения и родной язык в функциональном аспекте.

Социолингвистическое исследование свидетельствует, что за 20 лет у студенческой молодежи изменился характер родного языка в пользу украинского, который функционирует в первую очередь как язык официального общения, в неофициальной сфере приоритет принадлежит функционально первому русскому языку, как родному, так и неродному для информантов.

Ключевые слова: родной язык, речевое поведение, функционально первый язык, двуязычие, языковая личность.

T. Monzaley. Language of education and native language in the functional aspect.

The article gives the reader some information about the problem of the use the Russian and the Ukrainian languages in student's speeches in different sphere of dealing with other people. It is quantitative comparative research of

the use of the Ukrainian and Russian languages in nineties years of the XX century and in the beginning of the XXI century.

Key words: native language, speech behavior, the functional first language, bilingual, language personality.

УДК.811.161.2'373

О. Ф. Немировська

Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського

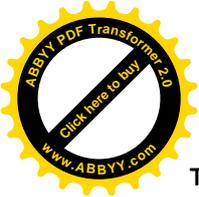
ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНОМІНАЦІЙ У ПРОЗІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті, на матеріалі прози Ольги Кобилянської, розглядаються специфічні особливості функціональне та стилістична роль антропонімії, їхній зв'язок з контекстом, ситуацією мовлення, авторською концепцією персонажа та ідейно-тематичною настановою творів. Розмаїтість і чітка відповідність антропонімії творчому задуму автора сприяє розкриттю основної суті персонажів. Дослідження принципів номінації персонажів уможливує глибше осягнення ролі і значення антропонімів як виразних стилістем, як дійового засобу художності, дослідження їх як невеликої системи, що ефективно сприяє втіленню авторської концепції персонажа.

***Ключові слова:** антропонімія, власна назва, літературно-художня ономастика, художній текст.*

Постановка проблеми. Власні назви (ВН) виступають невід'ємною частиною переважної більшості художніх творів. Саме в художньому тексті (ХТ) найбільш ефективно виявляються стилістичні, конотативні можливості ВН, їхня здатність до численних комбінацій і модифікацій. В ХТ, у процесі розгортання оповіді, ВН зазнають певних змін і варіацій, уживаються з супроводжуваними лексемами, у складі різноманітних описових конструкцій. Контекст дозволяє оцінити доречність уживання, значущість і своєрідність онімів, їхніх синонімів-апелативів (СА) у конкретній ситуації мовлення, у контекстному та дистантному співвідношенні.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження в галузі літературно-художньої ономастики сьогодні все більше активізуються; вченими зроблено значний внесок у розробку питань функціонування і ролі онімної лексики у ХТ (Л. О. Белей, С. І. Зінін, Е. Б. Магазанник, Л. Т. Масенко, Ю. О. Карпенко, В. О. Ніконов, С. М. Пахомова, Г. О. Сілаєва, Р. У. Таїч, О. І. Фонякова та ін.); об'єктом їхньої уваги стали твори видатних вітчизняних та зарубіжних майстрів художнього слова. Проте онімна

творчість Ольги Юліанівни Кобилянської, видатної західноукраїнської письменниці кінця XIX – початку XX століття, ще й досі майже не привертає інтерес учених (існують лише поодинокі розвідки з питань функціонування топонімів та фонових онімів (Д. І. Бучко, Ю. О. Карпенко). Саме це зумовлює **актуальність** представленої розвідки.

Об'єктом дослідження послужили твори письменниці, **предметом** – система номінацій персонажів у контексті творчості О. Кобилянської. Ми поставили **мету** – дослідити принципи номінації персонажів у їх взаємозв'язку із контекстом, ситуацією мовлення, авторською концепцією персонажа, ідейно-тематичною настановою творів. Поставлена мета зумовила низку **завдань** - групування номінацій відповідно до контекстної ситуації, визначення специфічних принципів і різновидів іменувань персонажів у загальному контексті творчості письменниці, мотивів їхнього добору, виявлення їх емоційно-експресивного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Актуалізація конотативних властивостей ВН підпорядковується певним закономірностям, що залежать від причин вибору або створення даного власного імені (ВІ) для даного персонажа, тобто, від мотиву номінації [7, 84–85]. На з'ясуванні таких причин полягає визначеннями нами принципів номінації.. Поняття принципу номінації є близьким до понять «мотив номінації», «спосіб номінації», але він є ширшим: «мотив номінації виявляє причину появи імені, спосіб номінації показує, за допомогою яких мовних засобів здійснюється певний принцип, в той час як сам принцип встановлює підставу для зв'язку імені з об'єктом, що називається» [4, 43].

Основна мета процесу творення номінацій полягає в актуалізації стилістичного потенціалу ВІ. При називанні персонажів автор добирає структуру, кількісний склад, фонетико-граматичне оформлення антропонімів, накреслює їх потенційні зв'язки з усіма рівнями художнього контексту. Отже, система номінацій персонажів складається з особових імен різної структури, їх варіантів, прізвищ, прізвиськ, СА. На думку Р.У.Таїч, сукупність модифікацій ВІ є своєрідною маленькою системою, що утворюється внаслідок мобілізації як внутрішніх, так і зовнішніх можливостей певного ВІ, що його автор використовує у певному випадку [9, 13]. Таким

чином, дослідження принципів номінацій персонажів дає можливість глибше осягнути роль і значення Ві як дійового засобу художності, дослідити їх як невелику систему, що ефективно сприяє втіленню авторської концепції персонажа.

У контексті творів О. Кобилянської антропономінації є досить рухливими, вони постійно змінюються залежно від ситуації мовлення, контекстних зв'язків, сюжетного розгортання. Серед особливостей антропономінацій домінують номінації за віком, соціальним станом, національною ознакою, професією.

Номінація осіб за віком: діти - *наймолодша Геня («Людина»); Катя, маленька Катя («Царівна»); Николка («Земля»); мала Тетянка («В неділю рано...»); Настунька («За готар»); мала (дев'ятилітня) Цецилія («Віщуні»); мала Славка («За ситуаціями»); дівчина Санда («Вовчиха»); мала Зоня, Павлик («Огривай, сонце...»); мала Настка («Назустріч долі»); Захарійчик («Але господь мовчить...»); молодь – *Ірина, Олена, Геня, молодий Фельс, молодий К. («Людина»); Наталка, Лена, Муньо (молодий Муньо) («Царівна»); Іллінка («Час»); Михайло, Сава, Анна, Ілія, Домніка, Николайка, Дмитро, Іфтімка, Тодор, Парасинка («Земля»); Андрій, Маланка («Земля», ч.2); Осип, Іван, Андруша, Зоня, Лідія, Марія, Олена, Василь, Олекса («Ніоба»); молода Тетяна, молодий Гриць, молода Мавра, Настка («В неділю рано...»); Николай, молоденька Аглая («Місяць»); молода Маня, молода Ірина, молодий Нестор («Через кладку»); люди старшого і похилого віку - *стара Катря, стара Маргарета («Людина»); старий Маєвський, стара Домка («Царівна»); стара Малина («Некультурна»); Катерина («Valse melancolique»); старий Івоніка (вуйко Івон, бадьо Івон), стара Марія, старий Василь, старий Петро, стара Парасинка, старий Григорій, старий Онуфрій (бадіко Онуфрій) («Земля»); старий дід Василь («Земля», ч.2); стара Мавра, старий Андронаті (дід Андронаті), старий Кривинюк («В неділю рано...»); старий Костин («Старі батьки»); бадьо Георгі («Місяць»); старий Войцех («Віщуні»); старенька мати Обринська, стара Христина («Через кладку»); старі Жмути, старі Марчуки, старі Вергери, стара Журавлиха, старий Павло («Вовчиха»). Вік персонажа підказує форма Ві та його лексичне оточення,***

супроводжуючі лексеми, суфікси (-к-, -чик, -уш-). Розрізнення віку персонажів зумовлене темою, ідеєю, сюжетом конкретного твору, місцем і роллю персонажа у системі образів.

Показник віку персонажів є, крім того, дійовим засобом створення художнього часу. Так, у повісті «В неділю рано зілля копала...» ВІ головної героїні на початку оповіді вживається у демінутивному варіанті з суфіксом -к-, у супроводі лексем на позначення віку дитини: *мала Тетянка* [3, 2, 395]; *мала дванадцятилітня Тетянка*, *маленька Тетянка* [3, 2, 394]; *Тетянка* [3, 2, 403]; з присвійним займенником *ваша Тетянка* у мові Маври [3, 2, 397]. З розвитком сюжету з'являються нові супровідні лексеми на позначення юності, молодості краси; ВІ вживається у повній формі: *молода Тетяна* [3, 2, 398]; *красна Тетяна* [3, 2, 443]; *її дорога дівчина*, *її Тетяна* [3, 2, 414]; *прекрасна Дубівна* [3, 2, 485]; *красна Туркиня* [3, 2, 422]. Номінації інших персонажів – циганки *Маври* та її батька *Андронаті* теж зазнають відповідних змін. На початку оповіді – *молода Мавра* [3, 2, 377]; *молода і гарна Мавра* [3, 2, 378]; далі – *стара Мавра* [3, 2, 406]; *стара няня Мавра* [3, 2, 405]; *стара приятелька Мавра* [3, 2, 420]; *батько Андронаті* [3, 2, 380]; *старий батько Андронаті* [3, 2, 379]; *дід Андронаті* [3, 2, 422]; *старий дід Андронаті* [3, 2, 452], причому прикметник *старий*, сполучаючись з іменниками *батько*, *дід*, підсилює віковий показник.

Номінація за соціальним станом. Соціальна маркованість антропономінацій посідає вагоме місце в антропосистемі О.Кобилянської. Представники народу іменуються: *Катря*, *Іван* («Людина»); *Домка* («Царівна»); *Іллінка* («Час»); *Петро*, *Докійка* («Банк рустикальний»); *Параска*, *Текля*, *Юрій*, *Ілія*, *Андрій* («Некультурна»); *Катерина* («Valse melancolique»); *Марія*, *Василь* («На полях»); *Михайло*, *Івоніка*, *Марія*, *Сава*, *Анна*, *Петро*, *Докія*, *Василь*, *Григорій*, *Тетяна*, *Рахіра*, *Параска*, *Ілія*, *Домніка*, *Дмитро*, *Николайка*, *Іфтімка*, *Онуфрій*, *Тодорика*, *Івона*, *Маріценна*, *Єлисавета* («Земля»); *Андрій*, *Маланка*, *Василь* («Земля, ч.2»), *Катерина*, *Дмитро* («Ніоба»); *Тетяна*, *Гриць*, *Михайло*, *Настка* («В неділю рано зілля копала...»); *Магдалена*, *Настунька* («За готар»); *Христина*, *Федорко*, *Василько* («Через кладку»); *Марія*, *Василь* («Лист засудженого

вояка...»); *Настка, Марфа, Калина, Марія* («Назустріч долі»); *Андрій* («Юда»); *Гафійка, Єленка, Варвара, Савка, Ганна, Санда* (Олександра), *Павло, Аничка* («Вовчиха»); *Марта, Павло, Зоня* («Огривай, сонце...»); *Калина, Михайло, Мафтей, Докія, Захарій* («Але господь мовчить...»). Цій групі протистоїть інша – представників інтелігенції, панства; причому соціальну тональність часто підсилюють відповідні лексеми: *пан Епамінондас Ляуфлер, пан Герман-Євген-Сидор Ляуфлер, пані Ірина, панна Омелія, панна Олена, Маргарета, Стефан Лієвич* («Людина»); *Наталія Верковичівна* (панна *Наталія / Наталка*), *пан Орядин, пані Марко, Іван Марко, Лена, Муньо, Оксана, Софія, Павлина, Зоня, панна Марія, адвокат Міллер* («Царівна»); *Софія Добрянкович* («Він і вона»); *панна Ванда, пані Ядвіга* («Мужик»); *пан Куба* («Некультурна»); *Софія Дорошенко, Марта, Ганна* («Valse melancholique»); *пані Анна Яхнович, панна Зоня, панна Лідія, Марія, Олена, Осип, Василь* («Ніуба»); *Богдан Олесь* (пан *Олесь, пан Богдан*), *панна Маня* (панна *Обринська*), *Нестор пані Дора, панна Наталія Ливенко* (панна *Наталка*), *панна Ірина Маріян* (панна *Маріян*), *пані Маріян, пані Міллер, пан Янко, пані Олесь* (пані *Олесева*), *пані Обринська* («Через кладку»); *панна Аглая Феліцітас* (панна *Федоренко*), *Ольга Федоренко, пані Іванна, пані Федоренко* («За ситуаціями»).

Окрему групу складають іменування панів «меншого рангу» – сільських багатіїв, служителів культу: *пан Гаврісан* («Некультурна»); *багач Іфтелій* («Земля»); *молоденький богослов Николай У.* («Місяць»); *Зоя Жмут* (пані *Жмут*), *Касандра Вергер, Савка, Микола, Янко, Юзько, Франц, Катерина Каспер, органістиха Антоньова* («Вовчиха»).

Соціальна маркованими є також прізвища з суфіксами –*ськ-*, –*евич*, –*ович* (*Обринський, Маєвський, Лієвич, Іванович, Добрянкович*), –*ук*, –*чук*, –*енк-* (*Федорчук, Дончук, Кривинюк, Федоренко, Дорошенко*), що також показують приналежність відповідно до панівного класу або народного середовища. Цікавим є те, що авторка уживає прізвища з суфіксом –*енк-* для номінації улюблених персонажів, талановитих піаністок – *Софії Дорошенко* та *Аглаї Феліцітас Федоренко*, показуючи невичерпну талановитість народу, багатство його духовного світу, при цьому навмисне створюючи контраст між інтелігентністю персонажів та етимологією

прізвищ [5, 22]. Саме з народу виходять такі талановиті особистості, а за своїм матеріальним станом вони наближаються до простих людей.

Номінація за національною ознакою. Національно марковані ВІ у творчості О.Кобилянської є одним із прийомів утворення етнічного й місцевого колориту [6, 234], а в окремих випадках вони підкреслюють незвичність персонажа, створюють додаткові нюанси: «...достатньо використати слово-символ, що відповідає певному національному зразку, яке емоційно працює на образ (...) і потрібного ефекту цілком досягнуто [1, 42]. Це імена: 1) німецькі - *Фельс, Маргарета* («Людина»); *Лорден, Міллер, Павлина, Муньо* («Царівна»); *Ернест Ріттер* («Він і вона»); *Роттер, Анна Міллер* («Через кладку»); *Франц* («Вовчиха»); *Йоганес Шварц, Бергер* («За ситуаціями»); 2) польські – *Стефан Лієвич, Геня* («Людина»); *Зоня* («Царівна», «Ніоба»); *Ванда, Kazimierz* («Царівна»); *Войцех, Цецилія* («Віщуні»); *Ванда, Ядвіга* («Мужик»); *Янко, Влодек* («Через кладку»); *Янко, Юзько* («Вовчиха»); 3) циганські – *Мавра, Андронаті, Лукач Раду* («В неділю рано зілля копала...»); *Рахіра, Маріценна* («Земля»); 4) єврейські – *Беньямін* («На полях»); *Буня Черновецький, Мендель* («Земля»); *Рут* («Ніоба»); *Янкель, Менця* («Вовчиха»); 5) румунські - *Васілі* («Царівна»); *Георгі* («Місяць»); 6) грецькі – *Епамінондас* («Людина»); *Аглая* («Місяць», «За ситуаціями»); 7) латинське – *Феліцітас* («За ситуаціями»). Однак ім'я персонажа лише у найпростіших випадках вказує на його національну приналежність; часто такі ВІ створюють різноманітні соціальні, ідеологічні та ін. характеристики.

Так, яскраве стилістичне забарвлення утворює ВІ **Павлина** («Царівна»), що походить від *Paulinus* – малий [8, 77], проте етимологія в даному випадку поступається місцем емотивності. Контекстне оточення накреслює своєрідні асоціації з птахом павлином, що є гарним лише зовні. Автора поступово вимальовує образ обмеженої, примітивної жінки, що немовби піклується про своїх дітей, їхнє майбутнє, але все зводиться до матеріального добробуту.

Цікавий стилістичний прийом онімної антитези – перестановки ВІ – чоловічого й жіночого – уживається письменницею в повісті «В неділю рано зілля копала...». Ім'я циганського отамана **Раду** – слов'янського

походження, і у процесі розгортання сюжету це ВІ протиставляється характеру персонажа, який замість радості приносить оточуючим лише горе. ВІ **Мавра** у контексті має прямий, безпосередній зв'язок зі своєю семантикою (*Маврикій, Мавр* – «затемнюю, позбавляю блиску» - чоловіче ім'я грецького походження [8, 65]). Авторка обіграє семантику ВІ, показуючи темряву, трагедію життя героїні; експресію підсилюють СА – *чорна няня* [3, 2, 399], *чорна приятелька* [3, 2, 400], *чорна пані* [3, 2, 414], *чорна зізда* [3, 2, 430].

Номінація за професією. У контексті творів О. Кобилянської спостерігається значна кількість номінацій за професією, родом занять, званням: *медик Стефан Лієвич, вчителька Маргарета* («Людина»); *лікар Марко, професор Лорден, професор Іванович, адвокат Міллер* («Царівна»); *старшина Раду, музика Андронаті, ворожка Мавра, млинарка Іваниха Дубиха* («В неділю рано зілля копала»); *др. Остап Підойма* («Ідеї»); *майстер Савка* («Вовчиха»); *доктор Нестор* (доктор Обринський, д-р Н.Обринський), *доктор Роттер, майор Штейн* («Через кладку»); *професор Чорнай* («За ситуаціями»); *годинникар Максим Цезаревич, офіцер Юліан Цезаревич, директор Альфонс Альбінський, лікар Егон Вальде, нотар Гаджі, купець Вартан, купець Вальде, доктор Емі, вчитель Могиленко, годинникар Мирослав, німець-годинникар Етман, огородник Зарко, Миколай-музика, скрипак Григорій, фірман Олекса* («Апостол черні»).

Вказівка на рід занять може поширюватись, уточнюватись: *її стара вчителька Маргарета* («Людина»); *лікар, хорват, що звався Марко; один товариш вуйків, професор з Р. на ім'я Лорден; стара гувернатка Зонина* («Царівна»); *теперішній провідник циганів на ім'я Раду; стара няня Мавра* («В неділю рано зілля копала»); *старий слуга Олекса Дурило; моя професорка, пані др. Емі* (колишня виховниця др. Емі, вчителька Еви); *пан надпоручик Цезаревич; молодий учитель Рибка; молодий веселий годинникар Мирослав; військовий лікар Егон Вальде; його перший управитель і муж довір'я Альфонс Альбінський* («Апостол черні»). Поява сполучень ВІ з лексемами на позначення додаткових ознак, у складі описових конструкцій і відокремлених зворотів пов'язана з необхідністю

додаткової інформації про персонаж. Часто такі конструкції набувають конотативних нашарувань (*отаман циганів і розбійників Лукач Раду; пан надпоручик Цезаревич; його перший управитель і муж довір'я Альфонс Альбінський*). Остання описова конструкція, зокрема словосполучення муж довір'я створюють яскравий контраст з нечесністю, непорядністю «героя». А словосполучення *пан надпоручик Цезаревич* уживається в шанобливому ключі в мові сільської дівчини, родину якої *Юліян* врятував від загибелі під час пожежі [2, 120–121].

Своєрідно обігрується у цьому ж творі назва професії *Максима Цезаревича*. Контекст і, зокрема, словосполучення офіцерський син – офіцерський годинникар утворюють контрастну опозицію, натякаючи, що за інших обставин життя *Максима*, можливо, склалося б інакше: «*Чи на добре воно вийшло, що з офіцерського сина вийшов лише офіцерський годинникар (...) хто його знає*» [2, 114]. Далі *Максим* протиставляє себе іншим годинникарям, і дане протиставлення утворює відповідні штрихи до характеру героя, його суворої, незвичної вдачі: «*Є й інші майстри, а «полковий» (як він сам себе називав, бо до нього багато військових заходило) – лише один*» [2, 5]. Отже, номінації персонажів у всій їх сукупності й варіативності є містким показником багатьох ознак, яскравими стилістичними деталями, що їх авторка використовує з метою створення яскравих характерів, побудови сюжету і різних конотацій.

Висновки. Отже, особливості іменувань персонажів у прозі О. Кобилянської передбачають різні способи номінації, добір яких зумовлений необхідністю вказівки на вік особи, її соціальне становище, національність, професію, рід занять. У контексті твору зазначені антропономінації допомагають повніше виокремити суть персонажа, сприяють розкриттю авторської концепції, вони є ефективним засобом онімного письма, одним із показників ідіостилю Ольги Кобилянської.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова Н.И. Смысловая перспектива поэтонима как проявление его символичности / Н.И. Иванова // Записки з ономастики : Зб. наук. праць. – Вип.2. – Одеса : Астропринт, 1999. – С.14-147.
2. Кобилянська О. Апостол черні / О.Ю. Кобилянська. – Львів : Каменяр, 1994. – 243 с.

3. Кобилянська О. Твори : У 3-х т. – Т.1-3 / О.Ю. Кобилянська. – К. : Держлітвидав України, 1956.
4. Лукаш Г.П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка : Дис. ... канд. філол. наук / Г.П. Лукаш. – Донецьк, 1997. – 178 с.
5. Масенко Л.Т. Власні імена і прізвища / Л.Т. Масенко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
6. Никонов В.А. Имя и общество / В.А. Никонов. – М. : Наука, 1974. – 280 с.
7. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В.Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
8. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1986. – 310 с.
9. Таич Р.У. Имена собственные в произведениях М.Е.Салтыкова-Щедрина (на материале «Господ Головлевых», «Истории одного города» и «Сказок») : Автореф. дис ... канд. філол. наук / Р.У. Таич. – Самарканд : СГУ, 1973. – 29 с.

А. Ф. Немировская. Особенности антропономинаций в прозе Ольги Кобылянкой.

В статье, на материале прозы О. Ю. Кобылянкой, анализируются особенности функционирования и стилистическая роль антропономинаций, их связь с контекстом, речевой ситуацией, авторской концепцией персонажа, идейно-тематической направленностью произведения. Разнообразие и строгое соответствие номинаций творческому замыслу автора способствует раскрытию основной сути персонажей. Исследование принципов номинации персонажей способствует глубинному осмыслению роли и значения антропонимов как ярких стилистем, изучению их как своеобразной небольшой системы – одного из средств воплощения авторской концепции персонажа.

Ключевые слова: антропономинация, имя собственное, литературно-художественная ономастика, художественный текст.

A. Niemirowskaja. The specific of the antroponominations in the prose of O. Kobyljanskaja.

The specific of function, the stylistically role and the using of the antroponominations in the prose of Olga Kobyljanskaja are considered in this article. The diverse and the relevant using of the antroponominations, which are important functional part in the belles-letters, greatly contribute to convey writer's creative activity. The analyze of the princeps of the personage's nominations promotes of the deep comprehension of the role and the importance of the antroponominations as the vivid and the expressive stylistems, furthers their scientific research as the not great and the original system, which is one of the means of the realization of the author's conception of the personages and all belles-letters.

Key words: the anthroponym, the proper names, the literary onomastika, the bell-letter.

НАУКОВИЙ ТЕКСТ: ВЛАСТИВОСТІ І МОВНІ ЗАСОБИ ТЕКСТОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті розглянуто ознаки, властивості, різновиди, функції, принципи укладання наукових текстів різних жанрів. Приділено увагу основним рисам, деяким мовним засобам текстової організації наукових статей і лекцій. Доведено необхідність вивчення мовленнєвої індивідуальності наукового тексту, що залежить від досвіду текстотворення і редагування.

Ключові слова: науковий текст, власне науковий (академічний) підстиль, науково-навчальний підстиль, науковий мовленнєвий жанр, наукова стаття, лекція.

Постановка проблеми. Науково-комунікаційні процеси в сучасній лінгвістиці і динамічний розвиток наукових знань, поглиблення вимог до кваліфікаційних наукових робіт і наукових публікацій загострюють увагу до культури наукового тексту. Учені справедливо наголошують: кожний науковий текст має призводити до якісної зміни (розширення, поглиблення) загальної картини світу як автора продукту, так і споживача. Однак, як показує аналіз мовної практики учасників дослідницьких проектів (дипломних, магістерських, дисертаційних робіт), цілеспрямована й системна робота з усвідомленого засвоєння культурних норм наукового дослідження у вищих навчальних закладах майже не проводиться. Наслідком такого стану вважають низький рівень бібліографічної культури здобувача, підготовка наукових статей чи монографій без урахування індивідуального почерку.

Аналіз актуальних досліджень. Культуру наукового тексту на початку ХХІ ст. досліджують функціональна стилістика, лінгвістична прагматика, лінгвістика тексту, психолінгвістика. Учені розглядають проблеми адресованості, діалогічності, експресивності, образності наукового мовлення (Г. Дядюра, Н. Милованова, М. Кожина, Т. Михайлюк, Л. Славгородська), композиції та зв'язності, інтертекстуальності наукового тексту (Н. Зелінська, М. Котюрова, Н. Данилевська, І. Синиця). Важливим аспектом культури наукового тексту дослідники (Н. Бабич, Ф. Бацевич, Р. Зорівчак, Л. Мацько, В. Морозов, Г. Онуфрієнко, О. Пономарів, А. Сербенська, Є. Чак) називають прикладний аспект. Започаткований

навіть окремий напрям досліджень – «девіатологія». На перетині функціональної стилістики наукового мовлення, жанрознавства, ідіостилістики, культури наукового мовлення розгортається дослідження проблеми авторської індивідуальності наукових текстів (О. Баженова, М. Котюрова, Н. Непийвода, К. Суязова).

Мета. З урахуванням публікацій вище наведених авторів окреслимо ознаки, властивості, різновиди, принципи укладання наукових текстів різних жанрів, схарактеризуємо основні риси і деякі мовні засоби текстової організації текстів наукових статей і лекцій. Джерельною базою для аналізу виступають тексти авторефератів дисертацій, наукових статей і виступів на спеціалізованих вчених радах.

Виклад основного матеріалу. Змістом наукового тексту є наукове знання. Науковому знанню притаманні онтологічність, методологічність, аксіологічність, комунікативність, а, отже, і науковому тексту характерні ті ж риси. Метою цілісного комунікативного блоку є повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання, пояснення причини явищ, опис істотних ознак предмета наукового пізнання.

За сферами наукового знання тексти наукового стилю поділяють на науково-технічні (містять описи технічних об'єктів, аналіз технологій і т ін.), науково-природничі (тексти з біології, хімії, фізики, географії, що подають опис наук про живу і неживу природу), науково-гуманітарні (тексти з філології, культурології, філософії, історії, що осмислюють феномен культури, людської особистості).

Функціональна класифікація дає змогу виділити і такі підстилі наукового стилю: власне науковий, науково-навчальний (дидактичний), науково-технічний (виробничо-технічний); науково-популярний; науково-інформативний (науково-реферативний), науково-довідковий (довідково-енциклопедичний). До власне наукового підстилю дослідники відносять науково-інформаційний та науково-довідковий різновиди. У межах наукового стилю виокремлюють також науково-публіцистичний та науково-фантастичний підстилі. Кожний підстиль охоплює різні жанри і види текстів (див. табл. 1) з відповідними загальномовними і стильовими нормами.

Підстилі наукового стилю та їх жанрові різновиди

Різновид наукового стилю	Жанрові різновиди
Власне науковий (академічний)	Статті, дисертації, монографії, наукові доповіді
Науково-популярний	Нариси, книги, лекції, статті
Науково-навчальний	підручники, навчальні посібники, програми, збірники вправ, лекції, конспекти
Науково-інформативний (науково-реферативний)	Реферати, анотації, рецензії, відгуки, огляди, резюме
Науково-довідковий	Словники, енциклопедії, довідники, каталоги
Науково-технічний	Інструкції, патенти, авторські свідоцтва, доповідні записки, службові листи, промислова реклама
Науково-діловий	наукові звіти, довідки про впровадження результатів досліджень, угоди про наукову співпрацю
Науково-публіцистичний	Науково-публіцистична стаття, хроніка, науковий огляд, наукове інтерв'ю, репортаж
Науково-фантастичний	Фантастичні оповідання, повісті, романи

Зупинимось на основних рисах і деяких мовних засобах текстової організації власне наукового (академічного) підстилю. Цей різновид призначений для написання первинних і вторинних наукових текстів, що повідомляють наукову інформацію, доводять її новизну (монографій, дисертацій, наукових статей, конспектів, рефератів, анотації, рецензій, наукових доповідей).

Зміни у структурно-функціональному наповненні наукових мовленнєвих жанрів призводять до розширення, поглиблення і взаємозв'язку ознак (цілісності, членованості, зв'язності, інформаційної, логічної, емоційно-оцінної, спонукальної насиченості, завершеності, послідовності, комунікативності, проблемності, гіпотетичності, цілеспрямованості) і відповідних принципів укладання наукових текстів (професійної значущості, доступності, змістової насиченості і завершеності, наукової інформативності, новизни, проблемності, інтертекстуальності). Загострюється увага до принципів **професійної значущості**, що виявляється у повідомленні необхідних відомостей з галузі професійної

сфери діяльності; **науковості**, що полягає (за Ю.Сорокіним) у дослідженні об'єктивного (істинного) змісту речей і явищ та їх взаємодії; **новизни** професійно орієнтованої інформації, її пізнавальної цінності, що характеризується наявністю теоретичних положень, нових знань, які обґрунтовані на основі фундаментальних або прикладних наукових досліджень і розкривається в авторській концепції, оцінці певного явища чи факту; **доступності** фахівцям однієї чи кількох галузей, що означає зрозумілість, легкість сприйняття інформації, відповідність повідомлення комунікативній сприйнятливості користувача; **змістової завершеності**, яка реалізується в цілісності розкриття намічених завдань.

Важливими характеристиками наукового тексту є проблемність, гіпотетичність, цілеспрямованість. Текст обов'язково відображає ту чи іншу проблему, висуває гіпотези, орієнтує на нове знання, характеризується доцільністю й раціональністю усіх положень, орієнтований на досягнення дослідницької мети і завдань. Водночас **принцип проблемності** передбачає потребу кодування проблемних запитань у назвах, змісті окремих параграфів і всього наукового тексту.

Зростає вага **принципу інтертекстуальності**, який характеризують як багатовимірний зв'язок наукового тексту з іншими. Н. Колесникова наголошує на так званому діалозі з певною чужою смисловою позицією, на взаємодії «своєї» і чужої мови (залучення читача до авторського міркування) [1, 14]. Цю ознаку наукового тексту визначають як **діалогічність**, виражену у використанні проблемних запитань, цитат, оцінних мовних засобів тощо. Так дослідник повідомляє про мету дослідження (*зупинимось на*), кваліфікує свої дії (*розглянемо, проілюструємо, наведемо приклад*), прагне висловити власне бачення стосовно певної проблеми, подискутувати з фахівцями.

Інформативна, логічна, оцінна насиченість наукового тексту – це ступінь смислової і змістової новизни наукового тексту, що виявляється в авторській концепції, системі авторських оцінок, які допомагають читачеві зрозуміти смисл тексту. Цього досягають шляхом доказовості та об'єктивності викладу, насиченості вузькоспеціалізованими і загальнонауковими термінами. Ступінь інформативності повідомлення

залежить від потенційного читача. Підвищення інформативної насиченості за мінімальної витрати мовних засобів дозволяє говорити про *мовну економію* у структурі висловлювання.

Орієнтація на читача-професіонала актуалізує такі основні функції різножанрових наукових текстів: *інформативну* (функція повідомлення); *епістемічну* (наукове пояснення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань); *комунікативну* (передавання спеціальної інформації); *перформативну* (встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу); *гносеологічну* (пізнавальну, спрямовану на розширення знань адресата); *когнітивну* (отримання нового знання); *функцію впливу* (прагнення автора переконати читачів /слухачів у правильності своєї позиції); *аргументованого доказу* (наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснення і думки); *діалогічну* (звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з підходами, позиціями інших науковців) та ін. Зокрема, наукові статті виконують *дослідницьку* функцію, *презентаційну* (представляють дослідника у науковому товаристві), *оцінну* (містять оцінку стану наукових досліджень з певної проблеми) та *комунікативну* (слугують засобом спілкування).

Ознаками мови наукової статті і кваліфікаційної (дипломної, магістерської, дисертаційної) роботи вважають цілісність, логічну зв'язність, членованість, послідовність, точність наукової термінології, вірогідність вихідної інформації, критичність у відборі фактів, доказовість змісту тексту, наявність міркувань і посилань. Зокрема, *цілісність* наукового тексту передбачає внутрішню організованість, смислову єдність, цілісне оформлення початку і кінця твору, переходи між частинами тексту, що забезпечується визначеними мовними одиницями. Цілісність тексту виявляється також й у визначеній логіко-смисловій структурі, компонентами якої є тематика, проблематика, ідеї тексту.

Логічну зв'язність наукового тексту забезпечують мовними одиницями, які виражають причину і наслідок, умову і наслідок (*тому що, зважаючи (з огляду) на це, через те, що; оскільки, завдяки тому, що; внаслідок (в результаті) цього, у зв'язку з цим, згідно з цим, у цьому (такому) разі (випадку), за цих (таких) умов, на цій підставі*).

Членованість тексту виражає відношення, які існують між абзацами, розділами, підрозділами тексту. Зокрема абзаци окреслюють послідовність думок автора, їх завершений характер. Кожний наступний абзац розвиває думку попереднього, впливає з нього і пов'язаний із наступним. Важливу роль відіграє перше речення. Щоб головна думка, сформульована в ньому, розвивалася й далі, в наступних реченнях варто застосувати повтор одного й того самого слова, словосполучення, відповідних займенників тощо. *Послідовність* – реалізується через спеціальні функціонально-синтаксичні засоби, що вказують на послідовність розвитку думки (*насамперед, потім, тепер*), перехід від однієї думки до іншої (*розглянемо, зупинимось на..., розглянувши..., перейдемо до...*), результат, висновок (*отже, підсумуємо ...*).

Готуючи науковий текст, враховуємо ознаки мовних висловлювань.

В *описах* частіше перераховують у певній послідовності ознаки та властивості того чи того об'єкта. Кожний наступний елемент додає нові відомості до попереднього. Наприклад: *Індивідуальне завдання – це форма організації навчання, що має на меті поглибити, узагальнити та закріпити знання, які студенти отримують у процесі навчання (В. Дороз).*

В описі досліджень, приладів широко використовують неозначено-особові речення, які дозволяють зосередити увагу на дії: Наприклад: *Основоположним принципом будь-якого наукового дослідження вважають методологічний принцип об'єктивності. Він виражається у всебічному врахуванні факторів, які зумовлюють те чи інше явище, умов, в яких ті розвиваються, адекватності дослідницьких підходів і засобів, які дають можливість одержати справжні знання про об'єкт, передбачають виключення суб'єктивізму, однобічності й упередженості в підборі й оцінці фактів (С. Гончаренко).*

Розповідь у науковому тексті застосовують для повідомлення. Вона характеризується, як правило, наявністю різновидових дієслів. Наприклад: *Випрацювання української морфологічної термінології на живомовній національній основі **припадає** на середину – другу половину XIX ст. Національне іноді стихійно, але більшою мірою цілеспрямовано **вироблялося** в західноукраїнських граматах Т. Глинського, І. Могильницького,*

М. Лучкая, М. Осадци... Активно **долучилися** до випрацювання наукової термінології граматисти початку ХХ ст. (І. Ярошевич).

Власне описові та розповідні наукові тексти функціонують рідко. Частіше використовують змішаний тип викладу – розповідно-описовий.

У *текстах-міркуваннях* досліджують явища або предмети, розкривають їх внутрішні ознаки і доводять певні положення. Міркування дає можливість на основі зафіксованих фактів осмислити їх, зіставити, прийти до певного висновку. У таких текстах можливі два способи розташування матеріалу:

1) від загального до часткового, від узагальнень до фактів, спостережень, тобто спочатку подають тезу, а потім аргументи та ілюстрації;

2) від часткового до загального, від спостережень і фактів до узагальнень, висновку. **Наприклад:** У дисертації зосереджено увагу на лінгвістичній об'єктивізації феномену неокласичного тексту, де критерій стилістичної домінанти в аналізі аргументується дослідницькою увагою до екстра- й інтралінгвальних факторів. До екстралінгвальних віднесено позамовну культурну ситуацію, що спричинила текст, зумовила його цілісність і приналежність до «поля культури». Інтралінгвальна сутність зумовлена особливостями мовної свідомості, репрезентованої в тексті та його одиницях, що розгортається у просторі мовної системи, можливості реалізації функцій (А. Калетнік).

Доказ у науковому мовленні є одним із різновидів міркування. Науковий доказ оформлюється як текст із чіткою структурою (теза – аргументи (система умовиводів) – висновок) і системою мовних засобів, що необхідні для досягнення істинності висловленого судження. Тези містять відповідь на запитання «Що доводиться?», аргументи реалізують мету – надати теоретичні або емпіричні узагальнення, які переконують в істинності тези, демонструють закономірний зв'язок явищ [3]. До типових мовних засобів доказу відносять сполучники і прислівники *якщо, так що, звідси, тоді, тому*, дієслова 1-ї особи множини для позначення логічних операцій (*визначимо, отримаємо, знайдемо*) та ін. Висновок доказу будують як своєрідний повтор тези й оформлюють за допомогою слів *висновок, результат, наслідок*, вставних слів (*отже, таким чином*), конструкціями

наслідку (встановлено, що..; можна легко довести....; це підтверджується існуванням...; вважаємо, що, такі умови достатні для..).

Наприклад: *Не будь-який пошук відповіді на запитання можна віднести до проблемних. Якщо в результаті дослідження з'ясується, що аналізоване нами відоме явище підпорядковане вже відомому закону, то поставлене запитання не є проблемним. Отже, до проблемних відносимо монографічні дослідження, які містять поєднання аналізу невідомого, невідомого з припущенням про можливість дії невідомого з припущенням про можливість дії невідомого закону в певному невідомому середовищі (С. Гончаренко).*

Наукові тексти академічного підстилю (статті, дисертації, монографії) знаходять вияв у кількох різновидах.

Призначення *оглядового тексту* – забезпечити наукове обґрунтування предмета дослідження, установити межі цього дослідження, показати ступінь невивченості його окремих складових.

Наприклад: *у дисертаціях проаналізовано концепти краса (О. М. Цапок), добро і зло (О. П. Лисицька), правда й неправда (М. В. Мамич, О. Г. Пироженко), природа (І. М. Дишлюк), степ (О. Є. Єфименко), кохання (Г. А. Огаркова), часові й просторові концепти (Н. О. Бігунова, М. Г. Джиоева, С. М. Лобода) та ін. Флористичні концепти вчені дослідили з позицій ономазіології (В. В. Калько, Р. С. Омельковець), епідигматичних відношень (В. М. Пітель), а з точки зору семасіології на матеріалі фольклорних текстів (В. В. Галайчук), в етнопсихолінгвістичному (І. Е. Подолян) та функціонально-стилістичному (І. І. Коломієць) аспектах. Аналіз флористичних концептів з позицій семасіології на матеріалі поетичного мовлення ХХ ст. в дисертаційних роботах не здійснювався (І. Рогальська).*

Методологічний текст слугує для вмотивування та опису специфіки методології проведеного дослідження. Наприклад: *Методологічні принципи визначення та відбору поняттєво-термінологічного апарату дослідження дозволили класифікувати поняття в 4 групи, як це показано на рис. 1.1. Виділимо поняття, які увійшли до складу кожної групи. ... (І. Соколова).*

Емпірико-фактологічний текст (термін Ю. Сурміна [4, 135]) містить опис фактологічної бази дослідження, класифікації й узагальнення фактів у конкретному дослідницькому контексті. Наприклад: *Як засвідчили результати констатувального зрізу, студентів із високим рівнем сформованості дискурсивної компетенції не було ні в контрольній (далі – КГ), ні в експериментальній (далі – ЕГ) групах. На достатньому рівні перебувало 12% респондентів КГ і 16% ЕГ, що продемонстрували належне володіння термінологічною базою теорії дискурсу й елементами дискурсивного аналізу тексту (О.Кучерява).*

Теоретичний текст подає теоретичні аспекти предмета дослідження.

Наприклад: *Вивчення й аналіз наукової літератури дозволяє говорити про різні думки щодо визначення сутності понять «діалог», «навчальний діалог», «діалогічна взаємодія». Діалог розглядається як спосіб вирішення навчально-виховних проблем і форма спілкування вчителя й учня на гуманістичних принципах (Сократ); спосіб самопізнання й самовдосконалення особистості (Ф. Шлейєрмахер); засіб духовного становлення особистості (М. М. Бахтін) (Г.Салащенко)*

Пояснювальний текст розкриває основні положення, містить різні примітки і пояснення понять, таблиць, формул, рисунків тощо.

Наприклад: *Перевірка достовірності чисел, виражених у відсотках, перевірялася формулою:*

$$t = \frac{|P_1 - P_2|}{\sqrt{\frac{P_1 * q_1}{N_1} + \frac{P_2 * q_2}{N_2}}} \quad (5.1)$$

P_1, P_2 – відсотки; q_1, q_2 – відповідно $100 - P_1, 100 - P_2$.

N_1, N_2 – кількість досліджуваних об'єктів. Якщо $t > 2$, то існує істотна відмінність, якщо $t < 2$, то істотної відмінності немає. Якщо $t > 3$, то відмінність безумовно достовірна.

Додатковий текст подає анкети, тексти завдань, рисунки, графіки, статистичний матеріал як додаткові докази наукових положень. Такий текст розміщується в додатках до наукової роботи.

Науковому тексту мішаного типу властиві ознаки різних видів наукових текстів (теоретичного з елементами оглядового, емпірико-фактологічного або пояснювального текстів).

При своїй типовості кожний науковий текст індивідуальний. Це залежить від автора, його досвіду текстотворення, прагнення до самовираження і знаходить вияв в авторських стилістичних прийомах застосування різних мовних засобів (О. Баженова, М. Котюрова, В. Постовалова, С. Ракитіна та ін.). У цьому контексті є потреба дискусії стосовно проблеми співавторства: врахування тонкощів наукової етики і визначення творчого внеску кожного з учасників у зміст та концептуальну ідею наукової статті (монографії, підручника), збереження чи уніфікація ідіостилю тощо.

Сьогодні актуалізує увагу і до такого жанрового різновиду, як лекція, що знаходиться на перетині науково–навчального і науково-популярного підстилів. Практичний досвід підтверджує: лекція – це «синергія викладача і студентів», спосіб самовираження дослідника, який поважає аудиторію і максимально на неї впливає. Дія лекційного матеріалу повинна стимулювати і розвивати, власне, не систему знань, а мислення і навички самостійної дослідницької роботи. Отже, відбувається зміщення пріоритетів функцій лекційних занять. Втрачається провідне значення інформаційної функції, натомість зростає значення *мотиваційної* (вплив на розвиток пізнавальних потреб та інтересу слухачів), *орієнтаційної* (орієнтир у джерелах, підходах, школах, напрямках), *професійної* (створення умов для професійного самовизначення, саморозвитку слухачів), *методологічної* (лекція демонструє авторський підхід до постановки, вибору стратегії вирішення проблеми, прогнозування). Вдале поєднання функцій сприяє засвоєнню «культури професії» (А. Вербицький).

Типовими недоліками логіко-композиційної структури тексту лекції, як наукової статті вважають нерівномірність складових і відсутність зв'язку між ними; порушення логічної послідовності у викладі; декларативність і бездоказовість положень; теоретичні міркування, не підсилені відповідними ілюстраціями; відхід від основної теми; наявність зайвих деталей, що ускладнюють розкриття теми; відсутність чітких проміжних висновків тощо. Такий стан спонукає якнайширше звертатися до

герменевтичного підходу. Є підстави уводити до курсу культури наукової мови для студентів як філологічних, так і нефілологічних спеціальностей модуль «Редагування наукового тексту». У функціональному аспекті, доводить М.Котюрова [2, 35], редагування розглядається як відкрита система, системний процес реконструкції комунікативно-пізнавальної діяльності. Мета технології редакторської роботи з науковим текстом на заняттях – навчитися забезпечувати гармонійну єдність змісту і форми наукового твору.

Висновки. Узагальнення дослідницьких матеріалів дає підстави окреслити науковий текст як цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру із внутрішньо завершеними частинами, насиченими відповідною термінологією. Важливими характеристиками наукового тексту є зв'язність, проблемність, гіпотетичність, інформаційна, логічна, емоційно-оцінна, спонукальна насиченість, завершеність, комунікативність, модальність, а різновидами відповідно до функціонального призначення виступають оглядовий, теоретичний, методологічний, емпірико-фактологічний, пояснювальний, додатковий, текст мішаного типу. Основними функціями наукових текстів виступають інформативна, епістемічна, комунікативна, діалогічна, перформативна, гносеологічна, когнітивна, функція впливу й аргументованого доказу.

Незважаючи на типовість, кожний науковий текст індивідуальний. Це залежить від автора, його мовних, інтелектуальних здібностей, мовного чуття, досвіду текстотворення і редагування. Колективні наукові тексти (у співавторстві) загострюють дискусії стосовно до збереження чи уніфікації ідіостилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесникова Н. И. Лингводидактическая концепция формирования жанровой компетенции учащихся в системе непрерывного языкового образования: автореф. дисс. ...докт. пед. Наук : спец. 13.00.02 / Наталия Ивановна Колесникова // ГОУ ВПО «Орловский государственный университет». – Орел, 2009. – 40с.
2. Котюрова М. П. Объяснительный подход к редактированию научного текста / Мария П. Котюрова // Силь.- 2007.-№ 8.-С.33-49.
3. Серажим К. Тексти–міркування і тексти–докази: семантичне і стилістичне розмежування // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <Електронна бібліотека Інституту журналістики.
<http://www.journ.univ.kiev.ua/>>.
4. Сурмін Ю. Науковий текст : специфіка, підготовка та презентація: навч.-метод. посіб / Ю. Сурмін. – К.: НАДУ, 2008. – 184 с.

Е. Н. Семенов. Научный текст: свойства и языковые средства текстовой организации.

В статье рассмотрены свойства, разновидности, функции, принципы составления научных текстов разных жанров. Уделено внимание основным чертам и некоторым языковым средствам текстовой организации научных статей и лекций. Доказана необходимость изучения речевой индивидуальности научного текста, что зависит от опыта текстообразования и редактирования.

Ключевые слова: научный текст, собственно научный (академический) подстиль, научно-учебный подстиль, научный речевой жанр, научная статья, лекция.

O. Semenog. Scientific text: properties and linguistic means of textual organization.

The article deals with the properties, varieties, functions, compositing principles of various scientific texts' genres. The attention is paid to main features and some linguistic means of scientific articles and lectures textual organization. The necessity of scientific text' speech individuality investigation, which depends on the texts' composing and editing experience, is proved.

Key words: scientific text, academic style, scientific-and-educational style, scientific speech genre, scientific article, lectures.

УДК 811.161.2'367.622'366.52

А. А. Силка

Сумський державний педагогічний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОДОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ – НАЗВ ІСТОТ

Досліджується проблема родової категоризації невідмінюваних іменників-назв істот, аналізуються випадки відхилення від традиційних принципів у розподілі за родами слів з нульовою морфологічною парадигмою, з'ясовуються причини і напрямки таких змін, що по-різному виявляють себе в двох досліджуваних групах невідмінюваних назв істот – антропонімах та фаунонімах.

Ключові слова: невідмінювані іменники, антропоніми, фауноніми, категорія роду.

Постановка проблеми. В останні роки словниковий склад української мови активно поповнюється новими невідмінюваними іменниками (*аніме, барбекю, джакузі, емо, євро, капучино, караоке, лате, мас-медіа, мачо, мілітарі, норі, ноу-хау, паблік-релейшнз, папараці, портфоліо, плей-оф, профі, тату, сек'юриті, світі, селебриті, судоку, суші, тамагочі, тофу, феншуй, фондю, фугу, чилі, япі та ін.*). Кількість таких лексем постійно зростає, особливо в мові ЗМІ. Фіксують їх і сучасні словники, хоча в цілому лексикографічна практика значно відстає від зміни ситуації в економіці,

культури та суспільній свідомості. Разом із збільшенням питомої ваги невідмінюваних імен посилюються риси аналітизму в граматичній системі сучасної української літературної мови, що вносить певні кількісні і якісні зміни в загальну картину функціонування частин мови.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема іменного аналітизму неодноразово привертала увагу дослідників української та інших слов'янських мов флективно-синтетичного типу (А. Бранднер, О. А. Дубова, А. П. Загнітко, Л. А. Кім, І. П. Мучник, М. В. Панов, Т. В. Тукова та ін.). Слова з нульовою морфологічною парадигмою були й предметом дисертаційних досліджень (В. Н. Арутюнян, Т. Б. Астен, Д. В. Бондаревський, Л. В. Кноріна, А. О. Колесников та ін.). Проте й досі в науковій літературі немає системно обґрунтованих рішень щодо процесів і причин становлення аналітичних утворень. Потребує докладного вивчення й масив нових запозичених невідмінюваних імен, що увійшли в українську мову протягом останніх десятиліть. Досить численну групу таких слів складають назви істот – антропоніми та фауноніми, які і стали об'єктом дослідження у цій статті.

Метою статті є аналіз особливостей родової диференціації назв істот, що мають нульову морфологічну парадигму, виявлення нових критеріїв мотивації граматичного значення роду в таких іменниках.

Виклад основного матеріалу. Невідмінювані іменники-антропоніми тематично поділяються на кілька груп:

1. Найменування, що визначають соціальний статус людини: *буржуа, ідальго, ранчоро, рантьє, шах-заде, шевальє, япі*.

Ідальго, невідм., ч. Зубожілий іспанський дворянин [8, 291].

Япі, невідм., ч. У США – молода людина, яка здобула добру освіту, живе і працює зазвичай у великому місті, прагне зробити професійну кар'єру, домогтися високого становища у суспільстві [2, 1424].

2. Апелятиви, що використовуються як офіційні звертання у різних країнах (як правило, перед прізвищем або ім'ям): *мсьє, кабальєро, пані, фру, фрекен, місіс*. Нерідко різні назви використовуються для називання заміжніх (*місіс, мадам, фрау*) і незаміжніх (*міс, фрейлейн*) жінок.

Фру, невідм., ж. Уживається при звертанні до заміжньої жінки у Скандинавських країнах, а також при називанні її імені та прізвища [8, 748].

Фрейлейн, невідм., ж. Уживається при звертанні до незаміжньої жінки у німців, а також при називанні її імені і прізвища [2, 1333].

3. Назви професій, роду діяльності: *аташе, імпресаріо, джі-ай, конферансьє, круп'є, куртьє, кутюр'є, маестро, мачетеро, мафіозі, папараці, рефері, сек'юриті, сомельє, тореро, чичероне, шансоньє, шоколатьє*.

Імпресаріо, невідм., мист. 1. Агент, який організує гастролі актора й діє від його імені. 2. Театральний підприємець, власник театру, цирку тощо [6, 87].

Кутюр'є, невідм. Модельєр, майстер високої моди, який розробляє авторські моделі одягу та визначає стильові тенденції на найближчий час [6, 129].

Папараці, невідм. Світський фотохронікер, журналіст-фотограф, який намагається проникнути в приватне життя відомих людей для здобуття сенсаційного матеріалу [6, 177].

Чичероне, невідм., ч. Провідник, який дає пояснення туристам під час огляду пам'яток культури (переважно в Італії) [2, 1379].

4. Номінації, що вказують на релігійний сан, місце в церковній ієрархії тощо: *гуру, каді, кюре, падре, ребе*.

Гуру, невідм., ч. 1. Глава релігійної громади сикхів у Пенджабі (Індія). 2. Засновник однієї з неоорієнталістських течій, рухів і культів, що поширилися в Європі та Америці в другій половині ХХ століття. 3. Духовний наставник, учитель у буддизмі <...>; *перен*. Наставник, учитель [8, 183].

Кюре, невідм., ч. Парафіяльний католицький священик у Франції та Бельгії [8, 368].

Ребе, невідм., ч., розм. Те саме, що *рабин* [8, 614] (в іудейській релігії – служитель культу, духовний керівник релігійної громади).

5. Назви етнічних груп: *комі, кечуа, сомалі, суахілі, суомі, хуацяо, янкі*.

Маорі, невідм., мн., ч. і ж. Корінне населення Нової Зеландії [8, 390].

Хуацяо, невідм., ч. і ж. Особа китайської національності, яка живе за межами Китаю [8, 764].

Янкі, невідм., ч., розм. Прізвисько американців, уродженців США [8, 824].

6. Назви, що дають оцінну характеристику особи: *мачо, квазимодо, фігаро, денді, жигало, парвеню*.

Парвеню, невідм., ч. Вискочка [2, 705].

Фігаро, невідм., ч. Спритна, дотепна, енергійна, винахідлива людина [2, 1320].

Невідмінювані іменники цікавлять дослідників перш за все в зв'язку з родовою диференціацією, адже з усіх граматичних категорій іменника лише категорія роду знаходить формальний вияв, необхідний для їх повноцінного функціонування в реченні. Вона виявляється в синтаксичному узгодженні залежних від невідмінюваного іменника атрибутивних синтаксем та взаємозалежних щодо нього дієслів. Ця проблема ставала предметом уваги А. П. Загнітка, І. Г. Матвіяса, В. В. Мерінова, Й. П. Мучника, Т. Ю. Мороз та ін.

Як відомо, розподіл за родами іменників з нульовою морфологічною парадигмою має різні підстави для назв істот і неістот. У межах іменників-назв неістот цей розподіл семантично не мотивований: вони належать переважно до середнього роду. В назвах істот він має семантичне підґрунтя, базується на реальному розрізненні істот чоловічої та жіночої статі. Однак практичне застосування семантичного критерію не завжди можливе, оскільки значення грамеми чоловічого роду в багатьох випадках не відповідає реальній статі особи в найменуваннях назв професій, соціальних, етнічних груп тощо.

З урахуванням як семантичного, так і власне граматичного критеріїв невідмінювані іменники–антропоніми можуть бути поділені на такі групи:

1) іменники чоловічого роду, що називають осіб тільки чоловічої статі (*гаучо, денді, ефенді, жигало, ідальго, кюре, мамбо, мачо, мсьє, падре, ребе, хаджі, шах-заде, шевальє*);

2) іменники жіночого роду, що називають осіб тільки жіночої статі (*емансипе, інженю, леді, мадам, міледі, міс, пані, пері, травесті, фрау, фрейлейн, фрекен, фру, ханум*);

3) іменники чоловічого роду, що називають переважно осіб чоловічої статі, проте можуть називати і жінку (*аташе, буржуа, імпресаріо, круп'є, кутюр'є, папараці, порт'є, профі, рантьє, сек'юриті, селебриті, тифозі, чичероне, янкі*);

4) іменники подвійного роду (чоловічого і жіночого), що лише синтаксичними засобами вказують на біологічну стать особи (*бєбі, візаві, ємо, зомбі, маорі, протєже, саамі, хіпі*).

В іменниках перших двох груп маскулінність або фемінність присутня в лексичній семантиці слова, пор.:

(1) **Жигало**, невідм., ч. Молодий чоловік, який заробляє тим, що надає інтимні послуги літнім заможним жінкам [8, 253].

Мамбо, невідм., ч. У країнах Латинської Америки син негра та індіанки [2, 508].

(2) **Пані**, невідм., ж. 1. Заміжня поміщиця в старих Польщі, Литві, дореволюційних Україні та Білорусі. 2. Особа жіночої статі, що мала привілейоване становище в дореволюційному суспільстві. 3. В Україні та деяких інших країнах – ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб жіночої статі [2, 701].

Пері, невідм., ж. 1. У перській міфології – добра фея, яка охороняє людей від злих духів. 2. Добра, чарівна жінка [8, 535].

Емансипе, невідм., ж. Емансипована жінка [2, 263].

Щодо останнього прикладу слід зауважити, що іменник *емансипе* вживається не тільки як назва особи, але і як абстрактне поняття, позначаючи характерну для емансипованих жінок поведінку, їхні дії, вчинки. Про це свідчать знайдені нами приклади: *Віра Агеєва: емансипе початку століття* (заголовок у газеті «Дзеркало тижня», 2007, №32); *Якось перетриваємо мамине емансипе* (Л. Костенко). Показово, що в різних значеннях слово *емансипе* має і різний граматичний рід: жіночий у назві істоти, середній – у назві неістоти.

Третя з виділених груп є найбільшою, оскільки незмінювані іменники, що є назвами людей без вказівки на стать, традиційно зараховувалися до чоловічого роду. Як іменники чоловічого роду подані в академічному «Орфографічному словнику української мови» [7] слова *аташе, буржуа, імпресаріо, інкогніто, круп'є, маєстро, рантьє, рефері, портъє, тореро*. З найновіших запозичень до цієї групи належать *кутюр'є, папараці, сек'юриті, селебриті, сомельє*. Проте в багатьох випадках ці іменники можуть називати й осіб жіночої статі. Пор.: *Перший і поки що*

єдиний у світі **слов'янський тореро** побував на батьківщині («Україна молода», 2011, №53–54); Також за браком місця ми обмежуємося поняттям «тореро» як чоловіка-матадора, залишаючи тим самим за кадром найцікавіший феномен **жінок-тореро** («Україна молода», 2011, №53–54); Тепер жінки скрізь – і в бізнесі, і в науці, не кажучи вже про спорт. Є навіть дві **жінки тореро** (Л. Костенко).

Четверту групу утворюють іменники з подвійною родовою приналежністю. Омонімічні форми чоловічого і жіночого роду фіксують словники у слів *візаві, зомбі, конферансьє, наці, протеже, хіпі* та ін. Пор.:

Візаві, невідм., ч. і ж. Той, хто перебуває навпроти [8, 125].

Протеже, невідм., ч. і ж. Особа, що користується чиею-небудь прихильністю або рекомендацією для влаштування своїх справ, для службової кар'єри; взагалі чийсь улюбленець або ставленик [2, 991].

Подвійну родову кваліфікацію мають і слова, що називають національність, етнічну належність: *комі, мансі, марі, суомі*:

Комі, невідм., ч., ж і мн. Одна з народностей Північної Росії [8, 346].

Називаючи узагальнену особу-діяча, ці іменники родову ознаку виявляють синтаксичними засобами на фоні контексту, наприклад: «Азот-Сервіс» вважали безперечним фаворитом аукціону, одним з елементів домовленості між Юлією Тимошенко та її **російським візаві Володимиром Путіним** про сфери впливу тамтешнього капіталу в нашій державі («Україна молода», 2009, №180); Добре, що принаймні думки не читають. Хоча під час розмови з **моєю візаві** стосовно цього також виникли серйозні сумніви... («Доба», 2003, №80);невербальні сигнали, що посиляються **вашим** або **вашою візаві**, скажуть вам про його або її ставлення до вас більше, ніж слова (forgirls.org.ua).

Мовна практика свідчить, що лексикографічна фіксація деяких іменників з нульовою морфологічною парадигмою як слів чоловічого роду вступає в протиріччя з їх реальним функціонуванням. У свідомості мовців частина цих слів тяжіє до категорії спільного роду.

Схожі процеси відбуваються і в сфері відмінюваних іменників-антропонімів. Аналізуючи контекстуальне функціонування іменників чоловічого роду на позначення сфери діяльності, посад тощо, які не мають

співвідносних утворень жіночого роду (*депутат, інженер, академік, декан, доцент, лейтенант, генерал, президент, провайдер, менеджер, дилер* і т.п.), мовознавці вбачають в них «омонімічні форми чоловічого і жіночого роду, з граматичного погляду розщеплювані на дві родові форми й найчастіше диференційовані синтаксично узгоджуваними або координуваними словами» [3, 87]. Пор.: *депутат сказав, депутат відзначила*. Однак формальні показники таких іменників (характер основи, система відмінкових флексій) гальмують їх перехід до класу слів спільного роду. Зокрема для сучасної української літературної мови ненормативними є утворення типу «народна депутат», «досвідчена доцент», «молода менеджер», а в інших відмінках узгодження в жіночому роді взагалі неможливе (пор.: **від народної депутата, *з молодою менеджером*). Натомість активно поширюються суфіксальні утворення назв осіб жіночої статі: *авторка, прем'єрка, поетка, директорка, депутатка, мисткиня, критикиня, речниця* тощо. Пор.: «Я виплачувала пенсії людям, а це, за законом України, не є злочином», – каже **лідерка** БЮТ («Україна молода», 2010, № 239); ...**депутатка** Бондаренко сказала, що за «Юлин Майдан» платили по 270 гривень кожному («Україна молода», 2009, № 204); Тамара Злобіна – **кандидатка** філософських наук, **мистецтвознавиця та арт-критикиня, кураторка** (krona.org.ua).

Нульова морфологічна парадигма невідмінюваних іменників-антропонімів сприяє більш швидкому формуванню подвійної родової співвіднесеності, оскільки формальні чинники ніяк не визначають рід запозиченого незмінюваного слова. Так, серед слів, що традиційно кваліфікуються як іменники чоловічого або жіночого роду, є приклади з однаковими фіналями, пор.: *падре* (чол. р.) – *емансипе* (ж.р.); *денді* (ч.р.) – *леді* (ж.р.), а низка слів жіночого роду закінчуються твердим приголосним основи, що більш типово для відмінюваних іменників чоловічого роду: *міс, місіс, мадам, фрекен, фройлейн*. Такі структурні особливості невідмінюваних іменників дають підстави узгоджувати залежні від них словоформи за семантичним принципом, який відбиває реальну біологічну стать особи. Цю тенденцію підтверджують численні приклади, знайдені на інтернет-сторінках: *Нехай Андрухович і письменник, але імпресаріо теж*

непоганий (dzyga.com.ua); Цю оперу кілька років тому замовляла нам **іспанська імпресаріо** Леонор Гаго (i-pro.kiev.ua); У стилізованих костюмах і сукнях від ... **семирічної кутюр'є** зі Львова Софі Марі Сєдової відзначають новорічно-різдвяні свята численні прихильники і друзі маленького дизайнера<...>. Більша частина моделей, створених **юною кутюр'є**, призначена для дітей. (ukrinform.ua); 1 вересня 2009 року до бібліотеки з робочим візитом **завітала прес-аташе** посольства США в Україні Ненсі Петіт. Візит пройшов в рамках проекту «Вікно в Америку»(library.kr.ua); Незіркове життя **зіркової «аташе»** (svitstyle.com.ua).

Отже, спостерігаємо поступове зменшення серед невідмінюваних іменників-антропонімів питомої частки слів чоловічого роду і збільшення слів з подвійною родовою віднесеністю. Особливо показовим щодо цього є можливість синтаксичного узгодження таких слів у жіночому роді при вживанні в непрямих відмінках (*зіркової аташе, юною кутюр'є*).

Відхилення від загального принципу віднесеності до чоловічого роду спостерігається останнім часом і в іншій групі невідмінюваних назв істот – іменниках-фаунонімах. Сучасна лексикографічна практика в основному відбиває традиційний підхід до визначення родового значення невідмінюваних фаунонімів, кваліфікуючи їх як іменники чоловічого роду. Пор.:

Динго, невідм., ч. Дикий австралійський собака [8, 202].

Марабу, невідм., ч. Великий тропічний птах родини лелекових із пишним пір'ям, що використовувалося для оздоблення головних уборів, одягу [2, 509].

Фламініго, невідм., ч. Рід водяних птахів ряду Фламінігоподібні з ніжно-рожевим оперенням, з дуже довгою вигнутою шиєю та довгими ногами [8, 739].

Чихуахуа, невідм., ч. Порода маленьких декоративних собак із короткою або довгою шерстю, витягнутим тулубом і опуклими очима; собака такої породи [8, 787].

Проте в окремих випадках словники фіксують факти внутрішніх перетворень у структурі слова:

Колі, невідм., ч. і ж. Порода службових собак [2, 440].

Колібрі, невідм., ч. і ж. Найменший на земній кулі птах із яскравим красивим оперенням, водиться в Америці [8, 342].

На думку вчених, цей процес відображає зростаючу тенденцію реалізації ознаки статі в граемі роду іменника і не суперечить основним моделям узгодження (означуване слово + іменник) та координації (*шимпанзе біг / шимпанзе бігла*). При цьому граеми роду розподіляються між різним уживанням однієї словоформи [4, 185].

Т. Мороз висловлює припущення, що поява омонімічних форм роду характерна лише для невідмінюваних іменників, що позначають великих за розміром тварин, знання про яких формує загальний рівень уявлень українців про реалії інших територій і культурних ареалів: *кенгуру (швидкий кенгуру – швидка кенгуру), ему (великий ему – велика ему), зебу (старий зебу – стара зебу)* [5, 29].

Проте в іменниках-фаунонімах з нульовою морфологічною парадигмою зміна родової кваліфікації може бути спричинена не тільки необхідністю акцентувати реальну біологічну стать особи, але й іншими чинниками. На думку О. К. Безпояско, додатковим засобом родової актуалізації може стати іменник, який щодо фауноніма є видовою або родовою назвою: *собака колі, ведмідь гризлі, пташка колібрі*. «У мові формується новий принцип визначення родової віднесеності іншомовних слів – семантико-тематичного включення, коли рід фауноніма визначається родом тематичного слова, спеціально введеного у структуру речення», – робить висновок дослідниця [1, 66].

Однак у багатьох випадках і без введення в речення такого гіпероніма граматичне значення роду невідмінюваних іменників-фаунонімів визначається «законом семантико-тематичного підпорядкування, синонімічними зв'язками і впливом однорідних номінацій з формально мотивованим родом» [4, 185]. Так, віднесення слова *цеце* до жіночого роду пояснюють впливом іменника, що називає загальне поняття – *муха*. Аналогічна тенденція спостерігається і в назвах риб: *смачна івасі, отруйна фугу, смажена путасу, живородна гупі, свіжоморожена хокі*:

Путасу, невідм., ж. Морська промислова риба родини Тріскові [8, 605].

Проте ця тенденція не до кінця послідовна, пор.: *блакитний гурами*.

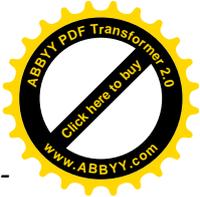
Висновки. Отже, динаміка родової категоризації назв істот з нульовою морфологічною парадигмою виявляється у поступовому послабленні позицій чоловічого роду, зростанні кількості слів з подвійною родовою віднесеністю, що свідчить про активізацію ознаки реальної біологічної статі особи як критерію мотивації граматичного значення роду іменників-антропонімів. У невідмінюваних іменниках-фаунонімах зміна родової кваліфікації може бути викликана також експліцитним або імпліцитним впливом гіперонімів з формально визначеним граматичним значенням роду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Морфологія : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
5. Мороз Т. Явище семантико-граматичної асиметрії на рівні граматичної категорії роду незмінюваних іменників / Т. Мороз // Наукові записки. – Випуск 89 (2). – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 27-32.
6. Нові слова та значення : словник / Ін-т укр. мови НАН України ; [уклали : Л. В. Туровська, Л. М. Василькова]. – К. : Довіра, 2009. – 271с. – (Словники України).
7. Орфографічний словник української мови : близько 120000 слів / Академія наук України ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови ; Український мовно-інформаційний фонд ; [укл.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко]. – К. : Довіра, 1994. – 864 с. – (Словники України).
8. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2007. – 832 с.

А. А. Силка. Сумской государственной педагогический университет. Современные тенденции родовой дифференциации одушевленных несклоняемых существительных.

Исследуются проблемы родовой категоризации несклоняемых одушевленных имен существительных, анализируются наблюдаемые в последнее время отступления от традиционных принципов в распределении по родам слов с нулевой морфологической парадигмой,

виясняються причини і напрямлення таких змінень, котры по-разному проявляються в двох описуваних групах несклоняемых імен – антропонимах і фаунонимах.

Ключевые слова: несклоняемые существительные, антропонимы, фаунонимы, категория рода.

A. Sylka. Modern tendencies in gender differentiation of animate indeclinable nouns.

Problems of gender differentiation within the class of animate indeclinable nouns are under consideration. The paper treats recent deviations from the principles that work traditionally while ascribing words with zero morphological paradigm to certain gender groups. Causes and directions of these changes are analyzed with respect to differences in anthroponyms and faunonyms as representatives of animate indeclinable nouns group.

Key words: indeclinable nouns, anthroponyms, faunonyms, category of gender.

УДК 811.161.2'373.2

В. Г. Сухенко

КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»

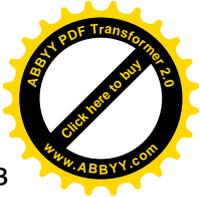
ЛІНГВОПОЕТИКА ТОПОНІМІВ В ІДІОСТИЛІ ДМИТРА БІЛОУСА

У статті досліджено мовне вираження топонімів Сумщини у творчості Дмитра Білоуса як характерну рису індивідуального мовосвіту письменника, визначено систему топонімів у поетичних текстах митця та їх функціональні особливості, узагальнено й виявлено принципи, за якими інтерпретуються автором власні назви. Зроблено висновок, що топонімічні масиви сприяють враженню достовірності, реальності зображуваного, передають динамічність.

Ключові слова: ономастика, топоніми, гідроніми, антропоніми, Дмитро Білоус, поетичний текст, ідіостиль.

Постановка проблеми. У працях з літературної ономастики останніх років здійснено спробу описати власні назви у творчості одного письменника або розглянуто окремі властивості онімів на матеріалі творів різних авторів. Присвячені вони переважно антропонімам. Менша увага приділяється топонімам, «оскільки не в кожному літературному творі можна зустріти топонімічні одиниці, а тим більше в такій кількості, яка дозволила б виконати їх лінгвістичний аналіз» [7, 14].

Аналіз актуальних досліджень. Топонімія як стилістично-виражальний засіб у художніх творах самотійно або в поєднанні з іншими онімами описана в роботах з поетоніміки (О. Ю. Андрієнко «Комунікативно-прагматичний потенціал власних назв у науково-

фантастичному тексті» (1992 р.); М. Р. Мельник «Ономастика творів Ліни Костенко» (1999 р.); Л. І. Селіверстова «Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича» (2003 р.); О. О. Усова «Ономастикон художніх творів М. Хвильового» (2006 р.), Г. В. Шотова-Ніколенко «Онімний простір романів Ю. І. Яновського» (2006 р.) тощо).

Загальні підходи до дослідження топонімів у художньому тексті викладені в дисертаційній роботі І. І. Марунича «Топоніми в ідіюстилі письменника» (1993 р.). Дослідник описав функціональну багатоаспектність і системність використання топонімічних одиниць в ідіюстилі Максима Горького.

Топонімічні назви в лексичному складі поезій Дмитра Білоуса посідають помітне місце. Під час вивчення літературної топонімії дослідниками більше уваги приділяється аналізу топонімів, створених автором, оскільки вважається, що саме вони вказують на письменницьку майстерність у галузі топоніміки. Однак поезії Д. Білоуса є тим художнім контекстом, коли у творі актуалізується внутрішня форма (реальна етимологія) того розряду власних назв, які звичайно не етимологізуються і ця актуалізація перетворюється на важливий фактор текстотворення, вираження ідейного змісту твору.

Метою статті є дослідження лінгвопоетики топонімів у поетичному мовленні Дмитра Білоуса, аналіз своєрідного етимологічного словника топонімів Сумщини, що становлять ядро образу рідного краю письменника; відображення в текстах функціональних особливостей топонімів та їх зв'язок з інформаційним масивом твору.

Виклад основного матеріалу. Топоніми становлять не лише географічні терміни, але й містять у своїй семантиці яскраву культурно-історичну інформацію. Основна топонімічна інформація творів Д. Білоуса збігається з територією батьківщини письменника – сучасною Сумщиною.

Опис населених пунктів і пояснення їхніх власних назв автор пов'язує з персоналіями історії, політики, науки, культури, мистецтва: *Коли я читаю твори // **Олександра Потебні**, // молодим його я бачу // у **Гаврилівці й Ромні** [5, 43]; *Зелений, тихий слобідський **Вороніж**, // де вперше небо вздрів **Панько Куліш** [5, 74]. З особливою гордістю Дмитро Білоус**

зображує своїх славетних земляків, а також тих видатних людей, чиї імена пов'язані зі Слобожанщиною.

В історичному контексті письменник розглядає топонім *Путивль*. Місто відоме ще з X сторіччя, тому Дмитро Білоус опоетизовує дані Іпатіївського літопису, згадуючи часи половецької навали, Київську Русь, князя Ігоря та Ярославну. У цьому творі автор не робить однобічних висновків щодо походження ойконіма, а лише подає два можливих варіанти. Перший пов'язаний з географічним розташуванням міста на роздоріжжі, тому власна назва походить від слова *путь*, другий – з історичним аспектом, що назва утворилася від прізвища засновника *Путило*.

Цікавою є спроба Д. Білоуса в поетичному творі розкрити походження назви міста *Лохвиця*. Автор проводить різнопланові дослідження ойконіма. Етимологічний аспект вказує на походження власної назви від слів *лох*, *лохина* (назва рослини), зазначених у словнику Грінченка [8, 378]. Історико-географічні особливості місцевості пов'язують назву міста з назвою річки *Суха Лохвиця*, яка протікає на цій території. Вона часто так пересихає, «що, мов калюжка між кущами, // стає воістину суха» [4, 185]. Поєднавши ці дані, Дмитро Білоус доводить, що слов'янське слово *локва* лежить в основі назви річки, оскільки означає *калюжа*, *рудочка*, *болітце*. *Локвиця* – зменшувальна форма від *локва*. Отже, з'ясувавши етимологію слова *Лохвиця*, письменник довів походження ойконіма від назви річки.

Такий ланцюжок пояснення простежується у вірші «Грунь». Автор розкриває власну назву, користуючись топонімічним словником. Грунь – вкрита лісом невелика гора. Річка *Грунь*, що в слобідському краї Остапа Вишні, «стікає з лісами вкритої гори» [5, 96], тому й має таку назву. Отже, ойконім *Грунь* виник від однойменного потамоніма (власної назви річки), а не від антропоніма *Груня*, як про це сказано в зазначеному вище творі.

Спостерігаючи за процесом творення назв населених пунктів, учені встановили закономірність, що топографічні терміни, переважно назви річок, набагато старіші, ніж назви поселень. У питанні про навколишнє середовище головне річка: біля неї могло бути поселення, і воно мало однойменну назву. Значна кількість поетичних творів Дмитра Білоуса

доводять походження власних назв населених пунктів від гідронімів: А звідсіль цікава думка, // що від **Сумки** й **Суми** йдуть [5, 52]; ...**Вільшана** походить од **Вільшанки**, // ріки, що у долині // болотяній текла [5, 62]. Як бачимо, поет розкриває прямий зв'язок назви міста з назвою ріки, що протікала поряд. Однак Д. Білоус занурюється глибше в розкритті етимології власних назв і робить припущення щодо походження потамоніма **Ворожба**: «Може, давньої пори // діви тут вінки пускали, // ворожили, чаклували // у купальські вечори?» [5, 83].

Семантичну структуру онімів формують лінгвістичні фактори, до яких належать етимологія основи, специфіка існування власної назви й особливі мотиви іменування. Твори Д. Білоуса наголошують на тому, що існують топоніми, які утворилися від антропонімів: **Вороніж**... є ім'я прадавнє **Воронег** – // від нього ця назва пішла [5, 73]. Села й міста, як і всі інші об'єкти місцевості, нерідко називали іменами перших поселенців, засновників населених пунктів: ...**Лебеда**, якийсь кармазин, – // давній міста цього засновник: // «Чий це город?» – «Чий? **Лебедин!**» [5, 85]; Його **Коровинцем** назвали // за той «коров'ячий» маршрут! // А від **Коровинця** потому // уже й **Коровинці** пішли [5, 30]. Топоніми антропонімічного походження певною мірою засвідчують історію, соціальні події, економічний і культурний розвиток і зміни того чи іншого краю: ...**Воїн** хоробрий на прізвище **Рак**, // першим був тут поселенцем. // ...І заснували тут **Ракову Січ** – // знак січового братерства [5, 32]; ...**Історики** наші й **лінгвісти** понині // вважають, що **Бурий** – засновник **Бурині** [5, 103]. Переважна більшість географічних назв на -ин, -ів указують на особисту (індивідуальну) приналежність. Географічні назви цього типу належать до топоутворень, виникнення яких припадає на період зародження приватної власності в суспільстві, класових відносин тощо.

Вивчення мови художньої літератури неможливе без аналізу власних назв, вплетених у канву твору. Топоніми, ужиті письменником у тексті твору, дають неоціненну інформацію для інтерпретації тексту, нерідко й таку, що іншими способами не виражена. Вони забарвлюють, увиразнюють текст, виконуючи й істотну текстотвірну функцію. Поетичні твори Д. Білоуса стали реалістичними портретами свого часу, не в останню чергу завдячуючи реальним географічним назвам, використаним у тексті.

Назви міст – найбільш об'ємний топонімічний клас у творчості Д. Білоуса. Їх семантична специфіка в художньому тексті окреслює широкий лексичний діапазон вираження та структурне різноманіття. Роль топонімів як ефективного стилістичного засобу прихована в підтексті творів. Саме під впливом художнього тексту проходить переосмислення власної назви.

Наголошення топонімів є вагомим чинником у розкритті їх етимології. На цей аспект письменник звертає увагу у творі «Середина-Буда». Д. Білоус розглядає окремо кожну з частин складеного топоніма й зауважує, що ознака міста відбилася в його назві: *...Буда – заводик, // ...де з попелу люди робили поташ* [5, 75]. Топоніми ніколи не були застиглими номінативними знаками географічних об'єктів.

Фонетичний паралелізм назв, пов'язаний з мовними та позамовними чинниками, простежується у фонетичних варіантах *Охтирка-Ахтирка, Кролевець – Крулевець, Шостка – Шістка, Крижопіль – Кряжопіль*. Д. Білоус досліджує ці топонімічні назви у своїх поетичних творах.

Легенда міста *Кролевець* розкриває походження ойконіма й дає можливість простежити його словотвірний ряд *круль – Крулевський – Крулевець – Кролевець*, що чітко відображено у вірші Д. Білоуса «Кролевець». Митець у поетичній формі розкрив легенду міста, що польський круль збудував замок, який назвали Крулевським, а «звідси *Крулевець і Кролевець*» [5, 77].

Певні часові й регіональні особливості має й лексичний рівень топонімії, відображеної в поетичній мові Д. Білоуса. Використаний топонімічний простір, вивчений і пізнаний письменником, здебільшого пов'язаний із життєвими обставинами, місцем перебування автора.

У творчості Д. Білоуса задіяно понад 80 комонімів, переважна більшість яких належить до реальних назв Сумщини. Письменник уводить їх у контекст для розкриття змісту твору, відображення реальних подій (*...Та якось пішли ми з Хоружівки школою // в село Кулешівку, де пам'ятник є* [3, 36]); пояснює етимологію власних назв (*А в нас село – чом зветься Ніжиловичі? // Колись жили мисливці – мужі ловчі!* [4, 68]); як виходець із села передає почуття синівської любові до рідної землі (*Аж онде їх миле, // їх рідне село Білоусівка* [5, 15]).

Найчастіше у творчості поета зустрічаються згадки про його рідне село Курмани та річку дитинства Сулу, котру він описує із синівською любов'ю, «як відгукнулися свого часу Олександр Довженко про Десну, Гоголь – про Дніпро, Петро Засенко про Альту, Борис Олійник про Трубіж...» [1, 26].

Топонімічні номінації, узяті з літератури, з географії, з довідників, ретельно опрацьовані та проаналізовані Д. Білоусом: *А чи ти звернув увагу, мій допитливий читачу, // що в літописі, в Шевченка – не Ромни, а лиш Ромен?* [5, 37]. Дійсно, у Кобзаря, який у свій час відвідав Ромен, фіксуємо вживання топоніма саме в давній його формі: *Та що ви думаєте, польський // Або «Хозяин» той московський, // Не та ловись! Журнал «Реву»! // Чи те «Ла мод», купив для Паші // Вторік у Ромні...* («Москалева криниця») [10, 411]; *І книжечок з кунштिकाми // В Ромні накупила («Княжна»)* [10, 28]; *Сулу в Ромні загатила // Тільки старшинами («Великий льох»)* [9, 320]. У вірші «Ромен хіба не родич Рима?» з однойменної збірки Д. Білоус розкриває свої погляди щодо походження власної назви і є прибічником думки деяких дослідників, зокрема археолога Д. Самоквасова, про те, що ойконім *Ромен* безпосередньо пов'язаний з назвою міста *Рим*, яку в часи сивої давнини принесли на нашу землю італійські купці: *О Рим, тахіта верум Рома, // хіба не родич твій Ромен?* [5, 7]. Останнім часом учені роблять перегляд етимології *Ромна* (сучасне *Ромни*), вбачаючи, що назву можна реконструювати як *Ромьнь* < *Ромїн-*, порівнюючи її з утворенням *Рим* (*Рымь*) < *Ритъ* від *Рота* – латинської форми назви столиці Італії, звідки походить старослов'янське *роуминь* «грек», сучасне румун [6, 112].

Як важлива частина загальної мовної системи етносу, топоніми України не існують ізольовано, вони зазнають семантичних зрушень основ, постійно відбуваються номінативні зміни об'єктів, відчутними є міжмовні та міждіалектні впливи. Слово *Сумщина* у віршах «Веселковий розмай» і «Святкові дні спливали новорічні» повторюється підряд два рази, але має різний наголос (на першому та на другому складах): *Красо моя ти, Су'мщино, Сумщи'но, // куди не кинь – барвистих слів розмай: // Ромен, Боромля, Липова Долина, // Березів Яр, Лука, Зелений Гай...* [5, 9]; *Красо моя ти,*

Су́мщино, Сумщи́но, // куди не кинь – веселковий розмай. // В короні України ти – перлина, // пишайсь людьми своїми, процвітай [5, 53]. Таким чином поет відображає не лише фонетичні закони, а й територіальну вимову. Слід наголосити, що перший рядок строф у різних віршах збігається. Автор робить акцент, звертає увагу читачів на красу рідного краю.

Про особливу роль географічної топоніміки свідчать винесені в заголовки віршів назви країн і міст (наприклад, у збірці «Ромен хіба не родич Рима?» у 52 творах із 98) або ж посідають актуально сильні позиції всередині текстів. Ім'я в заголовку відіграє значну роль у розкритті образів, думок та ідей, виражених у творі.

Висновки. Група топонімів на позначення реалій Сумщини – малої Батьківщини Д. Білоуса – багата на видові підгрупи мікротопонімів: ойконіми (астіоніми (власні назви поселень міського типу) (*Центри, де в «районах» він // «бив по вадах хльостко», – // Недригайлів, Лебедин, // Конотоп і Шостка [5, 86]*) та комоніми (власні назви поселень сільського типу) (*Напливають ні з сього ні з того // Правдюки, Овлаші, Коржі... // Ще з дитинства мого золотого... [5, 34]*)); годоніми (власні назви вулиць) (*І світло не тухло в кімнаті простецькій // на вулиці Круглоуніверситетській [5, 78]*); гідроніми (потамоніми (власні назви річок) (*І тільки коли день пригас, // Сула притихла і Роменка [2, 129]*), лімноніми (власні назви озер) (*...І відтоді і батько, й син // озеречко звать – Лебедине [5, 85]*)); ороніми (власні назви будь-яких об'єктів рельєфу земної поверхні) (*Хутірець собі – Муховатий, // Лиса Гірка і ліс Шамрай... [3, 51]*). Поєднання різних видів топонімів, скупчення географічних власних назв надає поетичному мовленню образності: *...Щоб не забували ми в Ромні, // в Глухові, Тернах, Лебедині, // в Конотопі, Груні чи Куземині, // із якого всі ми роду-племені... [5, 107]*. Упорядкування своєрідних списків топонімів, перенесених на сторінки літературних творів, підкреслює життєвий шлях автора. Власні назви співвідносяться з об'єктами, що реально існують. Такі топонімічні масиви сприяють враженню достовірності, реальності зображуваного, передають динамічність і мають смислове навантаження.

Перспективним вважаємо укладення топонімічного словника Дмитра Білоуса – поета, перекладача, сатирика, літературознавця, мовознавця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус Г. «Україно, колиско моя...» / Григорій Білоус // Вітчизна. – 2005. – № 5-6. – С.24-32.
2. Білоус Д. Г. Вибране : Лірика, гумор, сатира, переклади / Д.Г. Білоус; [Передм. В.Л. Чуйка]. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. – 309 [1] с.
3. Білоус Д. Г. Даруй словам одвічну силу : Вірші / Д. Г. Білоус. – К. : Знання, 2000. – 83 с.
4. Білоус Д. Г. Диво калинове; Чари барвінкові : [Вірші для мол. та серед. шк. віку] / Д. Г. Білоус. – К. : Веселка, 1994. – 205 с. – (Шк. б-ка).
5. Білоус Д. Г. Ромен хіба не родич Рима? : [Поезії] / Д.Г. Білоус. – К. : Укр. письменник, 1999. – 110 с.
6. Железняк І. М. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках / [І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін.; Відп. ред. О. С. Стрижак]– К. : Наук. думка, 1981. – 264 с., карт. ; 22 см.
7. Маруніч І. І. Топоними в идиостиле писателя: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Маруніч Ігорь Іванович. – К, 1993. – 215 с.
8. Словарь української мови: в 4 томах. Т. 2 / [упор. Б. Грінченко].– К. : Наукова думка, 1996. – 573 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. Т. 1 / [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – 784 с.
10. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : У 12 т. Т. 2 / [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – 784 с.

В. Г. Сухенко. Лингвопоэтика топонимов в идиостиле Дмитрия Белоуса.

В статъе исследовано языковое выражение топонимов Сумщины в творчестве Дмитрия Белоуса как характерную черту идиостиля писателя, определено систему топонимов в текстах поэта и их функциональные особенности, обобщено и определено принципы, по которым интерпретируются автором имена собственные. Сделано вывод, что топонимические массивы способствуют выражению достоверности, реальности изображаемого, передают динамичность..

Ключевые слова: *ономастика, топонимы, гидронимы, антропонимы, Дмитрий Белоус, поэтический текст, идиостиль.*

V. Sukhenko. The lingvopoetic of toponyms in Dmitro Bilous's individual style.

The article defines toponymic system and its functional particularities in poetic texts by Dmitro Bilous. The poetic, individual style is studied; principles according to which the author interprets toponyms are discovered. The author concludes that such arrays are place names contribute to the expression of confidence, the reality portrayed, transmit dynamic and have meaning.

Key words: *onomastics, toponyms, hydronyms, anthroponyms, Dmitro Bilous, poetic text, individual style.*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ВНЗ

Статтю присвячено проблемі навчання української наукової фахової термінології студентів-економістів у вищих навчальних закладах. Подано методичку збагачення активного словникового запасу студентів економічних спеціальностей фаховими термінами. Розкрито проблеми формування мовленнєвої компетенції на основі фахової термінології.

Ключові слова: економічна термінологія, мовленнєва компетенція, фахова фразеологія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі побудови України як суверенної держави значно зросла роль української мови. Набувши державного статусу, вона увійшла в усі сфери життя українського суспільства, стала знаряддям спілкування широких верств населення. Використання мови в економічному, політичному та громадському житті зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення громадянами країни української мови та поглибленого оволодіння нею. Саме тому в наш час загальнонаціонального відродження проблема вивчення української мови у вищих навчальних закладах України є винятково актуальною й набуває державної ваги, оскільки безпосередньо стосується підготовки майбутнього інтелектуального потенціалу країни – її національної інтелігенції [5, 10]. На особливу увагу заслуговує курс української мови (за професійним спрямуванням) в економічних вузах, де він покликаний не лише певною мірою ліквідувати прогалини в навчанні української мови в середніх навчальних закладах, але й сприяти підготовці фахівців належного професійного рівня. Піднесення загальної та мовної культури студентів економічних спеціальностей є одним з найголовніших завдань курсу української мови (за професійним спрямуванням), оскільки культура мови тісно пов'язана із загальною культурою людини. Слід зазначити, що економіка є визначальним фактором реформування політики, державного устрою, культури, отже, від рівня підготовки студентів з економічного фаху в певній мірі залежить розвиток нашої країни.

Проблема формування мовленнєвої компетенції на основі фахової термінології є надзвичайно актуальною для методики викладання української мови (за професійним спрямуванням), особливо у ВНЗ, оскільки саме під час навчання у вищому закладі освіти формуються засади фахового лексичного запасу. У ВНЗ під час вивчення спеціальних дисциплін відбувається ознайомлення не тільки з особливостями майбутнього фаху, а й з його мовленнєвим забезпеченням. Цьому сприяє читання підручників, статей у фаховій періодиці, слухання лекцій, підготовка до семінарських занять. Розуміння науково-навчального тексту починається з оволодіння термінологічною лексикою, яка організовує мовну структуру наукового тексту, несе на собі центр ваги повідомлення, значною мірою впливає на формування інформаційної основи висловлювання, сприяє усвідомленому засвоєнню фахових дисциплін, підвищує ефективність спілкування в подальшій професійній діяльності, яка вимагає застосування української мови у виробничій сфері. Оскільки уміння спілкуватися мовою професії підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися не тільки на виробництві, а й у безпосередніх ділових контактах із колегами [1;131].

У зв'язку з цим все частіше висловлюються думки, що відповідно до принципів сучасної освіти в студентів-нефілологів ВНЗ повинні вироблятися певні професійні якості, у тому числі й лінгвістична підготовка, що передбачає вільне володіння українським фаховим мовленням. Найвищим рівнем формування мовної особистості й виявом мовної культури вважається «рівень володіння фаховою метамовою (терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення) та рівень мовного іміджу соціальних ролей (політика, державного діяча, керівника, ученого та ін.)» [2; 23].

Аналіз актуальних досліджень. Дослідники (Л. В. Барановська, Г. П. Бондаренко, Н. М.Костриця, В. О. Михайлюк, Н. Л. Тоцька, Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О. . Кринець, Я. В. Януш, Г. Ю. Пастернак та ін.) приділяють увагу процесам становлення галузевих терміносистем, розробляють державні стандарти на терміни та визначення понять, розглядають проблеми формування й функціонування української фахової

термінології в галузях, що визначають рівень науково-технічного розвитку країни, досліджують формування мовленнєвої компетенції студентів-нефілологів, зокрема культури мовлення, професійного функціонального мовлення, українського розмовного мовлення. Проте проблеми засвоєння термінів згадуються побіжно, методика роботи з науковою термінологією, яку можна було б застосувати для навчання української фахової термінології студентів економічних спеціальностей мало розроблена.

Мета статті – розглянути деякі аспекти процесу навчання фахової української мови студентів економічних спеціальностей, подати практичні рекомендації щодо збагачення професійно мовлення студентів ВНЗ українською науковою термінологією.

Об'єктом статті є процес навчання студентів-економістів українській науковій термінології, а предметом – окремі прийоми засвоєнням української фахової термінології студентами економічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення навчально-професійних завдань студенти вищих навчальних закладів повинні мати навички та вміння щодо використання фахової мови. Останнє можливо лише за умов засвоєння студентами особливостей наукового стилю державної мови та його різновидів. Саме за його допомогою науковці повідомляють про результати своїх досліджень, описують наукові теорії, обґрунтовують гіпотези, пояснюють певні явища.

Обізнаність студентів з жанрами навчально-наукового та власне наукового підстилів допоможе їм у процесі здобуття нових знань і формування навичок і вмінь щодо аналітико-синтетичної трансформації текстів різних жанрів. Для цього студентів треба ознайомити з основними видами стандартних лексичних засобів фахової української мови. Ці засоби можна поділити на дві групи:

1) лексичні засоби, за допомогою яких структурно оформляють текст (наприклад, для структурного елемента «тема» вживають такі засоби: «стаття має назву...», «тема статті –...»; для структурного елемента «композиція» типовими є конструкції: «стаття починається з ...», «наприкінці статті ...»);

2) лексичні засоби, за допомогою яких можна передати зміст тексту під час складання реферату, анотації, виступу, статті тощо. Наприклад: опис попередніх джерел («з погляду ...»); посилання на вже відому читачеві інформацію («відомо, що ...»); авторська впевненість («безперечно, що ...»); авторське припущення («можливо, що ...»); наведення прикладів, фактів («іншим прикладом є ...»); зв'язок з попередньою інформацією («ураховуючи вищезазначене, ...»); привернення уваги до інформації («важливим є також питання ...»); узагальнення, підсумок, висновки («проведений аналіз дає змогу зробити такі висновки ...»); логічна послідовність під час викладу інформації («таким чином, ...», «далі...»).

Оволодіння основами будь-якої професії розпочинається з системи загальних і професійних знань, тобто опанування фахівцем «наукового дискурсу професії» [4; 64], або професійного мовлення – галузевої фразеології та термінології, що допоможе під час навчання у ВНЗ, а також у подальшій професійній діяльності, котра вимагає застосування у виробничій сфері української мови. «Для вільного володіння усною та писемною формами професійного спілкування студенти нефілологічних ВНЗ повинні мати чималий активний лексичний запас фахової термінології» [4; 62], бо мовленнєва специфіка цього стилю спілкування визначається насамперед великою кількістю термінів, що активно обслуговують сферу професійно-виробничої діяльності.

Оскільки, основну матеріальну базу мови становить її лексика. Саме тому вивченню словникового складу мови на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) приділяється значна увага.

Формування професійного і загальноінтелектуального словника студентів-економістів потрібно проходити в двох напрямках: опрацювання економічної термінології з урахуванням спеціалізації студентів (практичний матеріал на закріплення теоретичного матеріалу спирається завжди на фахову лексику, вузькоспеціальну та загальноекономічну термінологію і фразеологію); практичне ведення професійного словника, який допомагає закріпити знання економічних термінів у студентів.

Під час визначення напрямків роботи над формуванням професійного словника студентів як складової частини їх загального

словника обов'язково повинна враховуватися спеціалізація студентів. Так, на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) у групах зі спеціальності «статистика», крім загальноекономічної термінології типу *економіка, кредит, маркетинг, менеджмент, банк*, розглядаються вузькоспеціальні терміни: як власне українські *вибірка, приріст, частка, частота, рівень, облік, перепис* тощо, так і запозичені *статистика, варіант, прогноз, мода*. Зі спеціальності «аграрний менеджмент» варто подавати фахові терміни *аграрний, агрохімія, селекція, ерозія, культивування*, які вводять студентів у мовну площину їх дисципліни. Зі спеціальності «маркетинг» слід розглянути також терміни *мікрореклама, сегментація, кліринг, демаркетинг, ремаркетинг*, котрі використовуються власне маркетологами в їх професії.

Під час вивчення теми «Фразеологія» на практичних завданнях використовується фахова вузькотермінологічна фразеологія. Так, вказуючи на специфіку вузькотермінологічної або спеціальної фразеології, на заняттях у групах зі спеціальності «статистика» слід наводити термінологізовані словосполучення, властиві цій спеціальності, що сприятиме кращому засвоєнню студентами фахового словника. Це, наприклад, можуть бути: терміносполучення, утворені поєднанням відносного прикметника *статистичний* і відповідних термінів із цієї спеціальності: *статистичне зведення, статистичний показник*; двокомпонентні термінологізовані сполучення слів *абсолютний приріст, міжгрупова дисперсія, змішані стратегії* тощо; трикомпонентні термінологізовані сполучення слів – *рівень життя населення, структура соціальних показників* тощо; термінологізовані словосполучення, синонімічні математичній вузькоспеціальній науковій фразеології, які активно функціонують у статистичних дослідженнях, набувши вторинного значення: *розподіл вірогідностей, середня розподілу, випадковий процес* та ін.

Продуктивність засвоєння термінів та їх активне використання в усному та писемному українському фаховому мовленні багато в чому залежить від відповідної системи підготовчих вправ, послідовно спрямованих як на переклад та вдумливе засвоєння термінології, так і на активізацію вмінь говоріння та слухання, необхідних для застосування цієї термінології в конкретних робочих ситуаціях.

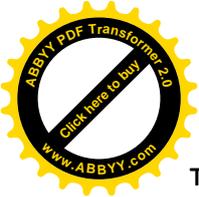

Ефективним є поєднання вправ як репродуктивного характеру, що виконують ознайомлюючу функцію, так і творчих, що сприяють активному самостійному використанню термінологічної лексики відповідно до виробничої ситуації.

Серед великої кількості репродуктивних вправ, що мають на меті ознайомлення з терміном, аналізом і засвоєнням його вимовних, словотвірних і правописних особливостей економічних термінів, з'ясуванням їх дефініції, упорядкуванням термінологічного словника, ефективним є використання наступних: дати усно тлумачення фаховим термінам українською мовою; дібрати терміни до запропонованих визначень; скласти термінологічний словник до тексту з фахового підручника, давши пояснення термінам (студенти формують свій власний словничок загальноінтелектуальної та економічної термінології, куди виписують зі словників економічні терміни, визначають їх походження, значення, сферу функціонування, вчать правильно їх писати, вимовляти, наголошувати, доцільно використовувати за контекстом).

На етапі практичного застосування термінологічних одиниць забезпечується розвиток творчих умінь включати терміни й термінологічні словосполучення в непередбачену мовленнєву ситуацію. Його основу становлять комунікативні вправи, власне мовленнєві завдання, складені таким чином, щоб кожен студент у процесі їх виконання відчував потребу в спілкуванні. Цьому сприяє використання інтерактивних методів і прийомів навчання: ділових ігор, тренінгів, дискусій, ситуативних завдань тощо, які базуються на основі навчальних професійних мовленнєвих ситуацій з урахуванням принципу типовості й можливої частотності тієї чи іншої ситуації у виробничій діяльності майбутніх фахівців. Виконуючи такі вправи, кожен студент відчуває себе в умовах, близьких до дійсності.

Вправи творчого спрямування передбачають більшу самостійність студента під час їх виконання, наприклад: за допомогою словника доберіть до термінів синоніми, складіть з них пари, введіть терміни-синоніми в речення, враховуючи відтінки їх значень; за допомогою словника доберіть до термінів антоніми, складіть з ними речення; складіть усне висловлювання фахового спрямування, використовуючи професійну

термінологію; складіть діалог виробничої тематики, насичений вашою фаховою термінологією; прочитайте текст, виправте терміни, що вжиті з невластивим для них значенням.

Доцільним є також застосування вправ порівняльно-зіставного типу, що допомагають студентам відчувати специфіку вивчених понять, ілюструють особливості нормативного фахового мовлення порівняно з розмовно-побутовим та вправ на переклад, що виявляють «поряд із спільними ознаками, котрі є характерними для близькоспоріднених мов також риси своєрідні, національно специфічні» [1, 134]. Вправи цих типів збагачують лексичний запас студентів-нефілологів професійно-науковою термінологією, ми одночасно маємо змогу підвищувати культуру мовлення майбутніх фахівців, звертаючи увагу на: особливості вимови та правопису того самого терміна в російській та українській мовах (наприклад: вправи на правопис слів (*асоціація*, а не *ассоціація*, *лізинг*, а не *лизинг*), на вимову (*маркетинг*, а не *маркэтинг*, *факторинг*, а не *фактóринг*), правильне слововживання (*заступник* і *замісник*, *відомості* і *відóмості*, *кредит* і *кредит* тощо); доречність використання термінів та професіоналізмів у різних мовних ситуаціях; нюанси вживання термінів-синонімів (дублетів – власне українського слова та інтернаціоналізму) у фахових текстах; особливості перекладу стійких термінологічних сполук, що не мають точних українських відповідників російським варіантам та ін.

Застосування таких видів роботи допоможе студентам уникати сліпого калькування під час перекладу фахової літератури та написанні текстів професійного спрямування, орієнтує на вживання нормативних форм термінолексем та фахових фразеологічних терміносполучень.

Безперечно, найбільш доцільним для формування мовленнєвої фахової компетенції на основі науково-професійної термінології є використання текстів зі спеціальності. Невеликих за обсягом, доступних за змістом, насичених словами, стійкими словосполученнями та граматичними конструкціями, характерними для мови спеціальності, які студенти конспектують, реферують, перекладають з російської мови на українську і навпаки, що також сприяє вивченню нової та закріпленню вже засвоєної економічної та загальноінтелектуальної лексики.

Типологія вправ і завдань може варіюватися відповідно до вивченої теми курсу мови, але зазначені етапи повинні пронизувати весь навчальний процес, спрямований на оволодіння усним професійним мовленням студентів з обраного фаху.

Надзвичайно ефективною (особливо в умовах малої кількості годин на вивчення української мови у ВНЗ) є раціональна організація самостійної позааудиторної роботи студентів із вивчення нового термінологічного матеріалу. На самостійне опрацювання потрібно виносити види робіт, виконання яких в аудиторії потребує багато часу, наявності спеціальної довідкової і словникової літератури, дослідницько-пошукової роботи (укладання термінологічних словників, виконання завдань, пов'язаних із з'ясуванням дефініції термінів іншомовного походження, визначенням походження економічних термінів тощо), що мають на меті посилити пізнавальний інтерес студентів-економістів до засвоєння фахових термінів.

Важливою складовою навчання наукової термінології є контроль й оцінювання знань, які дають змогу визначити ступінь засвоєння студентами термінологічного матеріалу, стимулюють їхню мотивацію до кращого оволодіння термінолексикою фаху.

Висновки. Отже, причинами, які стають на заваді успішному оволодінню термінологією фаху студентами-економістами є низька соціальна мотивація до вивчення української мови, складність економічної термінології для засвоєння, невпорядкованість української економічної термінології.

Система вправ з навчання економічної термінології має будуватися на вченні про етапність засвоєння лексичної одиниці, послідовності розумових операцій із засвоєння лексем. Необхідною умовою вдосконалення термінологічної компетенції та грамотності є раціональне поєднання аудиторних занять із проблемно-пошуковими завданнями, призначеними для самостійного опрацювання. Найбільш ефективною формою роботи з удосконалення термінологічної компетенції та розширення фахового активного термінологічного запасу є застосування інтерактивних методів.

Для подолання наявних у мовній освіті недоліків треба активізувати творчий пошук нових, впливовіших технологій викладання української мови, створення сучасних методичних напрацювань у цій сфері освіти.

Розглянутий матеріал не вичерпує розв'язання проблеми навчання української наукової термінології студентів-нефілологів, тому перспективою наступних розвідок є аналіз та розробка методик навчання наукової термінології фаху студентів-нефілологів інших спеціальностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г. П. Професійна термінологія як засіб формування мовленнєвої компетенції майбутнього фахівця / Г.П. Бондаренко // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – №2. – Бердянськ : БДПУ, 2004. – С. 130-135.
2. Васенко Л. А. Фахова українська мова : навчальний посібник / Л. А. Власенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кримець. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 272с.
3. Васенко Л. А. Деякі аспекти вивчення фахової української мови / Л. А. Власенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кримець // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2008. – № 620. – С. 33–36.
4. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології. – 2002. – № 453. – 554 с.
5. Януш Я. В. Українська мова в економічному вузі / Я. В. Януш // Дивослово. – К., 1999. – №2. – С. 9—14.

И. И. Харченко. Особенности функционирование экономической терминологии в высших учебных заведениях.

Статья посвящается проблеме обучения украинской научной терминологии специальности студентов-экономистов в высших учебных заведениях. Представлено методику обогащения активного словарного запаса студентов экономических специальностей терминами по специальности. Розкрито проблеми формування мовної компетенції на основі термінології по спеціальності.

Ключевые слова: *экономическая терминология, языковая компетенция, фразеология специальности.*

I. Kharchenko. The features of functioning of the economic terminology in higher educational establishments.

The article concerns the scientific terminology teaching problem for students of the economic department in higher educational establishments. The methods of enrichment students with the vocabulary of scientific terminology is represented here.

Key words: economic terminology, language competence, phraseology of specialty.

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ УМОВЧАННЯ ЯК НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМУНІКАТИВНОГО КОМПОНЕНТА В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ЕМОТИВНІЙ ПРОЗІ

У статті розглядаються питання взаємодії комунікативно значущого умовчання з іншими вербальними та невербальними компонентами в комунікативно-прагматичному та стилістичному аспектах. На основі аналізу текстів емотивної прози були визначені стилістичні функції комунікативно значущого умовчання – емотивна, експресивна та дисконтактна функції.

Ключові слова: комунікативно значуще умовчання, невербальні компоненти в комунікативно-прагматичному та стилістичному аспектах.

Постановка проблеми. Дослідження питань комунікації є актуальним в руслі тенденцій сьогоденної лінгвістики. Комунікативна діяльність людини є об'єктом цілої низки гуманітарних наук – комунікативної лінгвістики, прагматики, соціолінгвістики, стилістики, психології, соціології, літературознавства. Комунікативна діяльність мовців реалізується в умовах інтегративної дієвості факторів вербального, невербального та екстралінгвістичного [3, 26].

Метою статті є визначити місце та стилістичні функції умовчання як невербального комунікативного компонента в сучасній англійській емотивній прозі.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням невербальних засобів комунікації почали активно займатися американські вчені у 50-ті роки ХХ ст. Серед вчених, які зробили великий внесок у розвиток невербаліки, можна виділити Р. Л. Бірдуїстела, Е. Т. Холла, У. Киса, Ю. Руша, Дж. Л. Трегера. Серед вітчизняних це І. Н. Горелов, Г. Є. Крейдлін, І. П. Сусов, С. О. Аристов, Г. В. Колшанський, Т. О. Анохіна.

Активізація досліджень невербальної комунікації співпадає з періодом інтенсифікації досліджень теорії мовленнєвої діяльності, лінгвістичної прагматики, теорії мовленнєвих актів, де розглядаються певні ситуації мовленнєвого спілкування, коли значення мовних висловлювань, які продукуються у ході спілкування, можливо зрозуміти лише за умови урахування усіх факторів ситуативного контексту.

Виклад основного матеріалу. До 90-их років ХХ ст. у мовознавстві панувало уявлення про паралінгвістику як про науку, що займає залежне, підпорядковане положення, а паралінгвістичні засоби розглядалися як чисто надбудована категорія, яка не торкається основ мовної системи. У теперішній час вивчення невербальних складових проникає у коло пріоритетів, про що свідчить поява робіт у даній галузі.

Значущість умовчання відзначалась неодноразово в науковій літературі. Емоційне напруження супроводжується мовчанням, стверджують вчені. Умовчання не вирішує конфліктів, воно не завжди корелює з емоційною конфліктністю [3, 59]. Умовчання як силенціальний феномен тяжіє до комунікативних імплікатур [2, 47-49].

Спілкування, як монологічне так і діалогічне, не є повноцінним без невербальних компонентів. Саме невербальна комунікація доповнює, розтлумачує, емоційно забарвлює та є незмінною складовою смислового навантаження мовлення. Незаперечним є факт, що мовлення як сукупність дискурсивно-мовленнєвих актів представлено двобічно: щось говориться буквально, щось не омовлюється.

З огляду на те, що комунікація не існує без обміну знаками, як вербальних так і невербальних, останні сприяють розумінню вербальних знаків.

До семіотичних невербальних знаків належить і комунікативно значуще мовчання, яке, не маючи словесного вираження, є вельми інформативним серед невербаліки. Осмислення аспектів умовчання є перспективним з огляду на розвиток теорії комунікації, когнітивної лінгвістики та прагмалінгвістики. Осмислення умовчання потребує значних когнітивних зусиль реципієнтів, знань про ситуацію, учасників, оточуючий світ. Невербальна поведінка людини вказує на її психологічний стан, а мовчання, як спеціальний компонент є стратегічною складовою поведінки людини. Свідомо або підсвідомо людина виражає свій психологічний стан за допомогою невербальної поведінки, номінацій, які утворюють особливу знакову систему, підсилюють або змінюють засоби вербальної комунікації. Таким чином, силенціальний компонент спілкування має денотативно-конотативне значення, що призводить до реалізації у мовленні прагматичного ефекту.

Розділяючи думку Н. Д. Арутюнової (однієї з перших дослідників прагматичного умовчання) про те, що умовчання формується на фоні поняття говоріння і є другорядним по відношенню до нього, ми робимо висновок, що відповідно і прагматика умовчання формується на фоні прагматики говоріння. Отже, порушити (обірвати) мовчання можна тільки тоді, коли був прецедент говоріння [1, 70].

Дослідження показують, що прагматика умовчання відрізняється від прагматики говоріння: а) спектр прагматичних знань умовчання набагато вужче внаслідок відсутності лексичного навантаження; б) прагматичне значення умовчання чітко та недвозначно підкреслюється мовою тіла; в) практичне значення умовчання частіше та ефективніше передає емоції, ніж прагматичне значення слів; г) умовчання яскравіше фіксує солідарність або напруження в комунікації, ніж прагматичне значення слів; д) мова жестів тісніше, ніж вербальна комунікація, перетинається з умовчанням, бо жести та умовчання вплетені в комунікацію, доповнюють її, крім того, жести та міміка допомагають визначити значення при полісемії значень.

Розглядаючи умовчання в стилістичному аспекті, ми наголошуємо на тому, що комунікативно значуще умовчання (апосіопеза) є синтаксичний експресивний засіб, заснований на редукції початкової синтаксичної моделі, який передає додаткову експресивну та емотивну інформацію, що підсилює прагматичний ефект висловлювання та мовлення в цілому.

Умовчання має чітке графічно-фонетичне вираження. В усному мовленні воно передається за допомогою інтонації, точніше, паузації, на письмі – воно виділяється певною пунктуацією: три крапки або тире, що вказують на незакінченість думки.

Як стилістичний прийом умовчання (апосіопеза) використовується в складнопідрядних реченнях, зокрема в умовних реченнях, *if clause* дається повністю, а друга частина лише натякає на певне значення, не закінчуючи думку.

Ми вважаємо, що умовчання є однією з форм комунікації, яку ми інтерпретуємо як своєрідну мовленнєву реальність, що має свою мету, план вираження та план змісту, хоча план вираження умовчання – відсутність звукової сторони повідомлення.

Використовуючи класичну теорію мовленнєвого акту, можна говорити про іллокутивний та перлокутивний ефекти акту умовчання, тобто про наміри, інтенції людини, яка використовує акт умовчання та про певний вплив цього акту на співрозмовника, на його подальшу поведінку. Специфіка акту умовчання міститься у відсутності локутивного акту. Як і вербальний акт, акт умовчання може мати пропозиціональний та імплікативний зміст, на що вказує ілюстративний матеріал із англійської емотивної прози, наприклад: *If you continue your intemperate way of living, in six month's time ...* [4, 224] або в іншому прикладі: *You just come home or I'll ...* [4, 234]. У наведених прикладах імплікацією є погроза. Другий із зазначених вище прикладів свідчить про те, що без контексту імплікація не дуже зрозуміла. Але, якщо читач знає, що ці слова були сказані розлюченим батьком своєму сину по телефону, імплікація одразу стає зрозумілою.

Зважаючи на те, що імплікації є однією з найважливіших у стилістиці, раптове умовчання є дуже цікавим явищем з точки зору його стилістичних функцій. Лінгво-стилістичний аналіз текстів сучасної англійської емотивної прози свідчить про те, що часто умовчання слугує опису емоціонального стану комунікантів, тобто ми можемо говорити про емотивну функцію умовчання. Це означає, що умовчання може бути спричинено як позитивними, так і негативними емоціями. Однак наш аналіз текстів показав, що комунікативно значуще умовчання (апосіопеза) частіше передає негативні емоції.

До позитивних емоцій, що передаються за допомогою умовчання ми віднесли любов, обожнювання, веселість, опіку, наприклад: «*You're wonderful*» ... *she says softly, trailing off, and at that moment she falls in love with me, too; this I know, for I have seen the signs a thousand times* [4, 188]. Умовчання має емотивну функцію, передає почуття любові. В іншому прикладі умовчання передає веселість героїні: «*I'm sorry, I didn't mean to cry...*» «*It's okay,*» *he said, smiling* [4,39]. Ми знаємо, що сльози можуть передавати, як позитивні, так і негативні емоції. В наведеному вище прикладі вони викликані щастям довгоочікуваної зустрічі, що підкреслюється умовчанням.

Яскравим прикладом емотивної функції умовчання є наступний уривок : «*Oh, my dear! My dear! What is it? I didn't know you were out in the*

storm... Kate just told me she saw you going along the beach some time ago. And when your maid said you were not in... You're so cold... You're freezing. Why are you crying so? I... I can't bear to see you cry» [1,160].

Що стосується негативних емоцій, що можуть передаватися за допомогою комунікативно значущо умовчання, то ми надаємо перелік емоцій за лінією їх зростання: спантеличеність → зниковілість → сором → жалкування → сум → горе → відчай; не одобрення → розчарування → злість → сумнів → зниковілість → страх → шок.

Розглянемо наступний приклад: *«Mike, I'm sorry if I've interrupted anything, but will you kindly inform this ill-mannered cretin...» She'd spun towards me again and indignation trailed off with the sentence as she looked beyond me at the doorway [3, 330].*

У наведеному вище прикладі умовчання передає злість героїні, що підсилює емотивність тексту в цілому.

У нижче наведеному прикладі ми побачимо, що комунікативно значуще умовчання відображає нерішучість та невпевненість, що стає зрозумілим із контексту: *I rose unsteadily and considered rushing him, grabbing his arm or knocking him flat before he could do any damage, but I soon dismissed the idea: he was too strong and too quick and I'd be too slow and not strong enough. «If you hurt her...» I said unconvincingly, and he loved the threat. He squeezed one of her breasts with his free hand just to show me how scared he was, and the craziness in his smile made me shudder [3, 328].*

У наступному реченні ми бачимо, що умовчання передає відчай, переплетений зі страхом героїні: *«I'm afraid. I'm afraid of forgetting you again. It isn't fair... I just can't bear to give this up...» [4, 190].* Почуття шоку також передається за допомогою умовчання. Героїня не може говорити і її мова наповнена значущими паузами, що підкреслюють переповнення емоціями. Наприклад: *«Yes, my dear one, Robert is your half-brother, half-brother to both of you.» He glanced towards Jason. «No! No!» Janice pulled herself away from Steve's grip. «No!» And now her voice rose to a yell: «No! It can't be! We're... engaged. We are...» [1, 400].*

Ретельний стилістичний аналіз текстів англomовної емотивної прози також показав, що умовчання може виконувати експресивну функцію. Під

експресивністю ми розуміємо інтенсифікацію висловлювання за допомогою комунікативно значущого умовчання. Експресивну функцію умовчання (апосіопези) автор дуже часто використовує у мовленні своїх героїв для досягнення різноманітних прагматичних цілей.

У наступному прикладі ми читаємо: *«Ready?» says Trevor. «Are you rolling with those cameras?» He nods toward various cable networks, plus the BBC, ITN and Sky crews. «Right...» he says again, clearing his throat. «Abigail Long expresses her deepest regret at the sudden death of her close and...» he pauses for dramatic effect, «very special friend Jack Morris. The world of cinema will miss him very much, as of course...» another pause, «so will she...»* [2, 184]. Раптове умовчання у наведеному вище прикладі вживається мовцем з метою залучити увагу до своїх слів, підкреслити те, що вже було сказано раніше.

Дуже часто герої художнього твору вживають умовчання, щоб підкреслити свої наміри перейти до іншої теми. Наступний приклад ілюструє це яскраво: *The telegraph , The News, and the Mail all lead with the Europe story', he says. ' The Mirror's « Cabinet Minister in Suspenders Shock», that political hot photo, and the Sun leads on « Coke Death Actor's Mistress Will Go to Funeral», the story of the controversial death of young British actor, Jack Morris, found by his alleged mistress, Abigail Long, in a hotel room earlier on today. Anyway, that's the news...this evening... Good evening'* [2, 185].

Умовчання – сарказм також виконує експресивну функцію, наприклад: *One day you'll get to know me Emily». And she couldn't resist answering, with a touch of sarcasm, « Oh, that'll be something to look forward to... Doctor.» « Goodbye, Emily.»*

«Goodbye... Steve» [1,144].

У наведеному вище уривку героїня вживає умовчання навмисно. Доктор просить Емілію називати його Стив, тому що він хоче, щоб вони мали більш близькі стосунки. Замість цього вона дразнить його, називаючи навмисно спочатку «доктор» і лише після цього вона називає його «Стив», таким чином тримаючи його в напрузі. Щоб підсилити цей ефект, вона робить паузи, тобто використовує умовчання.

Наше дослідження свідчить про те, що умовчання часто виконує функцію переривання контакту (discontact function), що підкреслює відчуження комуні кантів, наприклад: *By the way, I've been meaning to ask, do you still paint? She shook her head. « Not anymore.» He was stunned. « Why not? You have so much talent.» « I don't know...» « Sure you do. You stopped for a reason.» He was right. She'd had a reason. « It's a long story...»* [4,63].

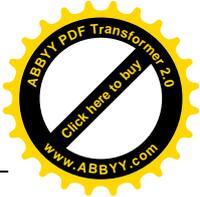
У нижче наведеному прикладі умовчання також виконує функцію переривання контакту. Умовчання є спробою уникнути комунікації з певним персонажем, тому що мовець розуміє, що немає сенсу продовжувати розмову із-за деяких причин: *You did not know what the cholera is. It is a dreadful thing to see. The work in the infirmary is done by soldiers and we need a Sister only to supervise. And as far as the girls are concerned ... no, no, I am sure your husband would not wish it; it is a terrible and frightening sight»* [5, 134].

Висновки. Таким чином, ми дійшли висновку, що мовлення та невербальні засоби комунікації (умовчання) нерозривно пов'язані між собою інтрокомунікативними відношеннями, які набувають комунікативної значущості при їх безпосередньому використанні у процесі спілкування. Усі інтрокомунікативні компоненти є однаково значущими для єдиного цілого, від якого вони залежать як від системи. Зміст, таким чином, знаходить для себе вираження як у мовній, так і у немовній системах.

Наше дослідження сучасної англomовної емотивної прози дозволило нам зробити висновок, що найчастіше комунікативно значуще умовчання виконує емотивну, експресивну та дисконтактну функції. Автор художнього твору створює природній характер розмови за допомогою умовчання, виражаючи весь спектр емоцій, від позитивних до негативних, але частіше негативних; за допомогою умовчання комунікативний акт стає більш експресивним та природнім.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Феномен молчания / Н. Д. Арутюнова // Язык о языке : Сб. статей (под. общ. рук. и ред. Н. Д. Арутюновой). – М. : Язык русской культуры, 2000. – С. 417 – 436.
2. Безуглая Л. Р. Значимое молчание в системе прагматической импликации / Л. Р. Безуглая // Вісник ХНУ. – Х. : ХНУ, 2004. – Вип. №636 – С.47 – 49.
3. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К. : Астроя, 1997. – 310с.

4. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – М. : Наука, 1980. – 88 с.
5. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1974. – 87 с.
6. Крестинский С. В. Интерпретация актов молчания в дискурсе / С. В. Крестинский // Язык, дискурс, личность : сб. научн. тр. – Тверь, 1990. – С. 38 – 45.
7. Сусов И. П. Личность как субъект языкового общения / И. П. Сусов // «Личностные аспекты языкового общения». : Межвуз. сб. научн. тр. – Калинин : КГУ, 1989. – С. 9-16
8. Birdwhistle R. L. Kinesics and Context : Essays on Body Motion Communication / R. L. Birdwhistle. – Philadelphia : University of Philadelphia Press, 1970. – 338 p.
9. Burgoon J. K. Nonverbal Signals / J. K. Burgoon // Handbook of Interpersonal Communication. – Thousand Oaks, CA : Sage, 1994. – P. 229-285.
10. Butterworth B. Evidence from Pauses in Speech / B. Butterworth // Language Production. – L. : Academic Press, 1980. – Vol. I : Speech and Talk. – P. 155-170.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Cookson C. The Golden Straw / Catherine Cookson. – L. : Bantam Press, 1996. – 608 p.
2. Edwards-Jones I. My Canape Hell / Imogen Edwards-Jones. – L. : Hodder and Sloughton, 2000. – 278 p.
3. Herbert J. The Magic Cottage / James Herbert. – L. : Hodder and Sloughton, 1986. – 352 p.
4. Sparks N. The Notebook / Nicholas Sparks. – N.Y. : Warner Books, 1998. – 236 p.
5. Somerset Maugham W. The Painted Veil / W. Somerset Maugham. – L. : Bantam Press, 1965. – 241 p.

М. А. Хекало. Стилистические функции умолчания как невербального коммуникативного компонента в современной англоязычной эмотивной прозе.

В статье рассматриваются вопросы взаимодействия коммуникативно значимого умолчания с другими вербальными и невербальными компонентами в коммуникативно-прагматическом и стилистическом аспектах. На основе анализа текстов современной англоязычной эмотивной прозы определены стилистические функции коммуникативно значимого умолчания – эмотивная, экспрессивная и дисконтактная функции.

Ключевые слова: коммуникативно значимое умолчание, невербальные компоненты в коммуникативно – прагматическом и стилистическом аспектах.

M. Khekalo. Stylistic functions of aposiopesis as a non-verbal communicative component in modern english and american emotive prose.

The article focuses on the problem of interaction of aposiopesis with other verbal and non-verbal communicative components in pragmatic and stylistic aspects. Stylistic functions of aposiopesis have been pointed out in the result of contextual analysis of emotive prose by British and American writers.

Key words: aposiopesis, non-verbal components in communicative-pragmatic and stylistical aspects.

РУССКО-УКРАИНСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ МНОГОЗНАЧНОСТИ В ВУЗЕ

Статья посвящена вопросу использования русско-украинских параллелей при изучении семантических изменений в структуре многозначного слова, которые происходят в результате семантического варьирования лексем, функционирующих в близкородственных языках на современном языковом этапе. Доказано, что семантическое варьирование – естественное свойство слов, обусловленное самим устройством языковой системы.

Ключевые слова: лексическое значение, полисемия, семантическое варьирование, сопоставительный анализ, семантические инновации.

Постановка проблемы. В начале XXI века все большее внимание в современном языкознании уделяется сопоставительному анализу языков. Повышенный интерес к лингвистике «сравнения» объясняется не только лингвистическими, но и прагматическими явлениями: обучением близкородственным и иностранным языкам, теорией и практикой перевода, составлением двуязычных словарей.

В условиях билингвизма проблема сопоставления двух близкородственных языков при обучении студентов-филологов представляется достаточно актуальной. Явление полисемии составляет основу лексической семантики и способствует обширным возможностям семантического варьирования. Несомненно, проведение русско-украинских параллелей при изучении многозначности в вузе будет способствовать улучшению речевого общения студентов, развитию их языковой компетентности.

Анализ исследований и публикаций. Значительный интерес для изучения сопоставительной лексики русского и украинского языков представляют труды А. А. Реформатского, Н. М. Шанского, Д. Н. Шмелева, В. И. Кононенко, Г. П. Ижакевич, О. А. Кудрявцевой, в которых освещается типология общего и различного в лексике и семантике двух языков.

Большая заслуга в изучении близкородственных языков принадлежит украинским языковедам, которые создали целую серию сопоставительно-типологических исследований русского и украинского

языков, изданных институтом языкознания им. А. А. Потебни: «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (1973), «Сопоставительное исследование русского и украинского языков» (1975), «Функционирование русского языка в близкородственном языковом окружении» (1981), «Сопоставительное исследование русского и украинского языков. Лексика и фразеология» (1991). Семантическому варьированию слов, проблемам полисемии и динамическим процессам в лексике посвящены работы С. Д. Кацнельсона, В. Г. Гака, Э. В. Кузнецовой, Л. М. Васильева, И. А. Стернина, Д. Н. Новикова, Н. П. Тропиной, А. А. Стишова, О. П. Ермаковой, Н. С. Валгиной.

Большой языковой материал, отражающий развитие многозначности в двух языках, содержится в словарях новых слов, среди которых можно выделить «Толковый словарь русского языка конца XX века: Языковые изменения» под ред. Г. Н. Складневской (1998), «Большой толковый словарь русского языка» С. А. Кузнецова (1998), «Словарь перестройки» под ред. В. И. Максимова (1992), «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2004).

Цель статьи – представить некоторые смысловые изменения в современной лексике русского и украинского языков на примере семантического варьирования многозначных слов, которые приобретают новые значения и, как подчеркивает А. А. Стишов, «активизируются в периоды трансформаций общества, когда происходят изменения государственно-политического устройства страны, усиливаются рефлексии в языковом общении» [8, 3].

Изложение основного материала. Развитие словарного фонда русского и украинского языков происходит не только за счет заимствований и новообразований, но в значительной степени в результате семантического варьирования имеющихся лексических единиц. Семантическое варьирование – естественное свойство слов, обусловленное самим устройством языковой системы.

Семантическое варьирование слова является следствием общего закона произвольности знака, сформулированного Ф. де Соссюром [7, 55]. Форма слова и его значение связаны друг с другом условно, хотя связь эта

социально закреплена. Произвольность связи между формальной и содержательной сторонами слова предполагает возможность его изменения. Состав компонентов лексического значения подвижен и изменчив: может происходить акцентирование одних сем или ослабление других, актуализация потенциальных или появление новых сем. Все это служит основой для развития семантического варьирования слов, которое реализуется только у наиболее употребительных и достаточно обобщенных по основным значениям слов [3, 119]. Лексическое значение характеризуется диффузностью, подвижностью, изменяемостью своих параметров, что, несомненно, связано с особенностями человеческого мышления, с отражением реальности в языковой картине мира.

Активность процессов семантического преобразования слова ведет к качественному обогащению русского и украинского языков, усилению их выразительности, способности воспроизводить разнообразные смысловые оттенки, оттачивать экспрессивно-оценочные характеристики [6, 229]. Сопоставительный анализ многозначных слов, который проводится при изучении лексики русского и украинского языков студентами-филологами, позволяет проследить механизм семантического варьирования лексем, функционирующих в современном языковом пространстве.

Общие тенденции развития русского и украинского языков на современном этапе проявляются в наличии параллельных лексических процессов, характеризующих создание новых слов в различных сферах общественно-политической жизни, науки, техники и т.д., которые могут быть рассмотрены на примере семантического варьирования многозначных слов.

Почему в языке возникает многозначность? Условием возникновения многозначности является познавательная деятельность человека: новые предметы, явления осознаются на основе сравнения, ассоциации с другими, известными. В результате этого устанавливаются сходство или связь предметов. Многозначность обеспечивает одно из важных требований к языку как знаковой системе: минимальным количеством знаков передавать максимум информации. И в русском, и в украинском языках большинство слов (около 80%) являются

многозначными. Полисемия – это способ организации лексической системы: новое значение включается в семантическую структуру слова (по общим признакам), вместе с тем внутри неё оно вступает в оппозицию с существующими значениями, представляет собой новый ЛСВ, т.е. происходит семантическое варьирование. Например: **Беспредел** – отсутствие каких-л. норм, правил, законов в общественной, политической, экономической и т.п. жизни, во взаимоотношениях между людьми [9, 83–84]. Изначально слово использовалось исключительно в криминальной субкультуре. В воровском жаргоне под **беспределом** понималось грубое нарушение «воровских понятий». Понятие получило распространение в массовой культуре с начала 90-х годов. В результате активного употребления в речи эта лексема вступает в синтагматические отношения со словами, которые противоречат первичному ЛСВ слова: *беспредел милиции, беспредел власти, коммерческий беспредел, беспредел гаишников, правовой беспредел, экономический беспредел.*

Семантические инновации предстают в языке как результат общественно-политического переосмысления лексем разных терминосистем. Так, слово **гонки/перегоны** раньше функционировало лишь в спортивной терминологии со значением – «соревнования в скорости езды на автомобиле, велосипеде и т.п.» [4, I, 320], «спортивні змагання у швидкості їзди, бігу» [5, VI, 154]; в современной публицистике широко употребляется в значении – «политическая борьба за первенство»: «*Политическая гонка, которая сейчас движется в Украине, заставила своих участников прибегнуть к тщательному анализу происходящего*», «Зараз влада посилено думає над тим, як вийти з *«великих перегонів»* з найменшими для себе затратами» (Из газет).

Общепотребительное слово **диалог** – «разговор между двумя или несколькими людьми [4, I, 39], «розмова між двома або кількома особами» [5, II, 295] – в языке газет приобретает переносное значение «переговоры, домовленість» [2, 226]: «І лише через 5 років росіяни з українцями сіли за «круглий стіл»... Це початок *українсько-російського діалогу*» или «*Диалог культур, держав, епох*». (Из газет).

На страницах газет часто встречается употребление разных ЛСВ слова в одном контексте: «*прем'єра нашого прем'єра*», «*Як погасили ЯК?*», «*Кожна партія грає свою партію*».

Новые значения у слов развиваются, как правило, в связи с необходимостью называния новых реалий или в результате заимствований. Однако в современных русском и украинском языках существуют и иные семантические процессы в лексике, которые способствуют появлению новых значений у известных ранее слов. Часто это происходит в результате расширения значения. Изменения значения в сторону его расширения влияет и на синтаксическую сочетаемость слов. Например: **Рынок** – 1. Место розничной торговли съестными припасами и другими товарами под открытым небом или в крытых торговых рядах; базар. 2. *Экон.* Сфера товарного обращения, товарооборота [4, III, 746]. В настоящее время встречаем такие словоупотребления: *оптовый рынок, рынок идей, рынок труда, рынок ценных бумаг, рынок капитала, рынок недвижимости; ринок фінансових послуг, фондовий ринок, земельний ринок, страховий ринок.*

Первоначально лексема **экология** / **екологія** (от др.-греч. οἶκος – обиталище, жилище, дом, имущество и λόγος – понятие, учение, наука) обозначала науку об отношениях растительных и животных организмов и образуемых ими сообществ между собой и окружающей средой [4, IV, 749]. Сейчас широко употребляются следующие сочетания: *экология животных, растений, младенчества, производства, питания, духа, социальная экология, экология культуры; екологічна етика, екологія душі, екологія людини, екологія дому, політична екологія.*

Многозначное слово не простая совокупность лексико-семантических вариантов. Все ЛСВ в многозначном слове находятся в определенных связях и представляют собой микросистему с чёткой организацией составляющих частей. Прямое, номинативное значение слова, которое непосредственно направлено на предмет, является основой, «фундаментом» всех остальных значений и употреблений слов. Новые ЛСВ известных слов также выполняют номинативную функцию, но они направлены на предмет опосредованно, осознаются через прямое значение.

Выводы. Особенность лексической системы языка заключается в ее открытом характере, который обусловлен тесной связью с жизнью людей, социальным прогрессом; развитие лексики определяется также внутриязыковыми факторами. Многозначность как один из факторов развития лексико-семантической системы позволяет расширить круг понятий и явлений за счет экономии языковых средств. Аналогичные процессы семантических преобразований в близкородственных языках подчеркивают их структурно-семантическую близость и создают предпосылки для их семантического взаимодействия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : учеб.пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
3. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов / Э. В. Кузнецова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 216 с.
4. Словарь русского языка : в 4 т. / [под ред. А. П. Евгеньевой]. – М. : Русский язык, 1985 – 1988.
Т. I. – А – Й. – 1985. – 696 с.
Т. III. – П – Р. – 1987. – 752 с.
Т. IV. – С – Я. – 1988. – 800 с.
5. Словник української мови / [голова ред. колегії акад. І. К. Білодід]. – Т. 1–11. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
Т. 2. – Г – Ж. – 1971. – 550 с.
Т. 6. – П. – 1975. – 832 с.
6. Сопоставительное исследование русского и украинского языков. Лексика и фразеология / [Г. П. Ижакевич, П. Е. Гриценко, В. И. Кононенко и др.] ; отв. ред. Г. П. Ижакевич. – К. : Наук. думка, 1991. – 384 с.
7. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / [общ. ред., вступ. ст. и коммент. Н. А. Слюсарева]. / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 2000. – 274 с.
8. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ст. докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Стишов. – К., 2003. – 35 с.
9. Толковый словарь русского языка конца ХХ в. : Языковые изменения / [под ред. Г. Н. Складневской]. – СПб: Изд-во «Фолио-Пресс», 1998. – 700 с.

Н. А. Хомула. Російсько-українські паралелі при вивченні багатозначності у вищому навчальному закладі.

Стаття присвячена питанню використання російсько-українських паралелей при вивченні семантичних змін у структурі багатозначного слова, які відбуваються в результаті семантичного варіювання лексем, що функціонують у близькоспоріднених мовах на сучасному мовному

етапі. Доведено, що семантичне варіювання – природна здатність слів, зумовлена самою будовою мовної системи.

Ключові слова: лексичне значення, полісемія, семантичне варіювання, порівняльний аналіз, семантичні інновації.

N. Khomula. Russian-Ukrainian parallels in the study of polysemanticism in the university.

The article deals with the question of Russian-Ukrainian parallels in the study of semantic change in the structure of polysemous words, which occur as a result of the semantic variation of tokens that operate in closely related languages of modern linguistic stage.

Key words: lexical meaning, polysemy, semantic variation, comparative analysis, semantic innovation.

УДК 43-3

О. О. Шевченко

Сумський державний педагогічний університет

ПОЗИЦІЙНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГОЛОСНИХ МОНОФТОНГІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються позиційні умови реалізації голосних монофтонгів сучасної німецької мови в рамках слова. Виявлено факт концентрації високих показників частотності голосних фонем у кореневій морфемі інтонаційного центру слова. Цей факт підтверджує принцип вибірковості звукових одиниць для формування різних мовних значень у сучасній німецькій мові, а також свідчить про те, що позиція під наголосом є найсприятливішою для реалізації більшості лінгвістичних ознак голосних монофтонгів німецької мови.

Ключові слова: фонема, монофтонг, частотність.

Постановка проблеми. Одним з основних постулатів сучасної лінгвістики є положення про мову як цілісне системно-структурне утворення. Функціонування мовної системи забезпечується взаємозалежністю, взаємодією і взаємозумовленістю елементів різних рівнів мови. Отже повний опис функціональних властивостей одиниць фонологічного рівня можна дати лише з урахуванням їх взаємозв'язку з одиницями інших мовних рівнів. Оскільки цей взаємозв'язок виражається, насамперед, у конститутивному відношенні звукових одиниць як одиниць асемантичного рівня мови до одиниць семантичного рівня, яке забезпечує кореляцією плану вираження і плану змісту [3, 20-21], то функціональна характеристика звукових одиниць неможлива безвідносно до конституційованих ними значущих одиниць.

Аналіз актуальних досліджень. Хоча необхідність виявлення і системного опису функціональних властивостей фонем саме у контексті звукової організації одиниць вищих рівнів мови продиктована актуальністю ідеї взаємообумовленості всіх елементів і рівнів мовної системи, здійснено мало спроб комплексного рішення даної проблеми на матеріалі сучасної німецької мови. Так, останні фонологічні дослідження присвячені або ж лише проблемі фонемної організації слова в німецькій мові [1], або – складу [4; 5; 6]. Тому є перспективним і необхідним визначення і статистичний опис функціональних властивостей голосних фонем сучасної німецької мови в контексті звукового оформлення значущих одиниць з урахуванням ієрархічних конститутивних відношень, що пов'язують ці одиниці між собою.

Метою даної роботи є розгляд позиційних умов уживання голосних монофтонгів сучасної німецької мови. Досягнення цієї мети передбачає виконання кількох конкретних завдань:

- виявлення залежності частоти вживання кожної фонемі від позиції початку, середини і кінця слова.
- виявлення залежності частоти вживання кожної фонемі від морфологічної належності в позиціях. Виконання цього завдання передбачає процедуру морфемного аналізу слів.
- виявлення залежності частоти вживання кожної фонемі від складової належності в позиціях з урахуванням сегментних і суперсегментних характеристик складу: фонемної структури складу і положення складу відносно наголосу. Виконанню даного завдання передуює вибір оптимальних критеріїв складоподілу.
- аналіз сприятливих і несприятливих позиційних умов прояву функціональної активності для кожної фонемі та визначення найсприятливіших факторів вживання фонем.

Відповідно меті і завданням дослідження було здійснено статистичну обробку найбільш об'ємного словника вимови сучасної німецької мови Duden [7]. Методом механічної вибірки зі 130 тисяч слів генеральної сукупності словникового складу було вибрано 9224 лексичні одиниці. З

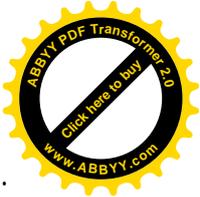
метою найбільш повного аналізу з вибірки не виключені рідко вживані слова і запозичення. Відповідно до думки Л. Р. Зіндера, саме така лексика найчіткіше відбиває динаміку звукової системи мови [2, 100–101].

Виклад основного матеріалу. На підставі вироблених правил здійснена процедура складоподілу і морфемного аналізу слів вибірки. Підраховано частоту вживання кожного голосного монофтонга німецької мови в позиціях початку, середини і кінця слова, з урахуванням морфемної належності в цих позиціях, а також складової належності в позиціях. Частота вживання фонем у складах досліджувалася з урахуванням сегментних і просодичних ознак складу. За сегментними ознаками склади у даній роботі поділяються на відкриті, закриті і прикриті. Відповідно до просодичних ознак склади в даній роботі класифікуються за наявністю або відсутністю словесного наголосу, за місцем розташування по відношенню до наголошеного складу і за місцем розташування серед ненаголошених складів. Таким чином, склади поділяються на 1,2,3,4,5,6 переднаголосні, наголошений і 1,2,3,4,5 занаголосні.

Аналіз позиційних умов реалізації кожного голосного монофтонга німецької мови дозволяє зробити такі висновки. 1. Процентний показник вживаності найчастотнішої фонемі а на початку слова складає 11,9%, у середині слова – 72,2%, в кінці слова – 15,9% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонемі а є наголошений, 1 переднаголосний і 1 занаголосний склади. Найнесприятливішими – 6 переднаголосний, 4 занаголосний і 5 занаголосний склади. Найчастіше фонема а зустрічається в прикритому типі складу (56,05%), рідше – у закритому (22,89%). Найнесприятливішим для вживання фонемі а є відкритий склад (18,28%). 91,91% випадків уживання фонемі а від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 5,02% – на суфіксальну, 3,02% – на префіксальну.

Найбільш сприятливою для вживання фонемі а є позиція в середині слова в 1 переднаголосному прикритому складі кореневої морфемі.

2. Процентний показник вживаності фонемі і: на початку слова складає 2,4%, в середині слова – 84,2%, в кінці слова – 13,2% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонемі

i: є наголошений, 1 переднаголосний і 1 занаголосний склади. Найнесприятливішими – 6 переднаголосний, 4 занаголосний і 5 переднаголосний склади. Вживання фонем у 5 занаголосному складі не дозволено системою. Найчастіше фонема і: зустрічається у відкритому типі складу (77,08%), рідше – у прикритому (16,33%). Найнесприятливішим для вживання фонем є закритий склад (6,32%). 75,59% випадків уживання фонем і: від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 22,32% – на суфіксальну, 1,82% – на префіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонем і: є позиція в середині слова в наголошеному відкритому складі кореневої морфем.

3. Процентний показник вживаності фонем о: на початку слова складає 3,7%, у середині слова – 79,7%, у кінцевій позиції – 16,6% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонем о: є наголошений, 1 переднаголосний і 1 занаголосний склади. Найнесприятливішими – 6 переднаголосний, 4 занаголосний і 3 занаголосний склади. Вживання фонем в 5 занаголосному складі не дозволено системою. Найчастіше фонема о: зустрічається у відкритому типі складу (81,15%), рідше – у прикритому (16,65%). Найнесприятливішим для вживання фонем є закритий склад (2,21%). 84,96% випадків уживання фонем о: від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 10,03% – на суфіксальну, 5,01% – на префіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонем о: є позиція в середині слова, в наголошеному відкритому складі кореневої морфем.

4. Процентний показник вживаності фонем л на початку слова складає 5,8%, у середині слова – 89,6%, в кінці слова – 4,5% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонем л є 1 занаголосний, наголошений, і 2 занаголосний склади. Найнесприятливішими – 4 занаголосний, 5 переднаголосний і 6 переднаголосний склади. Вживання фонем у 5 занаголосному складі не дозволено системою. Найчастіше фонема л зустрічається в прикритому типі складу (72%), рідше – у закритому (22,32%). Найнесприятливішим для вживання фонем є відкритий склад (5,73%). 64,3% випадків уживання фонем л від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 32,2% – на суфіксальну, 3,5% – на префіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонемі І є позиція в середині слова, у 1 занаголосному прикритому складі кореневої морфемі.

5. Процентний показник вживаності фонемі ϵ на початку слова складає 9,2%, у середині слова – 86%, у кінцевій позиції – 4,8% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонемі ϵ наголошений і 1 переднаголосний склади. Найнесприятливішими – 4 занаголосний, 5 переднаголосний і 6 переднаголосний склади. Вживання фонемі в 5 занаголосному складі не дозволено системою. Найчастіше фонема ϵ зустрічається в прикритому типі складу (74,57%), рідше – у закритому (19,21%). Найнесприятливішим для вживання фонемі ϵ відкритий склад (6,26). 88,71% випадків уживання фонемі ϵ від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 6,21% – на префіксальну, 5,07% – на суфіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонемі ϵ є позиція в середині слова, в наголошеному прикритому складі кореневої морфемі.

6. Реалізація скороченого голосного э на початку слова не дозволена фонологічною системою німецької мови. Лише 2 випадки вживання голосного в цій позиції зафіксовано в запозичених словах. Процентний показник вживаності голосного э у середині слова складає 62,3%, у кінцевій позиції – 37,7% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації голосного э 2 занаголосний, 1 переднаголосний і 2 занаголосний склади. Найнесприятливішими – 4 занаголосний і 4 переднаголосний склади. Вживання голосного э у 5 занаголосному, 5 переднаголосному і 6 переднаголосному складах не дозволено системою. Найчастіше голосний зустрічається у відкритому типі складу (59,37), рідше – у прикритому (29,56%). Найнесприятливішим для вживання голосного э закритий склад (11,07%). 46,94% випадків уживання голосного э від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 46,74% – на суфіксальну, 6,32% – на префіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації голосного э є позиція в середині слова, у 1 занаголосному відкритому складі кореневої або суфіксальної морфемі.

7. Процентний показник вживаності фонем *е*: на початку слова складає 5,9%, у середині слова – 87,8%, у кінцевій позиції – 6,4% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонем є наголошений, 1 переднаголосний і 2 переднаголосний склади. Найнесприятливішими – 3 занаголосний, 5 переднаголосний і 6 переднаголосний склади. Вживання фонем в 4 і 5 занаголосних складах не дозволено системою. Найчастіше фонема *е*: зустрічається у відкритому типі складу (78,02), рідше – у прикритому (18,73%). Найнесприятливішим для вживання фонем є закритий склад (3,25%). 89,41% випадків уживання фонем *е*: від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 6,76% – на суфіксальну, 3,83% – на префіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонем *е*: є позиція в середині слова, в наголошеному відкритому складі кореневої морфем.

8. Процентний показник вживаності фонем *э* на початку слова складає 7,9%, в середині слова – 90,6%, у кінцевій позиції – 1,5% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонем *э* є наголошений, 1 переднаголосний і 1 занаголосний склади. Найнесприятливішими – 3 занаголосний, 5 переднаголосний і 4 занаголосний склади. Вживання фонем у 5 занаголосному і 6 переднаголосному складах не дозволено системою. Найчастіше фонема зустрічається в прикритому типі складу (77,05%), рідше – у закритому (20,63%). Найнесприятливішим для вживання фонем є відкритий склад (2,52%). 94,23% випадків уживання фонем *э* від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 2,96% – на суфіксальну, 2,84% – на префіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонем *э* є позиція в середині слова, в наголошеному прикритому складі кореневої морфем.

9. Процентний показник вживаності фонем *а*: на початку слова складає 2,5%, у середині слова – 94,7%, у кінцевій позиції – 2,8% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонем є наголошений і 1 занаголосний склади. Найнесприятливішими – 4 занаголосний і 2 переднаголосний склади. Вживання фонем в 5 занаголосному, 3, 4, 5 і 6 переднаголосних складах не дозволено

системою. Найчастіше фонема а: зустрічається у відкритому типі складу (59,84), рідше – у прикритому (34,92%). Найнесприятливішим для вживання фонемі є закритий склад (5,24%). 73,97% випадків уживання фонемі а: від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 0,47% – на префіксальну, 25,56% – на суфіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонемі а: є позиція в середині слова, в наголошеному відкритому складі кореневої морфемі.

10. Процентний показник вживаності фонемі **и:** на початку слова складає 4,9%, в середині слова – 88,7%, у кінцевій позиції – 6,5% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонемі є наголошений і 1 переднаголосний склади. Найнесприятливішими – 3 занаголосний, 4 переднаголосний і 5 переднаголосний склади. Вживання фонемі в 6 переднаголосному, а також в 4 і 5 занаголосних складах не дозволено системою. Найчастіше фонема **и:** зустрічається у відкритому типі складу (70,31), рідше – у прикритому (22,88%). Найнесприятливішим для вживання фонемі є закритий склад (7,14%). 96,2% випадків уживання фонемі **и:** від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 2,13% – на суфіксальну, 1,67% – на префіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонемі **и:** є позиція в середині слова, в наголошеному відкритому складі кореневої морфемі.

11. Процентний показник вживаності фонемі **у** на початку слова складає 13,5%, в середині слова – 84,5%, у кінці слова – 2% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонемі є 1 занаголосний і наголошений склади. Найнесприятливішими – 3 занаголосний, 4 занаголосний і 3 переднаголосний склади. Вживання фонемі в 4, 5, 6 переднаголосних і 5 занаголосному складі не дозволено системою. Найчастіше фонема **у** зустрічається в прикритому типі складу (73,17%), рідше – у закритому (23,67%). Найнесприятливішим для вживання фонемі є відкритий склад (3,16). 53,44% випадків уживання фонемі **у** від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 14,91% – на префіксальну, 32% – на суфіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонемі **у** є позиція в середині слова, у 1 занаголосному прикритому складі кореневої морфемі.

12. Процентний показник вживаності фонему у: на початку слова складає 7,19%, у середині слова – 90,9%, у кінцевій позиції – 1,92% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонему є наголошений, 1 і 2 переднаголосний склади. Найнесприятливішими – 5 і 6 переднаголосний, 3 занаголосний склади. Вживання фонему в 4 і 5 занаголосних складах не дозволено системою. Найчастіше фонему у: зустрічається у відкритому типі складу (78,72%), рідше – у прикритому (20,14%). Найнесприятливішим для уживання фонему є закритий склад (1,14%). 87,05% випадків уживання фонему у: від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 12,71% – на префіксальну, 0,24% – на суфіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонему у: є позиція в середині слова, в наголошеному відкритому складі кореневої морфему.

13. Процентний показник вживаності фонему ʏ на початку слова складає 1,5%, у середині слова – 98,5%. У кінцевій позиції слова реалізація фонему ʏ не дозволена системою, оскільки не зафіксовано жодного випадку вживання фонему в кінці слова. Найсприятливішим для реалізації фонему є наголошений склад. Найнесприятливішими – 3 занаголосний і 4 переднаголосний склади. Вживання фонему у 5 та 6 переднаголосних, а також у 4 та 5 занаголосних складах не дозволено системою. Найчастіше фонему ʏ зустрічається в прикритому типі складу (93,03%), рідше – у закритому (6,96%). Не зафіксовано жодного випадку реалізації фонему у відкритому складі. 97,51% випадків уживання фонему ʏ від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 2% – на префіксальну, 0,5% – на суфіксальну.

Найбільш сприятливою для реалізації фонему ʏ є позиція в середині слова, в наголошеному прикритому складі кореневої морфему.

14. Процентний показник вживаності фонему ø: на початку слова складає 5,6%, в середині слова – 86,1, у кінцевій позиції – 8,2% від загальної частоти вживання. Найсприятливішими для реалізації фонему є наголошений, 1 і 2 занаголосні склади. Найнесприятливішими – 3 і 4 переднаголосні склади. Вживання фонему в 4 і 5 занаголосних, а також у 5 і 6 переднаголосних складах не дозволено системою. Найчастіше фонему

ø: зустрічається у відкритому типі складу (62,05%), рідше – у прикритому (31,28%). Найнесприятливішим для вживання фонем є закритий склад (6,67%). 85,98% випадків уживання фонем ø: від абсолютної частоти вживаності припадає на кореневу морфему, 15,02% – на суфіксальну. У префіксах фонема ø: не вживається, крім єдиного випадку реалізації в напівпрефіксі іменників і прикметників *höchst-*.

Найбільш сприятливою для реалізації фонем ø: є позиція в середині слова, в наголошеному відкритому складі кореневої морфем.

15. Процентний показник частоти фонем œ на початку слова складає 3,9%, в середині слова – 95,1%, у кінцевій позиції слова – 1% від абсолютної частоти вживання. Найсприятливішим для реалізації фонем є наголошений склад. Найнесприятливішими – 3 і 4 переднаголосні, а також 4 занаголосний склади. Вживання фонем у 5 і 6 переднаголосних, а також у 3 і 5 занаголосних складах не дозволено системою. Найчастіше фонема œ зустрічається в прикритому типі складу (88,13%), рідше – у закритому (11,88%). Зафіксовано лише один випадок реалізації фонем у відкритому складі. Майже 100% випадків уживання фонем œ у словах вибірки припадають на кореневу морфему, оскільки фонема реалізується в єдиному напівпрефіксі іменників і прикметників *hollen-*, а також у єдиному суфіксі прикметників *förmig-*.

Найбільш сприятливою для реалізації фонем œ є позиція в середині слова, в наголошеному прикритому складі кореневої морфем.

Висновки. Загальна картина позиційних умов реалізації голосних монофтонгів німецької мови в межах слова виявляє факт концентрації високих показників частотності голосних фонем у кореневій морфемі інтонаційного центру слова, який підтверджує принцип вибіркості звукових одиниць для формування різних мовних значень у сучасній німецькій мові. Отже, у звуковій організації морфем кореня бере участь найбільша кількість голосних фонем у порівнянні з префіксальними та суфіксальними морфемами. Для формування інтонаційного, а значить і найінформативнішого центру слова також використовується більше голосних, ніж для створення ненаголошених складів.

Найчастотніше вживання голосних фонем в інтонаційному центрі слова та навколо нього свідчить також про те, що позиція під наголосом є найсприятливішою для реалізації більшості лінгвістичних ознак голосних монофтонгів німецької мови, завдяки чому зберігається найвища варіативність фонем саме в цій позиції.

У даній статті представлено основні статистичні характеристики функціональної активності голосних монофтонгів сучасної німецької мови з урахуванням всіх позиційних умов їх уживання в рамках слова. Подальші дослідження передбачають вивчення функціональної активності голосних монофтонгів сучасної німецької мови у комбінаторному аспекті, тобто дослідження сполучуваності голосних з іншими голосними та приголосними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власюк Н. И. Фонетическая структура слова в немецкой фразе : автореф. дис. на соискание степени канд. фил. наук : 10. 02. 04 «Германские языки»/ Н. И. Власюк. – Минск, 1987. – 21 с.
2. Зиндер Л. Р. Теоретический курс фонетики современного немецкого языка: учеб. пособие / Л. Р. Зиндер. – СПб. : Изд-во ун-та, 1997. – 184 с.
3. Зубкова Л. Г. Фонологическая типология слова / Л. Г. Зубкова. – М., 1990. – 259 с.
4. Лысенко Г. Л. Фонетическая вариативность слога и его составляющих в динамике немецкой разговорной речи/ Г. Л. Лысенко // Взаимодействие сегментного состава и просодии текста : Сборник научных трудов. – Киев, 1986. – С. 30-38.
5. Михайлова О. Г. Слог, его развитие и функционирование в немецком языке : дис. на соискание степени канд. фил. наук : 10. 02. 04 «Германские языки» / . – Одесса, 1996. – 176с.
6. Романова О. А. Фонемна структура складу : автореф. дис.на здобуття ступеня канд. філ. наук : 10. 02. 04 «Германские языки»/. – Київ, 1999. – 17 с.
7. Duden : Aussprachewörterbuch 2000. Bearb. von Max Mangold. Mannheim/Wien/Zürich. (Duden 6).

О. О. Шевченко. Позиционные условия реализации гласных монофтонгов современного немецкого языка.

В статье рассматриваются позиционные условия реализации гласных монофтонгов современного немецкого языка в рамках слова. Выявлен факт концентрации высоких показателей частотности гласных фонем в корневой морфеме интонационного центра слова, который подтверждает принцип избирательности звуковых единиц для формирования различных языковых значений, а также свидетельствует о том, что положение под ударением является наиболее благоприятным для реализации большинства лингвистических признаков гласных монофтонгов немецкого языка.

Ключевые слова: фонема, монофтонг, частотность.

O. Shevchenko. Positional conditions of realization of vowel phonemes in modern German.

The article focuses on positional conditions of realization of vowel phonemes in modern German in the word. The high rates of vowel phonemes in the root morpheme of the word intonation center confirm the principle of selectivity of sound units for the formation of different linguistic meanings. They testify that the accent position is the most favorable for realization of the most linguistic features of vowel monophthongs in German.

Key words: phoneme, monophthong, rate.

УДК 811.112.2'07

В. І. Школярєнко

Сумський державний педагогічний університет

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена лінгвокультурологічному вивченню становлення фразеологічної системи німецької мови протягом VIII-XVII століть. У ній розглянуто діахронічні закономірності розвитку фразеологізмів давньоверхньонімецького (двн.), середньоверхньонімецького (свн.) і ранньонововерхньонімецького (рнвн.) періодів, досліджено національну специфіку фразеологічної картини світу Німеччини протягом VIII-XVII століть, виявлено й описано національно-культурні чинники становлення фразеологічних одиниць (ФО).

***Ключові слова:** діахронічний аспект лінгвокультурології, фразеологічна картина світу, національно-культурні чинники.*

Постановка проблеми. Попри те, що в останні десятиліття з'явилося чимало праць лінгвокультурологічного характеру (В. В. Антропова, Є. В. Брисіна, Н. У. Ворокова, В. Г. Гак, Н. Б. Головіна, І. О. Голубовська, А. Я. Гуревич, С. Н. Денисенко, В. В. Жайворонок, М. О. Красавський, А. М. Мелерович, Н. Г. Ніколаєва, О. Д. Огуй, В. І. Постовалова, А. М. Приходько, В. М. Телія, О. М. Цвєтаєва, В. І. Шаховський), проблема діахронічного дослідження фразеологічного складу з позиції лінгвокультурологічного аспекту ще досить широко не висвітлена. Актуальними залишаються певні теоретичні й практичні проблеми в цій сфері: недостатня розробленість діахронічного аспекту лінгвокультурологічних досліджень; недостатньо повне дослідження фразеологізмів двн., свн. і рнвн. періодів і опрацювання текстового матеріалу; відсутність спеціальних робіт, присвячених розвитку ФО давніх періодів формування німецької мови в діахронії; відсутність спеціальних праць з

історичного аналізу національних фразеологічних картин світу для встановлення динаміки лінгвокультурологічної сфери в діячності, а також недостатня теоретична розробленість проблематики екстралінгвального фрагмента дійсності щодо тенденцій мовного розвитку. Національну фразеологічну картину світу розуміємо як виражене фразеологізмами певної мови світовідчуття і світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі.

Аналіз актуальних досліджень. Розвиток нових підходів до з'ясування національно-культурних особливостей фразеологізмів відбувається, як було зазначено вище, у руслі антропологічної парадигми мовознавства, зокрема в межах лінгвокультурології. Розвиток лінгвокультурологічного підходу до аналізу фразеології орієнтує дослідника на вивчення співвідношення фразеологізмів і знаків культури й актуалізує значення системи еталонів, стереотипів, символів для опису культурно-національної специфіки фразеологічної системи [1, 18].

У рамках цього підходу В.М. Телія відзначає наявність фразеології в системі будь-якої мови як здатність фразеологізмів виступати в ролі експонентів культурних знаків, здатних не тільки синхронно входити до наявної системи культурно-національного світорозуміння, а й передавати її фрагменти з покоління в покоління, беручи участь у формуванні світорозуміння як окремої мовної особистості, так і всього мовного колективу [2, 308].

На думку В. М. Телія, основною метою лінгвокультурологічного аналізу фразеологічних одиниць є виявлення й опис культурно-національних конотацій, що узуально супроводжують значення у формі образних асоціацій з еталонами, стереотипами та іншими культурними знаками й співвідносяться один з одним за допомогою когнітивних процедур, які додають цим конотаціям осмислення [2, 310]. Отже, у рамках лінгвокультурологічного підходу національно-культурна своєрідність фразеологізмів убагається в тому, що вони містять у собі комплекс наївних уявлень носіїв мови про той чи інший еталон, стереотип, концепт національної культури. Аналіз фразеологізму, що вказує на певне поняття духовної культури, виявляє національно-культурну конотацію

аналізованого поняття, а аналіз сукупності подібних фразеологізмів дає повну картину концепту, що розглядається у фразеологічній картині світу.

Очевидним є те, що для подібного дослідження недостатньо методу компонентного аналізу, типового для лінгвокраєзнавчого підходу. Щоб виявити лінгвокультурологічні конотації понять духовної культури, необхідний не просто більш глибокий рівень вивчення фразеологізму, а й інший методологічний підхід, інше розуміння фразеології.

Мета статті – розроблення нового підходу до вивчення фразеологічного складу з позиції діахронічного аспекту лінгвокультурології, який полягає у виявленні національно-культурних чинників, релевантних для становлення фразеологічної картини світу дvn., свн. і рnvн. періодів німецької мови, визначенні критеріїв встановлення національно-культурної специфіки ФО, а також описі досвіду систематизації ФО у діахронії з урахуванням системи образів і цінностей певного історичного періоду.

Виклад основного матеріалу. Застосування нових підходів до з'ясування національно-культурних особливостей фразеологізмів здійснюється під антропологічним кутом зору, зокрема в межах лінгвокультурології. Лінгвокультурологічна орієнтація у вивченні фразеологізмів спрямована, головним чином, на історико-реконструктивний план виявлення культурних аспектів у формуванні фразеологічної системи.

З огляду на це виникає потреба необхідності встановлення на їхньому підґрунті чинників, що вплинули на процес формування фразеологічного складу німецької мови VIII-XVII століть. Доцільним виявився підхід до кожного етапу розвитку мови як до процесу, невіддільного від історії цього періоду і водночас як такого, що не збігається з кожним із цих періодів, тобто виправданим стала необхідність дотримання принципу збереження семантичної наступності в історії фразеотворення, а не міряння однієї епохи міркою інших.

Для певного періоду мовного розвитку визначено свій набір національно-культурних показників, релевантних для виникнення фразеологізмів. Вони допомагають окреслити тенденції й напрямки в зміні світовідчуття й світосприймання людини певної історичної епохи і, як

наслідок, – властивих їй цінностей і образів. Подібна систематизація досліджуваних ФО здійснюється із залученням широкого екстралінгвального контексту для виявлення так званого «культурного» компонента значення. Адекватність у системному дослідженні досягається лише за умови визначення як універсальних чинників, спільних для формування фразеологічного складу двн., свн. і рнвн. періодів, так і специфічних, які залежать від рис конкретної мови, а також особливих умов її історичного існування.

Оскільки у роботі ми маємо справу з фразеологічною системою двн., свн. і рнвн. періодів, саме цей підхід дозволяє дістати необхідну інформацію з історичного мовного матеріалу, тлумачити тексти історично віддалених епох і відкривати нові способи систематизації мовних одиниць у їхній історичній динаміці. Найважливішими аспектами й одночасно об'єктами дослідження фразеологічного складу німецької мови VIII-XVII століть є: 1) аспекти, пов'язані з культурною традицією: особливості світогляду, звичаї, обряди, побут, вірування, духовне життя, наука, мистецтво; 2) аспекти, пов'язані з соціальними чинниками: різновиди суспільного устрою, соціальні норми, цінності, соціально значущі риси особистості, професійна діяльність, орієнтація людини в часі й просторі; 3) аспекти, пов'язані з етнопсихологією: результати оволодіння людиною психічним світом, емоційні стани, риси характеру і т. ін.; 4) аспекти, пов'язані зі специфікою тезаурусної організації культурно-мовної спільноти: система традиційних образів, порівнянь, символічне вживання певних денотатів; 5) аспекти, які визначаються специфікою мови певної культурно-мовної спільноти: система стереотипів; система символів, еталонів; етикетні форми.

Розглянуті вище аспекти дослідження фразеологічної системи є базовими в процесі визначення національно-культурної своєрідності фразеологізмів двн., свн. і рнвн. періодів: 1) виявлення екстралінгвальних чинників, відбитих у безеквівалентних фразеологізмах; 2) визначення стереотипів, символів, властивих для певного етапу розвитку ФО; 3) дослідження національно-культурних конотацій ключових слів і концептів культури, закладених у фразеологізмах; 4) з'ясування

особливостей національного членування мовної картини світу й особливостей функціонування національного менталітету як лінгвокреативного мислення. Застосування цього підходу може дати повну картину національно-культурних особливостей фразеологічної системи німецької мови VIII-XVII століть.

Проведений аналіз дозволив визначити національно-культурні чинники, які є універсальними у дослідженні становлення фразеологічної картини світу німецької мови VIII-XVII століть. Вони актуальні для кожного з досліджуваних періодів. До них належать: міфологія, релігія, соціальна орієнтованість, професійна діяльність, психічний стан, художня література, система стереотипів і символів, пов'язана з компонентами-соматизмами, позначеннями тварин.

Фразеологічна картина світу досліджуваних періодів має фрагментарний характер, оскільки ФО відображають здебільшого фрагменти дійсності, пов'язані з людською оцінкою реалій. Тому вони є найпоширенішими в тих сферах, де йдеться про почуття, особисту зацікавленість або емоційне переживання особи. Не випадково до високофразеологічних сфер належать всі аспекти психічної діяльності людини, міжособистісні стосунки, соціальні відносини. Низькофразеологічними виявляються назви суто денотативного характеру, пов'язані з реальною дійсністю, які відображаються в людській свідомості з максимальною об'єктивністю і не викликають диференційованого суб'єктивного ставлення. Адже основна відмінність ФО від слів полягає в тому, що фразеологізми, обслуговуючи передусім емоційну сферу, є вибілковими.

Формування картини світу відбувається також під впливом контактів між представниками різних етносів. У фразеологічному складі досліджуваних періодів можна визначити хронологічні пласти лексики – слова спільноіндоєвропейські, спільногерманські, слова часів виділення окремих германських мов, запозичення з латинської, французької, італійської, англійської мов, слова слов'янського походження.

У діяхронії приналежність того чи іншого фразеологізму до конкретного класу не є постійною. З огляду на це адекватним уявляється

принцип систематизації, заснований на системі образів і цінностей певного історичного періоду. Тематико-ідеографічні групи фразеологізмів, сформовані на матеріалі нашого дослідження, є, з одного боку, універсальними, тому що характеризують життя людини на будь-якому етапі історії. До них належать ФО на позначення часу, простору, права та інших визначних реалій. З іншого боку, за своїм змістом вони культурно зумовлені, що, у свою чергу, визначається специфікою світовідчуття і світосприйманням давньої й середньовічної людини.

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми.

Проведене дослідження відкриває нові перспективи вивчення ФО як у синхронії на більш ранніх етапах, так і в діяхронії німецької мови. Цей досвід може бути використаний під час аналізу текстів різної тематики, різних жанрів, а також різних епох. Студіювання способів вербалізації як універсальних (позачасових), так і історично зумовлених понять будь-якої культури у комплексних знаках доцільно проводити на основі текстового матеріалу відповідних періодів і вивчати розвиток системи комплексних знаків, зокрема і їхні семантичні трансформації, у зв'язку зі зміною культурного фону. Результати дослідження можуть послужити складовою повнішого й ґрунтовнішого аналізу німецького фразеологічного складу як системи в розвитку. Щодо історичної фразеології німецької мови маємо на увазі подальше обсервування закономірностей, властивих фразеологізмам як комплексним номінативним знакам із позицій лінгвокультурологічного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириллова Н. Н. Предмет и методы исследования идиоэтнической фразеологии / Н. Н. Кириллова // Проблемы идиоэтнической фразеологии. – СПб., 2002. – Вып. 4. – 38 с.

2. Телия В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов : материалы XI Междунар. съезда славистов [«Славянское языкознание»], (Братислава, 17-20 сентября 1993 г.). – М., 1993. – С. 303-315.

В. И. Школяренко. Лингвокультурологическое изучение становления фразеологической системы немецкого языка.

Статья посвящена лингвокультурологическому изучению становления фразеологических единиц немецкого языка в течение VIII-XVII веков. В исследовании разработан и представлен новый подход к изучению фразеологического состава с позиции диахронического

аспекта лінгвокультурології, який заключається в виявленні національно-культурних факторів, релевантних для формування фразеологічної картини мира древньверхньонімецького, середньверхньонімецького і ранньоновіверхньонімецького періодів, определены критерии установлення національно-культурної специфіки фразеологізмів, а також описан опыт систематизації фразеологічних одиниць в діахронії, оснований на системі образів і цінностей определенного історического періода. В роботі реалізован історический і генетический аналіз фразеологіческого складу.

Ключевые слова: діахроніческий аспект лінгвокультурології, фразеологіческа картина мира, національно-культурні фактори.

V. Shkolyarenko. *Linguocultural study of the formation of Phraseological System of German.*

The thesis is devoted to the linguocultural study of the formation of German phraseological units during VIII-XVII centuries. The paper suggests a new approach to the study of German phraseology from diachronic aspect of linguoculturology, which consists in identification of national-cultural factors relevant for the formation of phraseological world representation of Old High German, Middle High German and Early High German periods. The criteria for establishing the national-cultural specificity of phraseology have been defined. The experience of systematization of phraseological units in diachrony based on a system of images and values of a certain historical period have been described. Historical and genetic analyses of phraseological units have been determined.

Key words: diachronic aspect of linguoculturology, phraseological world representation, national-cultural factors.

УДК 811.112.2'07

В. І. Школярєнко

Сумський державний педагогічний університет

РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПРОТЯГОМ VIII-XVII СТОЛІТЬ

Стаття присвячена вивченню розвитку внутрішньої форми фразеологізмів німецької мови протягом VIII-XVII століть. У ній розглянуто діахронічні закономірності становлення фразеологічних одиниць (ФО) давньовіверхньонімецького (двн.), середньовіверхньонімецького (свн.) і ранньоновіверхньонімецького (рвн.) періодів, досліджено національну специфіку фразеологічної семантики, виявлено й описано чинники, які вплинули на динаміку фразеологічної образності.

Ключові слова: діахронічний аспект лінгвокультурології, фразеологічна картина світу, національно-культурні фактори.

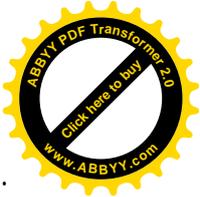
Постановка проблеми. Аналіз розвитку фразеологічної образності передбачає звернення до проблеми внутрішньої форми ФО – важливого аспекту фразеологічної семантики, одного з джерел конотації

фразеологізмів. Категорія внутрішньої форми належить до сфери номінативної діяльності [7, 124], оскільки вона суттєво впливає на формування фразеологічного значення. Значною актуальністю внутрішньої форми пояснюють такі риси ФО, як: експресивна насиченість і емоційна оцінка дійсності, що визначають специфіку фразеологічної номінації. Тому дослідження перетворень внутрішньої форми усталених словосполучень (УС) в процесі розвитку фразеологічного складу сприяє поглибленню розуміння деяких особливостей номінації фразем.

Аналіз актуальних досліджень. Говорячи про значення ФО, не можна залишити поза увагою поняття внутрішньої та зовнішньої форми, які О. О. Потєбня розрізняв у слові [6, 5]. Ці дві форми наявні й у фразеологізмові. Зовнішня – це окремий звук, а внутрішня – це і є значення. Зміст внутрішньої форми фразеологізму детальніше розкриває Л. Г. Авксентьев: вона «... становить собою взаємодію семантики вільної сполуки із семантикою переосмисленого на її основі фразеологізму і зумовлюється семантичною структурою виразу в цілому [1, 44]». О. В. Кунін пропонує таке визначення внутрішньої форми: «внутрішня форма – це мотивуюча образність мовної одиниці, яка базується на дериваційних зв'язках її значення зі значенням прототипа [4, 149]». Відповідно, розтлумачуючи поняття «значення фразеологізму», фразеолог бере до уваги різні аспекти плану змісту і плану функціонування фразеологізмів і слів. На відміну від значення слова, «фразеологічне значення – це інваріант інформації, яка виражається семантично ускладненими, нарізнооформленими одиницями мови, які не утворюються за породжуючими структурно-семантичними моделями змінних сполук слів [4, 121]».

Деякі автори схильні приписувати фразеологізму лексичне значення або ж розглядати фразеологічне значення на рівні слова. Як зазначає Л. Г. Авксентьев, ФО і слово можуть бути близькими семантично, тобто виражати спільне поняття, однак така спільність є відносною. Фразеологізм і слово якісно відрізняються. Ця відмінність закладена в їх різній природній основі. Значення фразеологізму може співвідноситися із значенням слова, що виключає їх тотожність. Крім того, слід мати на увазі, що фразеологічне значення, на відміну від лексичного, не ускладнене словотвірним

значенням, що і становить істотну особливість фразеологічної семантики. Ознаки лексичного значення передаються єдиною звуковою оболонкою слова; ознаки фразеологічного значення можуть передаватися по-різному: поняттєвий зміст передається, як правило, усім стійким звуковим комплексом компонентів, якщо вони не є факультативними [1, 44].

Лексичне значення слова виражається його морфемним складом, тоді як значення фразеологізму передається словами-компонентами. Між ними відсутні ті смислові, формальні відношення і зв'язки, які є між словами у звичайних словосполученнях. Фразеологічне значення виникає внаслідок переосмислення вільного словосполучення, фразеологізації складових його компонентів. Переосмислення вільного словосполучення зумовлює виникнення нової внутрішньої форми, появу нової семантичної одиниці. О. О. Потебня під внутрішньою формою слів, фразеологізмів розумів уявлення, яке, на його думку, створює «неодмінну стихію словесних утворень» [1, 44]. Ці утворення передають уявлення про певні явища, дії, ознаки, які, будучи свого часу актуальними і маючи подібні властивості й ознаки з іншими діями та явищами, стали основою для відповідних узагальнень, їх образами. У результаті тривалого вживання метафоризованого словосполучення визначається актуальність його первісного змісту, який витісняється узагальнено переносним значенням і в кінцевому результаті стає домінуючим.

Важливою є думка О. О. Потебні про те, що внутрішня форма становить собою єдність двох елементів: мотивуючої ознаки і чуттєвого образу. Основою для їх появи стали існуючі в мові для даної метафоризованої словосполуки значення прототипів. Взаємодія складових компонентів переосмислюваного словосполучення привносить додатковий смисл, що включає мотивуючі ознаки семантики виразу в цілому. Метафоричне перенесення відбувається на основі певної ознаки, яка в даний момент виявляється з тих чи інших міркувань найбільш характерною і яка пов'язує образ (вільне словосполучення) і нове утворення на базі цього образу (ФО). Опосередкованою ланкою між значенням основи метафоризованої словосполуки і фразеологічним значенням виступає внутрішня форма виразу [1, 44].

Отже, з'ясування багатовимірності внутрішньої форми веде до визнання не тільки її мотивувально-дериваційного вияву, а й до виділення ще одного – аспекту – образності УС. Він закладений у концепції О. О. Потебні. Зокрема, дослідник називає внутрішню форму образом образу, тобто тією ознакою, яка під час номінування якогось предмета виокремлюється із чуттєвих форм його пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення) і кладеться в основу образу реалії. Причому уважне ознайомлення з висловлюваннями вченого дає змогу зробити висновок, що його розуміння образу відповідно до слова, а також до фразеологізму перегукується з тим, яке простежується в поглядах сучасних лінгвістів. За О. О. Потебнею, образ є чуттєвим [6, 112]. Крім того, дослідник зазначає, що це – «акт свідомості» [6, 118]. Мовознавець, привертаючи увагу до обов'язкового посередництва слова між чуттєвою й поняттєвою сферами пізнання, називає образ актом душі: «Тут визнається тотожність *ясності* думки і поняття, і це правильно, бо образ як безіменний конгломерат окремих актів душі, не існує для самосвідомості й *прояснюється* тією мірою, якою ми роздрібнюємо його, перетворюючи посередництвом слова в судження, сукупність яких складає поняття [6, 112]».

Для порівняння викладемо розуміння образу Н. Д. Арутюновою, якого ми також дотримуємося. На думку дослідниці, образ – «категорія свідомості» і формується сприйняттям, пам'яттю і фантазією [2, 121]. Адекватні образи виникають спонтанно, вони самі собою складаються у свідомості людини, хоча це не в усьому поширюється на власне художні образи. Зрозуміло, що в сфері мистецтва частка спрямованості на свідоме творення словесних образів зростає, хоча, з іншого боку, тут особливо яскраво простежується роль і підсвідомого, і фантазування. Як стверджує згадана дослідниця, віддалення образу від дійсності відбувається не тільки під тиском суб'єктивної оцінки, але й тому, що образ може фіксувати не одне окреме враження, не один «кадр», а деяке узагальнення, нагромаджений досвід, сукупність даних, які можуть виявитися суперечливими [2, 125].

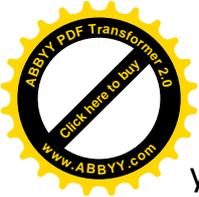
Отже, відштовхуючись від учення О. О. Потебні, можна зробити певні висновки. Внутрішня форма є насамперед однією з пізнаних ознак

предмета, яка об'єднує його образ і водночас репрезентує останній, виступаючи способом, який зумовлює саме таке, а не інше усвідомлення цього образу, а через нього і реалії, яка сприймається або сприймалась у попередньому досвіді. Подібна репрезентація образу в УС – назві предмета позамовного світу об'єктивується в мові через посередництво іншої, вже наявної, словосполучки з її значенням. Тому внутрішня форма виступає образною ознакою, пов'язаною із семантикою мотивувального словосполучення. Інакше кажучи, вона властива, на наш погляд, не всім дериваційно мотивованим словосполученням, а передовсім тим, денотатом яких виступають предмети, що їх пізнання ґрунтується на сприйнятті, наприклад: *eine treulose Tomate* – «jmd., der sich nicht so verhält, wie man es erwartet». У значенні наведеного ФО виділяємо семантичний компонент «стосується поведінки», який кваліфікуємо як внутрішню форму, або внутрішньоформну мотивувальну ознаку.

Мета статті – розроблення нового підходу до вивчення внутрішньої форми фразеологічних одиниць з позиції діяхронічного аспекту лінгвокультурології, який полягає у виявленні національно-культурних чинників, релевантних для становлення фразеологічного складу двн., свн. і рнвн. періодів німецької мови.

Виклад основного матеріалу. Інтерпретація внутрішньої форми передбачає, що це поняття не повністю збігається з мотивувальною ознакою. Тобто ми виходимо з доцільності розмежування: а) мотивувальної ознаки як суто дериваційного явища, притаманного всім похідним словосполучкам, і б) внутрішньоформної мотивувальної ознаки, властивої лише певним шарам УС, семантика яких формується з опорою на образ. Таке розрізнення дає змогу, по-перше, ще раз наголосити на неспівпаданні внутрішньої форми та мотивованості словосполучення і, по-друге, засвідчити лінгвістичну спроможність терміна «внутрішня форма» шляхом окреслення відповідної площини його прикладання, зокрема, для того, щоб визначити мотивувальну ознаку певного, образного, типу. А з цього випливає, що не кожен випадок встановлення відношень дериваційної мотивації між прототипом і похідною словосполучкою веде до відшукування внутрішньої форми як такої ознаки, що співвідноситься з чуттєвими формами пізнання. Передовсім маємо на

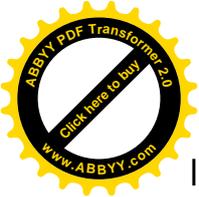

увазі мотивованість, яку спостерігаємо в ФО, які виражають поняттєве значення такого рівня абстрагування, що не передбачає опори на емпіричний макрокомпонент лексичних значень: *das geht auf keine Kuhhaut!* – «цього не можна описати, цього навіть уявити собі не можна», *nun schlägt es (aber) dreizehh!* – «це вже занадто, далі нікуди».

Якщо прагнути визначити сутність внутрішньої форми ФО, то можна запропонувати дефініцію, що, зрозуміло, як і кожна дефініція взагалі, не вичерпує собою усієї повноти змісту вказаного поняття. Отже, внутрішня форма фразеологізму – це передовсім мотивувальна ознака чуттєвого, образного характеру, наявна в семантичній структурі ФО, покладена в основу номінування якогось факту дійсності й забезпечує та виявляє дериваційний зв'язок між семантикою мотивувальних і мотивованих словосполучень чи вихідним та похідним значенням УС.

Дотримуючись думки, що актуалізований чуттєво-наочний образ – це емпіричний макрокомпонент у семантичній структурі ФО, ми також погоджуємося з твердженням про те, що носії мови воліють не використовувати денотативний зміст УС за наявності в них цього макрокомпонента, який помітно зумовлює номінацію, бо саме з нього черпаються ознаки внутрішньої форми фразеологізму [5, 24].

Отже, образ можна кваліфікувати як вияв імпліцитності. Інакше кажучи, як своєрідний емпіричний макрокомпонент фразеологічних значень, що є прихованим. Причому про цю прихованість доводиться говорити лише тоді, коли образ як суто психічний феномен, структуру якого важко з'ясувати за допомогою власне лінгвістичного аналізу, реалізується в певних лінгвальних фактах, зокрема, під час образного вживання УС. Це вживання стосується фактів такого зрушення в фразеологічній семантиці, за якого виразно простежується її двоплановість – одночасне співіснування прямого значення й нових семантичних елементів, що не набули ще статусу окремого переносного значення. Подібна двоплановість, яка характерна для художнього мовлення, підтримується контекстом. Наприклад, фразеологізм *einem das Leben sauer machen* (ihn schikanieren, ärgern, quälen) має біблійне походження. У розділі 1, 14 розповідається про те, як єгиптяни дітям Ізраеля «das Leben sauer machen». М. Лютер перекладає: «Mancher

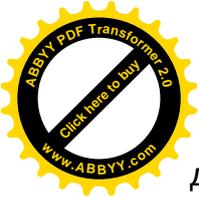

läßt es sich sauer werden», але вже під впливом вислову народного походження *sich etwas sauer werden lassen*, що існував у той час [13, 5190]. Тут при використанні слова *sauer* зі значенням «кислий» у складі метафори **спомини з жалем** актуалізується відповідний прихований образ, який чуттєво відтворює внутрішній стан персонажів. Зауважимо, що образне вживання – це етап у розвитку семантичної структури УС від прямого значення до можливого нового переносного значення за умови, коли подібні семантичні зміщення, що здійснюються в індивідуальному мовленні, стають узуальними й засвоюються фразеологічною системою [5].

Внутрішню форму розглядаємо як явище семасіолого-ономасіологічного характеру. Мотивованість передбачає наявність у мовного знака відповідного типу живої внутрішньої форми та експлікує характер закономірного зв'язку плану вираження й плану змісту в білатеральному знакові. Під семантичною мотивованістю ФО розуміємо компонентну мотивованість, тобто співвідношення значення УС із значенням його складників і глобальну мотивованість, тобто співвідношення значення ФО із значенням змінного словосполучення, від якого походить УС. Зважаючи на завдання нашого дослідження, вивчення компонентної мотивованості є необхідним для виявлення динаміки семантичного потенціалу фразеологічного складу. Аналіз глобальної мотивованості повинен установити динамічність асоціативних зв'язків, що встановлюються між буквальним значенням змінного словесного комплексу й семантикою ФО.

У вивченні питань семантичної мотивованості ФО та виявленні специфіки фразеологічної номінації спираємося на положення про акцентуацію в значенні слова-компонента в межах мотивованого УС певних сем. Під фразеосемою розуміємо сегмент семантичного простору, який розвивається на основі семи прямого номінативного значення слова й сприяє формуванню ФО з певною тематичною спрямованістю.

Аналіз досліджуваного матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що вибіркоче розгортання семантики ФО може наділяти особливою актуальністю одну або кілька фразеосем. Інакше кажучи, у фразеологічних компонентах у процесі розвитку відбувається зміна семантичної

домінанти. Розглянемо розвиток значення слова *Blut* – складника фраземи. У двн., свн. і рнвн. періоди в ФО з цим компонентом переважали певні фразеосеми, що знайшло своє відображення в таких фразеологізмах: визначення виду страти: *über das blut richten*; іменування членів суспільства залежно від їхнього соціального стану: *von edlem blut geboren sein* (особа високого соціального становища). У нн. період уживаються одиниці *blutenden Herzens* «із важким серцем», *das Herz blutet jmdm.* «у когось серце кров'ю обливається».

У цих ФО чітко прослідковуються асоціації, покладені в основу внутрішньої форми: *кров* – носій генетичної інформації, *кров* – показник здоров'я людини, а також символ фізичного знищення людини. Отже, унаслідок семантичного розвитку семного складу стрижневих слів, зміни домінант виникають серії ФО. Також у фразеологічному значенні можлива актуалізація різних наборів сем стрижневих слів, до яких входять семантичні стрижневі компоненти, а також вторинні, похідні переносні значення.

Поряд із розгортанням семантичних компонентів стрижневих слів ФО спостерігаємо зворотній процес: відбувається скорочення сем стрижневих слів, що актуалізуються в фразеологічних значеннях. Так, у словнику Л. Рьоріха зареєстровано ФО з компонентом *Haube*, які існували у рнвн. мові: *jmdn. unter die Haube bringen (ein Mädchen verheiraten)*, *unter die Haube kommen (heiraten)*, *einem auf die Haube greifen (ihm scharf zusetzen)*, *einem auf der Haube sein oder sitzen (genau auf ihn Acht geben)*, *einen auf der Haube haben (von ihm beobachtet und versorgt werden)* [13, 2653-2655]. Значення цих УС співвідносяться з фразеосемами: 1) *die Haube* – символ сімейного життя (раніше одружені жінки носили на голові капелюх як символ сімейного положення); 2) *die Haube* – головний убір – синонім слова *der Kopf*. У словнику Дуден кодифіковано тільки фразеологізми, що співвідносяться за своїм значенням з фразеосемою *Haube* – символ сімейного життя. До того ж стає ширшою і референтна співвіднесеність цих фразем, які використовуються тепер також з іменниками чоловічого роду. Це такі ФО: *unter die Haube kommen, unter der Haube sein, jmdn. unter die Haube bringen, jmdm. eins auf die Haube geben* [10, 313]. Можна констатувати зниження актуалізації в фразеологічному значенні семи

головний убір. Отже, статус семантичних ознак як ономасіологічної бази образних номінацій у процесі розвитку мови змінюється.

Регулярний характер фразеологічної номінації ґрунтується на психологічній стійкості багатьох образних асоціацій у свідомості носіїв мови. Інакше кажучи, значення ФО співвідносяться з відповідними типовими образами у мові, які ґрунтуються на логіко-асоціативних уявленнях народної психології. Так, компонентна група свн. періоду *sîn hâr roufen* – нн. *sich die Haare raufen* вносить до фразеологічної семантики ідею безпомічності [11, 205]. Група компонентів свн. періоду *hüeten als sînes ougen* символізує життєвий досвід, його набування і зберігання [11, 317].

Проте існують образні асоціації, що характеризуються психологічною стійкістю у свідомості носіїв мови в синхронії, але виявляють нестійкість в історичній ретроспективі. У деяких компонентах відбувається зміна соціально закріплених асоціацій, спостерігається варіативність типових образів. Так, уже в свн. мові вживається словосполучення *den mantel kêren* у вигляді прислів'я зі значенням «пристосуватися»: *Wan sol den mantel kêren als daz weter gât* [12, 18]. В основу нн. висловлювання *den Mantel nach dem Wind kehren (hängen)* із значенням «бути безхарактерним, не мати твердих принципів» покладено уявлення про мандрівника, який під час сильного вітру одягає накидку так, щоб легко було йти. Ці ФО утворено на підґрунті типового образу *Mantel* – матеріальна забезпеченість, благополуччя.

Образне мислення народу на різних етапах його розвитку не залишається незмінним. У процесі динаміки фразеологічного складу вирішальну роль у становленні предметно-логічного значення ФО та конотативного потенціалу набуває не тільки вибір образу, а і його інтерпретація та асоціативний зв'язок, який виступає основою образу. Динамічність внутрішньої форми УС особливо яскраво виявляється під час аналізу глобальної мотивованості ФО.

Наведемо приклад, який свідчить про те, як один і той самий образ може на різних етапах розвитку мови відображати інші поняття. Це пояснюється тим, що в ролі ономасіологічної бази образної номінації на різних етапах розвитку мови виділяються неоднакові семантичні ознаки.

Фразема свн. періоду *semmir min bart* [8, 154] – нн. *bei meinem Barte* існувала для позначення клятви. Раніше борода сприймалася як символ гідності (*Manneswürde*). З погляду сучасної німецької мови значення клятви незрозуміле. В основі переосмислення цієї ФО лежить внутрішня форма: під час клятви торкалися бороди. Образ стерся, тому що звичай, який стоїть за ним, зник, але ідіома в мові збереглася завдяки стабільності структури, формульності, характерної для клятв.

Внутрішня форма фразеологічної одиниці релевантна не тільки в момент номінації. Вона, як основний елемент творення значення фразеологізму, залишається важливою ознакою в семантичному розвитку ФО. Наш матеріал повністю підтверджує те, що внутрішня форма не тотожна образній основі значення. Перетворення внутрішньої форми УС зумовлене сприйняттям як її образної основи первісного прямого значення звороту, водночас як внутрішньою формою ФО виступає образ, який відірвався від буквального значення словосполучення і має символічний зміст [5, 32]. Іменник *Hals* вживається в ідіоматичних виразах у кількох значеннях, одне з яких – «Träger einer Last». У свн. висловлюваннях *ûf halse sîn, auf dem halse haben* ідеться про щось неприємне, якийсь тягар, який людина змушена нести. Наведемо ще кілька прикладів: нн. *einem auf dem Hals liegen; etw. auf dem Halse haben; einen auf den Hals schicken* – порівн. рнвн. *jmdm. vom Halse schaffen*; нн. *sich etw. vom Halse schaffen*. Хоча тотожність образів у синхронії й діяchronії безсумнівна, ідіоми варто визнати різними одиницями, тому що вони виражають неоднакові аспекти дії.

Динамічність внутрішньої форми ФО виявляється також у розвитку фразеологічної варіантності й структурної синонімії. Зміна лексичного складу УС перебудовує внутрішню форму ФО. Свн. висловлювання *ûf die brâ binden*, на наш погляд, є діяchronічним варіантом сучасного словосполучення *auf die Nase binden* із загальним значенням «передавати кому-небудь інформацію» (пор.: *зарубати на носі*).

Отже, у процесі розвитку для фразеологічної субсистеми характерний вибір найбільш оптимальної форми матеріального складу для вираження певного позамовного змісту. Внутрішня форма активно впливає на формування конотативного потенціалу ФО, на підвищення її

прагматичного ефекту. У прикладі *ein wilden bern harfen lêren* («diesem Menschen so etw. beizubringen, ist sinnlos») трансформація внутрішньої форми ґрунтується на протиставленні двох нереальних дій за ступенем інтенсивності [9, 124]. У німецькій дидактиці пізнього середньовіччя вживається аналогічне висловлювання з компонентом *esel: ein esel herpfen lēren* [9, 124]. В аналізованому УС іменник *Esel* із значним успіхом реалізує ознаку «дурості» й витісняє іменник *Bär*. Завдяки цьому досягається посилення експресивного потенціалу ФО. Аналіз фразеологічного матеріалу з позицій діяхронії підтверджує думку про те, що потенційну варіативність у семантичній мотивованості фразеологізму чи його внутрішньої форми із збереженням семантичної тотожності одиниці можна вважати конститутивною властивістю цих вторинних знаків [3, 182].

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Отже, динамічність внутрішньої форми ФО виявляється по-різному. Внутрішня форма релевантна як для синхронної, так і для історичної семантичної структури фразеологічних комплексів. Динамічність внутрішньої форми ФО – результат розвитку кваліфікативно-оцінної діяльності людської свідомості. Перспективою подальшого дослідження внутрішньої форми ФО в її розвитку є розуміння діалектичного зв'язку культурно-історичних і власне лінгвістичних аспектів фразеологічної номінації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л. Г. Семантическая структура фразеологических единиц современной украинской лексики и особенности ее формирования / Л. Г. Авксентьев // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 43-46.
2. Арутюнова Н. Д. Образ (опыт концептуального анализа) / Н. Д. Арутюнова // Референция и проблемы текстообразования. – М., 1988. – С. 117-129.
3. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Л. Г. Лузина, Ю. Г. Панкрац. – М. : МГУ, 1996. – 248 с.
4. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / Кунин А. В. – М. : Просвещение, 1996. – 342 с.
5. Мелерович А. М. К вопросу о типологии внутренних форм фразеологических единиц современного русского языка / А. М. Мелерович // Активные процессы в области русской фразеологии. – Иваново, 1980. – С. 13-35.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / Потебня А. А. – М. : Лабиринт, 2007. – 256 с.
7. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / Телия В. Н. – М. : «Наука», 1981. – 269 с.
8. Die alte Heidelberger Liederhandschrift / [hrsg. von Franz Pfeiffer]. – Stuttgart : Franke Verlag, 1844. – 295 S.

9. Borchardt W. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund / Wilhelm Borchardt, Gustav Wustmann, Georg Schoppe. – Leipzig : Brockhaus, 1955. – 538 S.
10. Duden : Etymologie : Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache / [hrsg. von Günter Drosdowski]. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich : Dudenverlag, 1989. – 839 S.
11. Friedrich J. Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen : Redensarten, Sprichwörter und andere feste Wortverbindungen in Texten von 1050-1350 / Jesko Friedrich. – Tübingen : Niemeyer, 2006. – 490 S.
12. Des Minnesangs Frühling / [hrsg. von Carl von Kraus]. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1964. – 402 S.
13. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten : Digitale Bibliothek [Elektronный ресурс] / Lutz Röhrich. – Berlin : Directmedia Publishing GmbH, 2000. – Bd. 42 (CD-ROM). – 7424 S. – Systemvoraussetzungen : PC ab 486 ; 16 Mb RAM ; CD-ROM Windows 95/98/ME/NT/2000.

V. И. Школяренко. Развитие внутренней формы фразеологизмов немецкого языка в течение VIII-XVII веков.

Статья посвящена изучению становления внутренней формы фразеологических единиц немецкого языка в течение VIII-XVII веков. В исследовании разработан и представлен новый подход к изучению фразеологической образности с позиции диахронического аспекта лингвокультурологии, который заключается в выявлении национально-культурных факторов, релевантных для формирования фразеологического состава древневерхненемецкого, средневерхненемецкого и ранненововерхненемецкого языков, основанный на системе образов и ценностей определенного исторического периода.

Ключевые слова: *диахронический аспект лингвокультурологии, фразеологическая образность, внутренняя форма.*

V. Shkolyarenko. Development of internal form of German phraseological units during VIII-XVII centuries.

The thesis is devoted to the study of the formation of internal form of German phraseological units during VIII-XVII centuries. The paper suggests a new approach to the study of phraseological image from diachronic aspect of linguoculturology, which consists in identification of national-cultural factors relevant for the formation of phraseological system of Old High German, Middle High German and Early High German. The experience of research of phraseological units in diachrony based on a system of images and values of a certain historical period have been described.

Key words: *diachronic aspect of linguoculturology, phraseological image, internal form.*

Л. Б. Шумова

Сумський державний педагогічний університет

БЛОГ ЯК ДІГІТАЛЬНИЙ ЖАНР ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

В статті проведено аналіз існуючих в сучасній лінгвістичній парадигмі підходів до визначення блогу як мовленнєвого жанру в рамках віртуального жанроведення, що аналізує мовленнєві практики Інтернет- комунікації та електронного спілкування; виявлено складність виділення лінгвістами універсальних параметрів опису дігитального жанру блогу в силу специфічних особливостей нового комунікативного середовища.

Ключові слова: дігитальний жанр, гіпержанр, Інтернет-комунікація, блог-записи

Постановка проблеми. Інтернет являє собою абсолютно нове комунікативне середовище зі своїми специфічними особливостями. До того ж, в більшості випадків комунікативний процес в цьому середовищі підтримується лише текстовим обміном. Тому досить зрозуміло, що лінгвістика має грати першорядну роль у вивченні даного комунікативного простору. М. М. Бахтін писав, що «в кожному епоху розвитку літературної мови задають тон визначені мовленнєві жанри»[1, 160]. Можна сказати, що на сьогодні такими жанрами є жанри Інтернет- комунікації. Серед вчених-лінгвістів немає єдиної думки щодо номінації і виділення характерних рис Інтернет-комунікації та опису її жанрів.

Аналіз актуальних досліджень. У роботах В. В. Дементьєва, К. Ф. Сєдова, Т. В. Шмельової, К. А. Долініної, М. М. Кожиної та інших вчених даються різні варіанти розуміння мовленнєвого жанру, пропонуються підстави для типології мовленнєвих жанрів, розглядаються загальні теоретичні проблеми жанроведення, а також робляться спроби опису як окремих жанрів, так і цілих груп жанрів – як правило, усного побутового спілкування. Блог як дігитальний жанр був описаний за допомогою фасетної класифікаційної схеми для комп'ютерно- опосередкованого дискурсу С. Херрінг. Для опису мовленнєвого жанру використовувалися різні підходи, серед яких: «модель мовного жанру» Т. В. Шмельова; введене К. Ф. Сєдовим протиставлення гіпержанрів, жанрів і субжанрів; поділ жанрів на чисто мовні і риторичні (у розумінні О. Б. Сиротиніної). На думку Є. І. Горошко, на даний

момент можна говорити про формування особливої дисциплінарної парадигми «Лінгвістика Інтернету» [3, 25]. Основною метою цього напрямку є опис і пояснення особливостей функціонування мови в Інтернеті. В англomовній літературі використовується термін, введений С. Херрінг «computer-mediated communication» – комп'ютерно-опосередкована комунікація (далі-КОС) [7, 3], серед російських та українських вчених найбільш поширеними варіантами є Інтернет-дискурс [3, 26], електронна комунікація, віртуальна комунікація, Інтернет-комунікація, електронний дискурс.

Метою статті є комплексне вивчення феномену блогу з точки зору жанрового підходу.

Викладення основного матеріалу. Теорія мовленнєвих жанрів була створена М. М. Бахтіним більше тридцяти років тому. За визначенням М. М. Бахтіна, мовні жанри – це «певні, відносно стійкі тематичні, композиційні та стилістичні типи висловлювань» [1, 165]. Під висловлюванням М. М. Бахтін розумів одиницю мовного спілкування, межі якої визначаються зміною мовних суб'єктів. Другою конститутивною особливістю є специфічна завершеність висловлювання, що забезпечує можливість відповіді (або відповідного розуміння) і визначається трьома факторами, нерозривно зв'язаними в органічному цілому висловлювання: 1) предметно-сисловою вичерпаністю; 2) мовним задумом чи мовної волею мовця, 3) типовими композиційно-жанровими формами завершення.

Схожі думки висловлює і К. А. Долінін, розглядаючи мовленнєвий жанр як засіб організації соціальної взаємодії, що виконує ряд важливих функцій: 1) орієнтування адресата в мовленнєвій події через активацію відповідного сценарію і включення відповідної установки; 2) керівництво в мовній поведінці для адресанта, 3) встановлення правил гри: налагоджуючи свою промову за правилами певного жанру, автор маніфестує себе як носія певного статусу і виконавця певної ролі, тобто вибір мовленнєвого жанру в певній мірі характеризує суб'єкта; 4) згуртування індивідів у рамках соціуму («обручі на бочці»): Для успішної

інтеграції в соціумі необхідно володіти не тільки відповідною мовою, але і загальноприйнятими правилами мовної поведінки.

Що стосується типології мовленнєвих жанрів, то К. Ф. Седов запропонував виділяти його у вузькому значенні терміна – як мікрообряд, який представляє собою вербальне оформлення взаємодії партнерів, тобто це досить тривала інтеракція, яка породжує діалогічну єдність чи монологічне висловлювання, що містить декілька мікротекстових одиниць; субжанр – як жанрову форму, яка звичайно дорівнює одному мовному акту і може входити в жанр; гіпержанр – як мовні форми, які супроводжують соціально-комунікативні ситуації, що поєднують у своєму складі кілька жанрів (гіпержанр – застілля, жанри – тост, застільна розмова, тощо) [6, 112].

Дослідженню різних жанрів Інтернет-комунікації присвячується в останнє десятиліття чимало робіт, що дозволило Є. І. Горошко говорити про появу особливого напрямку в теорії мовленнєвих жанрів – віртуального жанроведення [3, 56]. Звданнями даного напрямку є: визначення Інтернет-жанру; співвідношення і взаємодія традиційних (off-line) та Інтернет-жанрів; пошуки критеріїв для класифікації останніх; опис окремих Інтернет-жанрів.

Є. І. Горошко зауважує, що дослідження дігитальних жанрів в даний час розвиваються за трьома основними проблемними областями:

1. Функції жанру: опис соціальних та організаційних функцій жанрів, тобто визначення їх ролі і місця в дискурсивному співтоваристві, жанровому репертуарі і системі жанрів в цілому; вивчення функцій жанру з точки зору користувача інтерфейсу.

2. Еволюція жанрів: вивчення здатності пристосування паперових жанрів до нового електронного середовища з постійно зростаючими можливостями гіпермедіа; особливості гібридизації жанрів і виникнення абсолютно нових форм дігитальних жанрів.

3. Бачення дігитального жанру як лінгво-філософської категорії і розгляд його як модифікованого мовленнєвого жанру. Паралельно здійснюється вивчення дігитального жанру з позицій когнітивно-прагматичних засад створення віртуальної особистості.

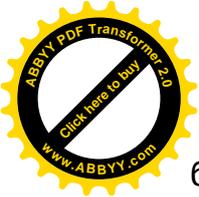

Серед факторів, що впливають на дігiтальнi жанри, Є. І. Горошко видiляє наступнi: гiпертекстуальнiсть i iнтерактивнiсть середовища; iнтенсивнiсть використання мультимедiа; можливостi пiдтримки зв'язку мiж автором тексту i його аудиторiєю; синхроннiсть / асинхроннiсть комунiкацiї; частота оновлення iнформацiї; адресат тексту; фiгура автора тексту: особливостi його мовної особистостi (наприклад, статусне положення, бiосоцiальнi характеристики (вiк, стать, рiдна мова)), множиннiсть i єдинiсть авторства електронного тексту, комунiкативнi цiлi, якi автор має намiр реалiзувати в електронному середовищi; географiя Інтернету.

З початку 2000-х рокiв жанр блога визнається багатьма дослідниками як найбільш активна форма КОС [7, 72]. **Блог** (також блог, англ. *blog*, від web log, «мережевий журнал чи щоденник подiй») – це веб-сайт, головний змiст якого – записи, зображення чи мультимедiа, що регулярно додаються. Вмiст блогу можна уявляти собi як стрiчку, на якiй в хронологiчному порядку йдуть дописи, так званi *пости*. Як правило, сторiнки блога також мiстять посилання на архiв блогу i категорiї, що вiдбивають тематику постiв, як наприклад, «навчання», «поетика», «сiмейнi справи» i таке подiбне. Типово окремий пост у блозі має заголовок, дату публiкацiї, власне, змiст, який складається з гiпертексту (думки автора, цитати, тощо), посилань на iншi сайти та блоги в Інтернетi, iнколи зображень чи навіть вiдео. Також пост мiстить коментарi до нього, залишенi вiдвiдувачами.

Блогерами називають людей, якi є авторами блогiв. Сукупнiсть усiх блогiв в Інтернетi створює блогосферу. Першим блогом вважають сторiнку Тiма Бернса-Лi, де вiн, починаючи з 1992 року, публiкував новини. Широке використання блогiв розпочалося з 1996 року.

Надзвичайна популярнiсть блогiв зумовлена двома головними обставинами: по-перше, публiкувати iнформацiю в Інтернетi за допомогою блогiв досить легко i користуватися ним не важче, нiж простим текстовим редактором. Друга причина – це моментальна доступнiсть в Інтернетi опублiкованої iнформацiї, тим бiльше, що iснують декiлька безкоштовних

блогових платформ, де будь-хто може зареєструватися та вести свій блог. Саме з цих характеристик – мобільності та доступності блогів – впливає їх визначна роль у творенні інформаційного суспільства, реалізації свободи слова та й просто у комунікації та обговоренні будь-яких ідей поміж людьми.

Найпопулярніша платформа серед українських блогерів – це LiveJournal. Станом на 20 травня 2010 р. кількість блогів у livejournal, у профілі яких заявлена Україна як місце проживання власника блога, становила близько 256 тис. Окрім того, наявна певна кількість блогів на інших платформах, – англомовних та російських (Blogger.com, LiveInternet.ru, Diary.ru, Mail.ru, Twitter); спільнота stand-alone блогерів; та кілька спільнот на українських блогерських платформах (Bigmir.net, Meta.ua, Hiblogger.net, ВКурсі.ком).

Проте блог як дигітальний жанр залишається практично недослідженою областю Інтернет-комунікації. Існує ряд досліджень, в яких блоги розглядаються з точки зору психології, культурології, журналістики, маркетингу тощо. Однією з перших власне лінгвістичних робіт став проведений російською дослідницею М.Ю.Сидоровою аналіз рефлексії «наївного» мовця над мовою і комунікацією за матеріалами блогів. Інші дослідження блогів, як правило, розглядають деякі конкретні їх аспекти та явища, а не власне жанрові проблеми. В цьому зв'язку робота Н. Б. Рогачової займає свого роду проміжну позицію: предметом її дослідження також були конкретні явища в рамках блогів чи то «Інтернет-щоденників» (мовна гра та іронія), проте вона розглядала їх в якості жанроутворюючих ознак блогу. На думку дослідниці, блоги- як і взагалі вся Інтернет- комунікація- можуть бути віднесені до вторинних мовленнєвих жанрів на підставі того, що в них діють не реальні люди, а їх віртуальні двійники, принципово нетотожні реальним людям, що за ними стоять. Своєрідна заміна людей «масками» створює особливий конвенціональний, ігровий простір, схожий з концепцією карнавалу як «другого життя» М. М. Бахтіна [1, 167]. В якості комунікативних правил даного простору називається пряма залежність між ступенем

особистісності, значущості для автора теми та використанням мовної гри та іронії (тобто зі зростом серйозності теми зростає вірогідність використання при її обговоренні мовної гри та іронії). Це пояснюється тим, що обговорення особистісно значущих тем складає загрозу змішення справжнього «Я» автора та його віртуальної маски, що порушує правила гри. Складається образ іронічного (і, що важливіше, самоіронічного), злегка цинічного автора щоденника.

Найбільш авторитетним і відомим науковим лінгвістичним вивченням блогів є «Проект жанрового дослідження блогів», що проводиться групою вчених Індіанського університету в США під керівництвом С. Херрінг. У роботі 2004 року під назвою «Здолати розрив: жанровий аналіз веблогів» науковці проводять контент-аналіз випадково відібраних блогів і приходять до висновку, що соціальна інтерактивність блогів та їх орієнтованість на зовнішні події перебільшена, а важливість блогів як індивідуальних форм самовираження, навпаки, недооцінюється. С. Херрінг також пропонує в якості попередника блогів- щоденників жанр щоденника на папері, що з'явився століття тому, а в якості попередника блога-фільтра-жанр редакторської колонки. При цьому С. Херрінг вважає, що блог за своїм характером є гібридним жанром, а найважливішим жанроутворюючим критерієм в даному випадку є технологічний. Саме розвиток технологій спровокував появу цього жанру, він же впливає на його розвиток та еволюцію. Блоги, на думку С. Херрінг, займають проміжну позицію між стандартними HTML-сторінками та асинхронною комп'ютерно-опосередкованою комунікацією (форумами), сприяючи їх зближенню.

У термінах К. Ф. Седова [6, 24] блоги можна розглядати як гіпержанр, а жанри, що входять до його складу, можна представити як функцію стійкого повторюваного поєднання типових значень ряду параметрів. Серед таких параметрів, в першу чергу, потрібно назвати кількість авторів (один чи багато), переважаючий тип мультимедіа (текст, відео, аудіо, зображення), допустимий розмір записів (мікроблоги та стандартні блоги) і тематику (загальні та тематичні блоги). Окремо слід розглядати жанр коментарів до

записів у блозі. Згідно цієї ж термінології, різні типічні форми блог-записів можна розглядати як субжанри (що могло б стати темою окремого дослідження), при віділенні яких релевантними можуть виявитися наступні параметри: тема, тональність, мета, композиція, довжина запису, наявність прямої зверненості, гіперпосилань та мультимедіа і можливий аналог (новинна замітка в ЗМІ, приватне оголошення, рецензія, дружній лист тощо).

Модель дігiтального жанру блогу у відповідності до концепції «моделі мовленнєвого жанру» Т. В. Шмільової виглядає наступним чином:

1. За комунікативною метою – це інформативно-оцінювальний жанр. Більш абстрактно комунікативну мету блог-запису (БЗ) можна представити як бажання повідомити що-небудь світу. Блог – це засіб зв'язку індивідуума з широким колом людей, свого роду персональне ЗМІ.

2. Образ автора: людина, якій «є що сказати», автор, здатний зацікавити читача, викликати його відповідну реакцію.

3. Специфічний характер концепції адресата у випадку з БЗ полягає в тому, що, з одного боку, адресатами є відомі автору постійні читачі, а з іншого – записи можуть прочитати абсолютно незнайомі автору люди, які не входили спочатку до кола прямих адресатів.

Прослушать

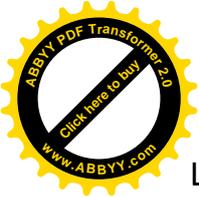
- На латинице
- Словарь – Открыть словарную статью

4. У відповідності з образом минулого БЗ слід віднести до ініціальних жанрів. Реактивним же по відношенню до них буде жанр коментарів до БЗ.

5. У відповідності з образом майбутнього жанр БЗ передбачає обговорення запису: у коментарях до нього, а також у нових записах інших авторів.

6. Параметр диктумного змісту не може бути розглянутий по відношенню до даного жанру, приймаючи до уваги явну орієнтованість цього параметра на мовленнєві акти.

7. Що стосується мовного втілення, то в жанрі БЗ, безумовно, на перший план виходить індивідуальність і свобода мовного вираження.

Що стосується пари «мінімальність» / «максимальність» жанру, то для жанру БЗ не характерні ні вкрай стислі, короткі висловлювання, ні вкрай об'ємні. Кількість символів в більшості БЗ варіюється, як правило, від кількох сотень до кількох тисяч. У цілому мовне втілення БЗ безпосередньо пов'язано розумінням БЗ як персонального ЗМІ, а тому в першу чергу залежить від автора.

Висновки. Розглянувши у даній роботі завдання віртуального жанроведення, давши визначення блогу, простеживши історію наукового лінгвістичного вивчення блогів, можна зробити висновок, що при жанровому підході слід розрізняти блог як дигітальний жанр і як власне мовленнєвий жанр. В останньому випадку блог є гіпержанром, до складу якого входить ряд жанрів, набір яких визначається функцією сталого повторюваного поєднання типових значень ряду параметрів, до числа яких були віднесені кількість авторів, переважаючий тип мультимедіа, допустимий розмір записів і тематика. При цьому в якості мовленнєвого жанру слід розглядати блог-записи в приватному текстовому блозі загальної тематики. Блог як дигітальний жанр був описаний за допомогою фасетної класифікаційної схеми для комп'ютерно-опосередкованого дискурсу С. Херрінг. Для опису мовленнєвого жанру використовувалися різні підходи, серед яких: «модель мовленнєвого жанру» Т. В. Шмельової; введене К. Ф. Сєдовим протиставлення гіпержанрів, жанрів і субжанрів; поділ жанрів на чисто мовні і риторичні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. / Бахтин М.М. Собр. соч. – М. : Русские словари, 1996. – Т.5 : Работы 1940-1960 гг. – 464 с.
2. Горелов И. Н. Основы психолингвистики .уч. пос./ И. Н. Горелов., К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 1998. – 224 с.
3. Горошко Е. И. Теоретический анализ Интернет-жанров : к описанию проблемной области./ Е.И. Горошко // Жанры речи. Сборник науч. ст. – Саратов : Наука, 2007. – Вып. 5. – С. 21– 34
4. Деменьтев В. В./ В. В. Деменьтев Коммуникативная генристика // Жанры речи. Сборник науч. ст. – Саратов : Колледж, 2002. – Вып. 3. – С. 18-40.
5. Рогачева Н. Б. Новые приоритеты в русском Интернет-общении: на материале жанра блога / Н. Б. Рогачева // Жанры речи : Сборник науч. ст. – Саратов : Наука, 2007. – Вып. 5.

6. Седов К. Ф. Жанр и коммуникативная компетенция / К. Ф. Седов // Хорошая речь / под ред. М. А. Кормили-цыной и О. Б. Сиротининой. – Саратов, 2001. – С.107–118.

7. Херинг С.К. A faceted classification scheme for computer-mediated discourse. [Электронный ресурс]: журнал *Language@Internet* під ред. С.К. Херинг, Індіанський університет, Блумінгтон– 2007 –вип.4 – стаття 1 – Режим доступу до журн. <http://www.languageatinternet.de/articles/2007/761>

8. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи. – Саратов, 1997. – С.88 – 99.

Л. Б. Шумова Блог как цифровой жанр Интернет-коммуникации.

В статье проведен анализ существующих в современной лингвистической парадигме подходов к определению блога как речевого жанра в рамках виртуального жанроведения, которое анализирует речевые практики Интернет-коммуникации и электронного общения; выявлена сложность выделения лингвистами универсальных параметров описания цифрового жанра блога в силу специфических особенностей новой коммуникативной среды.

Ключевые слова: цифровой жанр, гипержанр, Интернет-коммуникация, блог-записи

L. Shumova. A blog as the digital genre of the Internet communication.

The article analyzes the existing approaches in the modern linguistic paradigm to the definition of the blog as a speech genre of the virtual genre study that examines the practice of online communication and electronic communication; it was revealed the complexity of the selection of the universal parameters describing the digital genre of the blog due to the specific features of the new communicative sphere.

Key words: digital genre, hypergenre, Internet communication, blog entries

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.09»18-19»

В. М. Владимірова

Сумський державний педагогічний університет

ПОСТАТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ХУДОЖНЬОМУ ОСМИСЛЕННІ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

У статті розглядається проблема духовної, літературної спадкоємності, на прикладі таких українських письменників, як Г. Сковорода, П. Куліш, П. Тичина, М. Драй-Хмара, Ю. Клен. Констатується, що постать Г. Сковороди стала знаковою для письменників різних літературних епох, тому інтенсифікація у царицині освоєння спадщини Григорія Сковороди спостерігається і сьогодні.

Ключові слова: літературна традиція, антропоцентризм, просвітництво, «філософія серця».

Постановка проблеми. Проблема філософсько-духовної, художньо-літературної спадкоємності є однією із центральних у сучасній літературознавчій науці. Варто зазначити, що небагато в історії є мислителів, спадщина яких тлумачилась би так різноманітно і викликала широкий резонанс упродовж кількох століть, таких, як Г. Сковорода.

Велич Г. Сковороди полягає насамперед у тому, що його філософсько-літературна спадщина не втрачає своєї самобутності і до сьогодні. Співзвучними сучасності є чимало духовних настанов митця, його пошук правди життя, людської ідентичності, невід’ємними атрибутами якої є любов і свобода, внутрішній стоїцизм.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасній філософській та літературознавчій науці ведуться плідні дослідження про феномен особистості Г. Сковороди, світоглядно-етичні аспекти домінантних образів у його поетичній спадщині, специфіку кордоцентризму, рецепцію біблійного слова та ін.

Варто назвати імена таких учених, як Т. Бовсунівська, І. Стогній, Р. Мовчан, М. Сулима та ін. У їхніх працях робиться спроба наукової ретроспективи світогляду письменника, аналізується творчість у контексті української та світової літератури.

Сучасна провідна дослідниця Раїса Мовчан розглядає світобачення Г. Сковороди з позиції модерністської філософії українського індивідуалізму. Однак проблема цілісного осмислення постаті

Г. Сковороди, впливу його художнього слова на літературний процес XIX – першої половини XX ст. до сьогодні ще далеко від вичерпності.

Нашою метою є стисле окреслення специфіки сприйняття доробку письменника-філософа в українському письменстві XIX – першої половини XX століття, простеження того, як з часом розширювались, набували нових акцентів сквородинознавчі дослідження та як ідеологічні санкціонування радянських часів породжували штучні спроби наблизити митця до селянської революції.

Виклад основного матеріалу. У пропонованій статті предметом уваги став той літературний простір, у якому часто-густо суперечливим, а то й з довільним тлумаченням постає така непересічна особистість, як Григорій Сковорода.

Сковородинівська рецепція активно простежується ще в українському романтизмі. Так відома сучасна дослідниця Т. Бовсунівська з цього приводу констатує, що «більшість представників українського романтизму, як художнього, так і теоретичного, були так чи інакше пов'язані з видатним філософом» [1, 21]. А. Метлинський одним із перших заклав наукові основи сквородинознавства, а також наголосив на народному значенні його філософії. Важливим є й те, що романтик наполегливо пропагував ідею приналежності письменника до української філософської парадигми.

Принципово важливою видається думка А. Метлинського про необхідність науково-аналітичного вивчення доробку Г. Сковороди, тоді як у розвідках І. Срезневського, дописах І. Кульжинського, В. Масловича, Г. Данилевського було нагромадження фактів з життя.

Письменник-романтик І. Срезневський ще 1833 року зібрав матеріал і в 1834 році опублікував статтю «Отрывки из записок о старце Григорие Сковороде» у першому випуску альманаху «Утренняя звезда». В іншій статті («Взгляд на памятки украинской народной словесности») він не досить високо оцінює «Харківські байки» Г. Сковороди, а із збірки поезій «Сад божественних пісень» виділяє лише «Всякому городу нрав і права», проте пильна увага романтика пояснюється, насамперед, співзвучністю романтичних прагнень обох митців, філософією серця, яку сповідував

мандрівний філософ. Саме І. Срезневському належить перша спроба художньої інтерпретації образу Г. Сковороди в оповіданні «Майоре, майоре!» (1836 р.)

Постать Г. Сковороди цікавила П. Куліша. Хоча суто літературно-критичних міркувань про Г. Сковороду він залишив небагато, однак у поемі «Грицько Сковорода» (дві чималі за обсягом, третя – не завершена) була здійснена спроба багатобічного, з різних точок культурної ретроспекції, змалювання образу цієї феноменальної особистості в обрамленні філософських, історіософських, етичних міркувань автора.

Написаний у середині 90-х років, уже наприкінці творчого шляху, цей твір, хоч і не був (як це уважав свого часу С. Єфремов) виявом «синтезу», проте представляв по-своєму виважену точку зору пізнього П. Куліша на сучасне й минуле української культури.

«Малюю дивний образ я святого справді життя», – пише П. Куліш, починаючи розповідь про її головного героя [6, 318].

Уведений по лініях сюжету, що загалом відповідають подіям біографії, Г. Сковорода постає у спілкування з іншими персонажами, представниками тих чи інших станів та верств і є носієм кращих рис особистості:

Звичаєм же знав серця щирість
І до всякого живого милість,
В розумуванню висоту,
А в пробуванні простоту [6, 364].

Подекуди П. Куліш ототожнює свої погляди (здебільшого морально-дидактичні та історіософські) з позицією свого героя, можливо, навіть усамітнену незалежність Г. Сковороди порівнює з власним становищем, якого зазнав у старечі літа. І все ж у поемі міститься разом із похвалою ущипливий докір героєві:

Грицько ж мій був – дитина вчена,
На лоні материнім пещена.
А матір'ю йому була
Густа схоластики імла [6, 363].

«Схоластичною імлюю» він називає науку XVII – XVIII ст., на пізніх плодах якої зріс поет-філософ. Не можемо оминати і той факт, що П. Куліш не вбачав у художніх творах Г. Сковороди історико-літературного значення, бо, на думку критика, той не спромігся здолати впливу шкільної схоластики, а значною перешкодою для справи поширення його художніх творів і філософських трактатів виступила їхня «важка», архаїчна мова (разом із неготовністю тогочасної освіченої публіки сприйняти особливу Сковородинівську містичну метафізику). П.Куліш вважав, що деякі з його творів написані «малоросійським діалектом». З цього приводу ще у 1899 р. такий авторитетний філолог, як П. Житецький, зауважив, що «Сковорода, очевидно, не мав чіткого уявлення про ту мову, якою писав вірші і прозу. Не дивно тому, що твори його, особливо прозаїчні, були недоступні для простого народу не тільки за змістом, але й мовою. Більш зрозумілими народові були вірші, але перш ніж поширюватись у народові, вони повинні були зазнати значних змін у мові...» [4,176].

Цим, на наш погляд, можна пояснити такий безапеляційний присуд:

Ти мертвим словом пробавлявся,
Живе ж і рідне занедбав;
Ти цілий вік, мов німував
І до братів не озивався.
В промові ділом був мудрець,
В промові словом мертвий мрець [6, 335].

На думку П. Куліша, Г. Сковорода подав своїм життям яскравий приклад духовної величі, але вплив його на епоху міг бути значно більшим, якби він користувався живою українською мовою. П. Куліш не бачив у старій книжній мові богонатхненного національного духу, а майбутнє України, її духовне відродження тісно пов'язував з потенціалом рідного слова.

«Народномовна» домінанта простежується у поглядах критика не тільки на творчість Г. Сковороди, а й на весь той комплекс, що означається сьогодні як «давня література». Варто також додати, що духовна атмосфера 20-х років XX століття, сподівання національного відродження, мистецького оновлення сприяла тому, що українська інтелігенція у пошуках національної месії звернулася до постаті й самого просвітника і

культурника П. Куліша, який шлях українців до європеїзації вбачав у освіті, сподвижницькій праці інтелігенції. Він, як і Г. Сковорода, вивищував цілеспрямований пошук істини, бажання пізнати світ, домінанту, духовного над матеріальним. І як Г. Сковорода демонстрував втілення життєвим прикладом.

У 1926 році в сонеті «Куліш» М. Зеров описує останні хвилини земного життя цього сподвижника, трагічна доля якого є своєрідним символом української інтелігенції, праці, якої для власного народу на рідній землі вимагає не тільки самозречення, а й сміливості та душевної міці:

Та він працює. Феніксом з пожуру

Мотронівка народжується знов;

Завзяттям віє від його промов,

І в очах – відблиск молодого жару,

Він боре тупість і муругу ліню.

В Європі хоче «ставити курінь»,

Над творами культурність п'яніє...

І днів старечих самота ясна,

І навіть в смертних муках агонії

В повітрі пише ще його рука [5, 245]

Додамо, що упродовж усього ХІХ ст. філософська та художня спадщина Г. Сковороди з трудом (проте неухильно) долала шлях до свого читача. У середині ХІХ ст. вона ще залишалась здебільшого об'єктом вивчення з боку академічної науки, і навіть її публікації ще ставились під сумнів (згадаймо відому полеміку М. Костомарова з Вс. Крестовським 1861 р.).

Академік С. Єфремов, досліджуючи горизонти філософських узагальнень Г. Сковороди, зауважував, що він був такою людиною, яка «ніколи своїми переконаннями не поступалась і над усе ненавиділа нещирість, фальш, компроміси... Приймавши на себе навіть образ «простої» людини, на одрізняючись од народу ні одежою, ні життям, ні матеріальними потребами, перебуваючи повсякчас у близьких з ними зносинах, Сковорода і словом, і ділом доводив, який дорогий йому той народ» [3, 218].

Найприкметнішими рисами філософії Г. Сковороди учений вважає пошук щастя, внутрішнього задоволення у правді й добрі, антропоцентризм його філософії.

У 20-ті роки ХХ століття інтерес до постаті Г. Сковороди значно зростає. З 1917 по 1930-ті роки з'являється кілька десятків видань та статей, присвячених його філософсько-літературній та діяльності. До його життя та творчого набутку зверталися П. Тичина, В. Поліщук, поети-неокласики, М. Івченко.

Однодумця в пошуках істини, у життєвих випробуваннях шукає П. Тичина у філософі-мислителі в симфонії «Сковорода». Твору поет присвятив майже усе своє творче життя. Поет моделює багатопланові зв'язки героя з часом, піднімає проблему сутності людини, ролі та місця митця в житті народу, веде з ним діалог у пошуці істини. Красномовним є той факт, що твір так і залишився незавершеним. Як відомо, за тривалий час написання поеми-симфонії тенденції зображення Г. Сковороди зміщуються в бік соцреалістичної манери творення, а, отже, ідеологічно-класового потрактування образу головного героя.

Дослідник С. Єфремов зауважував, що зобразити головного героя на чолі народного повстання, зробити його ватажком бунтівників «це анахронізм щодо часу», історичне і психологічне викривлення «образу старчика Сковороди, це згвалтування письменника над самим собою вчинене» [3, 624]. Метод соцреалізму унеможливив об'єктивне художнє самовираження автора, а натомість сприяв створенню канонізованого під його вимогу пієтетного образу Г.Сковороди, перетвореного на маргінальний дороговказ.

До постаті Г. Сковороди зверталися у своїй творчості й неокласики. Сонет Ю. Клена «Сковорода» співзвучний із 12-ю піснею поета-філософа збірки «Сад божественних пісень». Неокласику імponує те, що Г. Сковорода прагнув віднайти гармонію в собі й поєднати її з всевишньою мудрістю і гармонією, «щоб з хаосу душі створити світ».

Іти у сніг і вітер, в дощ і хугу
І мудрості вином розвести тугу.
Бо, може, це наш вічний заповіт.

Оце мандрівки дальні і безкраї,
І, може, іншого шляху немає,
Щоб з хаосу душі створити світ [9, 55].

У поезії П. Филиповича «Сковорода» український пейзаж гармонійно перегукується із внутрішнім світом мандрівного філософа:

Ясніють верби і шумить вода,
Квіти й дерева простяглись без краю.
Широким шляхом йде Сковорода,
І ластівки із радості кружляють [9, 106].

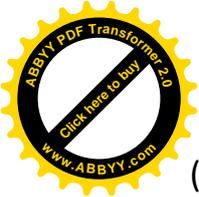
Сковородинська ідея екогармонії, пошук прекрасного, внутрішньої духовної цілісності, одвічне устремління до морально-етичних цінностей імпонували неокласикам, робили їхні особистісно-творчі пошуки спорідненими:

Та з палицею пілігрими
У нові села й городи
Прямує тіль неутомима
Григорія Сковороди [9, 55].

У поезії неокласика М. Драй-Хмари «Хрусткий на серці стигне лід», «І хтось у серці радість множить» представлені різні модифікації образу серця, що, на нашу думку, співзвучні з «філософією серця» Г. Сковороди, його гуманістичною ідеєю «блаженності щастя».

У 20-30-х роках ХХ ст. як в Україні, так і за її межами, з'являються статті та монографії таких відомих авторів, як Д. Багалій, М. Возняк, С. Єфремов, В. Петров, С. Русова, Д. Чижевський та ін., що увиразнюють творчий портрет, а також створюють романтичний міф про Г. Сковороду. Цей міф значною мірою став залежним від потреб вульгарно-соціологічної інтерпретації, народницько-революційних гасел. Це дало підстави Ю. Шереху у свій час констатувати, що справжня біографія і тим більше художньо-філософська спадщина «не дають найменших підстав для романтично-народницько-марксистської легенди про нього» [10, 427].

На початку 20-х років ХХ століття спробу відродити елітарність неординарної постаті Г. Сковороди роблять М. Івченко (повість «Напоєні дні»), В. Поліщук (віршований роман «Григорій Сковорода»), П. Тичина

(поема-симфонія «Сковорода»). Додамо, що для митців цього часу, які не сприйняли більшовицької ідеології, сквородинівський мотив «втечі в себе» став визначальним й намітив опозицію чужому духовному світу. Герметична естетична свідомість притаманна неокласикам, В. Свідзинському, Є. Плужнику та ін.

Висновки. Отже, постать Г. Сковороди стала знаковою у 20-х роках ХХ ст. Ця знаковість активізувалась на початку 30-х роках, на тлі зруйнованої ілюзії української державності, революційного радикалізму, часу прозрінь і розчарувань, спраглого пошуку українськими митцями слова, духовних скарбів минулих віків.

Інтенсифікація у царицині освоєння спадщини Григорія Сковороди спостерігається і сьогодні. Співзвучними сучасності є чимало його духовних настанов, виражених у проповідях, трактатах і художніх творах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т. Феномен українського романтизму : У 2-х частинах : Ч. 1. / Т. О. Бовсунівська. – К : 1997-1998. – 189 с.
2. Драй-Хмара М. Вибране /М. П. Драй-Хмара. – К : Дніпро, 1984. – 542 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К : Феміна, 1995. – 588 с.
4. Житецький П. «Енеїда» І. Котляревського у зв'язку з оглядом української літератури XVIII ст. // Житецький П. Вибрані праці /П. Г. Житецький. – К., 1987. – 342 с.
5. Зеров М. Твори : в 2 т. Т. 1. /Микола Зеров ; [вступ. ст. Д. В. Павличко]. – К. : Дніпро, 1990.– 580 с.
6. Куліш П. Грицько Сковорода: Староруська поема / П. О. Куліш // Сочинения и письма П.А. Кулиша. – Т. 3. – К : 1890.
7. Клен Ю. Вибране /Освальд Бургардт. – К : Дніпро, 1991 – 460 с.
8. Стус В. Феномен доби (Сходження на Голгофу слави) /В. С. Стус. – К : ТОВ «Знання», 1993. – 96 с.
9. Филипович П. Вибране /П. П. Филипович. – К : Дніпро, 1989. – 196 с.
10. Шерех Ю. Пролегомена до вивчення мови та стилю Григорія Сковороди / Ю. В. Шерех // Поза книжками із книжок. – К : Час, 1998. – 467 с.

В. Н. Владимирова. Личность Григория Сковороды в художественном восприятии XIX – первой половины XX века.

В статье рассматривается проблема духовного, литературного наследия Григория Сковороды, на примере таких украинских писателей, как П.Кулиш, П.Тычина, М.Драй-Хмара. Констатируется, что личность Г.Сковороды явилась значимой для писателей разных литературных эпох, поэтому интенсификация в области изучения наследия Григория Сковороды наблюдается и сегодня.

Ключевые слова: *литературная традиция, антропоцентризм, просвещение, «философия сердца».*

V. Vladymyrova. *The figure of G. Skovoroda in literary meaning in the 19th – the first half of the 20th centuries.*

The problem of spiritual and literary legacy of Grigory Skovorody is examined in the article, on the example of such Ukrainian writers, as P. Kulish, P. Tychina, M. Dray-Khmara. Established, that personality of G. Skovorody was meaningful for the writers of different literary epoches. It is well-proven that intensification in area of mastering of inheritance of Grigory Skovorod looked over and today.

Key words: literary tradition, anthropocentrism, inlightening, «philosophy of heart».

УДК 821

А. П. Гризун

Сумський державний педагогічний університет

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ ЯК ЛІРИК-СУГЕСТОР

У статті на великому фактичному матеріалі розглядається творчість видатного українського поета Миколи Вінграновського (1936-2004) саме як творця чудових зразків сугестивної лірики. Безумовно, такий аспект у підході до багатогранної творчості широко знаного майстра у вітчизняному літературознавстві застосовується вперше і обумовлений він багатовекторністю розвитку сучасної української літератури.

Ключові слова: сугестивна лірика, віршостилістика, поетика, художня мова, майстер, сугестор.

Постановка проблеми. Безумовно, 2011 рік в українській поезії та віршознавстві проходить як рік М.Вінграновського. Цьому сприяє 75-літній ювілей різнобічно обдарованого майстра, який уже відзначається, на жаль, без нього. Творчість М.Вінграновського народила цілий ряд небувалих досі тенденцій розвитку віршостилістики, які можуть і мають бути підтримані поетами молодших генерацій. Зрозуміло, що ці тенденції найчіткіше сформовані в інтимній, філософській та сугестивній ліриці дивовижного художника слова.

Мета цієї статті – у системі заданих координат змоделювати парадигму сугестії в головних книгах майстра, як-от: «Атомні прелюди», «Сто поезій», «На срібному березі», «Губами теплими і оком золотим», «Цю жінку я люблю...», «Київ».

Аналіз актуальних досліджень. Автор статті свідомий того, що поетика М. Вінграновського досить таки розроблена (праці І. Дзюби,

М. Ільницького, Т. Салиги, О. Никанорової, А. Макарова та інших), однак вона не стосується його сугестивної лірики. Тож саме на цьому і зосереджуємося.

Виклад основного матеріалу. У даній статті до аналізу залучено характерні вияви та метажанрові і видові модифікації навіювальних віршів поета. Особливий наголос зроблено на характерних рисах організації художньої мови майстра.

Почнемо з того, що сугестивна лірика уже наявна в першій книзі М. Вінграновського «Атомні прелюди», відтак, вона перейшла в тяглість традиції на всьому його творчому шляху. І складалася ця тенденція під впливом поезики О. Довженка, раннього і пізнього М. Бажана, колег шістдесятників І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, Г. Кириченка. Вони творили сугестію часом дуже стихійно, вдаючись до повторів та асонансів. Теорія сугестії в 60-х роках ХХ ст. не розроблялася, але її головні коди, безумовно, проявляються.

У паноптикумі української поезії ХХ століття такі художні еквіваленти видимі, вони якісні. Звернемося до такого вірша М. Вінграновського:

Ходить ніч твоя, ходить ніч моя,

Їм не велено ночувать.

Коло кола ти, коло кола я –

Велем велено начувать,

Що то ніч твоя, що то ніч моя,

Що то ти є ти, а то я.

Де рука твоя, де рука моя –

Не живе там ніч золота.

Коло кола ти, коло кола я,

Заліта душа за літа ... [3, 62-63].

Ці рядки, що дають дивовижну насолоду реципієнтові, всуціль зліплені з алогізмів. Ніч – метафора і видима, і невловима. Бо це ж сугестія. Функціонально вона нагадує образ-метафору снігу в поезії зовсім молодого І. Павлюка, який, безперечно, перейняв творчість відомого лірика, вдачі старшого за віком. Ліричний герой і його партнерка – тут більше двійники

ночі, аніж поєднані між собою суб'єкти. Одухотворений рядок М. Вінграновського «заліта душа за літа» в І. Павлюка знаходить уявнішу, але ж і пряму паралель «А життя йде швидше, аніж час...». До речі, сам М. Вінграновський так відгукувався про свого молодшого колегу: «Ігор Павлюк – поет, у якого немає зазору між словом і серцем» [5, 4]. Власне, це визначення в однаковій мірі пасує поетиці обох авторів, хіба що умовність М. Вінграновського явно органічніша, і створює вона кільце не візуальне, а звуково-стильове. Це, на погляд дослідника, колова метафорика.

Часто повтори й тавтології у поетичній сугестії стають засобом утвердження навіювальних словесних структур. Неперевершеним майстром таких композицій і був М. Вінграновський, про що свідчать, зокрема, катрени й терцети його вірша «Сонет». Для переконливості цитую твір повністю, оскільки він є неперевершеним зразком єдності візуальних і звукових тавтологій. Отже, вдивляймося і вслухаймося:

Зоря над містом піднімає весла.

Зоря чекає, доки тиша скресне,

Доки присплять дівчата свої весни,

Доти зоря над містом не шелесне.

Зоря над містом зібрана і чемна,

Зоря над містом точна і знаменна,

Зоря над містом хлібом пахне темним –

Найкраще в світі пахне хліб печений.

Така зоря в своїм промінні чесна,

Така зоря із бід людських воскресла

Така зоря не падає, як мрець! [2, 55]

Як бачимо, тут наявні словесні і звукові єдинопочатки та тавтологічні рими. Крім того, єдинопочатки **доти**, **доки** (перший катрен) і **така** (терцет) виступають також полісиндентоном.

Далі поет вже в іншому творі вдається до поєднання єдинопочатків-фраз і єдинопочатків-слів. Кожну строфу завершує монорим:

Вона була задумлива, як сад.
Вона була темнава, ніби сад.
Вона була схвильована, мов сад.
Вона була, мов сад і мов не сад.
Вона була урочиста, як ніч.
Вона була одненька, ніби ніч.
Вона була в червоному, мов ніч.
Вона була, мов ніч і мов не ніч. [2, 85]

Зрозуміло, автор не малює предмет свого захоплення, а прагне його навіяти. З цією метою використані й умовні епітети: задумлива, темнава, схвильована (в першому чотиривірші), урочиста, одненька (в другому чотиривірші). Стилістичні тавтології «Вона була, мов сад і мов не сад» та «Вона була, мов ніч і мов не ніч» виступають у ролі семантичних асонансів – вони розпливчасті й алогічні.

Ледь вловимо навіявши реципієнтові образ коханої, поет вдається до самонавіювання у формі строфічних єдинопочатків:

Непевний кроче мій, іди!
Непевний кроче мій, іди!!
Непевний кроче мій, іди!!!
Непевний кроче мій, не йди... [2, 55].

Тут уже єдинофрази, тобто стилістичні єдинопочатки, охоплюють цілі рядки, а ступінь емоційності вимірюється навіть кількістю окличних знаків. Четвертий рядок – антитеза до трьох попередніх – навіює нам стан невизначеності, в якому перебуває ліричний герой.

Усі художні засоби у вірші ніби і звичні, але використані вони в цілком незвичних художніх площинах, що свідчить про високу майстерність автора.

Отож можна констатувати таке: звукові, словесні, синтаксичні, фразеологічні, строфічні єдинопочатки – продуктивні засоби увиразнення в сугестивній поезії.

Про особливості художньої мови і палітри поета критик Тарас Салига пише так: «У ліриці Вінграновського ви не знайдете фрази для фрази. Його поетичне висловлювання – це зафіксований і перелитий у слово стан

людської душі. І перелитий так, як це вміє зробити лише М. Вінграновський» [6, 54]. Уточнюємо: це стан філософа і сугестора. Втім, не вказуючи прямо на сугестивність, Тарас Салига тут же по суті підтверджує її ознаки: «М. Вінграновський прекрасно живописує словом. Його рядки сповнені усіх кольорів і відтінків» [6, 55]. Власне, це фіксація в слові внутрішньої душевної краси ліричного героя (автора).

Цей поет постійно перебував у багатовекторних пошуках, як і його друзі шістдесятники. Його творчість – це галактика, яка неодмінно втягує в себе все нові сузір'я. Незвично? Можливо.

У Вінграновського такі процеси завжди здійснюються у фантастично-образній площині, внаслідок чого виникає нова якість краси. Дослідник його творчості Володимир Моренець стверджує, що в творах поета явлена «естетично й етично перевтілена реальність, смислом якої є сам феномен перевтіленості, інобуття, а не вірність правді життя. Бо правдою тут є краса...» [4, 97].

Можна і треба погодитися з цим екзистенційним поглядом знаного критика.

Творчість М. Вінграновського – щедрий матеріал для її розгляду у найрізноманітніших аспектах. Однак не всі постулати дослідників можна прийняти беззастережно. Так, аналізуючи вірш «У синьому небі я висіяв ліс...» Світлана Богдан оперує поняттями «міф, міфотворчість, міфологема, архетипний образ» [1, 24]. Насправді все це треба визначити однозначно: сугестія.

У М. Вінграновського комунікація ліричного героя зі світом практично завжди сугестивна, часом інтертекстуальна. Ось як закінчується чудова сугестія «Пісня сіроманця»:

Познайомились дні, день за днем за собою,
Невелике життя засміялось і – вже...
І тече далина, як ріка за сосною,
І в Сашковому зошиті il a neigé... [3, 93].

Сніг іде – таке значення фрази, записаної по-французькому. В цій пісні нав'язано дивовижний контакт олюдненого вовка не лише з школяриком Сашком, який йому приносить у ліс пиріжки з печінкою, а й з

цілим світом. З художнього боку – це фантазія, з літературознавчого – комунікативна гіперболізація. З лінгвістичного – явне розширення кола рідної мови. Це вживаний прийом.

Бо ж окремі митці (скажімо, і М. Вінграновський), працюючи в сугестії, створювали свої варіанти української художньої мови, що було є якісно новим у мультикультуралізмі. Але для нього звичним (великий поет, кіноактор, кінорежисер, зрештою, і прозаїк).

У своїй творчості М.Вінграновський як сугестор подає також взірці високого сецесійного мистецтва, не виходячи водночас за параметри національної традиції. Крім того, в такій поезії можна зауважити і рефлексії до давно і не дуже давно минулого, до художньої практики інших митців, до гострих проблем сучасності, які ніби й перебувають поза полем зору авторських навіювань.

Висновки. Насамкінець резюмуємо ось що:

1. Лірика М. Вінграновського наскрізь сугестивна – і в цьому її основний чар.
2. Сугестія М. Вінграновського – вислід комплексного застосування різних засобів вираження.
3. Художня система поета всуціль базована на виняткових художніх ресурсах української мови, тому вона майже не піддається перекладові.
4. Навіювальний характер поезії М. Вінграновського – головний фактор загальної поетики його як рідкісного мультикультурного обдаровання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан С. Міфотворчість Миколи Вінграновського на прикладі поезії «У синьому небі я висіяв ліс»/ С. Богдан // Слово і Час. – 2009. – №7. – С. 24-32.
2. Вінграновський М. Атомні прелюди: Поезії / М. Вінграновський. – К., 1962. – 119 с.
3. Вінграновський М. Київ: Поезії / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1982. – 156 с.
4. Моренець В. «Ідеальний» вихід із соцреалізму / В. Моренець // Світовид. – 1992. – №9. – С. 94-107.
5. Павлюк І. Бунт: Лірика і драматизовані поеми / І. Павлюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 220 с.
6. Салига Т. Микола Вінграновський: Літературно-критичний нарис / Т. Салига. – К. : Рад. письменник, 1989. – 167 с.

А. П. Грызун. Николай Винграновский как лирик-суггестор.

В статье на большом фактическом материале рассматривается творчество выдающегося украинского поэта Николая Винграновского (1936-2004) именно как творца замечательных образцов суггестивной лирики. Безусловно, такой аспект в подходе к многогранному творчеству широко известного мастера в отечественном литературоведении применяется впервые и обусловлен он многовекторностью развития современной украинской литературы.

Ключевые слова: *суггестивная лирика, стихостилистика, поэтика, художественный язык, мастер, суггестор.*

A. Grizun. Nick Vingranovskiy as a lyric poet-suggestor.

In the article on large actual material creation of the greatest Ukrainian poet Nick Vingranovskiy (1936-2004) is examined exactly as a creator of remarkable standards of suggestive lyric poetry. Sure, such aspect in going near many-sided creation of well-known master in domestic literary criticism is used first and he is conditioned by the multivectorial of development of modern Ukrainian literature.

Key words: suggestive lyric poetry, stikhostilistika, poetics, artistic language, master, suggestor.

УДК 83.3

Н. І. Кириленко, Н. А. Кобилко

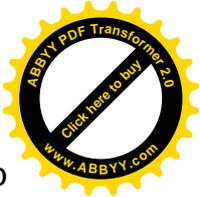
Сумський державний педагогічний університет

ВІДТВОРЕННЯ ЯЗИЧНИЦЬКОЇ СИСТЕМИ ОСЯГНЕННЯ СВІТОБУДОВИ В ПОЕЗІЯХ ПАВЛА ТИЧИНИ

У статті розглядається поезія Павла Тичини, у якій відтворено деякі аспекти язичницького світовідчуття. Особливу увагу зосереджено на мотиві сонцепоклонництва у творах митця ХХ століття, його зв'язком із народною творчістю, досліджуються образи, художньо-стилістичні особливості поезій автора зі збірки «Сонячні кларнети». З'ясовується співвідношення авторських та давніх народних потрактувань міфологеми сонця у творах поета.

Ключові слова: *сонцепоклонництво, світобудова, кларнети, лірика.*

Постановка проблеми. В історії української поезії небагато таких видань, як «Сонячні кларнети» П. Тичини, коли вони при неодноразових інтерпретаціях так і залишилися загадковими. Поява цієї книжки засвідчила якісно новий ступінь еволюції естетичної свідомості й водночас якнайповніше відбила сутнісні ознаки української душі, котра переживала своє чергове відродження. Тому лірика митця виповнювалася світлотворчою енергією вічного оновлення. А сонцепоклонництво наших

предків язичників виводиться на вищий щабель модерного галактичного космосу збірки.

Аналіз актуальних досліджень. Тема світогляду українця активно розробляється в літературознавстві, проте мало хто з дослідників аналізує проблему втілення міфологеми сонця в художній творчості. Над подібним питанням працювали ще такі визначні дослідники, як О. Потебня та В. Петров. Сонцепоклонництво як теоретико-літературна проблема викладено в дослідженнях М. Грушевського, В. Січинського, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, С. Онацького, О. Кульчицького, В. Цимбалістого, Ю. Русова, М. Шлемкевича, Є. Маланюка, Д. Фрезера. Важливими є наукові студії останнього, адже порушувалося питання вивчення світових культур, релігій та вірувань (зокрема й вогнепоклонства). Учені стверджують, що український світ існує – оригінальний, відмінний від інших. Праці П. Гнатенка, О. Орловської, І. Старовойт – видання порубіжжя ХХ-ХХІ ст. – стали значним здобутком сучасної науки про систему духовних цінностей українського народу.

Особливо слід відзначити студії Є. Маланюка, оскільки вони стосувалися літературного матеріалу, та Д. Чижевського, у яких чи не вперше йдеться не лише про філософські проблеми, але й – набагато ширше – про проблеми духовності української людини. Проте розвідок, присвячених безпосередньо символіці сонця у творчості певного письменника, обмаль, що підкреслює теоретичну та практичну необхідність пропонованого дослідження.

Мета статті – дослідити інтерпретацію міфологеми сонця у творах Павла Тичини та з'ясувати співвідношення авторських та давніх народних потрактувань.

Виклад основного матеріалу. Напевно, що про жодного з вітчизняних письменників ХХ століття не написано так багато, як про Павла Тичину: монографії, дисертації, статті, спогади, вірші-присвяти, художньо-біографічні твори. Усе це, з одного боку, прикметно для нашого часу переоцінки усталених поглядів і цінностей, а з другого – відбиває надзвичайно важливий аспект – роль таланту в мистецтві.

Найголовніша причина постійного зацікавлення П.Тичиною – масштаб і характер обдарування поета. Його лірика – це синтез народності й гуманізму, глибинність естетичного змісту.

Стильова манера раннього П.Тичини отримала назву «кларнетизму». В основі цього поняття й лежить явище синестезії. Термін запропонований В. Баркою та Ю. Лавріненком для позначення творчої специфіки поезії митця періоду перших десятиліть ХХ століття. Щоправда, В. Барка використовує це поняття й «для позначення світовідчуття та стилю не тільки перших двох книг Тичини, а й головного напрямку літератури 1917–1933 років...» [2,50].

За Ю. Лавріненком, кларнетизм вказує «на активно ренесансну одушевленість життя» [3,10], перейняту енергійними світлоритмами. Він як стильова якість подає органічну єдність мікрокосмосу (людини) та макрокосмосу (Всесвіту), здійснює синтез мистецтв.

В основі авторського кларнетизму – світлоритм, особливо відчутний у назві-образі – «Сонячні кларнети». Існує кілька потрактувань цього образу. Умовно дослідники називають їх зовнішніми та внутрішніми.

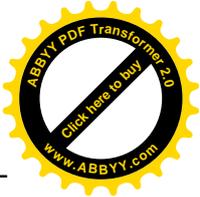
Зміст назви збірки «зовнішньо» пояснювали ще в 1919 році: «Сонячні кларнети нагадують щось подібне до довгих блискучих трембіт у руках янголів на картині «Страшного суду» Мікеланджело. Кларнети – це сурми світла, космічного ритму, трембіти, зіткані з повітря» [4,91].

«Внутрішнє» прочитання назви:

1) образ Сонячних кларнетів – первоначало світобудови, яка має стати світлим і радісним правонаступником релігій. Це злиття звуку та світла в нерозщепну єдність.

2) Сонячні кларнети – гармонія соціально-політичних, національних, духовних інтересів, почуттів, роздумів, людини та природа, точніше: гармонія між Людиною та Всесвітом. О. Білецький так образно говорить про автора та його творіння: «ніби щойно прокинувшись, він відкрив очі на світ і основне начало Всесвіту, побачив у ритмічному русі, у гармонійному звукові, музиці. Цей ритм Всесвіту і є «Сонячними кларнетами» [4,96].

Ранні вірші поета – емоційно витончені, психологічно зумовлені, душевно наповнені, позначені безпосередністю й щирістю вираження.

Синтетизм П. Тичини початкового періоду ще мало нагадує синкретично-поліфонічний кларнетизм, але він по-своєму оригінальний: у віршах поєднується – естетизується – поетичне та непоетичне.

Проте, на наш погляд, художня манера викреслюється все ж із самої назви збірки. Це складний і багатоплановий символ, що виражає тогочасну систему образотворення молодого митця, яку найкраще схарактеризував В. Барка, назвавши кларнетизмом. Однак то лише перша частина цілого. Друга ж – визначається епітетом «сонячні». Тому правильніше й точніше слід іменувати її сонцекларнетизмом, що відображає єдність кольору та звуку. Причому означення – це не просто колір. Сонце – джерело енергії, життя, творчої сили, що в принципі не є новаторським явищем у літературі. Воно навіть, можна сказати, традиційне. Свій початок бере з народної, а згодом еволюціонує в лірику ХХ століття. Але П. Тичина видобуває з «сонця» ще якусь досі незвідану енергію. І якраз нова форма виявляється в поєднанні зі словом, що є інструментом звуку. Дійсно, таке сплетіння незвичне, несподіване, адже епітет означає не просто забарвлення (на зразок світлі, червоні, жовтуваті), а певні звуки, які утворюють постійний рух, як і саме сонячне проміння, котре ніколи не зустрічається в спокої. Тому в назві закодовано ще одне підґрунтя – рух. Нарешті, кларнети творять не лише звуки, а музику, що підлягають законам ритму. Сонячне світло – це також ритмічний рух. Таким чином, Сонячні кларнети постають як сонячна радісна життєстверджуюча музика, що лежить в основі світобудови. І цей сонцекларнетизм і представляє поетичну систему П. Тичини. Усе в постійних взаємопереходах, взаємоперемінах. Колір зазвучав, а звук набрав забарвлення. Явище абсолютно новаторське в українській літературі.

Такого не було навіть у «наймузичнішого» Г. Чупринки, у якого музичність поезії скоріше виступає заради самої музичності, а гра звуків лише заради гри. Але цього не простежується й у творах європейських поетів-символістів, які також широко використовували подібні прийоми. Скажімо, у Ш. Бодлера, котрий шукав вираження у співдії кольору, звуку та мелодії. П. Тичина пішов значно далі, приєднавши ще й ритм, створивши свою оригінальну систему світлозвукоритму.

Цікава ще й така деталь, на яку мало хто з дослідників звертав увагу. Слово «кларнети» зустрічається тільки один раз у назві збірки. У самих творах немає жодного натяку на цей інструмент. Вживаються інші джерела звуку: дзвони, струни, бандури, арфи. Але вони також щільно поєднані зі світлом.

Найважливіше те, що в «Сонячних кларнетах» звучить різними перегуками й спалаху безліччю кольорів сама природа, котра виступає головним предметом зображення, тлом, на фоні якого відбуваються всі сонцекларнетні дійства. Причому, вона переважно сільська, або з різних причин відірвана від міста. Невипадково ж В. Барка свого часу назвав П. Тичину «хліборобським Орфеєм».

Ще один підхід у визначенні стильової манери митця окреслив М. Зеров, назвавши його імпресіоністом. Тому не дивно, що на «Енгармонійне» та «Пастелі» звернули увагу мало не всі критики: А. Ніковський «Vita nova», Ю. Меженко «Музагет», І. Еренбург «Киевская жизнь». Проте імпресіоністичність П.Тичини зовсім позбавлена художньої самодостатності й у підсумку обертається чудотворним запереченням «влади зору».

Давні українці вірили, що навесні добрі душі предків – покровителів роду, його нив повертаються в природу, проростають разом із усім зелом, приєднуються до життєдайної сили Сонця й дощу, тому їх вшановували на Великдень, зустрічали круглими символами головного небесного світила та вогню. П.Тичина, як справжній сонцепоклонник, стверджує: І стежив я, і я веснів: / Акордились планети./ Навік я взнав, що Ти не Гнів, –/ Лиш Сонячні Кларнети/ [6, 37].

Поезії творять новий міф про всезагальний світлозвук та світлоритм, що вивершуються в музику. Вся природа у віршах живе, не стоїть на одному місці. П. Тичину довгий час хвилювало питання сили, що дозволяє відродитися з попелу, потягнутися до нового життя, відродитися через вогонь, через музику, звук, слово, колір: Бій буде/ вогневий!/ Сміх буде, плач буде / Перламутровий... /[6, 40].

Щоб зрозуміти силу вогню, досягти найвищої вершини, потрібно було прийняти цей бій із самим собою, традицією та усталеними канонами. Необхідно прийняти виклик долі та тіднатися до верхівки, осяяної сонцем.

Але без серця, що ввібрало в себе блиск небесного світила, без відчуття чистоти та гармонії, перемогти неможливо. Тільки відкрита душа, на думку поета, має змогу причаститися вогнем, торкнутися його й не скривитися від болю. П.Тичина гаряче вірить у свою концепцію: Всі ми серцем дзвоним,/ Сним вином червоним –/ Сонця, хмар та вітру!/[6, 40].

Без сонця людина поринає у вічну темряву, а без світла вмирає в холодному мороці. Світло сонця письменник ставить у один ряд із відкритою людською душею, ніжним дотиком та відданими очима. Без цих складових прожити неможливо: Знав я, знав: навіки, – промені/ як вії –/ Більше не побачу – сонячних/ очей – / Буду вічно сам я, в чорному/ акорді/ Промені – як вії сонячних очей!/[6,49].

У програмовому вірші, яким відкривається збірка «Сонячні кларнети», – «Не Зевс, не Пан...», – найповніше й найвиразніше реалізується її філософсько-естетична концепція. Символіка поезії заснована на образах дохристиянських вірувань (ліричний герой глибоко шанує небесні світила), античної (Зевс, Пан), біблійної (Голуб-Дух) філософії.

Трикратне грайливо молодече заперечення в першому рядку, підсилене завершальними строфами: Навік я взнав, що Ти не Гнів, –/ Лиш Сонячні Кларнети [6,37] – окреслює космогонічний вимір твору, виступає парадигмою символічного осмислення буття. На противагу радянським дослідникам, які вбачали у вірші заперечення Бога, Є.Сверстюк цілком резонно стверджує: «... це зовсім не було заперечення Духа, а лиш вибором своєї форми бачення сутності буття у світовому та звуковому струмені...» [цит. За 1, 21].

Тепер легко розшифрувати образ Сонячних кларнетів як вияв Всесвіту й Життя: світло, вогонь, музика, гармонія. Ще античні мудреці писали про мелодію планет. Піфагорійці вважали, що гармонія душі людини ізоморфна гармонії космосу. І все це П.Тичина не тільки знав, але й сприймав людей та світ навколо себе через музику.

Рух до вселенської гармонії уявляється як рух ліричного духу через три прошарки існування. Тому поетове «я» відроджується-воскресає в образі молодого та дужого народу, який асоціює себе невіддільним від

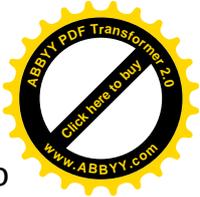
сонця: Я – дужий народ! – з сонцем, голубами./ Вітай нас рідними піснями!/ Я – молодий!/ Молодий! [6, 86].

Цікавим постає вірш «Пробіг зайчик», де кожен рядок і кожне слово несе в собі іншу стихію. «Пробіг зайчик» – рух; «дивиться», «а на сході», «вогненними нитками», «Сонце» – світло; «світанок» – світло й рух; «сидить, грається» – спокій; «Ромашкам очі розтулює» – дотик. Саме так, на думку П.Тичини, поєднуються між собою людські відчуття. Все, що переживає особа в одну мить сходу сонця, передано низкою символів у невеликій за обсягом поезії: Пробіг зайчик./ Дивиться -/ Світанок!/ Сидить, грається,/ Ромашкам очі розтулює./ А на сході небо пахне./ Півні чорний плащ ночі / Вогняними нитками сточують./ – Сонце -/ Пробіг зайчик/[6, 61].

У більшості творів ліричний сюжет – цілком природний розвиток емоцій. З особливою наочністю це засвідчує поезія «Закучерявилися хмари...». Перша та друга строфа передають різні відтінки одного й того ж самого почуття – суму та жалю. У наступних рядках такий мотив продовжується, але паралельно з ним звучить інша емоційна тональність: Одбився в озерах настроїв сонця. Снує про давнє дим... [6, 38]. Проявляється співіснування двох мотивів. З одного боку – це сонячний настроїв природи, а з другого – сумна задимленість про давнє.

Поезії «Іще пташки...» та «Світає...» завершують першу суто пейзажну частину збірки, виводячи читача із «сонячнокларнетного» світу до реальності. Сонячне, радісне сприймання навколишньої дійсності органічно переросло в активну життєву позицію. Проте якщо раніше змішувалися світлі барви, то в «Кримському циклі» переважають саме мотиви «світання», «народження Сонця», «прориву над муттю». Звичайно, митець не відкидає й вічних тем життя та смерті, але осмислює їх принципово на новому рівні, не як юнак, а як зрілий чоловік, що вже пізнав злети й падіння: Візьми мене, природо, / І до своїх причисль./ Тінь,/ протінь/ у сонячному саду [6, 398].

Увесь «Кримський цикл» є, власне, гімном космічній гармонії, основою якої є любов як єдність двох світових начал – чоловічого й

жіночого. Це своєрідна містерія, хоча й без дотримання певних вимог до побудови. Характеру сакрального дійства їй надають пролог («Пляж») та епілог («На світанню»): якщо в першому творі героїня проста жінка, життя якої нерозривно пов'язане із сонцем, то заключний вірш вимальовує її вже як космічну істоту, майбутню Матір Нового Сонця: Зараз, зараз я побачу,/ Як рождатиметься сонце [6, 403].

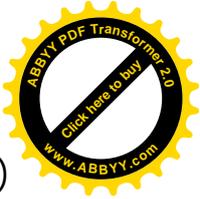
Йдеться не тільки про народження нового дня, а й про таїнство появи нової людини, творчої особистості.

Висновки. Таким чином, настрої збірки «Сонячні кларнети» П. Тичина сам охарактеризував як велично гуманний, піднесений, ще зовсім юний, дихає молодістю. Але кожний геній відчуває свій тернистий шлях. Такі переживання простежуються згодом у мистецькому доробку П. Тичини.

У збірці «Сонячні кларнети» вилився весь П. Тичина з надзвичайною своєрідною індивідуальністю поетичною, з дужим талантом, з усіма своїми позитивними й негативними сторонами. Релігія, віра й Батьківщина поєдналися у світогляді митця напрочуд своєрідно. Душа його поезій настільки чиста, світла й свята, що не могла не відчути Бога як всесвітню гармонію, як музику всесвітнього оркестру. Сперечаються з приводу наявності віри в поета в час творення першої збірки. Одні (В.Юринець) вважають, що «проблема Космосу стоїть перед ним як релігійна проблема». За думкою інших (В.Лавріненко), «проблема Космосу в Тичини ані антирелігійна, ані релігійно естетична». На погляд третіх (В.Барка), наявність віри в поета «видно з глибокого побожного настрою в збірці». Сам же митець у вірші «І являвся мені Господь» зізнається: Говорив я: знаю я,/ Що тебе лиш я люблю,/ І ставав я на коліна/ Слухати господа велінь [6, 312].

Зазнавши впливу великого чернігівського сонцепоклонника Михайла Коцюбинського, а також давньої язичницької традиції наших предків, митець вибудовує свою індивідуальну творчу манеру, котра характеризується поєднанням кольору й звуку.

Світ «Сонячних кларнетів» сповнений дзвінких пастельних фарб та звуків. Світлові тони, розмиті по краях, вибудовують найбільший життєдайний божественний хаос світотворення. У його поезіях схрещено

золоті ключі двох прагнень П.Тичини – неба й землі. Одна сфера (небесна) повільно змінює іншу (так виникають підстави для журби) й проектується на все дійство на землю (туга втрати й напівдороги). Десь на межі збірки помітно відчувається як закінчилося дитинство письменника й настало змужніння. Тому космічний гомін набуває драматизму. Власне, ще панує гармонія, але абсолютний музичний слух вловлює перші прояви чогось такого, що її починає руйнувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гон М. «Послав я в небо свою молитву» (Із спостережень над біблійною образністю збірки П.Тичини «Сонячні кларнети») / Мойсей Гон // Українська література в ЗОШ. – 2001. – № 2. – С. 20–23.
2. Дроздовський Д. Померти за життя, або «живіший од живих і мертвіший од мертвих» / Дмитро Дроздовський // Дивослово. – 2007. – №11.– С. 49–52.
3. Лавріненко Ю. На шляхах синтези кларнетизму / Юрій Лавріненко. – Канада : Українська Вільна Академія Наук, 1977. – 64 с.
4. Меженко Ю. П.Тичина. «Сонячні кларнети» / Юрій Меженко // УМЛШ. – 1991. – № 9. – С. 12-16.
5. Тичина П. // Зібр. тв. : У 12 т. / Павло Тичина. – К. : Наук. думка, 1984.

Н. И. Кириленко. Отображение языческой системы освоения мироздания в поэзиях Павла Тичины.

В статье рассматривается поэзия Павла Тичины, где отображено некоторые аспекты языческого мировоззрения. Особое внимание сосредоточено на мотиве солнцепоклонения в произведениях поэта XX века, его связи с народным творчеством, исследуются образы, художественно-стилистические особенности поэзий автора из сборника «Солнечные кларнеты». Определяется соотношение авторских и давних трактовок мифологемы солнца в произведениях поэта.

Ключевые слова: *солнцепоклонничество, мировоззрение, кларнеты, лирика.*

N. Kirilenko. The reconstruction of heathen universe's comprehending system in P. Tychna's poetry.

The article is dedicated to the leading feature of P. Tychna's poetical style – the sun-worship. Specific images, motives, stylistic peculiarities of those P. Tychna's works, which represent artistic reinterpretation of sun-worship motive, are investigated in the article. There also was made an attempt to discover the evolution of the solar images in P. Tychna's poetry. Determined by the ratio of long-standing authors and myths interpretations of the sun in the poets works.

Key words: sun-worship motive, solar images.

Т. М. Литвиненко

Сумський державний педагогічний університет

МІФОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА

Стаття присвячена проблемі художнього слова та його міфологічній природі. Основна увага звертається на авторські неологізми, створені за міфопоетичними принципами. Особливо акцентуються принцип міфологічного іменування. Своєрідність прояву міфологічних аспектів авторських неологізмів показана через призму езотеричного слова та однослів'я. Міфологічний синкретизм у слові проілюстрований на прикладі нарису А. Содомори.

Ключові слова: слово, неологізм, міф, міфологічне іменування, однослів'я.

Постановка проблеми. Проблема слова й словотворчості є завжди актуальною для філологічних наук. Особливого значення вона набуває в руслі літературної творчості, яка є справжньою цариною найрізноманітніших неологізмів. Сьогодні навіть можна й варто говорити про філософію слова, а ще вірніше про так звану словософію (чи логософію), яка характеризує вчення на перехресті філології, філософії й психології (або другий її варіант – переплетення етимології, семантики, фонетики, семіотики, діалектології, психолінгвістики).

Аналіз актуальних досліджень. Яскравими прикладами словософів можна вважати Максима Грека, О. Потєбню, Ф. Буслаєва, М. Бахтіна, а логософів-практиків – В. Хлебнікова, В. Маяковського, М. Цветаєву, М. Семенка, П. Тичину, Г. Шкурупія. Усі особливості такої творчості яскраво відображені в публікаціях та інтернет-проекті М. Епштейна «Дар слова» [12].

Попри стійкій інтерес та значну і літературознавчу, і мовознавчу бібліографію щодо проблеми художнього слова, важливим її моментом залишається специфічна природа слова, яка найкраще виявляється в міфології, фольклорі й літературі. Здебільшого дослідники намагалися зрозуміти її через призму різниці між міфологічним та поетичним словом. У такому ракурсі питання висвітлювалося в роботах О. Потєбні, М. Бахтіна, О. Лосєва, В. Вейдле. Але незважаючи на суттєві відмінності між словом у міфології й у літературі, його давня синкретична природа виявляє себе в найсучасніших новотворах. Проте, звертаючи основну увагу саме на поетичну функцію слова, зокрема okazіоналізму, у художньому творі, сучасні науковці практично не виявляють його міфологічні пласти.

Мета даної статті полягає у висвітленні основних аспектів міфологічного мислення в слові художньої літератури, передусім авторських неологізмах, що дозволить краще усвідомити природу словесної творчості.

Виклад основного матеріалу. Виникнення слова передусім пов'язане з появою міфу. У перекладі з грецької міф (mythos) це і є слово, в якому виражена вся узагальнено-сміслова наповненість в його цілісності [10, 8]. «Творення нового міфу, – за твердженням О. Потебні, – полягає у творенні нового слова, а ніяк не в забуванні значення попереднього» [8, 308]. Відповідно, міф – це слово, в якому об'єднані архе (гр. arche – початок, основа, принцип) і відповідне ім'я. Іменування архе відбувається за принципом цілісності й індивідуальності: скільки буде архе, стільки буде й імен, кожне з яких відповідатиме конкретному архе й становитиме з ним одне нерозривне ціле. По-справжньому архе виявляє себе тільки після надання йому відповідного імені, оскільки в міфологічній свідомості іменування є аналогом творення, дати ім'я означає викликати до життя, створити, зробити реальним. Саме тому принцип міфологічного іменування є одним з основних у міфологічній свідомості й творчості.

У своєму розвитку слово має певні етапи, а вірніше види. Власне, різну сутність слова визначали ще давні греки, розрізняючи mythos, epos та logos (інакше кажучи узагальнено-сміслове, звукове та аналітико-мисленнєве слово). Попри найпізнішу появу саме logos завдяки вченню Геракліта, Платона та Арістотеля закріпився в людській свідомості як втілення Слова, а через посередництво юдейських та християнських вчень набув божественного статусу. Його сакральна й творча сутність, напевне, найкраще засвідчена в широковідомій фразі з Євангелія від Іоана (Ін 1:1-5, 14): «1 На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. 2 Воно в Бога було споконвіку. 3 Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. 4 І життя було в Нім, а життя було Світлом людей. 5 А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його. ... 14 І Слово сталося тілом, і перебувало між нами, повне благодаті та правди, і ми бачили славу Його, славу як Однородженого від Отця».

С. Аверінцев, говорячи про слово Одкровення, виділяє два основні види слова: Боже й людське. Розкриваючи сутність кожного, він підкреслює їх сакральний взаємозв'язок: «Слово Боже – це слово Боголюдське» [1, 494], у той же час «... в людському слові може бути вміщене невмістиме слово Боже... Щоправда, для цього людське слово має подолати себе, вийти за власні межі, залишаючись цілковито людським, але й перетворюючись на щось більше ніж людське» [1, 495].

С. Бройтман [2], розкриваючи особливості слова з позиції історичної поетики, виділяє три основні періоди його еволюції: синкретичний, ейдетичний або риторичний та індивідуально-творчий. Перший пов'язаний з архаїчною епохою, в якій слово злите з означуваним, сповнене внутрішньої форми [8, 98] (О. Потебня) або тематизму [5, 110-112] (М. Бахтін). Це фольклорно-міфологічний період з характерною міфологічною свідомістю й переважно усною формою існування слова. Другий етап, на якому нероздільні образ та ідея, розкриває посередницьку функцію слова між божественним і людським й охоплює ранні стадії літературної творчості з епохою класицизму включно. На цій фазі свого функціонування Слово є одночасно сакралізованою сутністю та матеріалом творення. Цей етап також можна назвати періодом нормативної чи канонічної літератури, коли відбувається формування й шліфування поетичних засад і закономірностей, вироблення певних художніх норм. Третій етап відповідає періодові розвинутої літературної творчості, в якому слово є передусім виразником авторського бачення, певного стилю, жанру, напрямку. Це епоха творчого слова, яка триває до сьогодні й визначається художньою модальністю. На цьому етапі слово є одухотвореною чи осмисленою матерією (детальніше про це в роботах М. Бахтіна «Проблеми поетики Достоєвського», «Слово в житті й слово в поезії», «Слово в романі» та інших) і часто навіть стає суб'єктом художньої творчості.

Література пов'язана зі словом передусім з позиції творення, мистецького моделювання. Невипадково для мистецтва слова вживався термін словесність – виражена в усному й писемному слові творчість, словесна творчість. Література оперує словами, вибудовує ними тексти, грає ними, а то й змінює їх, розширюючи чи звужуючи значення шляхом

контекстних варіацій, або взагалі породжує нові слова. У сфері художньої творчості поряд з певною нормативністю посилюється значення індивідуальності, суб'єктивності, і виразність слова виявляється з особливою силою й відповідно більшого значення набуває слово-образ, троп. Р. Зварич відзначає, що при переході від міфопоетичної свідомості до постміфологічної слово «втрачає божественну сутність й абсолютну владу над свідомістю й мисленням людей» [4, 36]. Звичайно, при секуляризації мислення не може йти мова про абсолютну владу взагалі, але слово завжди зберігає певну сакральність і магічність, особливо в межах літератури. І про це яскраво свідчить творчість видатних письменників протягом усієї літературної епохи і, зокрема, в період неоміфологізму.

Літературне, або поетичне, слово – це передусім епос (epos), який вказує на звукову оформленість слова, процес вимови [10, 8]. Ця особливість знайшла своє вираження і в назві жанру слово («Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова», Іларіон Київський «Слово про Закон і Благодать», анонімні «Пам'ятне надгробне слово Богданові Хмельницькому... з II половини XVII ст.», «Слово во время бездождя, і глада», «Слово о збуреніі пекла», «Слово к правовірним христіаном [Про царя Сонхоса]», «Слово од патерика о покуті» та ін.), а потім і родовому визначенні.

Якщо міфологічне слово відображає сутність явища як такого, то літературне – кут зору на явище, і, як правило, він пов'язаний передусім з автором, його стилем, індивідуальністю, авторською манерою.

Літературне слово, на відміну від міфологічного, менш тематичне, а більш значиме (у розумінні М. Бахтіна). У ньому відносно знижене сприйняття внутрішньої форми. Воно може бути нормативним (канонічним) й індивідуальним (суб'єктивним), поетичним і прозаїчним. Міфологічне слово завжди автохтонне, у ньому злиті номінаційність й образність, конотація й денотація, воно синкретичне. Для літературного слова характерна розмежованість прямого й переносного значень, понятійності й образності, денотативного й конотативного. Таке чітке межування властиве канонічному слову, пов'язаному з засадами ейдичної поезики, а відтак авторитетному й заданому (готовому), певному відбитку

Божественного Одкровення чи Ідеї. Зовсім по-іншому веде себе індивідуальне слово з домінуванням суб'єктивного, воно досить близьке до міфологічного, в яке може взагалі трансформуватися.

Міфологічне мислення виявляється в слові через основні принципи міфу: міфоіменування, символізацію й циклізацію. Такому слову, як правило, властиві й міфологічні синкретизм та метаморфізм. Але найчастіше в індивідуальних авторських словотворах має місце саме принцип міфоіменування. Передусім він діє в неологізмах, пов'язаних з творенням художньої дійсності з новими реаліями. Наприклад: робот (К. Чапек), ліліпут (Дж. Свіфт), кіберпростір (В. Гібсон).

Цей принцип пов'язаний з розумінням самого міфологічного імені, яке становить внутрішню, глибинну сутність міфу, є його первинним змістом. О. Лосев назвав міф розгорнутим міфологічним іменем [6]. Ю. Лотман, вивчаючи природу міфу й імені, наголошував на їх взаємопов'язаності й взаємовизначеності: «міф є персональним (номінаційним), ім'я – міфологічним» [7, 530]. Вивчення міфологічного імені науковцями розпочалося тільки в ХХ ст. Передусім це стосується досліджень О. Лосева, Ю. Лотмана, Г. Успенського, В. Топорова, І. Ковальнової та окремих суджень з цього питання Е. Кассірера, К. Хюбнера, Ж. Дерріди, В. Руднева, О. Лобка та ін., які говорили про нього в руслі загальної теорії міфу чи неоміфологізму або розглядали проблему в суто ономастичному аспекті.

У міфологічній свідомості ім'я невіддільне від іменованого ним об'єкта, воно злите з особою, і будь-які зміни об'єкта призводять до зміни імені та навпаки (Е. Касірер, Ю. Лотман, В. Топоров, К. Хюбнер). Відповідно мова може йти про міфологічну тотожність, яка має принципово позатекстовий характер і пов'язана з трансформацією іменованого об'єкта. Міфологічне ім'я абсолютно не може мати синонімів, що, у свою чергу, на думку Ю. Лотмана, унеможлиблює його поетичність [7, 542]. У міфологічній свідомості іменування об'єкта є не просто номінуванням, а ототожненням оніма й форми, об'єднанням загального й індивідуального, матеріального й ідеального.

У літературі таке творення-іменування частіше відбувається за суто лінгвістичним принципом. Яскравим свідченням тому є різноманітні поетизми на кшталт «сливіти» (В. Маяковський), «сте клю влю плю» (М. Семенко), «бобеобі» (В. Хлебніков). Лінгвістичними за своєю суттю є слова Л. Керролла снарк (snark), бармаглот (Jabberwocky), вашство (y'reinse), шарьки (toves). Ж. Дельоз називає їх езотеричними словами – словами, які не мають навіть номінальної тотожності й хоча б мінімально послабленого значення. Вони є складними утвореннями або простим сполученням слів і мають прерогативу функції висловлювання як такого, а не смислу висловлюваного. Езотеричне слово є суто лінгвістичним об'єктом і має подвійний стан: висловлювати свій смисл тільки презентуючи себе й його як безглуздя, це добре виявляє зміщення смислу й його маскуванню в рядках [3, 155-156]. Серед них виокремлюються скорочувальні, циркулюючі та диз'юнктивні. Але всі вони позбавлені тілесності, тож у таких новоутвореннях не може спостерігатися об'єднання матеріального та ідеального, й відповідно виявлятися міфологічне мислення.

У цьому аспекті важить думка одного з найвидатніших знавців і творців слова, автора заумі В. Хлебнікова: «Нове слово не тільки має бути назване, але й спрямоване до речі, яка називається» [11, 627]. Не порушуючи законів мови, слід «населити новим життям, словами, які вимерли чи не існують, зубожілі хвилі мови. Віримо, вони знову заграють життям, як у перші дні творіння» [11, 627]. Теорія і поетична практика В. Хлебнікова в насиченні мови живими словами (він є автором близько 16 тисяч неологізмів), показала його як справжнього словософа, який не тільки розуміється на лінгвістичних аспектах слова, а й осягає його синкретичну природу, самоцінність.

Невипадково, розрізняючи суто лінгвістичне й, так би мовити, змістове значення слова, М. Епштейн говорить про однослів'я – «найкоротший жанр словесності, мистецтво одного слова, яке містить у собі нову ідею чи картину» [12]. Слово в ньому виступає як цілий твір зі своєю темою, ідеєю, образом автора й перегукуванням з іншими текстами, а не сприймається як елемент мовної лексики, як звичайний неологізм. Однослів'я самоцінне, й саме в ньому найяскравіше відчутні міфологічні пласти творення-називання.

Такими однослів'ями є ладомир, сміхачі, димність, закричальність, кружечок (В. Хлебніков), мовчаль (В. Поліщук), еротеза, прозопісня, обезпаморочено, окінематографований, оковдратися, оалеєний (М. Семенко). Дуже цікавими є новотвори П. Загребельного (автора понад тисячі однослів'їв), в яких добре показані світоглядні вади сучасної України: гопакізм, плювалізм, подонкізм, проокеїти, обінтелігентити.

Звичайно, усі вони створені за мовними законами шляхом складання слів в одне (прозопісня, ладомир, мовчаль), до речі як і снарк (зміякула), або префіксально-суфіксальним шляхом (димність, закричальність, проокеїти, подонкізм, оалеєний, обезпаморочено). Але ці слова не можна вважати суто лінгвістичними на зразок глокої куздри чи бармаглата, оскільки для них велике значення мала саме смислова точність і образність. При цьому смисл і образ у них зливаються і відповідають існуючій реальності, що є характерним саме для міфологічного мислення. Цей процес не спостерігається при суто лінгвістичному словотворі, наприклад, «лиэээй».

Образність слова, в якій автор демонструє і міфологічний, і літературний аспекти, показана в книзі талановитого перекладача А. Содомори «Наодинці зі словом». 43 слова розгортаються у своєрідні оповіді-роздуми-дослідження. Автор намагається передати всю магію таких буденних і водночас таких загадкових у своїх семантичних нюансах слів, показати те, що за Словом. «У цій книжці, – говорить А. Содомора, – також про те, наскільки ми дорожили Словом, як відчули його ритмічний, мелодійний подих, бо лише подих Слова, його аура, несе найдорожчу для людини інформацію – почуттєву» [9, 8]. Автор прагне осягнути Слово в усій його цілісності й долучити до цього читача, поєднуючи об'єктивні знання, власні відчуття та цікаві історії.

Своєрідне представлення слова «сова» А. Содомора починає з певної візуалізації: «Дивним є те слово, як і сама птаха, яку так називаємо – сова. В ідеальному співзвуччі і назва – й те, що вона окреслює. Сидить собі та птаха на грецькій сигмі, початковій літері слова «софія» – «мудрість» – сидить звернена, мовби людським обличчям до читача (таким є знак друкарні в італійській Катанії), і вдивляється на нього величезними, на цілу

голову очима» [9, 9]. І плавно переводить її в пояснення символу. Як справжній словософ, автор майстерно перебирає кожну звукову складову слова «сова», проникаючи в його глибину, поетично розкриваючи його сакральну сутність й акцентуючи на повній відповідності назви самій птасі, яка «не плаче й не співає».

Після розповіді особистої історії з дитинства, пов'язаної з власним сприйняттям сови, А. Содомора вибудовує смисловий асоціативний ряд Сова – Страх – Ніч – Сон – Смерть. Усі названі смисли замикаються для автора в нерозривну діаду Сова – Смерть. А завдяки кільцю, яке утворює ключова фраза: на початку «Дивним є те слово, як і сама птаха, яку так називаємо – сова» [9, 9]; у кінці «Упала мовчки, прохопившись, можливо, тільки ледве чутним зітханням, яке звучить у тому дивному, як і сама птаха, слові – со-ва...» [9, 13] – усі смислові асоціації й відтінки зливаються в одне слово «сова».

А. Содомора у своєму малюнку про сову використав три основних принципи міфологічного мислення: міфоіменування, символізацію й циклізацію. І хоча він намагався в поетичній формі досягнути самої сутності слова, на перший погляд деміфологізуючи його, зробив своєрідний метаморфоз: розповідь про мертву сову через аналогію ночі й смерті звелася до образу сови – символу мудрості й самого «дивного» слова «сова». Таким чином, спостерігається цілісність слова, за умови якої кожен його елемент (звуковий, смисловий, візуальний) ідентифікує себе з цілим словом, яке й є самою реальністю.

Таким чином, міфологічна складова літературного слова є невід'ємним фактором його життєздатності. Навіть засноване на суто лінгвістичних засадах слово виходить за межі контексту й набуває життєвої сили, коли ототожнюється зі своїм значенням, а часто й автором. Усвідомити міфологічну складову слова допомагає виявлення основних принципів міфологічного мислення, зокрема принципу міфоіменування. Аналогічні дослідження функціонування принципів символізації й циклізації в літературному слові дозволить краще усвідомити його синкретизм та самоцінність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Слово Боже і слово людське. // Аверинцев С. С. Софія-Логос. Словник. – Друге видання. – К. : Дух і літера, 2004. – С. 494-500.
2. Бройтман С. Н. Из лекций по исторической поэтике: Слово и образ. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2001. – 66 с.
3. Делез Ж. Различие и повторение. – С-Пб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 384 с.
4. Зварич І. М. Міф у генезі художнього мислення. – Чернівці : Золоті литаври, 2002. – С. 36.
5. Медведев П. Н. (Бахтин М.М.) Формальный метод в литературоведении. – М. : Лабиринт, 1993. – С. 159–348
6. Лосев А. Ф. Миф – развернутое магическое имя // Лосев А. Ф. Имя : Избранные работы, переводы, беседы, исследования, архивные материалы / А. А. Тахо-Годи (сост.и общ.ред.). – СПб. : Алетейя, 1997. – С. 127-139.
7. Лотман Ю. М. Миф – имя – культура // Лотман Ю. М. Семиосфера. – С.-Пб : Искусство-СПБ, 2000.– С.525–543.
8. Потенбня А. А. Слово и миф // Потенбня А. А. Теоретическая поэтика. – М. : Высш. шк., 1990. – С. 300–311.
9. Содомора А. Наодинці зі словом. – Львів : Літопис, 1999. – С. 476.
10. Тахо-Годи А. А. Греческая мифология. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков : Фолио, 2002. – 256 с.
11. Хлебников В. Наша основа // Хлебников В. Творения / Общ. ред. и вступ. ст. М. Я. Полякова ; Сост., подгот. текста и коммент. В. П. Григорьева и А. Е. Парниса. – М. : Советский писатель, 1986. – С. 624-631.
12. Эпштейн М. Дар слова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.emory.edu/INTELNET/dar0.html>

Т. М. Литвиненко. Мифологические аспекты художественного слова.

Статья посвящена проблеме художественного слова и его мифологической природе. Основное внимание обращается на авторские неологизмы, созданные по мифопоэтическим принципам. Особенно акцентируется принцип мифологического именования. Своеобразие проявления мифологических аспектов авторских неологизмов показано через призму эзотерического слова и однослова. Мифологический синкретизм в слове проиллюстрирован на примере очерка А. Содоморы.

Ключевые слова: *слово, неологизм, миф, мифологическое именование, однослова.*

T. Litvinenko. The mythological aspects of artistic word.

The article is sanctified to the problem of artistic word and his mythological nature. Basic attention applies on the authorial neologisms created on мифопоэтическим principles. Princip of the mythological name is especially accented. Originality of display of mythological aspects in authorial neologisms is shown through the prism of esoteric word and oneword. Mythological syncretism in a word is illustrated on the example of essay of A. Sodomora.

Key words: *word, neologism, myth, mythological name, oneword.*

ЕТАПИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФАНТАСТИКИ

У статті досліджуються витoki та етапи історичного розвитку української фантастичної літератури. Аналізуються особливості її становлення. Розглядаються жанрові й тематичні характеристики кожного етапу розвитку. Показується формування української фантастики як самостійного жанру сучасного літературного процесу. З'ясовуються тенденції її розвитку на сучасному етапі.

Ключові слова: змістова фантастика, формальна фантастика, романтична фантастика, наукова фантастика, фентезі, містична фантастика.

Постановка проблеми. Фантастика – один з домінуючих жанрів сучасного українського літературного процесу. Проте її появі передувало тисячолітній розвиток фантастичної думки як найдавнішого компоненту культури. Дослідження витоків і генези фантастичного в літературі почало відбуватися з ХХ ст., коли фантастика стала оформлюватися як окремий жанр. Цей процес триває й досі.

Аналіз актуальних досліджень. У зарубіжному літературознавстві проблема походження фантастичної літератури та її розвитку порушувалася в ґрунтовних наукових роботах Ц. Тодорова, Ю. Кагарлицького, Т. Чернишової, О. Фрейденберг, О. Ковтун, Н. Корнвела та ін. Тоді як історію розвитку української фантастики аналізують в основному самі письменники в оглядових статтях (А. Валентинов, Д. Громов, В. Карацупа, О. Ладиженський, О. Левченко, Т. Литовченко, І. Чорний, В. Шевчук та ін.). Генезу фантастичного в українській літературі ХІХ і ХХ століть дослідила О. Стужук у дисертації «Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури ХІХ-ХХ ст.)», але основну увагу приділила теоретичній проблематиці, а не історико-літературній. Нечисленні розвідки про історію української фантастики та відсутність комплексної наукової праці з цього питання свідчать про актуальність дослідження порушеної теми.

Мета статті. Дана стаття є спробою окреслити основні етапи розвитку української фантастики, щоб показати становлення її як самостійного повноцінного жанру вітчизняної літератури.

Виклад основного матеріалу. Витоки української фантастичної літератури доцільно розглядати в контексті виникнення фантастики як явища взагалі. Переважна більшість учених, які торкалися даної проблеми, вбачають джерела фантастичного в міфології, а саме в період зіткнення первісного міфологічного сприйняття з новими уявленнями про дійсність, коли порушується синкретичне мислення, в якому реальне й вигадане, раціональне й духовне були нерозривними. Не становить виняток і українська фантастична література, витoki якої простежуються в архаїчній міфології й фольклорній казці. Та остаточне її формування відбулося в епоху Середньовіччя та Романтизму.

Письменник і літературознавець Валерій Шевчук, досліджуючи історію української фантастики, підкреслює наявність низки фантазій про так звану нечисту силу уже в «Повісті врем'яних літ» (початок XII ст.) [4]. Проте не можна назвати цей твір фантастичним, оскільки надзвичайні події, описані в ньому, сприймалися сучасниками «Повісті» як реальність. У Середньовіччі віра у відьом, чортів, чаклунів була досить стійкою й існувала тривалий час. А там, де є безсумнівна віра, з'являється міф, але немає місця фантастиці. Те саме можна сказати й про такі твори давньої української літератури, як Києво-Печерський патерик (XIII ст.), поема Себастьяна Кленовича «Роксоланія» (1584 р.), збірка Атанасія Кальнофойського «Тератургіма або чуда» (1638 р.). Тільки з позиції сучасного прочитання в даних творах можна побачити елементи містичної фантастики й хоррору.

Та з часом віра в надприродні сили перестала сприйматися як факт і почала викликати сумніви. Протягом XVI-XVII століть посилюється естетизація різноманітних вірувань, і тим самим збагачується фантастична образність. У цей період (XVII ст.) в українській літературі з'являється ряд оповідань Петра Могили на фантастичні й містичні сюжети; чотири томи історико-фантастичних оповідань агіографічного (житійного) жанру «Четві-Мінеї», які зібрав і опрацював Дмитро Туптало. У даних творах фантастичне використане уже з суто літературною метою. У другій половині XVII ст. – на початку XVIII ст. були створені козацькі літописи Самовидця, Величка, Грабянки, куди уведено ряд фантастичних новел, які, на думку авторів

«Заміток про українську фантастику» А. Валентинова, Д. Громова, О. Ладигенського, можна віднести до раннього українського хоррору [1]. У названій роботі письменники також стверджують, що трагікомедія Феофана Прокоповича «Володимир» (1705 р.) написана на стику двох піджанрів фантастики (фентезі й альтернативної історії), і навіть називають автора одним із засновників слов'янського фентезі [1]. Не можемо цілком погодитися з цією думкою, оскільки дані твори давньої української літератури не є фантастикою, в них фантастичне використовується як прийом, що застосовується в основному у сфері образотворення.

Отже, середньовічна традиція зробила значний вклад у розвиток української фантастики. У цей час була закладена основа сучасного українського фентезі й містичної фантастики.

У наступний період – етап становлення нової української літератури – особливістю фантастики стає її бурлескність, що засвідчено уже в першому творі цього часу – «Енеїді» (1798 р.) Івана Котляревського. Проте цей твір не належить до жанру фантастики. У ньому для зображення фантастичного автор використовує «сатиричні та утопічні прийоми» [3, 58]. Тож у даному випадку бурлеск є комічним прийомом, а фантастика – засобом сатиричного образотворення, тобто виконує допоміжну функцію.

Літературні уподобання часів преромантизму значною мірою вплинули на формування української романтичної фантастики. У творчості романтиків XIX ст. вона посідає особливе місце, оскільки є однією з головних рис їх естетичної системи. В українській літературі даного періоду виокремилися два напрямки романтичної фантастики. На основі фольклорних джерел і міфології, зокрема з народної демонології, романтики створювали власні фантастичні твори з метою зацікавлення, захоплення читача, а від давньої української літератури романтики унаслідували моралізаторський настрій творів. Ці два напрямки проявилися вже в першій половині XIX ст. З одного боку, традиція М. Гоголя, творця фольклорно-фантастичного оповідання на основі народної демонології, з іншого – традиція Г. Квітки-Основ'яненка, який продовжив навчальний напрямок давньої літератури, започатковану ще в Києво-Печерському патерику. Послідовниками першої традиції стали Х. Купрієнко, П. Куліш, О. Стороженко, Г. Данилевський та ін. Друга знайшла продовження у творчості І. Наумовича, Є. Згарського, С. Карпенка та ін.

Саме в межах романтизму, окрім формальної фантастики (фантастики-прийому), представленої в ранніх баладах Т. Шевченка, творах Г. Данилевського, М. Костомарова, В. Забіли, Л. Боровиковського та ін., з'являється й змістова фантастика. Це твори, в яких фантастичне є основним тематичним і жанротворчим чинником. Сюди належать оповідання «Журавель» Ю. Юрченка, «Як нажито, так і прожито» Х. Купрієнка, «Закоханий чорт», «Жонатий чорт» і «Чортова корчма» О. Стороженка, «Коваль Захарко» П. Куліша, «Київські відьми» О. Сомова, «Біс на вечорницях» Г. Данилевського, бувальщина М. Гоголя «Запропаща грамота»; повісті «Страшна помста» М. Гоголя, «Огнений змії» П. Куліша. Ці твори є першим українським фентезі, написаним на міфологічному та фольклорному ґрунті. Основною темою їх є зображення надприродного в реальному світі та його вплив на людське життя. Фантастичне й реальне у творах переплітається, що дає змогу письменникам здійснити своєрідний психологічний експеримент, зазирнути в глибини людської душі, спробувати розкрити таємничі й складні зв'язки людини зі світом, зрозуміти її сутність як єдність душі й тіла.

Отже, у першій половині XIX ст. українська фантастика набуває все більшого розвитку та охоплює нові серйозні й актуальні теми. Але вже в другій половині цього ж століття жанр зникає з літературного процесу України. Тоді як у світовій фантастиці відбувається становлення та потужний розвиток одного з основних її піджанрів – наукової фантастики. В українську літературу даного періоду приходять покоління письменників-реалістів. Фантастика ж з'являється тільки у вигляді перекладів творів зарубіжних письменників.

Відродження жанру відбулося в XX ст. В українській літературі цього часу до фантастики знову почали звертатися як до прийому представники модернізму (Леся Українка, О. Олесь, В. Королів, Б.-І. Антонич, В. Барка, Е. Андіївська та ін.), «химерної прози» (О. Ільченко, В. Земляк, П. Загребельний, Є. Гуцало, В. Дрозд, В. Шевчук та ін.), постмодернізму (Ю. Андрухович «Московіада», «Рекреації»).

Змістова фантастика, зокрема такий її різновид, як наукова фантастика, в українській літературі почала зароджуватися в 20-х роках

XX ст. Дослідники минулого української фантастики й письменники-фантасти В. Карацупа й О. Левченко умовно виділяють чотири періоди її розвитку в XX ст.: довоєнний, післявоєнний, новий та сучасний [2, 48].

У довоєнний період (1920-1940 рр.) – період становлення української фантастики – письменники використовували фантастику як доповнення до «серйозної» творчості (В. Винниченко, М. Йогансен, Д. Бузько, М. Капій, Ю. Смолич, М. Трублаїні, Ю. Яновський, Юліан Шпол, Гео Шкурупій та ін.). Хоча в доробку митців цього етапу лише декілька творів належать до фантастичних, але їх роботи заклали фундамент для української фантастики. Саме з появою роману В. Винниченка «Сонячна машина» пов'язують відродження жанру фантастики в українській літературі. А трилогія «Прекрасні катастрофи» Ю. Смолича вважається початком жанру української наукової фантастики.

Тематика творів даного періоду зумовлена баченням фантастики як засобу популяризації наукових відкриттів та технічних винаходів. Тому найпопулярнішим стає сюжет про впровадження вченими в життя різноманітних наукових ідей (сонячна машина, скло надприродної чистоти й міцності, підземний тунель, яким з неймовірною швидкістю можна буде дістатися з Москви до Владивостоку, «живі роботи» тощо).

Наступний післявоєнний період розвитку української фантастики (1950-1960 рр.) також позначений впливом науково-технічного прогресу, про що свідчать твори В. Владка, В. Бережного, М. Дашкієва, О. Бердника та ін. Ці письменники, на відміну від своїх попередників, працювали виключно в жанрі наукової фантастики, що сприяло його становленню в українській літературі.

У 50-х роках XX ст. після часу воєнного та повоєнного застою починається новий підйом у розвитку української фантастики. У лютому 1965 року М. Дашкієв, В. Владко й О. Бердник організували при Будинку літераторів Співки письменників України Клуб наукової фантастики, який хоча й не проіснував навіть півроку, але знаменував новий етап розвитку української фантастики. У цей час особливо популярними стають теми космічних подорожей, пригод на інших (іноді вигаданих) планетах та в антисвітах, дослідження незвичайних літальних апаратів тощо. Так,

традиційний для 30-50-х років ХХ ст. сюжет про космічні пригоди радянських експедицій зображують В. Владко в романі «Аргонавти Всесвіту» та повістях «Таємниця його супутників», «На Місяці як на Місяці», В. Бережний у повістях «В зоряні світи», «Істина поруч», «Космічний Гольфстрім», О. Бердник у романах «Шляхи титанів», «Вогняний вершник», «Стріла часу» та повістях «Серце Всесвіту», «Катастрофа». Подорожі в минуле й майбутнє є темою роману В. Владка «Нащадки скіфів», повісті В. Бережного «Лабіринт», роману Ю. Бедзика «Любов, Президент і парадигма космосу». Про наукові винаходи та ідеї, їх вплив на людину пишуть В. Владко в романі «Залізний бунт» і повісті «Чудесний генератор», В. Бережний у повістях «Під крижаним щитом», «Молодший брат Сонця», М. Дашкієв у романі «Торжество життя» та повістях «Володар Всесвіту», «Зуби дракона», «Кришталеві дороги», О. Бердник і Ю. Бедзик у спільній повісті «Людина без серця».

Новий період в українській фантастиці починається з 60-х років ХХ ст. У цей час у жанрі фантастики частково працюють М. Білкун, Р. Полонський, Ю. Щербак, В. Чемерис, Н. Околітенко, А. Дімаров, А. Стась, Ю. Ячейкін, та ін. Також з'являються письменники, для яких фантастика стає основним жанром літературної діяльності (Віктор Савченко, О. Романчук, О. Тесленко, Володимир Савченко, І. Росоховатський, А. Дмитрук, Л. Панасенко та ін.), деякі з яких продовжують працювати й на сучасному етапі розвитку української фантастики. Покоління письменників даного періоду діяло більш розкуто, тому що 60-ті роки ХХ ст. – це час хрущовської «відлиги» й певного послаблення режиму. Коли ж цей етап завершився, все більше письменників почали звертатися до фантастики як до сфери відносно вільного вираження думок і поглядів. Поширення набувають гумористична фантастика (гумористичні фантастичні оповідання й гуморески М. Білкуна, збірка фантастичних творів О. Романчука «Таємниця жовтої валізи», збірки В. Зайця «Машина забуття» та «Темпонавти»), урбаністична фантастика (Ю. Щербак «Хроніка міста Ярополя») та фантастика як компонент дитячої літератури (Ю. Ячейкін «Всесвітні пригоди капітана Небрехи», А. Дімаров «Друга планета», О. Зима «Зачарований хлопчик»). Але панівне місце продовжує займати наукова фантастика. Проте змінюється тематика

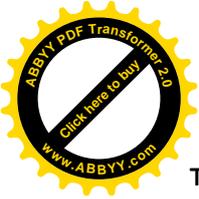

науково-фантастичних творів. Фантастика все далі відходила від техніцизму. Зміщується акцент із науково-технічного на внутрішній світ людини з її величчю й недосконалістю водночас. Так, Віктор Савченко значну увагу приділив морально-етичним проблемам науковців у повісті «Монолог над безоднею», романі «Тільки мить», збірці «Тривожний крик папуги». Роботу вчених та суперечливий шлях їх наукового пошуку зображує О. Романчук у збірці «Таємниця жовтої валізи». Недосконалість людини та пошук шляхів до досконалості – головна тема творчості І. Росоховатського. Удосконалення людини, фізичне й духовне, є однією з основних проблем у фантастиці О. Тесленка («Кут паралельності», «Дьондюранг», «Випробування добром» тощо). Досліджуючи природу людини, автор замислюється над питанням, ким є людина на тлі Всесвіту. Тому О. Тесленко в більшості своїх творів протиставляє людині біокіберів або інопланетних прибульців («Викривлений простір», «Модель абсолютно чорного тіла», «Русуля» тощо). Письменника також хвилює питання морального стану людства в майбутньому («Дозвольте народитися», «Кам'яне яйце» тощо). Морально-етичні проблеми, з якими зіткнеться людство в далекому майбутньому, є темою збірки «Сонячний вітер» В. Положія.

Отже, в українській науковій фантастиці 60-х років ХХ ст. посилюються психологічні й соціальні мотиви. Об'єктом цікавості фантастів стає суспільство й конкретна людина (звичайна чи надзвичайна).

Антропоцентризм є однією з головних рис української фантастики сучасного періоду, який охоплює кінець ХХ – початок ХХІ ст. на цьому етапі даний жанр значно розширив межі. Фантастика охоплює не тільки літературу, а й кіно, живопис, скульптуру тощо. З'явилася велика кількість клубів любителів фантастики, фестивалів та конференцій, присвячених проблемам фантастики.

Найпоширенішими різновидами сучасної української фантастичної літератури стають містична фантастика (Брати Капранови, М. і С. Дяченки, Т. Литовченко) й фентезі (Т. Завітайло, М. Горностаєва, Т. Литовченко, Н. Тисовська, С. Батурин, О. Кушнір, О. Захарченко, Т. Винокурової-Садиченко, М. Римар, О. Зорич, В. Аренєв, М. і С. Дяченки, Генрі Лайон Олді, Я. Дубинянська та ін.), що пояснюється несприйняттям технологічних

тенденцій розвитку цивілізації, розумінням технократії як гаранта бездуховності сучасного суспільства, протестом проти раціоналізації культури, посиленням інтересу до підсвідомого, ірраціонального. На тлі домінуючих фентезійної й містичної літератури сучасна наукова фантастика (І. Желем, О. Левченко) виглядає досить сучасно, проте розвиваються такі її різновиди, як альтернативна історія (В. Кожелянко), кіберпанк (Р. Радутний), космічна фантастика (брати Авраменки). На сьогодні в Україні також мають місце міфологічна, соціальна, гумористична й сатирична фантастика, таймпанк, хорор, дияволіада.

У цілому сучасний період розвитку української фантастики відкрив нові перспективи й можливості для письменників. Із набуттям незалежності України в українській літературі зникли жорсткі цензурні межі, відкрилися кордони для зарубіжної, раніше забороненої або недосяжної, фантастичної літератури. Це дало поштовх до інтенсивного розвитку й активного засвоєння кращого світового досвіду українською фантастикою.

Висновки. Українська фантастика має глибоке коріння й давню традицію. Витоки її сягають архаїчної міфології та фольклору. Подальше формування фантастики в межах романтизму й модернізму, а також поява та активний розвиток наукової фантастики в ХХ ст. свідчать про потужний ґрунт, закладений не одним поколінням письменників, для становлення фантастики як окремого повноцінного жанру української літератури. На сучасному етапі його домінуючими напрямками є фентезі й містична фантастика. Розвиваються й інші піджанри (міфологічна фантастика, альтернативна історія, космічна фантастика, кіберпанк, хорор тощо), які потребують окремого дослідження. Хоча остаточно обличчя сучасної української фантастики ще в процесі формування, її існування та активний розвиток не викликає сумнівів.

Кожен із виділених періодів історичного розвитку української фантастичної літератури потребує ґрунтовного дослідження, що дозволить глибше зрозуміти її сутність та специфіку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валентинов А., Громов Д., Ладыженский О. Заметки об украинской фантастике [Электронный ресурс] / Андрей Валентинов, Дмитрий Громов, Олег Ладыженский. – Х., 1998. – Режим доступа:
http://fandom.rusf.ru/about_fan/valentinov_oldi_1.htm

2. Карацупа В., Левченко О. Минуле української фантастики / Віталій Карацупа, Олександр Левченко // Український фантастичний оглядач. – 2007. – № 2 (2). – С. 46-55.
3. Стужук О. І. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури XIX-XX ст.): дис. ... канд. філол. наук: 14.01.26 / Олеся Іванівна Стужук. – К., 2006. – 175 с.
4. Шевчук В. У світі фантазій українського народу // Огняний змії: Українська готична проза XIX ст. / [упоряд., біографічні відомості, редакція текстів та переклад Ю. Винничука] / Валерій Шевчук. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2006. – (Серія «Готика»). – С. 5-10.

Н. С. Макшеева. Этапы исторического развития украинской фантастики.

В статье исследуются истоки и этапы исторического развития украинской фантастической литературы. Анализируются особенности её становления. Рассматриваются жанровые и тематические характеристики каждого из этапов развития. Показывается формирование украинской фантастики как самостоятельного жанра современного литературного процесса. Определяются тенденции её развития на современном этапе.

Ключевые слова: *содержательная фантастика, формальная фантастика, романтическая фантастика, научная фантастика, фэнтези, мистическая фантастика.*

N. Maksheeva. The stages of Ukrainian fiction historical development.

The origins and stages of historical development of the Ukrainian fantastic literature are investigated in the article. The features of its formation are analyzed. The genre and thematic characteristics of each stage of development are considered. The article deals with the formation of Ukrainian fiction as an independent kind of modern process in literature. Different tendencies of its development at present period of time are given.

Key words: *substantial fiction, formal fiction, romantic fiction, science fiction, fantasy, mystical fiction.*

УДК 82.09:82-31»199/201»

В. В. Мілованова

Сумський державний педагогічний університет

СУЧАСНИЙ РОМАН: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ

У статті розглядається сучасний стан існування та розвитку жанру роману, визначаються два основних напрямки його призначення: масовий та інтелектуальний, певні жанрові підвиди, що відбивають тенденції розвитку суспільства, науки, моралі. На прикладі роману болгарського письменника Г. Господінова «Природний роман» представляються особливості сучасного твору на естетичному рівні.

Ключові слова: *роман, інтелектуальний роман, постмодернізм, інтертекстуальність.*

Постановка проблеми. Жанр роману на межі ХХ-ХХІ століть переживає період змін та удосконалення вже існуючих форм, а також виникнення і розвитку нових, чим доводить свою здатність виживати і навіть конкурувати з екраном телевізора або комп'ютера.

Аналіз актуальних досліджень. Жанр роману має багатовікову історію – від античності до сьогодення. Розуміння його сутності було та залишається предметом дослідження вчених (Г. В. Ф. Гегель, Г. Поспелов, Д. Лукач, М. Бахтін, Є. Мелетінський, А. Михайлов, А. Есалнек та інші).

Починаючи вже із ХVІІІ століття, після появи роману Л. Стерна «Життя і погляди Трістрама Шенді, джентльмена», заговорили про те, що цей жанр вичерпав себе і йде до неминучої загибелі. Подібні твердження мають місце і у ХХІ столітті. Так, на думку Ф. Рота – найстарішого і одного із найпопулярніших сучасних американських прозаїків – книга не може суперничати з екраном. Свого часу у лекції про тетралогію «Йосип та його брати» Т. Манн підкреслив: «Этот литературный жанр всегда был очень гибким и изменчивым» [7, 181]. М.Бахтін, який присвятив вченню та аналізу даного жанру ряд робіт, що стали вже класичними, підкреслював: «Жанр всегда и тот и не тот, всегда стар и нов одновременно. Жанр возрождается и обновляется на каждом новом этапе развития литературы и в каждом индивидуальном произведении данного жанра» [3, 178-179]. Це стосується, зрозуміло, і жанру роману.

Справедливість цих тверджень доводить розвиток цього жанру наприкінці ХХ-початку ХХІ століть. У цей час відбуваються метаморфози, те, що Ю. Дружніков визначив як «катарсіс роману», порівнюючи його з античною трагедією [Див.: 6].

Стан розвитку сучасного роману залишається предметом інтересу дослідників. Останнім часом привернула увагу болгарська література, одним із найяскравіших представників якої є Г. Господінов. Його роман-текст «Природний роман» став знаменним явищем щодо підтвердження різноманітності форм цього жанру. Проте аналіз його ще тільки починається, про що свідчать статті М. Неделчева – професора Нового болгарського університету в Софії, В. Грушко – літературного оглядача «Санкт-Петербургских ведомостей». Дана стаття є однією із перших спроб

на українському ґрунті виявити формальну та тематичну оригінальність даного роману, показати також його приналежність до інтелектуального різновиду жанру, чим і визначається її наукова новизна.

Мета статті: визначити особливості сучасного стану жанру роману і перспективи його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Питання про жанрові підвиди сучасного роману залишається дискусійним. Дослідники пропонують різні принципи класифікації: жанрово-психологічний (М. Бахтін), «роман героя» (Д. Лукач), діахронну і синхронну вісь (А. Ткаченко) та інші. На нашу думку, сучасний роман зберігає тенденції, які намітилися у літературі кінця ХІХ століття: поділ на масовий і інтелектуальний.

Перший представлений різноманітними підвидами та «запрограмований на успіх». Так, популярними були і залишаються романи у жанрі «патографії», у яких відбивається знову відроджена цікавість до вчень З. Фрейда та К. Юнга. Звідси поділ американських романів зокрема за ознакою сексуальної орієнтації на три групи «общая (мужская), женская, для гомосексуалистов» [6].

Ще одним різновидом сучасного роману є бізнес-роман, написаний спеціалістами у цій галузі. Спочатку він був розрахований на професіоналів, але потім набув популярності і у звичайного читача завдяки легкості стиля, а також актуальності поставлених питань (Бегбедер, Гольдрат, Иммельман, Боярський та інші).

Критики виділяють також роман-андрогін, він же трансформер, тобто універсальний роман, роман багаторазового використання. Такий роман може бути одночасно основою для кіно- чи телеспектакля, сюжетом комп'ютерної гри. Прикладом такого твору вважається роман Д. Брауна «Код да Вінчі».

Німецький письменник Райнхард Йіргль створив «роман перетинів», котрий за всіма підставами можна віднести до інтелектуального його різновиду. Автор, на думку Т. Баскакової, шукає, слідом за Дьоблином, міцний фундамент для духовного життя: «С точки зрення Йиргля, таким общим фундаментом духовности могут быть только язык и книги, на котором они пишутся» [2, 5]. Наприклад, в романі «У відкритому морі»

немає сюжетної лінії, це сукупність розрізнених та різнохарактерних фрагментів – описи снів, драматичні епізоди, вуличні картинки тощо. Вони об'єднані соціологічними «врізками», а також останньою главою.

«Одной из важнейших черт романа в XIX-XX веках, – вважає О. Анциферова, – стало пристальное внимание авторов к окружающей героев *микросреде* (Виділено автором. – В.М.), влияние которой они испытывают и на которую воздействуют» [1, 267]. Це дає підставу виділити такі різновиди жанру, як виробничий роман, університетський роман, філологічний роман, мистецтвознавчий роман. Прикладом університетського роману можна назвати «Вундеркіндів» М. Шейбона, який за композицією являє собою роман про роман [Див.: 1, 274].

Одним із виразних прикладів інтелектуального роману є «Природний роман» болгарського письменника Георгія Господінова, надрукований у 1999 році (редакції 2000, 2004, 2005, 2006, 2007 років), який приніс його автору світову славу. Він відомий також як автор літературних містифікацій «Болгарська хрестоматія» (1995) та «Болгарська антологія» (1998). Георгі Борисов – відомий болгарський поет, лауреат престижних премій – у інтерв'ю журналу «Иностранная литература», розмірковуючи про особливості сучасного літературного процесу в Болгарії, відзначив: «Сегодня в Болгарии один из самых лучших и самых успешных писателей – поэт и прозаик Георгий Господинов» [4, 259].

«Природний роман» привертає увагу своєю композицією. Це роман в романі, адже Г. Господінов використовує засіб художественного обрамування, відомого ще з часів Ж. Ж. Руссо («Юлія, або Нова Елоїза»), О. Бальзака («Гобсек»), однак болгарський письменник з притаманною йому іронією обіграє його, представляючи історію про те, як до нього, редактора столичної літературної газети, приходять лист із рукописом роману, автором якого виявляється людина баз певного місця проживання та занять на ім'я... Георгій Господінов, який також, як і сам редактор, переживає процес розлучення. Але тут, всупереч літературній традиції, обрамування не починає роман, а скоріше продовжує його, бо глава «Від редактора» розміщена після перших глав «основного» твору.

Цей твір представляє собою текст, що складається із різних частин, пов'язаних між собою асоціативно. Це історія чоловіка, який для того, щоб написати роман і задля «чистоти» експерименту» «решил стать бродягой, попробовать пожить, как они, с неделю» [5, 78]. Така ідея з'явилася у героя після розлучення з дружиною, перипетії якого він переживає болісно, постійно згадує про причини того, чому зруйнувався їхній шлюб. Врешті решт герой робить висновок про те, що «никогда мы не чувствуем привязанности к другому человеку так остро, как в тот момент, когда мы его теряем» [5, 63].

У цю історію автором вставляються роздуми про жанр роману, і таким чином твір містить елементи роману в романі у традиціях гофманівських «Життєвих поглядів кота Мурра», де писання «вченого» кота перемішуються з історією життя композитора Крейсlera. Г. Господінов, розмірковуючи на сторінках твору про сучасний роман, зауважує, що основою даного жанру в цілому є наявність в житті піднесеного і трагічного. Оскільки ж, на думку письменника, у сучасності існують тільки посередність та випадковість, шукати трагічне і піднесене доводиться «в бездарности и повседневности» [5, 43]. Саме тому до історії шлюбу письменника Г. Господінов вводить роздуми про те, яким можна створити роман взагалі та природний роман зокрема. Тут органічно, на нашу думку, поєднуються дослідження літературознаця та постмодерністська іронія. Так, автор згадує про бажання та спроби видатних письменників відмовитися в романі від фабули, яка довгий час вважалася характерною особливістю цього жанру, написати книгу ні про що.

Походження цієї ідеї (від натурфілософів античності до спроби її здійснення Марселем Прустом) і прослідкував Г. Господінов у третій главі твору, причому він сам спробував створити роман із «начал, которые вступают в неограниченные комбинации» [5, 37]. Так з'являється «анатомічний роман», який складається із перших фраз класичних романів Д. Д. Селінджера «Над прірвою у житті», «Девіда Копперфілда» Ч. Діккенса, «Повісті про пригоди Артура Гордона Піма» Е. По, «Пригод Робінзона Крузо» Д. Дефо, «Анни Кареніної» Л. Толстого та інших. Запропонувавши

такий варіант, Г. Господінов робить висновок про те, що «роман – это то, что соединяет все воедино» [5, 40] і у романі, побудованому із самих початків, де немає сюжету та композиції, може пвідбутися все, що завгодно. Ось такий роман, зауважує автор, де все буде відбуватися за волею випадку, де «Всадник без головы может появиться на приеме у Ростовых и начать ругаться голосом Холдена Колфилда» [5, 40] і назвав би він «природним».

Роман Г. Господінова пов'язаний з природничими науками і безпосередньо. Автор згадує тут про класифікацію видатного шведського природознавця та лікаря XVIII століття Карла Ліннея, причому не про знамениту бінарну, а про жартівну «Flora officinarum», де були представлені приятелі та вороги вченого у військовій ієрархії. Себе Лінней назвав генералом, і його сучасник, французький лікар і філософ Жюльєн Ламетрі написав з цього приводу роботу «Людини-рослина». Все це необхідно письменнику розповісти для того, щоб підкреслити основний принцип «Природного роману» – вдивлятися у видимий світ та відкривати подібності, наприклад, капуста нагадує моду часів Марії Антуанетти на пишні коміри. «Кто знает, – висловлює припущення автор, – может, ботаника влияет на историю. А история на ботанику» [5, 71].

Цей зв'язок із природничими науками прослідковує Г. Господінов і тоді, коли розповідає про своє бажання написати роман, що складається із самих дієслів, стверджуючи, що в житті все почалося саме з цієї частини мови: «Глаголы на всех уровнях: движение жидкости в организме для достижения гомеостаза, осцилляции в клеточной мембране, передача сигналов по нейронам, глаголы в альвеолах» [5, 48].

Подібну асоціативну роль відіграє в романі і муха. Автор представляє її біологічну історію, прагне навіть «как заинтересованное в мухе лицо, ... открыть механизм ее языка» [5, 61] та ставить питання про те, «какой бы роман получился, если бы нам удалось заставить муху говорить...» [5, 60]. Г. Господінов навіть створює Біблію мух, схожу на початок Біблії людей.

Це тяжіння до пародіювання пов'язане перш за все із знаменитим твором давньогрецького письменника Лукіана «Похвала мусі», у якому той характеризує цю комаху таким самим чином. Епіграфом до двадцять

першої глави Г. Господінов робить уривок із названої книги, адже ця частина роману присвячена мусі, і це не випадково, бо, за словами письменника, «Муха – медіатор мира, ангел и демон в одном лице. Лучшего образца для романа, лучшей аллегии не найти» [5, 62].

Отже, стверджує Г. Господінов, література щонайтисніше пов'язана із життям на рівні природньому, біологічному.

Більшість критиків відносять творчість Г. Господінова до явища постмодернізму у болгарській та світовій літературі. Своє ставлення до нього автор достатньо виразно представив наприкінці роману словами, з якими його герой звертається до письменників: «Я пью за эту долбанную постмодернистскую ситуацию, чьих пророков я вижу в вашем лице» [5, 79].

На нашу думку, не можна остаточно стверджувати приналежність цього твору до постмодернізму. З одного боку, у ньому присутні такі характерні риси цього явища, як тяжіння до пародії, нечіткість меж тексту, іронія. Не випадково парижський журнал «Page» визначив цей твір як «дьявольски простой текст» [Цит. за: 8, 30]. Одночасно в романі відсутня головна особливість постмодерністського тексту, яку охарактеризував У. Еко, – інтертекстуальність. Вона присутня у кожному творі, бо «матеріал, – підкреслює У. Еко в «Нотатках на полях «Імені троянди», класичного постмодерністського твору, – проявит свої природные качества, но одновременно напомним и о культуре, которая его сформировала» [9, 432]. Г. Господінов практично не використовує «приховане» цитування, а прямо посилається на джерела своїх роздумів та висновків. Серед авторів, до творчості котрих він звертається, античні мислителі Емподокл, Лукіан, китайський філософ III ст. до н.е. Чжуан-цзи, біолог XVIII століття К. Лінней, роман американського прозаїка другої половини XX століття Дж. Д. Селинджера та інші. Текст твору являє собою зразок інтелектуального роману, спробу втілити власні, висловлені у ньому естетичні принципи. У той же час Г. Господінов, як і, за його визначенням, М. Пруст, «не устоял перед искушением фабулой» [5, 37].

Висновки. Отже, розвиток роману на сучасному етапі доводить його актуальність. Має місце також поділ на масовий та інтелектуальний. Треба відзначити, що як один, так і другий, зберігаючи інтерес до класики жанру,

представляют також нові форми, які відбивають тенденції розвитку суспільства, науки, моралі.

Різноманітність підвидів жанру романа на межі ХХ-ХХІ століть доводить його здатність до «виживання» та розвитку в епоху засилля плодів високих технологій.

Стан світової літератури на даному етапі надає широкі перспективи дослідження розвитку жанру романа, зокрема, його все нових формальних утворень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцыферова О. Университетский роман: жизнь и законы жанра / О. Анцыферова // Вопросы литературы. -- 2008. -- № 4. – С. 264-295.
2. Баскакова Т. Одна – Родина: Книги. Райнхард Йиргль и выдуманный им способ письма / Т. Баскакова // Иностранная литература. – 2010. -- № 9. – С. 3-7.
3. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1972. – 470 с.
4. «Без Белинского все-таки не было бы Гоголя». Георги Борисов о литературном процессе и жизни в Болгарии. Беседовал Петр Ореховский // Иностранная литература. – 2010. -- № 9. – С. 254-268.
5. Господинов Г. Естественный роман / Г. Господинов // Иностранная литература. – 2010. – № 1. – С. 30-79.
6. Дружников Ю. Роман как катарсис : ответы Ю. Дружникова на вопросы участников «круглого стола» «Кризис или метаморфозы: судьба романа на рубеже веков» (Варшава, 2000) [Электронный ресурс]/ – Режим доступа : [www/druzhnikow.com](http://www.druzhnikow.com)
7. Манн Т. «Иосиф и его братья» / Т. Манн // Собр. Соч.: В 10 т. – М. : Гослитиздат, 1960. – Т 9. – С. 172-191.
8. От редакции // Иностранная литература. -- 2010. – № 1. – С. 29-30.
9. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» / У Эко // Имя розы. – М. : Книжная палата, 1989. – С. 425-467.

В. В. Милованова Современный роман: традиции и новации.

В статье рассматривается современное состояние существования и развития жанра романа, выделяются два основных направления его предназначения: массовый и интеллектуальный, определенные жанровые подвиды, которые отражают тенденции развития общества, науки, морали. На примере романа болгарского писателя Г. Господинова «Естественный роман» представляются особенности современного произведения этого жанра на эстетическом уровне.

Ключевые слова: роман, интеллектуальный роман, постмодернизм, интертекстуальность.

V. Milovanova. *Contemporary novel: traditions and innovations.*

The present article examines the contemporary state of genre of novel existence and development, defines two main directions of it's function: mass and intellectual, some genre subaspects. Using as an example the contemporary Bulgarian writer G. Gospodinov's novel «The natural novel» it represents the distinctive features of contemporary work of literature on the esthetic level.

Key words: novel, intellectual novel, postmodernism, parodying.

УДК 82-343:398.21(477.52)

С. В. П'ятаченко

Сумський державний педагогічний університет

СУМСЬКИЙ ПЕРЕКАЗ ПРО ЗАМУРОВАНУ РОЗБІЙНИЦЮ: ГЕНЕЗА, ТИПОЛОГІЯ, СЕМАНТИКА

У статті аналізується зв'язок відомого в Сумах народного переказу про замуровану в стіні Воскресенської церкви розбійницю з історичними фактами та міфологічними віруваннями в будівельну жертву, доводиться його контамінований характер та вплив баладного і легендарного матеріалу, завдяки якому первинний міфологічний мотив переказу набув соціально-родинного забарвлення і сьогодні дає приводи для сучасних інтерпретацій.

***Ключові слова:** історичний переказ, міфологічні вірування, Кондратьєв, Суми, Воскресенська церква.*

Постановка проблеми. Історичні перекази та легенди, попри свою архаїчність, сьогодні повертають увагу до себе та користуються популярністю, хоча й часто поширюються переважно на обмеженій території, «серед порівняно невеликої кількості людей, які проживають у місцевості, з якою співвідноситься зміст популярної саме тут легенди чи переказу» [1,6]. Таким вельми популярним у Сумах є історичний переказ про замуровану в стінах Воскресенської церкви розбійницю – сестру засновника міста Герасима Кондратьєва. Цей переказ часто розміщують місцеві друковані та електронні ЗМІ, подекуди навіть намагаючись «прикрасити» оповідь власноруч вигаданими подробицями та художніми деталями. Проте жодного наукового видання цього переказу на сьогодні немає, як немає і його фахового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення народної історичної прози займає в сучасній фольклористиці вагоме місце. Важливу роль відіграють тут концептуальні праці С. Мишанича, Є. Нахліка,

В. Будівського, які розглядали перекази та легенди в їх соціально-історичному контексті. Постаті Герасима Кондратьєва і його добі присвячені історичні та краєзнавчі статті В. Маслійчука, Г. Хвостенка, О. Корнієнка. Залучення до порівняння баладного матеріалу передбачає звернення до робіт М. Еліаде, А. Дандиса, О. Дея. Цікавий матеріал для новітніх інтерпретацій дають публікації в руслі гендерних студій Л. Стоянович, Ю. Крістевої.

Метою нашої розвідки є дослідження варіантів означеного переказу та його історичного контексту, а також встановлення типологічних паралелей з українським та іноетнічним легендарним і баладним матеріалом про замуrowаних дівчат, а також здійснення спроби семантичного тлумачення вірувань, які лягли в основу сюжету.

Виклад основного матеріалу. Загальний огляд досліджуваного переказу подають ряд місцевих газет та інтернет-джерел. Він зводиться до наступного: *Герасим Кондратьєв, засновник Сум, мав сестру Марію незвичайної вроди. Вона відрізнялась задержуватим норвом та свавіллям. У той же час під Сумами з'явилась ватага розбійників, котра грабувала людей. Цар особисто звернувся до Г. Кондратьєва з вимогою ліквідувати банду. Розбійників було схоплено на Харківському шляху. Отаманом виявилася сестра-красуня Герасима Кондратьєва. На сімейній раді вирішили замурувати її в стіну Воскресенської церкви.* Відомі на сьогодні варіанти цього переказу додають ще кілька деталей, важливих для нашого розгляду і серед яких варто відзначити, по-перше, подекуди згадуваний натяк на дівочу незайманість героїні переказу, яка так і не встигла вийти заміж, хоч «і з українських земель, і з Польщі, й з Московії приїздили до Кондратьєвих свати, та вродлива гордячка всім відмовляла» [4, 7]. По-друге, прикметним є уведення в одному з варіантів додаткових діючих осіб – братів Герасима Кондратьєва, які також брали участь у пошуках розбійників [4, 7]. Іноді героєм, що ловить сестру-розбійницю, називається не Герасим Кондратьєв, а його син Андрій, який, як відомо, заступив батька

на посаді сумського полковника і коштом якого була збудована згадана в переказі Воскресенська церква. По-третє, повідомляються характерні подробиці цієї середньовічної кари: *«Спочатку в підмурівку було залишили віконце, щоб давати дівчині їсти, а потім заклали і його»* [4, 7]. Пошуки найдавнішого із зафіксованих варіантів приводять нас до фундаментальної історико-краєзнавчої праці архієпископа Філарета Гумілевського «Історико-статистичний опис Харківської єпархії» (1854-1859), яка справедливо вважається настільною книгою кожного дослідника Слобожанщини. Характеризуючи Сумського полковника Кондратьєва, автор залучає і фольклорні джерела: *«Герасим Кондратьевич был искренний слуга Царя земного и небесного и человек с характером энергическим. Предание вот что говорит о поступке его с родною сестрою. Сестра его была отважная женщина, но жила нечестно; она набрала себе ватагу сорванцов и на большой торговой дороге обирала с ними московских купцов. Брат Герасим Кондратьевич, узнав о том наверное, приказал сказать ей, чтоб унялась. Она не слушалась. В другой раз он сам строго говорил ей о ее худой жизни и требовал с угрозами, чтобы бросила она свои привычки. Сестра не преставала жить по-прежнему. Тогда Герасим Кондратьевич, поймав ее на деле ее, засадил в каменную стену и замуровал»* [9, 320]. Впадає у вічі лаконічність авторського викладу переказу, а також відмінність деяких фактів від пізніших варіантів: по-перше, те, що Кондратьєв знав про злочинний промисел сестри, а не шукав невідому розбійницьку ватагу, а по-друге, те, що дівчина була замурована не в конкретній церкві, а в якійсь кам'яній стіні. Священик Яків Левицький, ідучи у своїй розвідці «Слобода» слідом за Філаретом, говорить, що брат *«посадив до кам'яного мішка, у в'язницю, й замурував її навіки»* [5, 9]. Немає також серед давніх джерел й імені розбійниці.

З метою наближення до першотвору цього переказу та спроби окреслення його історичного тла варто звернутись до основних біографічних відомостей про Герасима Кондратьєва (?-1701) – отамана-

осадного міста Суми (1655 р.), першого полковника новоствореного Сумського полку від 1659 року і до смерті у 1701 році, претендента на гетьманство (1669 р.), респондента гетьмана П. Дорошенка та особу, «без якої, – як зазначає харківський дослідник В. Маслійчук, – годі уявити минуле Слобожанщини і Гетьманщини другої половини XVII ст.» [6, 77]. Незважаючи на те, що згадки про Герасима Кондратьєва непоодинокі (варто згадати праці Філарета Гумілевського, Д. Багалія, В. Данилевича, Є. Альбовського, В. Юркевича, З. Звездіна, А. Слюсарського), особа і діяльність цієї історичної постаті все ще чекає на окреме дослідження, яке б зменшило число білих плям у його біографії.

Перші згадки про Г. Кондратьєва стосуються заснування Сум. Завдяки політичним подіям в Гетьманщині на початку Руїни Суми виходять на досить помітне місце, як і сумський полковник Герасим Кондратьєв, з іменем якого починають пов'язувати низку переказів та легенд. Найвідоміші з них – переказ про три сумки, знайдені Кондратьєвим на місці заснування Сум, та переказ про замуровану розбійницю.

Г. Кондратьєв мав чотирьох синів, трьох із яких він пережив. Іван помер від ран у 1678 р., Григорій – у 1683 р., наймолодший Роман, охтирський полковник, дожив до 1700 р. Андрій правив Сумським полком до смерті своєї у 1706 р. Ці сини були від першої дружини, а від другого шлюбу з удовою Катериною Дем'янівною Юрїївською була у Герасима Кондратьєва дочка Марія [10]. Можна припустити, що саме ця Марія Кондратьєва, дочка Герасима, стала прототипом переказу. Тому, вірогідно, що брати, які ловили розбійницю, – це сини Герасима Кондратьєва. І тому цей переказ стосується, швидше за все, не Герасима Кондратьєва, а його сина Андрія, який також був сумським полковником, і саме він вибудував згадану в переказі Воскресенську церкву. Філарет Гумілевський зазначає: *«Каменный Воскресенский храм в городе Сумах – дело благочестивого усердия стольника и полковника Андрея Герасимовича Кондратьева, соорудившего великолепный по тогдашнему храм сей на собственное иждивение»*. [9, 325]. Цікаво, що храм цей був родовою усипальнею

Кондратьєвих, а це могло дати привід для співвіднесення мандрівного мотиву поховання-замурування зі склепом цієї церкви.

Непрямим підтвердженням поховань, а заодно і згаданого переказу, є свідчення про те, що у 1920-х роках мешканці робітничого гуртожитку, на який більшовики перетворили споруду Воскресенської церкви, знайшли в ній *«замуровані останки жіночого тіла»* [2]. Проте жодних даних, які б свідчили на користь зв'язку цієї знахідки з переказом про замуровану розбійницю ми не маємо.

Отже, можемо лише стверджувати, що навіть, якщо б Герасим Кондратьєв мав сестру-розбійницю, то замурувати її в стіні Воскресенської церкви не міг, оскільки помер за рік до того, як вона була збудована, а облаштуванням сімейного склепу займався його син Андрій. Сестрою Андрія по батькові була дівчина з таким же ім'ям, як і згадувана в переказі Марія, проте на час побудови церкви братів у Андрія вже не було, тому вони й не могли йому допомагати у приборканні розбійницької ватаги. Швидше за все та частина переказу, яка стосується братів і сестри, є поєднанням історичного анахронізму з традиційними фольклорними сюжетами, де фігурують брати й сестра, напр., загальновідомого переказу про трьох братів-засновників Києва і їх сестру, баладних мотивів, де задіяні брати і сестра, про кровозмішання (*«Жила вдова на Подолі»*), жертвоприношення (*«Замурована мила»*). Спільне коріння мають і казкові сюжети про *«замуровану наречену»*, широко представлені в європейській фольклорній традиції та літературних інтерпретаціях.

Інша історична складова цього переказу стосується жіночого розбою. Щоб переконатись у тому, наскільки типовими були подібні випадки, варто хоча б побіжно звернутись до архівних джерел, згідно з якими в історії залишились войовничі *«амазонки»* XVII ст. – пані Ганна Борзобогата-Красенська, яка влаштовувала наїзди на маєтки сусідів та розбила в бою посполите рушення Волинського воєводства, та княгиня Софія Ружинська, яка вчиняла збройні наїзди на сусідів-шляхтичів, а у 1608 році очолила армію з 6000 чоловік і спалила замок князів Корецьких у місті Черемошні й розграбувала містечко. У 80-х роках XVIII ст. поблизу Зінькова та Лохвиці, а

також на Слобожанщині – біля Тростянця й Охтирки орудував збройний загін Агафії Воздвиженської. У Білгород-Дністровському на Одещині побутує місцевий переказ про дочку молдавського господаря Олександра Доброго Тамару, яку за розбій і грабунок батько замурував живцем у башті, прозваний пізніше Дівочою.

Ці та інші факти дають підстави говорити про об'єктивні історичні причини з'яви переказів про жінок-розбійниць, пов'язані з особливим становищем жінки в українському суспільстві та специфічними умовами державного пограниччя, яке внаслідок слабкої контрольованості давало прихисток розбійницьким ватагам, котрим розбій був певним сурогатом вольності. До певної міри тут можна говорити і про спробу своєрідної реалізації гендерної свободи. Недаремно розбійницькі перекази та легенди займають таке велике місце в народних оповіданнях цих теренів, а серед них є місце й переказам про жінок-розбійниць.

Отже, аналізований переказ розпадається на дві сюжетотворчі частини – історію про розбійницю та історію про замуровану дівчину, яка видається давнішою, оскільки ґрунтується на давніх міфологічних уявленнях про «будівельну жертву». Ці уявлення породили низку фольклорних сюжетів про замурованих дівчат, часто представлених серед легендарного і баладного матеріалу.

З багатьма старими містами Європи й Азії пов'язують легенди та перекази, створені навколо будівництва замків, башт, мостів та інших фундаментальних споруд середньовічного міста, які мають в основі один і той самий макабричний сюжет – убивство дівчини, замурованої в стіні або фундаменті будівлі. Ці урбаністичні оповіді відтворюють найважливіші моменти або етапи містобудування і є невід'ємною частиною історії цих міст. Варто лише побіжно згадати перекази про замурованих маленьких дівчат, дівчат-наречених, молодих дружин у середньовічних стінах Копенгагена, Домського собору в Тарту, на місті побудови лондонського Тауера, замках Ліберштейн в Тюрингії, Марієнбург в Литві, Олавінлінн у Фінляндії, Рафлік в Ірландії, фортеці Скадар в Сербії та мості через Мораву в Чехії. Але подібні перекази характерні не лише для Європи, а й для

Закавказзя, Туреччини, Криму, де широко побутують місцеві перекази про дівчат заточених у «Дівочій башті». При розкопках цих будівель часто знаходять залишки жінок, замуrowаних у стінах або фундаменти, як це було, наприклад, у чеських замках Штернберг, Конопиште, Карлштейн.

Логіка твору створює стійку кореляцію між будівлею, де була замуrowана і жертва, та історичним або псевдоісторичним жіночим персонажем, з яким пов'язується насильницька смерть та замуrowання. Подібні перекази циклізуються навколо цієї будівлі, поєднуючи первинний сюжет із насильницькою жертвою і пізнішими сюжетами про привид «Білої дами», «Чорної графині», «Сірої черниці» тощо. Усі ці «жертви будівництва» і «привиди будівель» мають жіноче обличчя, що говорить про не випадковий характер вибору жертв. У міфологіях багатьох народів світу зустрічаються згадки про звичай принесення т.зв. «будівельної жертви», яка була необхідною умовою закладки нової важливої будівлі (фортеці, мосту, замку). *«Ці легендарні оповіді цілком реалістичні, – зазначає Д.К.Зеленін, – тобто це не проста вигадка поетичної фантазії; саги ці колись відповідали історичній дійсності. Про реалістичність їх свідчать як археологічні розкопки на місці зруйнованих споруд, так і збережені до наших днів віджили обряди, звичаї і повір'я»* [3, 145].

Найпоширеніших і найбільш підкріплених фактами версій щодо природи будівельної жертви дві: 1) шаноблива офіра духам місця, своєрідна плата за можливість будувати на цьому місці; 2) отримання духа-хранителя будівлі.

Зв'язок ідеї духа-охоронця з ідеєю міцності, довговічності і неприступності будови прекрасно пояснив Мірча Еліаде у своїй роботі «Священне і мирське»: «Аби «споруда» (будинок, храм, технічна споруда і тому подібне) збереглася надовго, вона має бути натхненна, тобто повинна отримати одночасно і життя і душу. «Переміщення» душі можливе лише при принесенні кривавої жертви» [11, 121].

Д. К. Зеленін пише про це: «Уявлення про виникнення із замуrowаної людини «активного духа-охоронця» будівлі явно пов'язане з примітивною

ідеологією, через яку всі убиті і взагалі загиблі передчасною і насильницькою смертю продовжують за труною своє життя на місці своєї нещасної смерті або могили. У даному ж випадку місце смерті і могили замурованої людини збігається» [3, 87]. Це твердження дає, до речі, привід шукати перекази чи свідчення про існування привида Воскресенської церкви. Це б увело сумську розбійницю з біблійним ім'ям Марія у контекст жінок, замурованих у башти, – історичних персонажів (Анна Болейн, Інєс де Кастро, баронеса Марія Вечера), які стали маскультивськими брендами та туристичними принадами відповідних замків. А також літературних – Есмеральда (Нотр-Дам), Тоска (замок Сант-Анджело).

Виникнення подібних легенд відповідало реальній будівельній практиці різних народів, що володіли міфологічними уявленнями про сакральну силу невинності, магічну могутність невинності, охоронне поле жіночої чистоти, які служать найбільш дієвим оберегом важливого почину.

Уперше мотив « замурованої жертви » проаналізував на початку ХІХ ст. в « Німецькій міфології » Я.Грім. Приводом стала записана Вуком Караджичем сербська балада про замуровану наречену « Мурування Скадра ». Відтоді міфологічно-ритуалістичне трактування цього мотиву стало звичним і знайшло підтвердження й на українському баладному та легендарному матеріалі. Проте наприкінці ХХ століття було запропоновано кілька нових підходів до трактування його смислу, які намагались змінити підґрунтя виникнення балади чи переказу. Окрім символічно-християнського прочитання та психологічного підходу, певний інтерес викликає трактування цього мотиву у руслі гендерних студій, за яким замурування декодовано як « форму обвінчаного життя », воно « може представляти неминучість жіночої долі: її трансформацію в підвалини нового дому, нового світу, нової родини, що не завжди є найприємнішим » [8, 51]. Тому в сучасному теоретичному контексті, не позбавляючись попередніх інтерпретацій, мотив замурування незайманої дівчини (нареченої) обростає додатковим « жіночим » прочитанням, за яким даний текст становить яскраву метафору шлюбу. Л. Стоянович стверджує, що сьогодні « вже немає сенсу говорити про

замуровану наречену як продукт відтворення обряду замурування людської жертви у фундамент будівлі аби задобрити злих духів, а сприймати її як оповідь про жінку-наречену, яка, обвінчавшись, жертвує своїм життям і свободою на користь чоловіка, що метафорично представлено в сюжеті дією замурування її в підвалини будівлі» [8, 54].

Якщо розглядати мотив ув'язнення дівчини як метафоричне покривало ідеї шлюбу, то підтвердженням цієї гіпотези можуть слугувати згадки про небажання сумської красуні-гордячки виходити заміж попри настійливі женихання претендентів та бажання її братів. Це й могло стати причиною примусу з боку братів до небажаного шлюбу, що спочатку було інтерпретовано, користуючись виразом Франка, як «жіноча неволя», як ув'язнення у чужому домі нелюбого чоловіка, а пізніше проросло моторошною історією про замурування живої людини.

З певною обережністю можна цей мотив наруги з боку братів накласти на дещо схожий баладний мотив про згвалтування невідомої сестри братами-розбійниками у відомій баладі про кровозмішення «Жила вдова на Подолі». Незважаючи на позиційну відмінність ролей (брати-розбійники – сестра-розбійниця) мотив насильницької наруги з відвертим або прихованим сексуальним підтекстом зберігається в обох випадках.

Висновки. Переказ про сумську розбійницю і замурування її в стіні церкви демонструє приклад виразної контамінації кількох різночасових історичних і міфологічних мотивів, які несуть у собі ще й соціальне, родинне та шлюбно-сімейне забарвлення.

Цей переказ разом із оповіддю про три сумки давно став своєрідною візитівкою Сум, як і пам'ятки матеріальної культури – храми, пам'ятники, альтанка. Він приваблює і гостей і місцевих мешканців хвилюючим драматизмом, підсиленням атмосферою героїчного і жорстокого часу, пропонує яскравий і головне – досить рідкісний для реалій і фольклору того часу образ дівчини-воїна, амазонки, що повстає, бореться і гине від рук своїх братів, які карають її моторошним середньовічним способом. Для дослідника цей текст кожної нової доби, згідно з теорією сприйняття, відкриває нові горизонти очікування – від історичного та міфологічного підходу до психологічного та гендерного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азбелев С. Н. Русская народная проза/ С.Н.Азбелев // Народная проза / Сост., вступ. ст., подгот. текста и коммент. С.Н.Азбелева. – М.: Русская книга, 1992. – 608 с.
2. Буднякова І. І. Місто храмів, вітражів і науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.ogo.rv.ua/arhives/2005/06/11/8059.html>.
3. Зеленин Д.К. Избранные труды. Статьи по духовной культуре 1934 / Д.К.Зеленин – М.: «Индрик», 2004. – 340 с..
4. Красуня – отаман розбійників // Сумщина. – 1991. – 22 жовтня. – С. 7.
5. Левицький Я. Слобода // Добрий день. – 1991 – №15. – 12 квітня. – С. 9.
6. Маслійчук В.Л. Сумський полковник Герасим Кондратьев / В.Л.Маслійчук // Український історичний журнал: Наук. журн. – 2006. – №4. – С. 77-86.
7. РДАДА. – Ф.210. – Белгородський стіл. – Оп.12. – Арк. 735, 735 звор.
8. Стоянович Л. Які вірування закладені в основу «Балади про замувану наречену»? / Л.Стоянович // Народна творчість та етнографія. -2009. – №3. – С. 50-56.
9. Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Харьков, 1857. – Отд.III. – 320 с.
10. ЦДІАК.-Ф.1717.- Спр.1820. – Арк.1,14 зв.
11. Элиаде М. Священное и мирское / Мирча Элиаде. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 368 с.

С. В. Пятаченко. Сумское предание о замуванной разбойнице: генезис, типология, семантика.

В статье анализируется связь известного в Сумах народного предания о замуванной в стене Воскресенской церкви разбойнице с историческими фактами и мифологическими верованиями в строительную жертву, указывается на его контаминированный характер и влияние балладного и легендарного материала, благодаря которому первичный мифологический мотив приобрел социально-семейную окраску и сегодня дает поводы для современных интерпретаций.

Ключевые слова: *историческое предание, мифологические верования, Кондратьев, Сумы, Воскресенская церковь.*

S. Pjatachenko. Sumy legend about a girl-robber: genesis, typology, semantics.

This article analyzes known in Sumy legend about a girl-robber, who was bricked up into a wall of Resurrection Church, his link with historical facts and mythological beliefs, traced his character and influence legends and ballads, through which the primary mythological motif acquired socio- family values and today provides opportunities for modern interpretations.

Key words: *historical legend, the mythological beliefs, Kondratiev, Sumy, Resurrection Church.*

З. В. Савченко

Сумський державний педагогічний університет

**«МАГІЧНИЙ» СВІТ РОМАНУ Г. ГАРСІА МАРКЕСА
«СТО РОКІВ САМОТНОСТІ»**

Автор статті акцентувала увагу на виявленні природи фантастичних елементів роману Г. Гарсія Маркеса «Сто років самотності», що поєднали в одному контексті фольклор, вірування та звичаї представників різних національних культур, зосереджених у Латинській Америці, та окреслила функціональну роль «магічного» в межах філософської проблематики твору.

Ключові слова: *«магічний реалізм», фантазійно-містичне начало, тема самотності*

Постановка проблеми. Латинська Америка, спадкоємиця здобутків великих цивілізацій і давно втраченої іспанської колоніальної свідомості, на духовному рівні країнами Європи і США тривалий час сприймалася несерйозно. Її мистецтво вважали провінційним, естетично залежним, другосортним, а тому навіть не помітили, як разом із ростом національної самосвідомості латиноамериканців відбулося становлення їх власної яскравої й оригінальної культури.

Не відкидаючи традиційних для літератури Карибського регіону етнографізму, релігійності й описовості, покоління письменників середини ХХ століття здійснило спробу врівноважити національні та загальнолюдські пріоритети, що призвело до так званого «латиноамериканського буму». Творчі успіхи Карлоса Фуентоса, Мігеля Отеро Сільви, Артуро Услар П'єтрі, Жоржі Амаду, Хорхе Луї Борхеса, Маріо Беннедетті та інших ствердили факт виникнення літературного феномену Латинської Америки, а проза Мігеля Алехо Астуріаса, Алехо Карпент'єра, Хуліо Кортасара, Маріо Варгаса Льоси, Габріеля Гарсія Маркеса вразила читацький загаль появою принципово нового стильового утворення – «магічного реалізму», покликаного виявити й задекларувати самотність національного мистецтва.

Одним із найбільш яскравих представників літератури «магічного реалізму» по праву вважається колумбійський прозаїк Габріель Гарсія Маркес. Основними рисами його творчості стали поєднання філософських здобутків сучасної культури Латинської Америки з мотивами й образами

індіанської, негритянської та іспанської міфології, експресивний метафоризм, тяжіння до символічних узагальнень і притчової манери оповіді, тісне переплетення реальності з казкою. Всі ці моменти знайшли своє втілення в головному творі письменника – романі «Сто років самотності».

Аналіз актуальних досліджень. Протягом тривалого часу специфіка цього твору привертала увагу численних зарубіжних та вітчизняних науковців – зокрема, його дослідженню присвячували свої праці В. Столбов, О. Багно, Д. Затонський, В. Гладишев, В. Земський, Ю. Гирін, Ю. Борєв, Л. Горалік, М. Паласіо та інші. І все ж одностайності в оцінці одного з кращих зразків «магічного реалізму» критики не досягли й до сьогодні. Тому, аби доповнити існуючі інтерпретації власними спостереженнями, ми вирішили з'ясувати питання першоджерел та функціональної ролі фантазійно-містичного начала роману – в цьому полягає **мета** запропонованої статті. **Перспективність** та **актуальність** такого дослідження забезпечується, по-перше, пильною увагою сучасного літературознавства до можливостей відкритого ХХ-м століттям художнього синтезу, презентованого в тому числі й латиноамериканським «магічним реалізмом», а по-друге – проблематикою самого твору, який можна розглядати і як своєрідне застереження проти тотального відчуження, і як позитивну програму подальшого розвитку людства.

Виклад матеріалу дослідження. Своєю появою роман Г. Гарсія Маркеса «Сто років самотності» багато в чому має завдячувати тому дивовижному краю, де народився і виріс майбутній письменник. Уже з перших років життя маленький хлопчик з містечка Аракатака жадібно вбирав у себе казкову магію Карибського Середземномор'я, в культурі народів і країн якого відбулася зустріч трьох рас: індіанської, європейської та африканської. Західно-східний синтез багатьох релігій і вірувань регіону забезпечувався тим, що, крім індіанців, нащадків іспанців, – починаючи з найперших, котрі потрапили сюди разом із Колумбом, – та негрів, яких завозили з різних зон Африки, на Карибах періодично оселялися французи, португальці, голландці, англійці, араби тощо. У підсумку, за зізнанням

Г. Гарсія Маркеса, одним із джерел міфологізму його творів стала культура індіанців майя, ацтеків та негритянсько-мулатського населення Антильських островів.

Водночас «магічна» свідомість колумбійського митця, на думку переважної більшості літературознавців, формувалася під впливом місцевих повір'їв, легенд і «чуток», талановито переповідуваних його бабусею. Транкіліна Ігуаран Котес була тісно пов'язана з національним фольклором: її батьки походили з іспанської провінції Галіції, землі казкарів, сама ж бабуся Г. Гарсія Маркеса народилась і виросла в Колумбії, на півострові Гуахіро, який називали притулком чаклунів. Особлива манера жінки розповідати про неймовірне як про буденне не раз полонила уяву онука, а згодом уплинула на своєрідність оповідного стилю видатного прозаїка. Тому-то й домінуючою рисою поетики роману «Сто років самотності» став незбагнений сплав фантастичного та реального: «Фантазія разбила здесь свои оковы, закусив удила, мчится, не отбрасывая вместе с тем достижений натуралистического реализма, психологического реализма, психологического и романтического романа, огненными словами вписывая во время и пространство правду о жизни Макондо – от рождения и до самой смерти, не выпуская с поля зрения ни единой детали изображаемой действительности. Со времен Сервантеса, который осмелел рыцарские романы, авторы научились сдерживать свою фантазию, выбирать реальное место для своих произведений, быть скромными и рассудительными в своих замыслах. А этот симпатичный колумбиец, этот рьяный путешественник, этот похожий на турка человек с вечно улыбающимся лицом пренебрежительно пожимает плечами, отбрасывая четыре столетия рассудительной прозы, возрождает традиции колдунов средневековья, вступает в борьбу с обыденностью, наполняет роман реальными и фантастическими моментами, человеческими страхами, воспроизводит мир во всей его многоликости и своеобразии» [2, 10].

«Сто років самотності» без перебільшення можна назвати рідкісним літературним скарбом, у якому динаміка реального життя поєдналася з найсміливішими породженнями народної фантазії. Саме завдяки цьому

маленьке містечко Макондо, де зосередилися всі події твору, якимось невловимо розширило свої географічні, історичні й культурні межі та перетворилося на один з найбільш яскравих художніх світів ХХ століття. А з'явилося це місце, як і багато чого іншого в романі Г. Гарсія Маркеса, з бабусиних оповідок. Стара Транкіліна часто говорила онукові, що Макондо знаходиться за декілька десятків кілометрів від його рідної Аракатаки: воно з усіх сторін оточене глухим тропічним лісом, а тому, за місцевою легендою, в селище можна було зайти, однак вийти звідти вже ніхто не міг, бо потрапляв під вплив невідомих чар. Крім того, існували й інші фантастичні історії про Макондо, де вулицями ходили поховані сто років тому мерці, де діти народжувалися зі свинячими хвостами, тому що батьком їхнім був диявол тощо. Очевидно, що всі ці перекази згодом використовувалися письменником для створення відповідної містичної атмосфери твору.

На перший погляд, змальоване автором селище, котре пізніше перетворилося на містечко, було цілком звичайним: «...два десятки ліплянок із глини та бамбука на березі річки, що стрімко несла свої чисті води ложем з відполірованих каменюк, білих та здоровенних, мов доісторичні яйця» [10, 21]. Але саме з його мешканцями траплялися неймовірні події, бо за своїм світосприйняттям макондівці нагадували великих дітей: спочатку вони відкривали для себе довкілля («Світ був іще такий незвіданий, що багатьом речам бракувало назв і на них доводилося просто вказувати пальцем» [3, 21]), згодом же спробували пристосуватися до здебільшого ірраціональної дійсності. Таким чином, історія Макондо набуває в контексті роману ознак символічної історії людства, точніше, історії розвитку його свідомості.

З моменту заснування на безлюдній, відмежованій від усього світу території селище деякий час жило за неписаним, але цілком справедливим законом, котрий можна лаконічно назвати рівністю: тут ніхто не шукав собі переваг над іншими, всі разом працювали, займалися благоустроєм вулиць та помешкань, завжди відчуваючи себе однією великою сім'єю на зразок родини Буендіа, життєпис якої, попри інші художні функції, став ще

й відтворенням особливого світосприйняття латиноамериканців. Та все поступово починає змінюватися, коли в затишне життя ізольованого від зовнішніх впливів Макондо раптом втручається цивілізація. Галасливі цигани на чолі з Мелькіадесом уперше знайомлять мешканців селища з речами, які для європейців є звичними (магніт, підзорна труба, збільшувальне скло, лід тощо). Однак, для макондівців вони виявилися справжньою дивиною, а отже й реакція була відповідною: «Люди вжахнулися, вздрівши незаперечний доказ надприродної могутності цигана. Жах перейшов у паніку...» [3, 27]. Звичайно ж, Г. Гарсія Маркес не ставив перед собою завдання в такий спосіб показати відсталість народів Латинської Америки порівняно з іншими країнами світу. Вважаємо, що письменник швидше прагнув підкреслити безпосередність, навіть деяку наївність своїх земляків, здатних з допомогою багатой уяви бачити фантастичне навіть у найбуденніших речах.

Періодично з'являючись у Макондо, цигани щоразу вносили в урівноважене життя елемент несподіванки, тим самим порушуючи звичний ритм існування маленької спільноти. Що ж до родини Буендіа, в її історії знакову роль відіграв загадковий Мелькіадес. Він відвідував селище досить рідко, та щоразу його поява була доленосною. У свій перший прихід циган лише здивував охочих до всього містичного людей трюком зі вставною щелепою та вплинув на рішення Хосе Аркадіо Буендіа зайнятись алхімією. Згодом надприродні здібності Мелькіадеса стали для макондівців порятунком від безсоння і втрати пам'яті. Показово, що в цій ситуації герой не вдається до штукарства, не бравує вдаваною молодістю. Він – старий дідуган із тремтячими руками, котрий устиг померти й воскреснути, а отже, наділений не тільки земною, а й потойбічною мудрістю. У наведеному епізоді Мелькіадес уже не нагадує ярмаркового псевдочаклуна – він набирає ознак своєрідного Спасителя, зазвичай присутнього в релігії народів християнського віросповідання. Надалі ж функціональна роль цього персонажа ускладнюється з допомогою філософського підтексту та своєрідної композиції роману: користуючись

гостинністю Буендіа, циган починає писати таємничі манускрипти, які виявляються пророчою історією приреченої родини, що зрештою й стала художнім твором Г. Гарсія Маркеса.

Крім того, Мелькіадес став першою людиною, яка померла безпосередньо в Макондо, хоча цій смерті в безжурному містечку й не надали великого значення. Найближчий друг Хосе Аркадіо, циган не покидав його навіть після відходу в небуття: за сюжетом, його привид міг вештатися будинком, ведучи розмови із членами родини й ні в кого своєю появою не викликаючи подиву. Подібну реакцію теж можемо пояснити специфікою світосприйняття латиноамериканців: для більшості з них, особливо для аборигенів, думка про можливість повернення покійників є доволі звичною, адже представники цього регіону не проводять категоричної межі між земним і потойбічним існуванням. Підтвердженням цієї думки є спостереження Мігеля Паласіо, який, вивчаючи традиції індіанців Колумбії, зафіксував вельми дивний для європейців ритуал: «Индейцы племени мотилонов (северо-восток Колумбии) проводят погребальный обряд, шокирующий непосвященных. Тело умершего они зашивают в материю, зарывают в землю и на могильном холме кладут принадлежавшее ему оружие. Семья покойного покидает его дом. По прошествии двух лет со дня смерти человека в полнолуние устраивается пиршество, на рассвете процессия, собрав угощения и подарки, направляется к могиле. Самый близкий родственник усопшего и его вдова откапывают труп, при этом произносятся заклинания. Все участники процессии красят лицо в красный цвет и причитают. Труп обертывают в два новых полотна ткани и уносят в сторону. Начинается праздник, во время которого каждый должен хотя бы раз потанцевать с трупом на спине. Жена и дочери виновника торжества при помощи оружия изображают самоубийство. На рассвете один из родственников покойного относит тело к себе домой, подвешивает его к потолку, затем постепенно опускает на циновку. Труп уносят на одинокую гору и хоронят, теперь навсегда. Считается, что после этой церемонии душа умершего будет жить

в мире и спокойствии. А его жена, соблюдавшая траур в течение двух лет, может выйти замуж» [4,3].

Можливо, не таким оригінальним, але також досить незвичним є ставлення до покійників і з боку героїв роману «Сто років самотності». Згадати хоча б епізод, коли змучений докорами сумління Хосе Аркадіо Буендіа спілкується з колись убитим ним Пруденсіо Агілярром, опікуючись умиротворенням неприкаяної душі – така позиція свідчить про відсутність страху перед потойбіччям. Іноді смерть приходить до героїв в образі звичайної жінки аби попросити їх належно підготуватися до поховального обряду – зокрема, так сталося з Амарантою Буендіа, яка мала померти без мук, туги і страху вночі того дня, коли скінчить ткати свій погребальний саван.

Та все ж, з'явившись одного разу, смерть упевнено вкорінюється в художню тканину роману, тісно переплітаючись з мотивом самотності. Тотальна відчуженість у Г. Гарсія Маркеса набуває ознак психологічного стану людини, її внутрішнього захворювання, що зсередини підточує моральні та фізичні сили і врешті-решт зводить у могилу. Ця думка у творі стала центральною і, розбиваючись на тисячі уламків, надала кожному з персонажів неповторних індивідуальних рис.

За влучним спостереженням О. Багно, в романі «Сто років самотності» йдеться про «...одиночество смерти, о котором поведал Мелькиадес («Он действительно побывал на том свете, но не мог вынести одиночества и возвратился назад»), одиночество власти, подчинившее себе одного из самых одаренных в роду Буэндиа – Аурелиано («...заплутавшего в пустыне одиночества своей необъятной власти»), одиночество старости, в которое на долгие годы погрузилась самая обаятельная из героинь – прародительница Урсула («...в лишенном света одиночестве своей глубокой старости»), одиночество неприступности, жертвой которого стала Амаранта («Амаранта заперлась в спальне, чтобы до самой смерти оплакивать свое одиночество»)» [1, 4]. Та й усі виняткові здібності героїв, фантастичні ситуації, в які вони потрапляють, лише підкреслюють, з одного боку, неповторність, а з іншого – відчуженість кожного з Буендіа.

Так, патріарха роду Хосе Аркадіо автор наділяє богатирською силою та невичерпною працездатністю, однак, засновник Макондо ставить перед собою завдання, виконати які можна хіба що в казці. Коли ж Буендіа-старший переконується в нездійсненності власних мрій, він, наче дитина, спалахує гнівом проти «вселенської» несправедливості й починає нищити все, що потрапляє йому під руку, вигукуючи прокльони латиною, яку невідомо звідки став добре розуміти, аж поки не опиняється прив'язаним до дерева, де згодом і втрачає залишки здорового глузду. Дружина Хосе Аркадіо Урсула зображена у творі ідеальною матір'ю і господинею, над якою не владний час. Поглинута турботами про дім, чоловіка та дітей, вона найбільше бажала душевного спокою, але так і не отримала його, бо протягом усього життя переймалася страхом народити дітей зі свинячими хвостами (адже вийшла заміж за двоюрідного брата й за місцевим повір'ям мала бути покараною за свій гріх). На перший погляд може видатися, що Г. Гарсія Маркес у такий спосіб наближає свою героїню до народу з його специфічними уявленнями та віруваннями. Однак, на філософському рівні роману побоювання Урсули виявляються небезпідставними – спопеляючі пристрасті та всепоглинаючі ідеї якраз і стають прокляттям її родини, про що глибоко самотня героїня здогадується, аналізуючи вчинки своїх нащадків.

Представники наступних поколінь Буендіа хоча, попри побоювання Урсули, хвостів і не мали, все ж відрізнялися деякою неприродністю: Хосе Аркадіо-молодший нагадував ходяче уособлення нестримної плоті; Ауреліано «...плакав у материнському лоні й народився з розплющеними очима» [3, 33], отримавши дар провидця, але проміняв його на славу грізного полководця; Ауреліано Хосе і його коханка Петра Котес, у присутності яких худоба та птиця плодилися з дивовижною силою, використовували несподіваний дарунок лише для задоволення власних потреб, аби наприкінці життя усвідомити марність свого існування; неабиякою сексуальною привабливістю були наділені Амаранта, про стосунки з якою мріяли не стільки сторонні чоловіки, скільки рідні

племінники й навіть онуки, та Ремедіос Прекрасна, в котрій залицяльники викликали лише зневагу, бо дівчина була настільки глибоко занурена у власний внутрішній світ, що зрештою покинула грішну землю, вознісшись на простирадлах... У підсумку красу Ремедіос, енергію Урсули, музичні таланти й веселу вдачу свого батька Ауреліано Другого успадкувала Амаранта Урсула, чиє кохання до Ауреліано Бабілоньї теж стало зразком гріховного зв'язку. І хоча це почуття базувалося не тільки на всепоглинаючій пристрасті, а й на взаєморозумінні, однак, теж виявилось приреченим, бо в дію вступив невмолимий закон роду – у подружжя таки народилася дитина зі свинячим хвостом.

Аналізуючи історію родини Буендіа, не важко помітити, що фантастичні здібності героїв є втіленням казкової гіперболізації, характерної для фольклору, яка впевнено переростає у проблему родової моралі. Самота кожного з них стала карою за індивідуалізм, егоїзм, за нездатність зберегти духовну єдність – адже не випадково самотність поглинає членів родини Буендіа саме тоді, коли ті віддаляються від сім'ї. Це прокляття відступників, котрі порушили моральні заповіді роду, виявилось настільки сильним, що перебороти його не змогло навіть кохання. Тому апокаліптичні ноти, що звучать у фіналі роману, сприймаються як логічне завершення змальованої трагедії. Використовуючи похмуру фантастику, Г. Гарсія Маркес вводить у твір притчу про мурах, які з'їдають останнього з роду Буендіа: «І тоді Ауреліано побачив дитину – зморщену, поїдену оболонку, яку мурахи, зібравшись із усього світу, старанно волокли до своїх нір вимощеною камінням стежкою саду» [3, 390]. Таким чином, яскраво виражені мотиви фатуму, гріхопадіння, апокаліпсису розширюють межі «магічного» й, не заперечуючи його фольклорних першовитоків, допомагають глибше зрозуміти філософську проблематику роману в цілому. Приреченість родини трактується автором не лише як кара небес – вона є наслідком людської недосконалості. Випробовуючи своїх героїв владою, дружбою, відданістю, любов'ю, письменник засвідчує їх моральну неспроможність,

причиною якої стала глобальна проблема ХХ століття – відчуженість, утрата родового (ширше – національного) коріння.

Висновки. Аналіз ключових моментів роману Г. Гарсія Маркеса «Сто років самотності» засвідчив, що в дивовижному світі, зображеному прозаїком, поступово зникло головне – взаєморозуміння між людьми. Тому всепоглинаючий сум пронизує вчинки і мрії персонажів, тому ніхто з них не відчуває внутрішньої гармонії. Та все ж, попри трагічні ноти фіналу твору, попри майже міфологічний розмах авторських узагальнень, попри всю серйозність піднятих проблем і чітко окреслений пафос застереження, колумбійський письменник залишається оптимістом, закоріненим у казковий світ своєї батьківщини. Щедро насичуючи роман фантастичними елементами, він намагається переконати, що казка в житті людини завжди існуватиме поряд із реальністю, а тому «...людському роду, приреченому на сто років самотності, не судилося з'явитися на землі двічі» [3, 392]. І хоча його Макондо було стерте з лиця землі шаленим вихором, а родина з промовистим прізвищем Буендіа (в перекладі – «Добрий день»), зникла назавжди, все ж, дякуючи потужному фольклорно-міфологічному струменю, роман Г. Гарсія Маркеса переріс у безмежний світ вічно живих народних традицій, світ особливого, подитячому щирого світобачення, покликаного відродити колись утрачені життєві цінності в серцях наступних поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багно О. Об одиночестве, смерти, любви и о прочей жизни [Електроний ресурс]. – Режим доступу : [http // noblit. ru / content / view /2/33/](http://noblit.ru/content/view/2/33/).
2. Варгас Льоса М. Писатели Латинской Америки / Варгас Льоса М.– М. : Высшая школа, 1982. – 175 с.
3. Гарсія Маркес Г. Сто років самотності. Повісті. Оповідання / Гарсія Маркес Г. – К. : Всесвіт, 2004. – 616 с.
4. Паласио М. Жизнь, здоровье и смерть в представлениях индейцев Колумбии [Електроний ресурс]. – Режим доступу : [http: // letitbit. net / download / 6d1957813087 /](http://letitbit.net/download/6d1957813087/)

З. В. Савченко. «Магический» мир романа Г. Гарсиа Маркеса «Сто лет одиночества».

Автор статьи акцентировала внимание на выявлении природы фантастических элементов романа Г. Гарсиа Маркеса «Сто лет одиночества», которые соединили в одном контексте фольклор, верования и обычаи представителей различных национальных культур, сосредоточенных в Латинской Америке, а также очертила функциональную роль «магического» в рамках философской проблематики произведения.

Ключевые слова: «магический реализм», фантазийно-мистическое начало, тема одиночества.

Z. Savchenko. The «Magic» World of G. Garcia Marquez's novel «A Hundred Years of Solitude».

The author of the article focused her attention on distinguishing the nature of the fantastic elements of G. Garcia Marquez's «A Hundred Years of Solitude», which combined in its context folklore, beliefs and customs of the representatives of different national cultures, living in Latin America and also distinguished the function of the «magic» in the philosophical problems of the novel.

Key words: «magic realism», fantastic-mysterious basis, the topic of solitude.

ЗМІСТ МОВОЗНАВСТВО

Балко М. В. Словосполучення української мови, побудовані за структурою «іменник ₁ + іменник ₂ у формі родового відмінка»: семантика і функціонування	3
Брага І. І. Етностереотипи як складник мовної свідомості (на прикладі жанру анекдоту)	12
Буренко Т. М. Реалізація стратегії ввічливості в англомовному вибаченні	24
Василенко В. А. Українська соціовербальна комунікація як об'єкт лінгвістичних досліджень	31
Гаврило Л. М. Дискурсивні стратегії Ангели Меркель у промові до 20-річчя падіння Берлінської стіни	39
Гаврило Л. М., Герман Є. В. Персвазивні стратегії і тактики політичного дискурсу Ангели Меркель	47
Герман В. В., Громова Н. В. Етичні джерела народного золотослова в сучасному риторичному ідеалі	59
Грамма К. М. Інфінітивний імператив та лексична домінанта як дистинктивні ознаки нормативно-правового тексту	68
Дейниченко Н. П., Лиманчук Л. М. «Промовисті» імена Нестайкових персонажів	77
Дорошенко Л. І. Семантичний потенціал та етимологічне обґрунтування діалектних виявів Східного Полісся	86
Євтушенко Т. В. Референційно-безеквівалентна лексика у сучасній англійській мові. Проблеми перекладу безеквівалентних форм	93
Книш О. І. Кличні модифікації в українських народних алегоричних піснях	100
Конёк О. П., Шевцова А. В. Об особенностях словообразовательной мотивации наименований лекарственных растений в русском языке	106
<i>Стаття була вилучена за бажанням автора</i>	115
Кумеда О. П. Рефлекси праслов'янського проривного [g] в мові першодруків П. О. Куліша	123
Купіна І. О. Швидкість у фразеологічній вербалізації граничності	129
Михайлюк Л. М., Кулікова О. А. Концепт «гріх» у мовній картині світу українців (на матеріалі фразеологізмів та паремій)	137

Монжалеї Т. К. Мова навчання та рідна мова в функціональному аспекті	146
Немировська О. Ф. Особливості антропонімії у прозі Ольги Кобилянської.....	154
Семенов О. М. Науковий текст: властивості і мовні засоби текстової організації.....	163
Силка А. А. Сучасні тенденції родової диференціації невідмінюваних іменників – назв істот	174
Сухенко В. Г. Лінгвопоетика топонімів в ідіостилі Дмитра Білоуса	184
Харченко І. І. Особливості функціонування економічної термінології у ВНЗ.....	192
Хекало М. О. Стилїстичні функції умовчання як невербального комунікативного компонента в сучасній англомовній емотивній прозі.....	201
Хомула Н. А. Русско-українські паралелі при изученні мноозначности в вузе	209
Шевченко О. О. Позиційні умови реалізації голосних монофтонгів сучасної німецької мови	215
Школярєнко В. І. Лінгвокультурологічне вивчення становлення фразеологічної системи німецької мови.....	225
Школярєнко В. І. Розвиток внутрішньої форми фразеологізмів німецької мови протягом VIII – XVII ст.	231
Шумова Л. Б. Блог як дігїтальний жанр Інтернет-комунікації	243

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Владимирова В. М. Постаь Григорія Сковороди в художньому осмисленні XIX – першої половини XX столїття.....	252
Гризун А. П. Микола Вінграновський як лірик-сугєстор.....	260
Кириленко Н. І., Кобилко Н. А. Відтворення язичницької системи осягнення світобудови в поезіях Павла Тичини.....	266
Литвиненко Т. М. Міфологічні аспекти художнього слова	275
Макшеєва Н. С. Етапи історичного розвитку української фантастики	284
Мілованова В. В. Сучасний роман: традиції та новації	292
П'ятаченко С. В. Сумський переказ про замувану розбійницю: гєнеза, типологія, семантика.....	300
Савченко З. В. «Магічний» світ роману Г. Гарсія Маркеса «Сто років самотності»	310

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка
Херсонський державний університет

**Філологічні науки:
синхронічний та діахронічний аспекти**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
За загальною редакцією Л. М. Горболіс
Засновано у 2010 році

Суми СумДПУ, 2011 р.

Відповідальна за випуск **А. А. Сбруєва**
Комп'ютерне складання **К. М. Грамма**
Комп'ютерне верстання **Ю. С. Нечипоренко**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
КВ № 16298–4770Р від 03.12.2009 р.

Підписано до друку 6.05.10 р.
Формат 60x84/16. Гарн. Calibri. Папір друк. Друк ризогр.
Умовн. друк. арк.18,2. Тираж 100. Вид № 69.

Збірник надруковано на обладнанні
СумДПУ ім. А. С. Макаренка
Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002,
СумДПУ ім. А. С. Макаренка

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 231 від 02.11.2000

